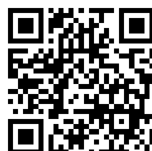
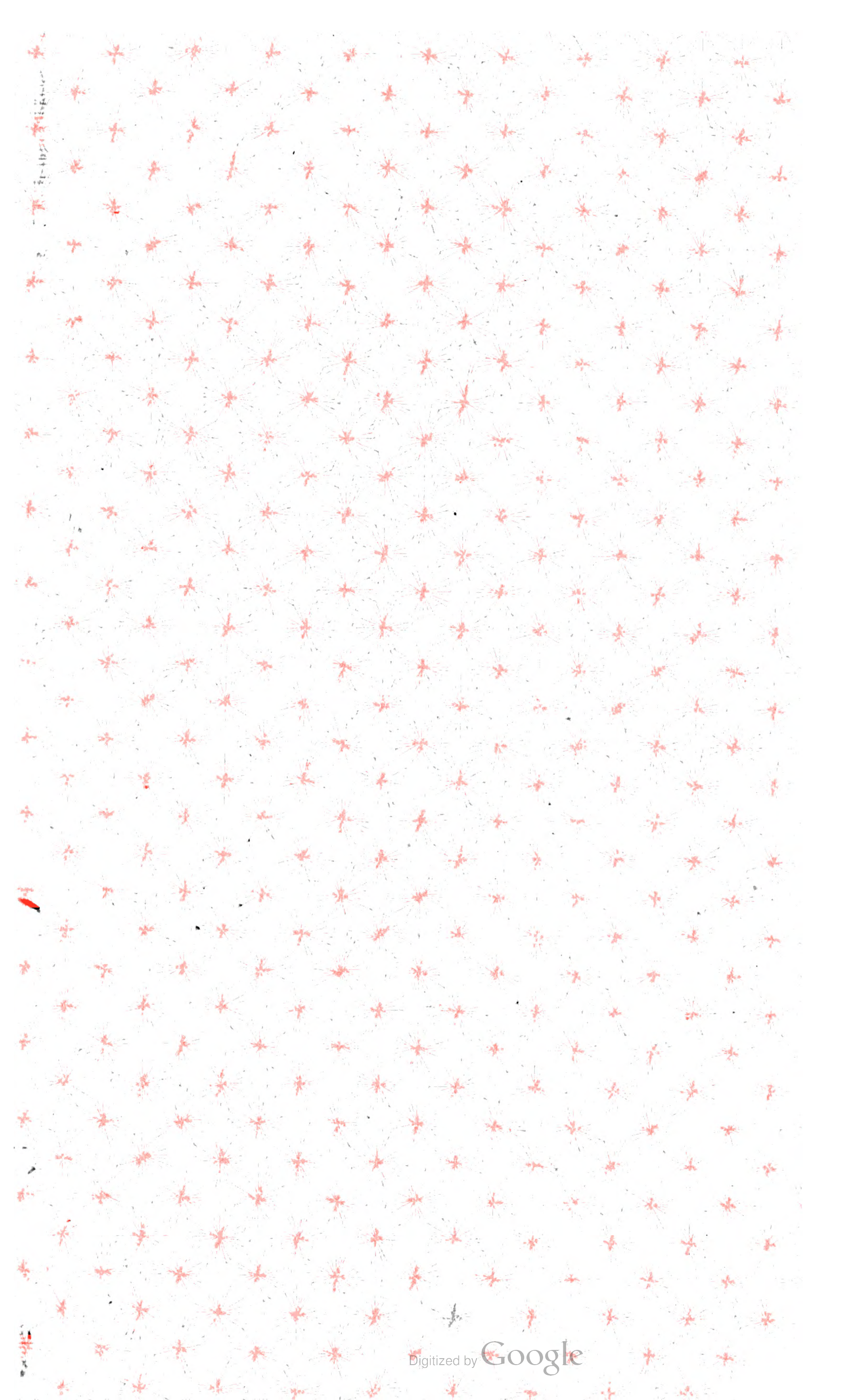

HISTORISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

FJERDE RÆKKE

SJETTE BIND

KRISTIANIA
GRØNDAHL & SONS BOGTRYKKERI
1910

INDHOLD.

OM HAALOGALAND OG HAALØYG-ÆTTEN.

AV

HALVDAN KOHT.

I.

Om betydningen av navnet Haalogaland har der været fremsat mange meninger.

Efter et vers av Hornklove (Haralds saga hins hárfagra, 21) synes normændene allerede omkring aar 900 at ha dannet sig en konge Hølge som haaløygernes ætfar[1], og denne Hølge eller Helge (ęn enkelt gang Haaloge) vedblev i flere hundredaar at figurere blandt normænd og islændinger som landskapets eponym. Men utenfor sagnet og de lærde kombinationer har han ingen tilværelse havt.

Rudolf Keyser og efter ham P. A. Munch prøvde sig med en forklaring av navnet som »det hellige land«. Sophus Bugge (norsk Hist. Tidsskr. I) og samtidig Zeuss foreslog tydningen »de høie luers (nordlysenes) land«.

Sprogforskerne synes imidlertid nu samstemmig at mene, at den eneste mulige forklaring er at utgaa fra folkenavnet som det oprindelige, det som har git land-

---

[1] Jeg kan ikke som S. Bugge (i forelæsninger 1892) opfatte Hølge her som ladejarlernes ætfar; det forbydes, forekommer det mig, av parallelen med de andre led i Hornkloves opregning (holmryger, horder, heiner, — dansk), som bare indeholder stammenavn.

skapet navn, — altsaa »haaløygernes land«, — saaledes f. eks. Noreen (Altnorw. u. altisl. Gramm.). Og jeg har hørt Bugge paa sine forelæsninger (i førstningen av 90-aarene) gi sin tilslutning hertil. Aldeles som *Roga-* i Rogaland er genitiv flertal av *Rygir*, saaledes er *Háloga-* genitiv flertal av *Háleygir*. Nominativformen forutsætter en grundstamme *Hálaugi-*, og forkortelsen i genitivformen maa være indtraadt paa et tidspunkt, da i-bøiningen endda ikke var gjennemført i denne kasus, altsaa i forhistorisk tid; Øyvind skaldespillers *Háleygjatal* fra slutten av 10de aarh. viser den senere genitivform.

Om betydningen av folkenavnet haaløyger har jeg ikke set nogen forklaring fremsat. Det synes dog tydelig at være et sammensat navn, og man vil naturlig maatte dele det i haa- og løyger. Nu eksisterer der virkelig et germansk folkenavn av samme rot som dette løyger. Det er lugierne, som omkr. aar 100 bodde mellem Elbens og Oders øvre løp, mellem sveber og goter (se Müllenhoff's Germania antiqva, s. 40, 66 og 128—29 samt Tac. Ann. 12, 29—30). I de latinske haandskrifter kaldes folket oftest *Ligii* eller *Lygii*, i et enkelt hskr. av Tacitus's Germania *Leugii*; men de græske haandskrifter bruker formen *Λουγίοι*, og den maa ansees for den rette. Stammen *lugi-* staar i tydeligt avlydsforhold til *laugi-*, likesom goter til gauter, og vi tør sikkert gaa ut fra at vi her staar overfor samme navn. Jeg tør ikke paastaa, at de norske laugier og de tyske lugier er samme folk; dertil kjender vi endda for lite til forbindelsen mellem de nordlige og de sydlige germaner, og der er endda paavist for faa direkte sammenhænge (jfr. *Rugi* og *Rygir*). Men at ord-roten er fælles, maa være visst. Betydningen av denne rot vil jeg ikke paata mig at avgjøre; men det staar for mig som det rimeligste, at vi her har at gjøre med samme ord som vi har i *logi* og det dermed ensbetydende *leygr* (lue). Navnet

skulde da betegne folket som »de lyse«, og hermed kan sammenstilles slike folkenavn som skirerne (de hvite), rosomonerne (de røde), grenerne (i Grenland, de skjeggete), chaukerne (de høie).

De norske laugier har hertil faat føiet en nærmere betegnelse ved forledet haa-, og det ligger nær, med S. Bugge, at tyde dette som adjektivet *hár* (høi); de ældste haandskrifter har ogsaa den hermed stemmende skriveform *hǫløyg-*. En analogi til en slik nærmere karakterisering ved tilføiet forled har vi i folkenavnet langobarder (de langskjeggete). Og at de gamle normænd selv har opfattet navnet som saaledes sammensat, tror jeg vi har et vidnesbyrd om i et vers i Ynglingatal (Ynglinga saga, 22), hvor Skjalv, Frostes datter — begge navn viser tydelig nordover —, er betegnet som *Loga dís*, hvad jeg vover at forklare som »haaløygernes mø« [1].

Haaløygerne skulde da være særmærkede som »de høie laugier«, og dette svarer meget vel til det virkelige forhold. Vor militærstatistik viser, at nordlændingerne hører til de allerhøieste folk i vort land. De utskrevne rekrutters legemshøide dreier sig aar efter aar om 172 cm., samtidig med at Nordland kan opvise et usedvanlig stort tal av rene kjæmpekarer; det er egentlig bare trønderne som kan rivalisere med nordlændingerne i høide. Særbetegnelsen er derfor meget naturlig, navnlig maaske under hensyn til de smaavoksne naboer, finnerne.

II.

Omkring aar 990 diktet haalogalændingen Øyvind Finnsson *Háleygjatal* til ære for Haakon ladejarl, og reg-

---

[1] Jeg skal nedenfor gi det, som jeg tror, avgjørende bevis for denne forklarings rigtighet. Jeg ser altsaa ikke her, saaledes som Schück (Studier i Ynglingatal, s. 79 fg.), et minde om lugierne; jeg tror det er dikteren som har ment at kunne bruke siste sammensætningsled istedenfor det hele navn.

net op hans haaløygske forfædre i 27 led. Av dette kvæde har Snorre og andre sagaskrivere bevaret for os et halvt snes strofer, mens resten er tapt. Dog har vi, antagelig fra slutningen av 16de aarh., en liste over hele slægtrækken paa grundlag av diktet; den er trykt, dels i Tormod Torfæus's latinske Norges-historie (1711) I, s. 146, dels, efter den eneste bevarede, stærkt fordærvede avskrift blandt de arnamagnæanske haandskrifter, i Konrad Maurer's »Die Huldar Saga« (1894), s. 47. Spørsmaalet blir nu i hvilken utstrækning Øyvinds meddelelser har historisk grundlag.

Allerede samtiden var opmærksom paa at *Háleygjatal* i poetisk henseende var en efterligning efter Tjodolvs *Ynglingatal*, og P. A. Munch har (N. F. H. I, 1, s. 325) paavist, at Øyvind ogsaa i den historiske opstilling har fulgt sin forgjænger. Ynglingrækken omfatter 27 slægtled fra Fjølne (Yngvefrøys søn) til Ragnvald heidumhære (og Harald haarfagre); haaløygrækken likeledes 27 led fra Sæming (Odens søn) til jarlen Haakon Sigurdsson[1]. Det kan ikke være tvil om at Øyvind her bevisst har konstrueret for at gjøre jarleætten jævnbyrdig med kongsætten. Men dermed er selvfølgelig ikke utelukket, at han for de enkelte led kan ha havt sagn eller endog historisk kundskap at bygge paa.

Som sikre historiske personligheter kan vi visselig anse Haakons tre nærmeste forfædre Sigurd, Haakon og Grjotgard; Haakon Grjotgardsson, som kom fra Ørlandet til Harald haarfagre, er den første vi med tryghet kan nævne som jarl i Trondheimen. Og tillike kan vi trygt gaa ut fra at en almen tradition satte disse jarlers oprindelige hjemsted i Haalogaland. Men ellers er vi over-

[1] Selv om man av forskjellige grunde ændrer de overleverte rækker, blir overensstemmelsen allikevel bestaaende.

latt til hvad vi kan slutte os til ut fra selve slægtrækken. Jeg hitsætter her de 23 første, før-historiske led, saaledes som Torfæus har bevaret dem:

[1]) *Semingus*, [2]) *Godhialtus*, [3]) *Sverdhialtus*, [4]) *Hodbroddus*, [5]) *Himinleigus*, [6]) *Vedrhallus*, [7]) *Havar Manufortis*, [8]) *Godgestus*, [9]) *Heimgestus Huldæ frater*, [10]) *Gylaugus*, [11]) *Gudlaugus*, [12]) *Mundill Senex*, [13]) *Herser*, [14]) *Brandus Comes*, [15]) *Brynjolfus*, [16]) *Bardus*, [17]) *Hergils*, [18]) *Havar*, [19]) *Haraldus Trygill*, [20]) *Throndus*, [21]) *Haraldus*, [22]) *Herlaugus*, [23]) *Herlaugus*.

Listen i den arnamagnæanske samling, som er skrevet kort før aar 1615, stemmer hermed, dog saaledes at 10 og 11 har skiftet plads, og 23 mangler. Disse avvikelser gir visstnok det rigtige, da de svarer til sagaernes gjengivelser; Snorre sætter Gudlaug foran Gylaug, og Flateyjarbók stryker den ene Herlaug.

Det vilde ha været en betydelig hjælp for undersøkelsen av alle disse personers stilling i historien og sagnet, om vi hadde havt de fortællinger som var knyttet til dem. Men av Øyvinds dikt har vi nu bare strofer vedrørende Sæming (1) og Gudlaug (11) (Ynglinga saga, 9 og 26) samt desuten prosaiske referater hos Snorre vedrørende Godgjest (8) og Gylaug (10) (Yngl. saga, 33 og 28) og i Ágrip, kap. 12, vedrørende Herse (13). For hele rækken ellers har vi bare de nakne navn at holde os til.

Om Sæming hører vi bare, at han var søn av Oden og Skade. Hvor gammel denne tradition er, har vi intet paaliteligt middel til at bestemme. P. A. Munch (Saml. Afh. IV, s. 166) mente, at den fandtes allerede hos Kormak paa Sigurd jarls tid; men dette berodde bare paa feilagtig læsning og oversættelse av vedkommende vers i *Sigurðardrápa* (*Saga Hákonar góða*, 16), — her findes i virkeligheten ingen hentydning til nedstamningen fra Skade. Nogen veiledning gir imidlertid selve navnet Sæming. Det

betegner nemlig en efterkommer av Saam, og dette Saam tror jeg Munch med rette har tolket som navnet paa en som tilhørte den samiske folkestamme, de nuværende finner eller lapper. Navnet Sæming hører saaledes paa det nøieste sammen med traditionen om jarleættens haaløygske avstamning[1], og det kan derfor sikkert ikke først være opdiktet av Øyvind. At Sæming har levet i ægte folkelig overlevering, ikke bare i lærd konstruktion, synes ogsaa at bevises av den fra Nordland utgaate folkevise om Hemingen, saafremt Moltke Moe har rett i sin (mundtlig meddelte) antagelse, at visens helt oprindelig har baaret navnet Sæming, saaledes som han endda kaldes i baade norske og svenske formninger[2]; hvis skiløperen Sæming har været en gammel nordlandsk sagnhelt, forstaar man let, baade hvorfor han er blit gjort til haaløygættens stamfar, og hvorfor han er blit gjort til en søn av skigudinden Skade.

Om Godgjest fortæller Snorre, at ynglingekongen Adils i Svitjod sendte til ham hesten Hrafn, og den red Godgjest, men fik ikke stanset den før han faldt av den og fik sin bane; det var paa Omd (Andøen) paa Haalogaland. H. Schück (Studier i Ynglingatal, s. 4) sammenstiller dette med Tjodolvs utsagn om ynglingekongen Dyggve, at denne »bortførtes av dødshesten«; men selv om denne oversættelse hadde været helt nøiagtig (verset siger bare, at hestens gudinde, Hel, glæder sig ved Dyggves grav og at Ulvs og Narves hestmø har valgt kongen), kunde jeg ikke godt ha erkjendt, at Øyvinds beretning hadde nogen væsentlig likhet med Tjodolvs og saaledes

[1] Baade av denne grund og av hensyn til det jeg har anført ovfr. s. 1, anm., tror jeg ikke noget paa S. Bugges antagelse, at Sæming først i 10de aarh. har fortrængt en Hølge som jarlernes ætfar.

[2] Jfr. Afzelius, Svenska Folkets Sago-Häfder, I, s. 43.

var laget til efter dette vers av Ynglingatal; hovedmomentet, faldet fra hesteryggen, findes ikke i fortællingen om Dyggve. Øyvinds dikt har rimeligvis fortalt, at Godgjest fandt sin død paa Omd ved at falde av hesten Hrafn. At denne hest var sendt ham fra Adils antar jeg for konstruktion av Snorre, som i sine kilder fandt, at Adils hadde (vandt) en hest av dette navn; det er lite sandsynligt, at Øyvind, som diktet med Ynglingatal for sig og netop la an paa samsvar med det, skulde ha begaat en slik lapsus som at la Adils, den 16de mand i ynglingætten, skjænke en hest til Godgjest, den 8de i haaløygætten. Men en anden sak er det — og her har Snorres skarpsindighet ført ham paa ret vei — at der er en tydelig sammenhæng mellem fortællingerne om Godgjest og Adils; for ogsaa Adils blir dræbt ved et fald fra hesteryggen. Det er et gammelt sagn som saaledes gjennem Ynglingatal er blit bevaret i Norge[1] og derfra av Øyvind er blit tillempet for Háleygjatal. Idet sagn-overensstemmelsen altsaa ikke gjælder Godgjest—Dyggve, men Godgjest—Adils, bortfalder Schück's paastand om parallelismen mand for mand mellem de to kvæder. Men et ægte haaløygsk sagn er det dog ikke vi her har at gjøre med.

Gylaug og Gudlaug maa ifølge Snorre skifte plads, saaledes at Gudlaug blir faren, Gylaug sønnen. Øyvinds vers fortæller, at Gudlaug blev hængt paa »Straumeyjarnes« av østkongerne Yngves sønner. Efter Snorre skulde dette være foregaat i Danmark, og Yngves sønner skulde være ynglingekongerne Jorund og Eirik. Han beretter videre, at senere møtte Jorund Gudlaugs søn Gylaug i Limfjorden, blev fanget og hængt, og til vidnesbyrd anfører han et vers av Ynglingatal, hvor det heter, at Jorund mistet livet i Limfjorden, dengang galgen maatte bære

[1] Jfr. A. Olrik, Danmarks heltedigtning, I, s. 203—4.

»Gudlaugs banemand«. Tjodolv synes imidlertid slet ikke at ha sagt, at Jorund blev overvundet av Gylaug, men tværtimot av danskerne (Historia Norvegiæ, G. Storm's Mon. hist. Norv., s. 100). Snorre eller hans kilde maa her ha konstruert paa grundlag av uttrykket »Gudlaugs banemand«, og likeledes har han tat uttrykket »Yngves sønner« bokstavelig, mens Øyvind dermed vistnok bare har ment ynglingekonger (saaledes ogsaa Schück, l. c., s. 31). Jeg antar med Schück (l. c., s. 29 fg.) at hele strofen om Jorund er et senere indskud i Ynglingatal; den betegner baade med hensyn til indhold (en konges hængning) og poetisk uttryk (henvisning til Hagbard-sagnet) en gjentagelse av en anden strofe i samme dikt (angaaende Agne), og den er visstnok netop bygget paa Háleygjatal. Øyvind paa sin side har i Gudlaug skapt et motstykke til ynglingekongen Agne, og jeg ser en bevisst motstilling deri, at mens Tjodolv lar Agne bli hængt av *Loga dís* (haaloygernes mø), lar Øyvind Gudlaug hænge av *Yngva synir* (ynglingekongerne).

Om Herse heter det i Ágrip, at han var konge i Namdalen. Da han hadde mistet sin husfru Vigda, vilde han dræpe sig selv, saasandt nogen konge før hadde gjort det samme; men det viste sig, at det hadde bare en jarl gjort. Saa gik han op paa en haug, væltet sig ned av den og ut av kongsrangen, og hængte sig derefter i jarls rang. Siden kaldte hans eftermænd sig jarler, og hos Torfæus bærer sønnen Brand uttrykkelig tilnavnet jarl. Ogsaa Snorre kalder baade Godgjest, Gylaug og Gudlaug for konger. Men her har vi aabenbart for os et sent ættesagn, som har villet forklare ladejarlernes lavere titel i forhold til kongs-ætten og samtidig hævde deres jævnbyrdighet. I den form Ágrip har det, stammer det sikkert fra Haakon Sigurdssons tid, da først han hadde interesse av at konkurrere med Ynglingerne, og kan saaledes

regnes for Øyvinds diktning. Men der har rimeligvis været en ægte overlevering om at jarlernes forfædre hadde været herser, og muligens kan ogsaa sagnet ha nævnt en Brand som den første jarl; her var altsaa en ophøielse, ikke en nedgang til jarleværdighet. Til forklaring av nedgangen har Øyvind brukt emner fra et andet sagn som fandtes i haaløygætten, om en nedvæltning fra kongsrang i jarlsrang, og som jeg nedenfor skal omtale nærmere. Ágrip siger, at efter Herses husfru Vigda har aaen Vigda navn. Nogen elv Vigda fins imidlertid ikke i Namdalen, derimot hele tre i Trøndelag, nemlig i Stjørdalen, i Meldalen og i Buvik; av disse er Vigda i Buvik visstnok den mest fremtrædende, og jeg tror sikkert det er den forfatteren av Ágrip har havt i tankerne. Nogen betydning for Háleygjatal har dette rigtignok ikke; for jeg tør gaa ut fra at diktet intet har nævnt hverken om Namdalen eller om Vigda. Det er sikkert Ágrips forfatter som her er ute med en av sine sedvanlige historisk-geografiske forklaringer. Tilknytningen til Namdalen er naturlig opstaat av at det haaløygske jarlesagn netop var stedfæstet der.

Jeg har nu behandlet alle de personer i den ældre haaløyg-række som vi har fortællinger om, og jeg har søkt at skille ut hvad der var virkelig overlevering og hvad Øyvind selv har diktet. Jeg kommer nu til hele den række hvor vi bare kjender navnene, og jeg maa her først gjøre opmærksom paa en overensstemmelse med Ynglingatal i selve navnevalget. Det er rimene i navnerækken. I Ynglingatal er stillet sammen: Vanlande og Visbur, — Domalde, Domar, Dyggve og Dag, — o. s. v., og særlig er at mærke, at hovedmassen av navn rimer sammen med selve ætnavnet; ikke mindre end 15 av slægtledene har navn som begynder med vokal. Paa samme maate i Háleygjatal: Hodbrodd og Himinleig, — Gylaug

og Gudlaug, — Brand, Brynjolv og Baard; og ikke mindre end 13 av navnene (eller 14, naar vi regner med Vedr-Hall) begynder med H. Navnlig dette siste kan ikke være tilfældigt, men maa bero paa dikterens hensigt. Der er heri ikke overlevering, men bevisst navnevalg, — akkurat paa samme maate som visstnok navnet Haakon er indført i jarleætten i tilknytning til haaløygnavnet, og likesom Øyvind i den samme tanke kaldte sin egen søn Haarek. De forhistoriske navn paa H i slægtrækken maa derfor alle være mistænkelige, og enkelte av dem er intet andet end fordoblinger, — saaledes Haavar (18) en gjentagelse av Haavar manufortis (7), Harald (21) en gjentagelse av Harald trygill (19). Enkelte navn tror jeg endog kan paavises er laant fra uvedkommende sagn. Allerede Munch (N. F. H. I, $_1$, s. 349, anm. 5) har set, at »Havar Manufortis« er identisk med den Haavard handramme, som figurerer i skjoldungrækken, og formodentlig hører han ikke rettelig hjemme i nogen av de to rækker. Hodbrodd (4) er sikkert overført fra sagnet om Helge Hundingsbane. Heimgjest (9), Hulds bror, kan ha havt sin plads i den tapte saga om Huld. Han synes ellers, som Guðbrandur Vigfússon bemærker (Corpus poeticum boreale, I, s. 528), at kunne være dannet som motstykke til Ynglingatals Vanlande, som blev dræpt av en troldkvinde; hun kaldes av Snorre Huld, og er sat i forbindelse med personer fra de nordlige egne (Snjo og Driva).

Foruten Haavar handramme er der nogen personer i rækken som bærer tilnavn, som peker paa sagn. Av disse er Mundil gamle (12) sikkert, saaledes som ogsaa Schück (l. c., s. 4) mener, en efterdannelse efter Ynglingatals Aun, han som blev 200 aar gammel. Om Harald trygil (19) vet jeg derimot intet at sige; hans tilnavn, »et lite trug«, forekommer ikke ellers. Heller ikke kan

jeg oplyse noget særligt om Godhjalt (2), Sverdhjalt (3), Vedrhall (6), Brynjolv (15), Baard (16) og Hergils (17). Ogsaa i Vedrhall ligger det nær at se et tilnavn i første led, — av veðr, en vær; men nogen sagntilknytning kjender jeg ikke[1].

Endnu staar tilbake en liten gruppe navn som jeg tror hører sammen. Det er de navn som er sammensat med -laug: Gylaug (10), Gudlaug (11) og Herlaug (22 og 23). Samme navndannelse forekommer ogsaa ellers i fortællingerne om ladejarlsætten. For til denne slægt hørte de to namdalskonger Herlaug og Hrollaug, av hvilke Herlaug levende lot sig haugsætte og Hrollaug tok jarlsnavn og gav sig under Harald haarfagre. Jarlen Haakon Grjotgardsson skal ha havt en søn som kaldes Herlaug eller Hrollaug. Og jeg er tilbøielig til at tro, at Ragnvald mørejarls frillesøn Hrollaug, som vistnok er en fuldt historisk personlighet (han nævnes i et vers som tillægges hans bror Torv-Einar), har faat sit navn ved opkaldelse efter en mand av ladejarls-ætten; denne hadde nemlig utbredt sig ogsaa til Nordmøre.

Der maa visstnok være en sammenhæng mellem disse navn paa -laugr og folkenavnet haaløyger; endda i første halvdel av 10de hd.-aar kan folkenavnet, ialfald i enkelte bøiningsformer, ha eksisteret i sin ikke-omlydte rotform hálaug-, og for den tids mennesker maa sammenhængen ha været fuldt levende. Jeg tror at baade sagnet og virkeligheten i hine dager har laget mandsnavn paa -laugr av folkenavnet. Navnene Herlaug og Hrollaug kan være

[1] Jfr. dog Veðrar-Grímr, herse i Sogn, som skal ha levet et par slægtled før Harald haarfagre; han var dattersøns søn av en Eylaugr, som muligens har hørt til i den haaløygske tradition (se nedenfor). Grims sønnesøn var den bekjendte Kjetil flatnev, hvis værfar kaldes Ketill veðr, herse paa Ringerike.

baaret av historiske personer; Gylaug og Gudlaug er skapt av sagnet.

Analogier hertil skorter det ikke paa. Jeg har før i »Historisk Tidsskrift« paavist, hvorledes sagnet i Alvheimar har dannet en hel æt med navn som Alvarin, Alvhild, Alvgeir og Gandalv, og hvorledes andre stedsnavn har været ophavet til sagnkongerne Hysing, Helsing, Hake og Gryting, alle henførte til Harald haarfagres dager. Yngvar Nielsen har senere paa samme maate forklaret navnet Sote (en av kong Haralds motstandere i Hafsfjord). Hertil kan jeg endnu føie slægtrækken Gaut—Gautrek—Algaute—Gauthild, fra Gautland (i Ynglinga saga, kap. 38), og slægtrækken Solve—Solvar—Solve—Halvdan—Solveig eller Solva, fra Solør (Yngl. saga, kap. 46).

Ogsaa virkelige personnavn er dannet av folkenavn, saaledes en række navn paa -finnr og -gautr.

Kvindenavn paa -laug er visselig gamle og har sin selvstændige oprindelse, likesom de er utbredt over hele Norge, maaske mest i det sydlige. Men mandsnavnene paa -laugr synes at ha havt et andet omraade, de følges i almindelighet ikke med de tilsvarende kvindenavn, saaledes som vi ser med andre sammensætningsled (f. eks. -frøðr og -frið), og det kan derfor ikke være uberettiget at tænke sig, at mandsnavnene er opstaat paa andet grundlag. Enkelte av disse mandsnavn, f. eks. Þorlaugr, Arnlaugr, Áslaugr og Geirlaugr, som alle er sene eller endog tvilsomme, er visstnok dannet efter de tilsvarende kvindenavn; men til en række av kvindenavnene (Gjaflaug, Oddlaug, Snælaug, Svanlaug, Þraslaug, Vélaug) haves overhode intet tilsvarende mandsnavn, liksom der til Gýlaugr, Herlaugr og Hrollaugr intet kvindenavn svarer. Bare i et eneste tilfælde har vi mandsnavn og kvindenavn jævnsides i alment bruk helt fra de ældste tider, — det er navnene Guðlaug og Guðlaugr med sideformerne Gunnlaug og

Gunnlaugr. Hjemstavnen for de ældste kjendte bærere av mandsnavnet Guðlaugr eller Gunnlaugr lar sig desværre ikke altid bestemme; men netop for den islandske landnaams-ætt, hvor dette navn sikrest hører hjemme, kan vi føre oprindelsen tilbake til haaløygjarlernes rike. Det er den æt som bodde i Tveraadalen i vestfjordingen, og hvis ældste stamfar kaldes Kjetil kjølfare, — tilnavnet betegner ham straks som nordlænding. Hans sønnesøn kaldes Gunnlaug, og dennes søn Tore bodde i Hevne i Uttrøndelagen, altsaa netop i jarlen Haakon Grjotgardssons rike. At ætten vedblivende regnet sig for haaløygsk, ser vi av at Tores søn Grim, som for til Island sammen med Kveldulv fra Fjordene, har tilnavnet den haaløygske; Grims bror, landnaamsmanden Hrómundr, hadde en søn ved navn Gunnlaug ormstunga, og dennes dattersøns søn var den bekjendte sagahelt Gunnlaug ormstunga; ogsaa andre av hans efterkommere bar navnet Gunnlaug, og fra denne æt synes navnet at ha utbredt sig paa Island. Jeg holder det for sandsynligt, at ialfald en grundstok av mandsnavnene paa -laugr stammer fra Haalogaland og er dannet efter folkenavnet haalaugier. Muligens kan ogsaa Eylaugr herse (eller konge) i Sogn henføres til Haalogaland; det er kun gjennem to kvindeled at han gjøres til ætfar for de historiske herser i Sogn, og det er et mærkeligt tilfælde, at han i Njála er blit til Háleygr. Men i ethvert tilfælde tror jeg at mændene av haaløyg-ætten, Gylaug, Gudlaug, Herlaug og Hrollaug, har faat sit navn fra det folk de tilhørte. Av sproglige grunde maa denne navndannelse være foregaat for midten af 10de hd.-aar, saa at altsaa Øyvind skaldaspiller har forefundet disse personer færdige i traditionen. Men han har selv fortsat paa samme vei, idet han vistnok i tilknytning til haaløyg-navnet har skapt sin Himinleygr (5), og paa den anden side har han

søkt at binde ætten sammen med Trondheimen ved at indsætte i slægtrækken en mand med navnet Trond (20).

Det som saaledes kan paavises av ældre tradition i Háleygjatal, blir da først og fremst jarleættens avstamning fra Haalogaland, og av ættfædre forut for Grjotgard maa dikteren ha forefundet Sæming, Gylaug, Gudlaug og Herlaug samt muligens Herse og Brand jarl. Men ellers har han, saavidt vi kan se, intet ægte sagnstof benyttet, bare tat emner fra andre sagnkredse. Et enkelt av disse sagnemner har imidlertid hørt hjemme paa et andet punkt i jarleættens tradition, og Øyvinds benyttelse av det har en særlig interesse, fordi fortællingens ælde derigjennem blir bevist. Som allerede nævnt, har Øyvind forkastet den folkelige overlevering om at ladejarlerne oprindelig var herser, og har i steden ladt dem stige ned fra konger til jarler. Her har han aabenbart laant fra sagnet om de to namdalske konger Herlaug og Hrollaug, som levde paa Harald haarfagres tid; Herlaug gik i haug for ikke at maatte underkaste sig den seierrike landvinder, mens Hrollaug væltet sig av sit høisæte paa kongshaugen ned i jarls sæte og gav sig jarls navn. Dette skulde ha fundet sted nogen aar før slaget i Hafsfjord, og herom fortaltes altsaa allerede i slutten av 10de hd.-aar, noget over 100 aar senere. P. A. Munch (N. F. H. I, $_1$, s. 328) antok baade Herlaug og Hrollaug for rene sagnskikkelser; men navnet Hrollaug i mørejarlernes æt allerede omkring aar 900 kunde dog tyde paa at i det minste den ene av namdalsjarlerne virkelig har været til. Selve fortællingen om dem er imidlertid visstnok bare sagn, men med tilknytning til historiske forhold eller begivenheter; om jordhaug-motivets forbindelse med virkelige nordiske boligforhold har Moltke Moe nylig git oplysninger (Afhandlinger til minde om Sophus Bugge, s. 266—267); til nedvæltningen fra kongsrang til jarlsrang findes, efter mundtlig meddelelse av

av Moltke Moe, et sidestykke i en keltisk fortælling, som han i øieblikket ikke kan paapeke, sandsynligvis hos Galfrid av Monmouth; men det er uvisst, om denne beretning har et norskt grundlag, eller om Hrollaugsagnet i tidlig tid er overført hit fra kelterne.

III.

Hvad vi vet om haaløygjarlernes ældste historie, er ellers ikke meget.

Snorre fortæller — og han støtter sig her uttrykkelig til tradition —, at »Haakon jarl Grjotgardsson kom til kong Harald uten fra Yrjar (Ørlandet) og hadde en stor hær til at hjælpe ham med«. Dette skulde tyde paa at Haakon jarl hadde sit rike i Uttrøndelagen. Ifølge Landnáma blev han dræpt av en berserk i Solve (Selven) indenfor Agdenes, og den mand som hævnet ham, blev skutt med en finsk pil inde fra skogen, mens han laa med sit skib i Hevne. I Ágrip kaldes ogsaa Haakons søn Sigurd »hyrnajarl«, hvilket vel maa sige Yrna- eller Ørlands-jarl [1]. At imidlertid Haakon Grjotgardsson hævdet sit herredømme ogsaa paa Haalogaland, ser vi av at flere mænd derfra forlot landet, fordi de kom i strid med ham. Olve kvite, som kaldes lendmand, flyttet av denne grund fra Almdal i Vefsen til Ørlandet, og hans søn utvandret til Island; Lodin ongul fra Engeløen og Tore tursesprenger fra Andøen rømte begge to til Island for Haakon Grjotgardsson. Ifølge Haaleygjatal omkom en av ætfædrene (Godgjest) paa Andøen. At ætten ogsaa knyttedes til Namdalen, ser vi bl. a. av at den fremragende landnaamsmand Kjetilbjørn gamle fra Namdalen regnedes for en dattersøn til

[1] Vigfússon (Corpus poeticum boreale, I, s. 253) læser i en strofe av Háleygjatal om Sigurd ladejarl »ǫðlingr Yrna«; men denne læsemaate har intet grundlag i haandskrifterne.

Haakon Grjotgardsson. I de forresten stærkt konstruerte ættetavler i »Fundinn Noregr« er Grjotgards farfar Harald kaldt naumdølejarl. Ifølge de samme ættetavler hadde Norges eponym Nor bl. a. sønnesønnen Grjotgard, som fik Nordmøre; denne Grjotgards sønnedatter blev gift med Harald naumdølejarl; en anden av Grjotgards efterkommere kaldes Hogne paa Nærøen (utenfor Namdalen).

Alt dette peker i retning av at Haakon Grjotgardsson har været høvding for et stort kystrike fra Lofoten til Nordmøre. Han har hersket over et folk av vikinger og hærmænd, og der maa ha været en utpræget motsætning mellem dette bevægelige kystfolk og de mere konservative, hjemstavnsbundne trøndere. Da saa Haakon jarl slog sig sammen med østlandskongen Harald haarfagre i kampen mot trønderne, da var det de to største riker i Norge som forenet sig i striden for landets samling. Vi ser at Haalogaland fulgte med Haakon jarl under kong Harald, og fortællingen om Herlaug og Hrollaug viser at ogsaa Namdalen uten kamp gik med. Det var de sydligste og de nordligste normænd som rakte hverandre haanden og i fællesskap grundla Norges rike.

Mai 1908.

VIKTORINERNE OG NORGE.

TO BREVE FRA DET 12. AARH.

MEDDELT AV

EDV. BULL.

I Bibliothèque de la faculté des lettres, VIII. Paris 1899. S. 104, har professor A. Luchaire publiceret følgende brev:

Mitissimo avunculo suo Ernisio, humillimus nepos suus Girmundus salutem, et quidquid nepos avunculo. Pietati vestræ notificare desidero, me vos relinquentem salvum et incolumem repatriasse. Sciatis etenim ex quo repatriavi, Galliam me redire multotiens cogitasse. Pænitet enim me reliquisse vos, sed quamvis maxime meum velle sit redire ad vos, plurima tamen ne vadam, impediunt. Nam nostratibus Norvagiam venientibus aliquibus opes abstrahuntur, alii carceris horrore deprimuntur, nonnulli vero capite truncantur. Idcirco, pater meus, insuper et omnes parentes mei me nolunt abscedere. Si tamen vobis amantissime avuncule, seu dulcissimæ matri meæ ut ad vos redeam, placuerit, mihi, quamcitius poteritis, aliquid rescribatis. Vale.

I sammenhæng hermed staar dette andet brev, der er trykt i Martène et Durand, Veterum scriptorum amplissima collectio, VI. Paris 1729. Sp. 244—45:

Reverenti domino suo & fratri amantissimo Ervisio ecclesiæ S. Victoris abbati G. ejus soror ibi esse ubi ad ipsum est.

Multum valet deprecatio justi assidua[1] quanto magis igitur illius præcellit oratio, qui peculiari sanctitatis prærogativa mundum cum suo flore sub pedibus conculcans, mente & operatione divinæ voluntati assistit. Nos ergo, frater mi dilecte, quamvis non parva chaos disjungat intercapedo, tamen non solum carnis affinitate, verum etiam orationum in Christo devotione exopto convinculari. Hinc ergo sanctitati vestræ prosperitatis meæ statum denuncians, me virumque meum sanos & hilares esse propalo. Munusculum quoque tam grate quam jocunde suscipiatis non minori exiguum, quam magnnm amplectentes diligentia, per Petrum namque bajulum vobis transmitto albam pellem ursinam, dentemque rotallinum, & duos cutellos argento deauratos. De cetero deinde est quod multi ex nostratibus se ex viri mei parte dicentes, ad pietatis vestræ portum confugient. Cui autem tales magis similes dixerim, quam cani famelico, qui ubicumque prævalet cibum acquirit. Ergo itaque in veritate dico, quod nullum ad vos præter Salomonem & Johannem transmiserim. Ut autem ambages eorum qui ad vos quasi ex mea parte transmissi veniunt detegantur, rogo quod aliquod a vobis mihi trans destinetur, quod hujus rei inter nos intersignum esse prævaleat. Item istud oro quod a vobis mihi gariophilum & canelus mittatur. Salutat vos Salomon pro universitate beneficii ex pietate vestra ei collati, debitor gratiarum devotus vobis existens. Vestræ quoque voluntati obnoxius pro magno quidem habiturus, si quid ei mandare velletis[2].

---

[1] Cfr. Jac. Ep. 5, 16.

[2] Brevene findes kun bevaret i kopier fra det 17. aarh. (Bibl. Nationale, mscr. lat. 14 615 F° 296 v° og 298 r°; 14 368 F°

At disse breve vedkommer Norge og nordmænd, kan neppe være tvilsomt. De gaver, der omtales i det andet brev, isbjørneskind og »dentem rotallinum« (hvalrostand?), peker bestemt paa et nordlig land. Norvagia er det eneste stedsnavn. Og endelig kan man vel ikke helt sætte ut av betragtning en bemerkning av Jean de Thoulouse i Viktorinerklostrets annaler for 1167[1]: Propter affinitatem et familiaritatem Anglorum et Norvegorum soror Ernisii abbatis G. (forte Girmunda) nobili cuidam viro in Norwegia nupserat. Omtalen av engelskmændene synes at vise, at Jean ikke har konstrueret dette ægteskap ut av de breve, han meddeler. Og han er visselig altfor samvittighetsfuld til at ha digtet det rent paa egen haand. Den intime kjender av tidens franske historie, prof. Luchaire, skriver til mig om Jean: Sur l'histoire des abbés de S. Victor, on est autorisé à tenir grand compte de l'opinion de Jean de Toulouse, prieur de l'abbaye, et qui avait sous la main toutes les archives de la communauté victorine.

Uttrykket »nostratibus Norvagiam venientibus« blir imidlertid vanskelig at forstaa, hvis Girmundus er nordmand. Det kan ikke være saa farlig for nordmænd at reise til Norge. Læser vi derimot »Norvagia«, sies der kun, at reisen fra Norge var farlig, idet sjøen av en eller anden grund var usikker. Rettelsen er saa meget mindre betænkelig, da vi kun kjender brevene fra avskrifter, av

998); dog later det til, at Martène har benyttet en gammel, muligens endog samtidig, samling av Victorklostrets breve fra det 12. aarh. (Luchaire, s. 39 ff.). Jean de Thoulouse, som skrev klostrets historie i det 17. aarh., og hvem mscr. lat. 14368 skyldes, henfører Girmundus's brev til 1167 og mener, at det sigter til krigen mellem Danmark og Norge i aarene deromkring, idet han henviser til kap. 11 av Albert Krantz's Norges historie.

[1] Mscr. lat. 14698, f. 996.

hvilke det ene ovenikjøpet hitrører fra »un ignorant, dont les bévues sont innombrables« [1].

Ernis var abbed fra 1161 til 1172; her har vi altsaa holdepunkter for dateringen av brevene. At Girmundus er G.s søn, maa vel anses for sikkert; at Ernis skulde ha hat mere end en søster gift her nord, er neppe rimelig. Da hendes brev imidlertid ikke med et ord berører sønnens ophold i Paris, maa det vel antas at være det ældste. Og tiden, der ligger mellem dette og sonnens, kan ikke være altfor kort, naar den skal rumme hele hans pariserophold og morens reise til abbeden.

At St. Victors kloster ·har været besøkt av norske geistlige, visste vi før [2]. Men disse breve viser os forbindelsen langt livligere, end vi kunde ane. Vi ikke blot hører om en enkelt familieforbindelse, men ogsaa om, at det er mange nordmænd, som soker tilflugt i havnen hos den fromme abbed.

[1] Luchaire, anf. st., s. 42. — Konjekturen Norvagia skylder jeg prof. L. Daae.

[2] Daae, Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, s. 24. Hist. Tidsskr., 3 R., III, s. 402 ff.

EN FRANSK ROMAN FRA DET 15. AARH. HENLAGT TIL NORGE.

Av
Edv. Bull.

Mot middelalderens slutning var kjendskapet til og interessen for Norge ikke stor i de mellem- og vest-europæiske lande. Det kan derfor ha sin interesse at se en franskmand i det 15. aarh. henlægge handlingen i en roman til Norge. Det er den anonyme bok »Instruction d'un jeune Prince«[1], en av de mangfoldige pædagogiske avhandlinger i romanform, der søker sit forbillede i Xenofons Cyropædi.

Den indledes med, at en ridder fra Picardie hadde søkt ære og ry i Preussen og Lifland; men paa tilbakeveien fra Danzig maatte han for storm ty ind »ou royaulme de norvueghe au port de mastrant *qui* est vng lieu a presēt desert et mal habite de gens Ja soit ce que anciennement on treuue es cronicques qui furent si habondās en peuple que *par* leur force et puissance ilz conquirent le pays de normandie«. Mens han her ventet paa gunstig vind, besøkte han en dag et kloster nær byen, viet til

---

[1] Den findes i flere haandskr., hvorav vistnok det ældste, omtr. fra midten av det 15. aarh., opbevares i Bibliothèque Ste. Geneviève i Paris (mscr. 2218); trykt 1517 hos Michel Lenoir. I den trykte utgave er de fleste navn fordærvet, tildels helt ugjenkjendelige.

»monseigneur sainct olphe: qui est vng sainct fort requis et aoure ou d*it* royaulme de norvueghe,« og der fandt han da et manuskript, som hans »clerc«, »der kunde landets sprog«, oversatte »fra tysk til fransk«. Dette manuskript danner saa romanens egentlige indhold, der er yderst konventionelt og uten nogetsomhelst forsøk paa lokalisering, naar undtas, at kongen av Norge, »Ollerich«, stadig fører krig i Polen og Lifland.

At man ikke her faar særdeles præcise og korrekte oplysninger om Norge, er ikke at undres over. Snarere er det forbausende, at en franskmand, der øiensynlig ikke har gjort vort fædreland og dets forhold til gjenstand for særlig studium, viser sig saapas vel orienteret.

MIDDELALDERSKE LATINSKE MEMBRAN-FRAGMENTER I DET NORSKE RIGSARKIV.

AF

S. A. SØRENSEN.

I Begyndelsen af 1840-Aarene var, som bekjendt, Henrik Wergeland ansat som Rigsarkivar. Han sendte en Dag til Universitetet nogle Membranfragmenter, som han havde fundet i Rigsarkivet. Disse Fragmenter vakte dog ikke nogen større Opmerksomhed.

I 1846 var Christian Lange Rigsarkivar. Han ryddede en Dag op i nogle gamle Skattemandtal og Fogedregnskaber fra det 16de og 17de Aarhundrede og fandt da, hvorfra Wergeland havde de indsendte Fragmenter. Til Indheftning af de gamle Regnskaber var der benyttet gamle middelalderske Membraner, som var klippet op i Smaabeter.

Det følgende Aar giver P. A. Munch i »Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur« (Jan. 1847) Oplysninger om Fundet. Han omtaler det med den største Begeistring.

Munch nævner ca. 60 Brudstykker fra gamle norske og islandske Sagaer og Lovbøger, hvoraf enkelte indeholdt hidtil ukjendte Tekster, og hvoraf flere viste sig at have bedre Tekster end de, man hidtil havde havt. Munch

omtaler ogsaa et Par Membraner med latinsk Tekst, som havde en særlig historisk Interesse.

Man kan tænke sig, hvad Mænd som P. A. Munch og Chr. Lange maatte føle, naar de saa disse Rester fra en gammel national Litteratur og tænkte paa, hvad her var gaaet tabt.

Lange havde Aaret iforveien omtalt Fundet i en kortere Notis i Bladet »Den Constitutionelle« (for 22de Novbr. 1846). Han skriver:

»Ved Synet af de mange herlige Alderdomslevninger, der i denne mutilerede Tilstand komme frem, maa man i Sandhed harmes over saadant Barbari, som kunde tillade Besidderne af saadanne litterære Skatte Aar efter Aar at skjære Stykker ud af dem og i Ordets egentligste Forstand at sprede dem til alle Verdens Hjørner ligesom for planmæssigt at tilintetgjøre dem.«

Paa en Maade maa vi dog endda være fornøiede over, at de gamle Bøger paa denne Maade er blevne ødelagte, for nu har vi da ihvertfald faaet nogle Blade fra de gamle Bøger; ellers havde vi vel ikke havt en eneste Bete.

Blandt de fundne Fragmenter synes forøvrig de latinske — med Undtagelse af de nævnte — ikke at have interesseret P. A. Munch noget synderlig. Han skriver: »Blandt det Forefundne er vistnok det Meste Brudstykker af latinske Bøger af asketisk Indhold og saaledes ei af nogen synderlig Interesse for os.«

Man skulde næsten tro, at disse Ord fra Munch har hvilet som et Ban over Rigsarkivets latinske Membraner, thi paa en enkelt Undtagelse nær har de siden Munchs Tid ligget der ganske ubearbeidede.

Eller kanhænde der har været noget af samme Forhold her i Norge, som Prof. Schück klager over der har været i Sverige?

Han skriver[1]: »I äldre tider hyste man humanismens fornäma förakt för alla skrifter, hvilke icke voro affattade enligt Ciceros alene saliggörande fraseologi ock sedan övergick man til en lika kritiklös afgudsdyrkan af modersmålet. Alt som ei skrifvades på Svenska, ansågs ligga utom vor litteraturhistoria, likasom denna var en språkformernas ock icke en menniskornas historia.«

Siden Fundet i Rigsarkivet blev gjort, har man i Aarenes Løb taget af Regnskaberne de Fragmenter, som man har troet har været af særlig Interesse; Størsteparten, som især har været Stykker fra liturgiske Bøger, har man ladet blive siddende, indtil i vore Dage Hr. Rigsarkivar Hertzberg har ladet foretage en almindelig Razzia og indsamlet omtrent alt fra de gamle Bind.

Jeg antager efter et løst Overslag, at der nu er en 2—3000 latinske Membranfragmenter i Rigsarkivet. En hel Del af disse er dog kun Beter og Smaastykker, som det er ikke muligt at faa noget synderlig ud af, men saa er der jo andre Stykker indimellem, som giver Vederlag for de mere betydningsløse.

Jeg skulde dog tro, at der muligens er endnu flere Membranfragmenter at finde.

Paa en gammel Protokol, hvor Skindbindets Ryg var slidt af, viste det sig, at der til den indre Indbinding, hvor Bogbinderne i vore Dage bruger Hyssing, var anvendt opklippede Membranstykker. Muligens kan det samme være Tilfælde ved flere gamle Protokoller. Ligesaa synes enkelte gamle Pergamentperme at gjemme gamle Stykker.

Allerede for en 5—6 Aar tilbage (nemlig i 1903) ansøgte jeg Regjering og Storting om Bidrag til en nærmere Undersøgelse af de latinske Membraner og udgav omtrent

[1] Svensk Litteraturhistoria I, S. 154.

samtidig i det danske Tidsskrift »Varden« en Del Hymner fra et middelaldersk Breviar, hvoraf Blade havde ligget om et Regnskab fra Vestlandet. Mit Andragende blev varmt anbefalet saavel af daværende Rigsarkivar Huitfeldt-Kaas som af Biskop Dr. Bang, men blev af budgetmæssige Hensyn ikke indvilget.

I de sidste to Aar har jeg faaet Bidrag af Nansenfondet til nævnte Arbeide, paa samme Tid som Hr. Sekretær Georg Reisz har faaet Understøttelse til at studere de mange Nodeskrifter, som findes paa Membranerne, og hvorpaa den offentlige Opmerksomhed var henledet ved en Artikel af Organist Haarklou i »Dagbladet« for 10de April 1904.

Jeg skal nu tillade mig at give en kort Oversigt over Resultatet af mit hidtilværende Arbeide.

De fleste af de latinske Membranfragmenter skriver sig fra middelalderske Messebøger og Breviarer.

Mangt og meget af dette kan man naturligvis finde igjen i lignende Bøger fra andre Lande.

Det har dog et eget Værd dette, at man kan lægge frem selve de Blade, som Præster og fromme Mænd og Kvinder læste her i Norge i Middelalderen: høre de Bønner, de bad, naar Hjem eller Skibe velsignedes, naar Sjømænd reiste ud fra Havnen, naar nogen laa syg; saa ogsaa faa høre den Ekskommunikationsformel der lød, naar nogen paa Grund af Liv eller Lære blev udstødt af Kirken.

Paa nogle Blade, som blev nedsendt til Rigsarkivet fra Trondhjems Stiftsarkiv, og som kan antages at være fra ca. 1300, læses følgende Bønner og Ekskommunikationsformel.

»Benedic domine domum istam, ut sit in ea sanitas, sanctitas, castitas, virtus, victoria et sanctimonia, humilitas, lenitas et mansvetudo, plenitudo legis et obedientia deo patri et filio et spiritui

sancto. Sitqve super hunc locum et domum et super omnes habitantes in eis gratie tue larga benedictio, rex regum et deus benedictus per omnia secula.«

»Velsign, Herre, dette Hus, at her kan være Sundhed, Hellighed, Renhed, Dygtighed, Fremgang og Uskyldighed, Ydmyghed, Sagtmodighed og Mildhed, retskaffent Levnet og Lydighed mod Gud Fader, Søn og Helligaand. Over dette Sted og over dette Hus og over alle, som her bo, hvile, o Herre, din Naades rige Velsignelse, du som er Kongernes Konge og velsignet Gud i al Evighed.«

»Benecdictio navis. oremus.

Propitiare, domine, supplicationibus nostris et mitte, qvæsumus, angelum tuum . . qvi liberet navim istam (cum) navigantibus in éa et perduc eam ad loca destinata, ut iteratis(?) actibus omnibus negotii (per)empto tempore ad propria revocare digneris cum omni gaudio et effectu per (Jesum Christum. Amen).«

»Velsignelse af Skib. Lad os bede:

Hør, Herre, naadig paa vore Bønner og send, vi bede dig, din Engel, at han kan bevare dette Skib og dem, som der er ombord, og før dem til de bestemte Steder, og naar al Handel er tilendebragt, saa før du dem i sin Tid tilbage til deres Hjem med al Glæde og godt Udbytte ved (Jesum Christum. Amen).«

Ved Festen for St. Sigismund lød Bønnen for den Febersyge:

»Ad missam pro febricitante et ad memoriam sancti Sigismundi regis et martyris. Officium. Oratio.

Reminiscere miserationum tuarum, omnipotens sempiterne deus qvi per sanctos apostolos tuos et martyres diversa sanitatum dona largire dignatus es. da, qvæsumus, ut presentem famulum tuum N. qvi febrium vexatione fatigatur per intercessionem famuli tui Sigismundi regis et martyris tua medicina erigat ad salutem per (Jesum Christum Amen)«.

»Almægtige evige Gud, du som naadig har givet Mange Helbredelse ved dine hellige Apostle og Martyrer, bevirk, Kjære, at din naadige Hjælp gjør denne din Tje-

ner N. N., som her er tilstede, og som plages af Feber, fuldt frisk igjen ved din Tjener, Konge og Martyr Sigismunds Intercession.«

Evangeliet om Jesu Helbredelse af Peters Svigermoder, der laa syg af Feber, følger senere.

Ekskommunikationsformelen lyder:

»Si ecclesiastica sententia habetur in aliqvem externe sic proferatur.

Ex auctoritate dei patris omnipotentis et filii et spiritus sancti et sancte marie matris domini et beatorum apostolorum petri et pauli et omnium apostolorum, martyrum, confessorum atqve virginum et omnium simul sanctorum ac electorum dei et sanctorum canonum et nostri ministerii excommunicamus, anathematizamus, dampnamus atqve a sacramento corporis ac sanguinis domini nostri Jesu Christi et e liminibus sancte matris ecclesie et a communione totius ecclesie seqvestramus atqve a consortie fidelium penitus separamus illum N. N. et N. et sicut extinguitur lucerna hec in conspectu hominum, ita extingvantur lumina eorum in conspectu domini in secula seculorum et eterne oblivioni tradantur in perpetuum nisi ad satisfactionem venerint. fiat fiat fiat. amen.«

»Af den Auktoritet (som tilkommer os) fra den almægtige Gud Fader og Søn og Helligaand og fra den hellige Maria, Guds Moder, og de salige Apostle Peter og Paulus og alle Apostle, Martyrer, Bekjendere og Jomfruer og fra alle Guds Hellige og Udvalgte og (ifølge) de hellige Lovbøger og vort Embede, udstøde, banlyse og dømme vi, som vi og helt og fuldt skille fra vor Herre Jesu Christi Legems og Blods Sakrament og fra den hellige Moder Kirkens Grændser og fra hele Kirkens Samfund og fra de Troendes Omgang denne N. N. og N., og ligesom denne Lampe udslukkes for Menneskers Øine, saaledes udslukkes deres Lys for Herrens Øine i al Evighed og overgives til evig Forglemmelse for alle Tider, hvis de ikke komme til Bod. Det ske! det ske! det ske! Amen.«

I Messebøgerne og Breviarerne findes der en hel Del Uddrag fra middelalderske Homilier og Legender. De fleste er vistnok Afskrifter efter udenlandske Originaler, men har derfor sit store Værd til Oplysning om den Kristendomsforkyndelse, som var gjængs her i Norge i Middelalderen. Det blander sig, ihvertfald efter min Mening, saa let Digtning ind, hvor Middelalderens Forhold behandles. Det kan da være godt som her at have historiske Aktstykker at holde sig til.

Blandt Homilierne kan man muligens finde Originaler til enkelte norske middelalderlige Prækener, ligesom det jo ogsaa kunde hænde, at man fandt originale latinske Prækener. Paa et Membranfragment, som tilhører Trondhjems Stiftsarkiv, indeholder Teksten et Par svenske Prækener fra noksaa sen Middelalder. En af Prækenerne er over Lignelsen om Farisæeren og Tolderen.

Paa nogle Blade, som har været om Tønsberg Lensregnskaber, findes Legender om engelske Helgener (St. Edvard, St. Alban, St. Botolf, St. Edeltrude).

Særlig Interesse har naturligvis for os Fragmenter, hvis Tekster omhandler nationale Helgener.

Jeg skal anføre nogle Linier fra et lidet Fragment, hvis Tekst har handlet om St. Olaf.

»Regnante illustrissimo rege Olavo apud Norvegiam, qvæ est prægrandis terra usqve aqvilonem locata, a meridie Danam habens, tandem ingressi sunt terram pedes evangelizantium bona. Hactenus sacrilegis ydolorum mancipati viribus et superstitiosis . . .« (Resten bortklippet).

»Da den berømte Kong Olav regjerte i Norge, som er et meget stort Land, der ligger i det yderste Norden, og som i Syd har Danmark, kom endelig til Landet deres Fødder, der forkynder det gode Budskab. Hidtil havde man tjent de afskylige Afguder . . .«

Paa den anden Side af Fragmentet staar nogle Bønner til St. Olav:

»Sancte martyr Olave te humiliter deprecamur ut a peccatorum nostrorum colluvionibus tuis so . ris (? sobris) nos expurges orationibus . . .«

»Hellige Martyr Olav, vi beder dig ydmygt, at du renser os fra vore Synders Smuds ved dine (rene?) Bønner.«

Af latinske Hymner findes der en hel Del, dels med, dels uden Nodetekst. Til Tønsberg Lens Regnskaber er en hel kirkelig Hymnebog klippet op i Smaastykker. Det gaar sikkerlig an at føie flere af Stykkerne sammen, saa baade Tekst og Noder igjen kan komme for Dagen.

Flere af de middelalderlige latinske Hymner er blevne oversatte paa Norsk og synges endnu i Landets Kirker og Menigheder. Og disse Hymner har ikke blot religiøst Værd, de har ogsaa et poetisk.

Schück skriver i sin svenske Litteraturhistorie (I, S. 197):

»Kan man stella sig på den standpunkten, at medelslatinet också är et språk — fastän et annat än det klassiska latinet — skal man finna at många af dessa hymner äro fylda af en värkligt ren och ädel poesi.«

Missalernes og Breviarernes Alder er meget forskjellig. Nogle Blade fra Telemarken, som Hr. Sekretær Reisz omtalte forleden Aar i Videnskabsselskabet, er af Prof. Fleischer i Berlin sat til Begyndelsen af det 10de Aarhundrede, altsaa til Kong Harald Haarfager og hans Sønners Regjeringstid. (Derfor er det dog ikke sikkert, at Bladene har været saa længe her i Landet; de kan jo i senere Tid være kommet ind fra Udlandet.) Bladene er nummererede; et Blad har Tallet 23; et andet 210, saa det har været et stort Opus.

Jeg skal anføre en Præfation fra de gamle Blade.

Evangeliet om ham, der er faldt blandt Røvere, og om den barmhjertige Samaritan er læst, og — ikke længer efter — lyder saa Bønnen:

»Da etc., qvia tu in nostra semper faciens infirmitate virtutem ecclesiam tuam inter adversa crescere tribuisti ut cum putaretur obpressa tunc potius prevaleret exaltata. Dum simul et experientiam fidei declarat afflictio et victoriosissima semper perseverat te adjuvante devotio per Christum . . .«

»(Kjære Herre) du som i vor Svaghed altid viser din Kraft, og som lader din Kirke vokse under Modgang, saa denne din Kirke, naar man tror den undertrykt, snarere gaar frem i Høihed; samtidig som Trængselen jo er en Prøve paa Troen og Fromheden altid sikker paa Seieren ved din Hjælp, ved Christus; Kjære, giv os o. s. v.«

Er det ikke, som vi her hører en Røst fra en gammel Tid, da Kirken havde Martyriet for Øie, men ogsaa samtidig freidig bekjendte sin seierssikre Tro!

Jeg skal nu nævne nogle Blade, som har tilhørt theologiske Verker.

Fra Bratsberg Len findes et Folioark, som indeholder Begyndelsen af St. Augustins Verk »Exaemeron« eller »De genesi ad literam libri XII« (Sl. Mignes Patrologie, B. 34, S. 246 ff.). St. Augustin hævder i dette Verk, som var meget anseet i Middelalderen, at Bibelens Beretning om Skabelsen ikke var at tage bogstaveligt, men billedligt.

Et Folioark, der har været om Regnskaber fra Hadeland, viser sig at være fra S. Thomas de Aqvinos Verk »Summa contra gentiles«, en Bog, der sammen med hans »Summa theologica« regnes for at være S. Thomas de Aqvinos Hovedarbeide. Teksten paa vor Membran er fra lib. II, cap. 92 fg.

Et Folioark, som var nedsendt fra Trondhjems Stiftsarkiv, er fra St. Thomas Kommentar til Aristoteles »In libros Physicorum Aristotelis« (Lib. III, Sectio VI).

Ingen af disse Verker har man tidligere kjendt til har været læst her i Norge i Middelalderen. Jeg tviler ikke paa, at der findes Brudstykker fra flere andre kjendte theologiske Verker blandt Rigsarkivets Samlinger.

Et Blad fra Tønsberg Len har vistnok hørt til en Evangeliekommentar. Teksten indeholder en Kommentar til Kristi Fristelse. Et Par andre Blade fra samme Len indeholder en filosofisk Afhandling »De prudentia« (om Klogskab); paa andre Blade findes en theologisk Fremstilling af Menneskets Tilstand før Syndefaldet.

Hvorfra disse Blade skriver sig, kan jeg ikke for Tiden sige.

Af mere religios-asketisk Karakter er et Brudstykke fra samme Len. Det har hørt til en Bog, der har givet religiøse Lærdomme, fremstillet i Spørgsmaals og Svars Form.

Fragmentet er desværre afklippet paa begge Sider, men man kan dog — af og til ihvertfald — forstaa Meningen. Jeg skal anføre nogle Linier:

. . »Interrogatio septima.

O judex qværo a te . . cur debeo odire mundi pu(lchritudinem ?).

Respondit judex: Amice vile et . . qvasi amarum . . falsa et seducens . . Pulchritudinem (mundi) respuens (et) ejus svavitatem inferni (poenas?) non gustabit sed ascendit ad gaudium.«

»Syvende Spørgsmaal.

O Dommer, jeg spørger dig, hvorfor bør jeg hade Verdens Skjønhed?

Dommeren svarer: Min Ven! ussel . . og ligesom bitter . . falsk og forførende . . Den, som forsmaar Verdens Skjønhed og dens Sødhed, skal ikke smage Helvedes (Straffe), men stiger lige til Glæden.«

Man ser, Fremstillingsformen er den samme som i den bekjendte Bog »Elucidarius«, der i Middelalderen blev oversat paa Norsk.

Et Brudstykke fra Brunlalen tilhører et Verk, som vel har været noget i Lighed med den Tids Hjælpehaandbøger for Prædikanter[1].

Forskjellige Ord opregnes, saaledes: Otium, qvies, litus, portus, pax, insula universalis, insule particulares o. s. v., og saa tilføies der til hvert Ord en religiøs Forklaring.

Jeg skal anføre nogle Uddrag:

»Ocium est cessatio a mundanis negotiis. Unde surgit contemplatio et divinorum meditatio. Unde dicit Augustinus. Cum contulissem me ad ocium christianorum qvod est et contemplari. ocium corporis est de qvo dicitur. qvid hic statis ociosi. — — Otium est qvod salubri caret utilitate, unde dicitur: verbum ociosum . . . Ociositas inimica est anime. Ne diabolus inveniat te otiosum. Otiosus est qvi opus dei non operatur cum potest et debet. Nulla virtus est otiosa qvia et si modo non valet valebit cum poterit . .; ideo fides in pravo non est otiosa, qvia proderit(?) cum poterit.

Qvies dei est deus qvi qviescit in se vel qviescere dicitur deus cum nos qviescere facit; septimo die reqvievit dominus ab opere suo qvod patrarat, qvia postea nihil fecit cujus tunc non fecisset materiam . . . Qviescit Christus in sanctis et non nisi super humilem et mansvetum quiescit spiritus sanctus. Qviescit justus hic contemplando in bonis studiis et operibus. convertere animam meam in reqviem tuam. Sed parva est hic reqvies nostra. Item qvies est cessare a malo. peccasti qviesce. qviescite agere perverse. et qvies dei caro Christi. exsurge in reqviem tuam id est resurge in carne. et reqvies est Christus vita eterna. ubi est reqvies vestra. Qviescit et dormit diabolus in umbra calami, id est, in corde ipocrite et qviescere est a divinis cessare. Unde illud qviescere faciamus dies festos.»

---

[1] Til saadanne Hjælpehaandbøger sl. Schück, Svensk Litteraturhistoria I, S. 185 fg.

»Fritid (otium) er at have fri for verdslige Forretninger. Deraf vokser Betragtning og Overveielse af de guddommelige Ting. Derfor siger Augustinus: »Da jeg begyndte at nyde de Kristnes Otium (Fritid), det er den religiøse Betragtning.« Den legemlige Fritid (otium) er den, hvorom det heder: Hvorfor staar I her ledige (otiosi)? Otium er det, som ikke har nogen virkelig Nytte; derfor heder det: unyttigt Ord (verbum otiosum) — Lediggang (otiositas) er Sjælens Fiende. »Lad ikke Djævelen finde dig ledig.« Ørkesløs (otiosus) er den, som ikke gjør Guds Gjerning, naar han kan og bør. Ingen Dyd er ørkesløs, thi selv om den ikke virker, vilde den virke, hvis den kunde . .; derfor er Troen ikke ørkesløs hos den onde, thi den vilde virke, hvis den kunde.

Guds Hvile er Gud, som hviler i sig selv, eller Gud siges at hvile, naar han lader os hvile; paa den syvende Dag hvilede Gud fra den Gjerning, han havde gjort, thi siden gjorde han ikke noget, som han ikke da havde skabt Stoffet til . . . Christus hviler i de Hellige, og den Helligaand hviler blot over den, der er ydmyg og sagtmodig. Den Retfærdige hviler her paa Jorden, naar han er optaget af gode Studier og Gjerninger. »Lad min Sjæl faa Del i din Hvile!« Men liden er vor Hvile her paa Jorden. »Hvile« (qviescere) er ogsaa at holde op med det, som er ondt. »Du har syndet — hold op dermed! (qviesce)«. »Hold op med at handle daarlig.« Guds Hvile betegner ogsaa Kristi Kjød. »Staa op til din Hvile« det er »Staa op legemlig.« »Hvile« betegner ogsaa Christus — det evige Liv. »Hvor er Eders Hvile?« Djævelen hviler og sover i Sivets Skygge, det er i Hyklerens Hjerte. »Hvile« betegner ogsaa at ophøre med at dyrke Gud, hvorfor det heder: »Lad os afskaffe Festdagene.«

Som man ser, har Verket vistnok været et Slags

theologisk Konkordants, hvor alle de almindeligste Ord i Vulgata er citerede med deres forskjellige Betydning.

Forfatteren af det bekjendte middelalderske norske Verk »Stjórn« (et Slags Bibelhistorie) siger i sin Fortale, at han til sit Arbeide har benyttet »Historia scolastica«, et Arbeide af Petrus Comestor, der levede i Slutningen af det 12te Aarhundrede. Et Blad fra Guldalen viser sig at være fra dette Verk[1].

Af en Fortegnelse over Nidaros Kapitels Bibliothek (Dipl. Norv., XII, No. 673), som rigtignok er fra protestantisk Tid, sees det, at Kapitlet eiede et Eksemplar af »Historia scolastica«. En anden Bog fra samme Fortegnelse er Sallust's Verk »Jugurtha«. Da der ogsaa af dette sidste Verk findes Blade i Rigsarkivets Membransamling, er det jo ikke saa utænkeligt, at det er Bøger fra Nidaros Kapitels Bibliothek, som her er klippet op til Indheftning af Fogedregnskaber.

Nogle Membraner har kalendarisk Indhold. Paa et saadant Fragment fra Tønsberg er ved en Dato tilføiet »Obiit Conradus decanus« (»Paa den Dag døde Dekanen Conrad«).

Af Membraner med kirkeretsligt Indhold findes en god Del; men jeg har endnu ikke undersøgt disse nærmere.

Af Vulgatatekster findes der naturligvis mange. Et Brudstykke har hebraisk Tekst. Det er nogle Vers fra en af Davids Salmer, som Stykket gjengiver. Dette kunde tyde paa, at der har været dem, der i Norge i

---

[1] Man sl. til denne Membrantekst Mignes Patrologie, Tom. 198, fol. 1068 og 1070.

Middelalderen har kunnet læse Davids Salmer i Grundsproget.

Dr. Osc. Alb. Johnsen har i sin Afhandling om »Norske geistlige Bogsamlinger i den senere Middelalder«[1] gjort opmerksom paa et Par humanistiske Verker, som findes nævnt i den omtalte Fortegnelse over Nidaros Kapitels Bibliothek, og mener, dette kan tyde paa, at Humanismen ogsaa har øvet sin Indflydelse her i Norge.

Jeg skal nu nævne nogle Fragmenter, som viser, at Humanismen — ihvertfald formelt — har øvet sterkere Indflydelse, end man endog i vore Dage vilde finde passende.

Det er Blade, hvor Linier fra Vergils Digt Bucolica (Ecl. IX, v. 23 fg.) citeres, og hvortil der saa, Ord for Ord, er føiet en religiøs Kommentar.

Fragmentet begynder med følgende Linier:

»Advena claudius vel arrius fortassis fuerat, qvi ab agris suis merim expulerat. Pergit ergo meris ut qvod non poterat facere propriis viribus saltem suis impetraret rome muneribus. Forsitan hec illis licent qvi propria licenter possident. Nos autem qvi dicimus ecce nos reliqvimus omnia et secuti sumus te cur tam anxie reqvirimus qve reliqvimus. Cur hostem perseqvimur et deum non seqvimur . . .«

(»Advena[2] har muligens været Claudius eller Arius, som havde drevet Merim bort fra sine Agre. Meris tager altsaa fat for idetmindste ved Roms Penge at opnaa det, som han ikke kunde udvirke ved egne Kræfter. Maaske er Saadant tilladt for dem, som ganske ubundet eie, hvad de har. Men vi, som sige: »Se vi have forladt alt og fulgt dig«, hvorfor skal vi saa ængstelig søge

---

[1] Trykt i »Mindeskrift over prof. dr. Sophus Bugge«. Se S. 92 fg.

[2] Sl. Ecl. IX, v. 2. Sl. til Navnet ogsaa Kongespeilet, C.ania 1848, S. 189.

det, som vi har forladt? Hvorfor følge vi efter Fienden, og følge ikke Gud?« . . .).

Saa kommer lidt senere Versene.

»Tityre, dum redeo — brevis est via — pasce capellas. (V. 23). Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum.«. . .

»Tityre, til jeg kommer igjen — Veien er kort — pas Gjederne, og naar de har faaet Mad, giv dem Drikke . . .«

Det er Licidas, som siger disse Ord til sin Hyrde Tityrus.

Verset udlægges nu allegorisk paa følgende Maade:

»Per Licidam intelligitur Christus, per Titirum qvilibet prelatus. Dat Licidas Titiro virgam pastoralem ut demonstret pastorem. Virga pastoralis est potestas regiminis. Inferius acuta superius curva: pungit et retrahit. Pungit resistentes, retrahit fugientes. Acumen tangit terram et penetrat dum terrena diligentes reprehendit et increpat. Revocat et retrahit dum magister delinqventem discipulum obsecrat et sublimitatem potestatis ad compassionem flectit. Unde apostolus: Obsecra inqvit et increpa. Titire dum redeo brevis est via pasce capellas. Titirus interpretatur aries villosus. Aries villosus est prelatus vilibus pannis indutus. Lana siqvidem villosa est vilis lana. Per hoc ergo moraliter prelatos innuit, qvi preciosis vestibus et delicatis uti volunt. Titire dum redeo. Dum redeo de primo adventu ad secundum. Licidas loqvitur ad Titirum; Christus ad qvemlibet prelatum . . . In primo adventu post peractam penitentiam peccati potes evadere penam. post secundum adventum nullam poteris asseqvi misericordiam. Judica ergo te ipsum in hoc seculo ut alios judices in futuro. Titire dum redeo brevis est via. Brevis est via de primo adventu ad secundum vel brevis est via id est cujuslibet hominis vita. Brevis est translatio de utero ad tumulum . . . Pasce capellas. Pasce sacra ammonitione. »In loco pascue ibi me collocavit.« Qvatuor sunt loca pascue. Claustrum. capitulum. ecclesia. altare. In claustro reficimur lectione, in capitulo predicatione, in ecclesia oratione, in altare devotione . .

Et potum pastas age titire. Post pastum duc ad potum; post pastum refectionis ad potum conpunctionis. Duo sunt genera conpunctionis, timoris videlicet et amoris. Hi sunt contemplativi et activi. Hoc est superius irriguum et inferius irriguum. Con-

templativi sunt qvi ad superius irriguum tendunt, dicentes »Sitivit anima mea ad deum etc.« Activi vero sunt qvi humiliter penitent et penas inferni qvia peccaverunt abhorrent. Hi sunt qvi ad irriguum inferius gementes discedunt. Et inter agendum.«

(Hermed slutter Membranbladet).

»Ved Licidas forstaaes Christus, ved Tityrus hvilkensomhelst Prelat. Licidas giver Tityrus Hyrdestaven og erklærer ham derved for Hyrde. Hyrdestaven er Magten til at styre. Nedentil spids, oventil krum; den støder, og den trækker til sig. Den stikker dem, som staar imod, og trækker til sig dem, som flygter. Spidsen berører og trænger ned i Jorden, naar de irettesættes og skjendes paa, som elske det, der hører Jorden til. Staven kalder tilbage og drager tilbage, naar en Lærer retter indtrængende Formaninger til en feilende Discipel, og naar han faar den, som er høi og mægtig, til at vise Medlidenhed. Derfor siger Apostelen: »Forman og irettesæt!«

»Tityre, til jeg kommer igjen, pas Gjederne mine.« Tityrus betyder »Buk med store Uldtotter«; Buk med store Uldtotter er en Prelat iført forfængelige Klæder. Tottet Uld er nemlig ussel Uld. Han giver altsaa her underhaanden et Vink til de Prelater, som vil bruge kostbare og fine Klæder (at de skal lade det være).

»Tityre, til jeg kommer igjen«. »Til jeg kommer igjen«, nemlig fra det første Komme til det andet. Licidas taler til Tityrus; Christus til alle Prelater. I det første Komme kan du undgaa Straffen, naar du gjør Bod for din Synd; efter det andet Komme kan du ikke finde nogen Barmhjertighed. Døm dig altsaa selv i denne Verden, at du kan dømme andre i den kommende.

»Tityre, til jeg kommer igjen; Veien er kort«. Veien er kort — fra det første Komme til det andet,

eller »Veien er kort«, nemlig: hvert Menneskes Liv. Fort gaar Farten fra Moders Liv til Graven.

»Pas Gjederne mine!«

Pas dem med hellig Paamindelse. »Paa Græsgangs Stier satte han mig.« Der er fire Græsgange: Cellen, Kapitlet, Kirken, Alteret. I Cellen vederkvæges vi ved Læsning, i Kapitlet ved Prædiken, i Kirken ved Bøn, og for Alteret ved den religiøse Hengivelse.

»Og naar de har faaet Mad, giv dem Drikke.« Naar de har faaet Vederkvægelsens Spise, før dem da til Syndserkjendelsens Drik. Der er to Slags Syndserkjendelse, nemlig Frygtens og Kjærlighedens. Der findes kontemplative Sjæle og aktive Sjæle; der er et øvre Vand og et nedre Vand. De er kontemplative, som vil op til det øvre Vand; de, som sige »Min Sjæl tørstede efter Gud etc.« Men de er aktive, som ydmygt angre og er rædde for Helvedes Straffe, fordi de har syndet. Disse er de, som sukkende gaa til det nedre Vand.«

Det er vel ingen Tvil om, at hele Vergils Digt er bleven kommenteret paa lignende Maade.

Fragmentbladene er antagelig fra senere Middelalder. Det er desværre ikke optegnet, fra hvilken Kant af Landet disse Fragmentblade er.

Prof. Moltke Moe har velvillig meddelt mig følgende:

»Prækener over profane Tekster er ikke ganske sjeldne i Middelalderen, skjønt de først henimod Middelalderens Udgang (især i det 15de Aarh.) blev almindelige. Stefan Langton (død som Erkebisp af Canterbury 1228) holdt som Kanonikus ved Notre Dame-Kirken i Paris en Præken over en liden fransk folkelig Dansevise: »Bele Aalis main se leva« o. s. v. Selvfølgelig er Udlæggelsen allegorisk.

I 1377 berører et Statut fra en Synode i Regens-

burg det samme Forhold. Der forbydes her Præster paa Prædikestolene at bruge »libros laicorum vulgares, in qvibus multa figmenta reperiuntur«[1]. Lignende Formaninger forekommer ogsaa ellers.

Nogen Præken over en Vergiltekst kan jeg ikke i Øieblikket paapege. Men jeg ved, jeg har stødt paa saadanne. Netop Vergil, som jo allerede fra Oldtidens Slutning blev opfattet som en Kristi Profet — den 4de Ecloge gjaldt jo alment for at være en Spaadom om Kristus[2] — skulde det ligge nærmere at gribe til for den kristelige Præken end til nogen af de andre Klassikere. Og dog ved vi, at et Uddrag af Ovids Metamorphoser (»Ovidius moralizatus«) mangesteds er blevet brugt som Tekstbog; saaledes ogsaa i Sverge[3].«

Jeg har nu anført det vigtigste, af hvad jeg har paatruffet af liturgisk, religiøs og filosofisk Litteratur. Jeg skal nu nævne Fragmenter med Tekster fra andre Omraader.

Som Omslag for Regnskaber fra Fosen, Romsdalen og andre Distrikter i Nærheden af Trondhjem (ca. 1625) har tjent en 10—12 Blade, som man kan forstaa har tilhørt et Verk, der i Lighed med vore Dages Konversationsleksika har indeholdt alt muligt (Retsvidenskab, Geografi, Astronomi, Naturhistorie, Digtekunst, Ølbrygning o. s. v.)[4].

Det viser sig at være S. Isidor af Sevillas Verk »Originum« eller »Etymologiarum libri XX«, som blev skrevet i Aar 632, og som senere i Middelalderen var et

---

[1] »Profane Bøger, hvori der findes meget Tøv«.

[2] Sl. herom bl. a. Comparetti Vergilio nel medio evo.

[3] Schück, Svensk Litteraturhistoria, I.

[4] »Brudstykker af en Octavcodex af encyclopædisk Indhold«. Rigsark. Samling No. 40.

Kildeskrift for Datidens Viden. Verket udgjør i Mignes Patrologie (No. 82) ca. 650 trykte Sider.

De Blade, som findes i Rigsarkivet, er dels fra Verkets første Bøger og dels fra dets sidste (Lib. XX, cap. IV), saa det hele Verk maa antages at have været forhaanden. Fragmentet med Tekst fra Verkets sidste Bog, som har været brugt til Omslag for Regnskab fra »Herdalen 1638«, synes dog ikke at være skrevet med samme Haand som de andre. Det er saaledes muligens to Eksemplarer, som man her har Fragmenter fra. Teksten paa Fragmenterne stemmer idethele med Teksten hos Migne. En Undtagelse gjør de græske Ord, som i vort Verk er aldeles misforstaaede og uigjenkjendelige. Man kunde muligens deraf slutte, at Græsk ikke har været kjendt heroppe i den Tid; ellers havde man vel sørget for at faa de uforstaaelige Ord rettede. Verket kan muligens have tilhørt Trondhjems Domkapitel, da Bladene er komne oppe fra Trondhjemstrakterne.

I den norske »Hauksbók«, udgiven af Islændingen Jón Þorkelsson, har Udgiveren ved en Række Steder henvist til vort Verk som Forfatterens Kilde.

Muligens vil S. Isidors Verk ogsaa vise sig at være Kilde til Ting i andre Bøger fra vor hjemlige middelalderske Litteratur[1].

Ogsaa i vore Dages Folketro vil man muligens finde igjen et og andet fra vort Verk.

Af Fragmenter med Tekster af filologisk Art gives der nogle. Det er bl. a. »Brudstykker fra et latinsk Leksikon«; »Latinske Ordforklaringer« o. s. v. Jeg har dog ikke rukket at se igjennem disse Fragmenter.

---

[1] S. Isidors Verk »De natura rerum« har paa enkelte Steder i »Kongespeilet« været Forfatterens Kilde. Se »Kongespeilet«, Chr.ania 1848. Forord S. XI.

Nogen lægevidenskabelig Litteratur har man hidtil ikke troet fandtes her i Norge i Middelalderen.

Keyser skriver i sin Bog om »Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen« (Keysers efterladte Skrifter B. I, S. 548): »Om Lægevidenskabens Tilstand hos Nordmændene i Middelalderen vide vi saagodtsom Intet.«

Og Finnur Jonsson skriver i sin sidste Udgave af »Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie«, (Kjbh. 1901, S. 949 fg.):

»Om nogen virkelig lægevidenskabelig litteratur, mindst af alt nogen selvstændig, kan der overhovedet ikke være tale.« Senere omtaler Forfatteren nogle Fragmenter og Lægebøger, som findes i den Arnemagn. Samling, men sætter dem i Klasse med de Bøger, som man paa Island kaldte »Kjærringbøger«, og som kun indeholdt en Del »Husraad«, som oftest opblandede med alskens Overtro.

I Rigsarkivets latinske Membransamling[1] viser der sig nu, at der findes Blade fra 6—7 forskjellige middelalderske lægevidenskabelige Verker.

Dr. Fr. Grøn, der sammen med Prof. J. L. Pagel i Berlin har gjennemseet Afskrifter fra disse Fragmenter, har identificeret flere af Fragmenterne med tilsvarende Steder hos bekjendte Forfattere fra Middelalderen[2].

Jeg skal anføre nogle Uddrag:

»Capitulum VII de passionibus splenis.

Splen est membrum rarum spongiosum oblongum in sinistra parte corporis collocatum ad mundificandum et depurandum sanguinem ordinatum. Intelligendum qvod cum splen bene mundificat sanguinem corpus est jocundum et bene dispositum qvo-

---

[1] No. 41 og 41 b.

[2] Sl. Dr. Fr. Grøns Afhandling i »Norsk magazin for lægevidenskaben« 1908. S. 1009 ff.

niam autem non bene mundificat tunc advenit tristitia corpori et multe alie male dispositiones qvoniam si splen deficiat in atrahendo generatur yttericia et si deficiat postqvam atraxit in continendo causatur fluxus ventris et consimilia . . .“

(Kap. 7. Om Sygdomme i Milten.

Milten er et underligt formet, svampagtigt, aflangt Organ, som ligger i Legemets venstre Side og er bestemt til at rense og klare Blodet. Det er at merke, at naar Milten renser Blodet godt, da føler Legemet sig vel og tilpas, men renser den ikke godt, da føler Legemet Beklemmelse og mange andre Onder; thi naar Milten ikke orker at trække til sig, fremkommer Gulsot, og dersom den ikke formaar at holde fast, naar den har trukket til sig, følger Maveonder og lignende).

Stedet gjenfindes ordret hos Bernhard de Gordon i hans »Lilium medicine«, Pars VI, cap. 7 (Lugd. 1550, Pag. 560).

Et Fragment fra samme Verk handler om Gulsot (yttericia).

»Signa. Si fuerit ex causis primitivis hoc habetur ex judicio et si fuerit ab epate est cum macie totius et gravedine partis dextre et si propter chiscim fellis accidit subito et si via qvæ vadit ad intestina est clausa, egestio est alba, et color faciei est citrinus et si porus qvi vadit ad stomachum est opilatus tunc urina est colorata, spissa, crocea et egestio tincta et si est propter splenem est durities et gravedo in splene . .«

(»Tegn. Dersom Sygdommen kommer af primitive Grunde, da forstaar man dette af eget Skjøn; og dersom den kommer fra Leveren, er den forenet med Maverhed over det hele og med Tyngde i den høire Side, og hvis den er foraarsaget af Chiscim (?) i Galden, da kommer den pludselig, og hvis Veien, som gaar til det Indre af Legemet, er tilstoppet, da er Stolgangen hvid og Ansigtets Farve er citrongul, og hvis Aaren, som fører til Maven, er tilstoppet, da er Urinen farvet, tæt, safrangul, og Stol-

gangen farvet, og dersom den kommer fra Milten, da er der Haardhed og Tyngde i Milten . . .«)

Stedet er fra samme Verk Pars VI cap. 6 (Lugd. 1550, Pag. 555).

Paa et andet Fragment fra Søndmør heder det:

»Polipus est superfluitas carnis qve apparet in interiori parte nasi et causa ejus est humor grossus et viscosus qvi . . . a capite et descendit ad nares ibiqve convertitur in carnem cujus significatio est opilatio narium et odor malus qvi egreditur ab eis et caro addita qve apparet in anteriori parte nasi et aliqvando ex egritudine hujus modi magnificatur nascus (!) et fit fusci coloris pauci sensus nimis durus atqve (?) caro non descendit . . . et tunc non tangas aliqvo modo ipsum qvoniam est species cancri. Oportet si san . . fuerit mollis bene tractabilis non fusci coloris cura ipsum absqve timore. aperias ergo nares infirmi et accipe carnem illam cum un(c)ino et extere ipsam ad exteriora. Deinde . . cum spata . . et si remansit aliqvid incidendi tunc . . .«

»En Polyp er en Ansamling af Kjød, som viser sig indvendig i Næsen. Aarsagen hertil er en tyk og klæbrig Vædske, som (kommer?) fra Hovedet og gaar ned i Næseborene og der omdanner sig til Kjød. Kjendemerket er Tæthed i Næsen og en ond Lugt, som kommer fra den, og den Forøgelse af Kjød, som viser sig forrest i Næsen. Paa Grund af denne Sygdom bliver Næsen undertiden hoven og af sortbrun Farve, med liden Sansning og altfor haard, og Kjødansamlingen bliver ikke mindre. Da maa du ikke paa nogen Maade røre Næsen, thi det er et Slags Kræft. Dersom Næsen er blød, let at behandle og ikke mørk af Farve, da skal du behandle den uden Frygt. Du tager altsaa op Næseborene paa den Syge og fatter omkring den omtalte Kjødklump med den lille Hage og trækker den ud. Dernæst anvender man Spatelen, og hvis noget er igjen, maa man skjære bort . . .«

Steder i dette Stykke gjenfindes hos Bruno da Longoburgo i hans »Chirurgie magne« lib. II, cap. II (Venete 1519, fol. 95 og Gurlt I, S. 733).

Et andet Fragment lyder:

»Epylencia dicitur ab epy qvod est supra et lempsis qvod est lesio qvia superiorum præcipue est lesiva. Empylencis vero sunt tres species qvia epylencia fit in capite ex materia exeunte tantum in cerebro. Analempsia fit ex materia exeunte in stomacho non in concavitate sed in nervis ejus et . . . per qvas materias ebuliens rapitur ad cerebrum. Catalempsia fit ex materia in extremitatibus videlicet in manibus et pedibus qvæ propriis signis dinoscuntur . .«

Flere af disse Sætninger gjenfindes i Collectio Salernitana, II, S. 110.

Paa et Fragment fra Nordfjord er skrevet:

». . Ad urentem Argentum vero verum vinum(?) mediocre non nimis grossum nec nimis subtile ex tali conmixtione es generatur sicut dicit . . Ysidor cap. de ere. Es si fuerit admixtum aliis metaliis colorem mutat pariter et virtutem . . . . si sine stanno fuerit uritur et crematur ut dicitur Ysidor c. de stanno. Es vero exustum et . . habet virtutem dissolvendi et extenuandi et humores noxios expurgandi. Vulnera sanat. caliginem oculorum purgat. superfluas carnes corrodit et ulterius crescere non permittit ut dicit plat'[1] . .«

«Men til det brændende Sølv skal du have passe Vin (?), ikke altfor tyk og ikke altfor fin; af saadan Forbindelse fremkommer Erts, som Ysidor siger i Cap. om Ertsen. Hvis Erts blandes med andre Metaller, forandrer det Farve og Egenskab . . . Dersom det er uden Tin, brænder det, som Ysidor siger i Cap. om Tinnet. Men Kobber, som er brændt og . . har den Egenskab at opløse, fortynde og udrense skadelige Vædsker. Det helbreder Saar, tager Taage væk fra Øinene, oploser overflødige Kjøddannelser og forhindrer, at de vokser, som Plat(earius) siger . . .«

---

[1] Vistnok Platearius, en medicinsk Forfatter af den Salernitanske Skole.

Et Par Fragmenter er fra Bøger, som har været Kommentarer til lægevidenskabelige Verker.

Jeg skal anføre nogle Uddrag:

»Spissi suscipiens etc. Post album colorem agit auctor de glauco colore qvi communes habet significationes cum albo colore. Non enim differunt nisi secundum intensionem et remissionem materiei. Qvia qvecunqve significat albus cum tenui substantia eadem significat glaucus color. Sed cum qvadam remissione. Spissi liquoris id est spisse substantie . . .

Artheticam. Significat alba et tenuis urina. Specifica: cum athomosis resolutionibus albis rotundis et minutis. Causas autem singulorum dicemus in capitulo de contentis. Sed potest qværi qvare in arthetica fit urina discolorata. Ad hoc respondemus . . . .

Si talis apparet in augmento vel statu precedente urina rubea vel subrubea duo potest significare. aut significat extinctionem caloris naturalis propter consumptionem humiditatis substantialis. Qvia deficiente sibi fomento adnihilatur. unde urina discoloratur. aut significat frenesim propter raptum materie ad superiora. Et utrumqve mortale est. Si autem in declinatione talis apparet precedente cretica determinatione signum est salubre . . .«

Paa et af Kommentarfragmenterne er der i Margen med nyere Haand foretaget en Del latinske Tilføielser.

Disse medicinske Membraners Alder er af Hr. Prof. Hægstad sat til Tiden mellem ca. 1275 og 1350; et Par af dem kan være skrevne her i Norge.

Jeg vil slutte denne Oversigt med at udtale Ønsket om, at Arbeidet med at afskrive og nærmere studere de latinske Membranfragmenter paa Rigsarkivet maa kunne fortsættes og dermed Kjendskabet til Livet i Middelalderen her i Norge øges. Hvad hidtil er gjennemgaaet, antager jeg er omtrent en Tiendepart af det hele Materiale. Saa meget Nyt, som det efter min Mening indeholdes i denne Tiendepart, vil jeg dog ikke indestaa for, at de øvrige Dele indeholder.

P. A. Munch slutter sin Afhandling i 1847 med at opfordre Bestyrerne af de andre nordiske Rigsarkiver til nøie at undersøge, om der i dem skulde kunne gjøres lignende Fund som i det norske. »Hvad man finder af fædrelandsk Litteratur,« siger han, »det være sig den ubetydeligste Stump, vil altid have Interesse«.

NOGLE BEMÆRKNINGER VÆSENTLIG VEDKOMMENDE FOLE I AAS.

AV

E. ELIESON.

Jeg skylder det ærede Tidsskrift og dets Læsere et lidet Tillæg om Fole (eller Faale) Gaard i Aas, hvorfra noget helt og positivt nu kan leveres, og ligesaa et Par Fradrag i, hvad før er fremkommet — som Hypoteser.

Dette sidste først. Saaledes bør Holkernes formodede Tilslutning til Gunnar Smidsson Saltkar, der var begrundet i Forbindelse med Holter i Nes og Eiendomme paa Vestfold, udgaa og ligeledes Formodningen om Slegten Hanningmands Forbindelse med Fole, idet denne Familie omtrent udelukkende tilhørte Skjeberg i Østby, Vik etc. og Ise, paa hvilket sidste Sted man atter har Bolter (Hr. Alf Haraldsson)[1].

Fole i Aas[2]

er Udgangspunkt for en Slegt, hvis fornemste Medlemmer var Biskop i Stavanger Alf Thorgardssøn † ca. 1478 og Biskop i Hamar Gunnar Thorgardssøn[3]. Dens Vaaben var

---

[1] Hist. Tidsskr., 4de Række, III, S. 307 og S. 353 o. fl.

[2] Dipl. Norveg., I, Nr. 320.

[3] Hist. Tidsskr., 3die Række, V, S. 256.

Mandshovedet (kronet), omgivet af Rosenkransen, vexlende med Oxehovedet.

De nævnte Biskoppers Fader var, hvad før er meddelt i Tidsskriftet, Raadmand i Tønsberg Thorgard Alfssøn † ca. 1430[1].

Thorgeir (Thorgard) Alfssøn paa Fole
† ca. 1350 * Ellen Ogmundsdatter.
(Dipl. Norveg., I, 320).

Alf Thorgeirssøn levede 1374
(Dipl. Norveg., II, 433; Røde Bog S. 488).

Raadmand Thorgard Alfssøn † ca. 1430
(Dipl. Norveg., III, 565, 568; Røde Bog S. 488).

Ved Siden af nævnte Thorgeir Alfssøn paa Fole var der sammesteds en Slegt, som førte en springende Hest[2] i sit Vaaben — vistnok hentet fra Gaardsnavnet, og til denne hører

Brødrene Thjostulf og Rolf Skjoldulfssøn, der lever ca. 1330—50 og Thjostulfs Søn Steinar Thjostulfssøn, der alle har adskillige Eiendomme i Aas.

Skulde en senere Slegt med samme Vaaben, som man før har blandet sammen med Hanningmand, og hvortil Lagmand over Oplandene Otte Mogenssøn paa Gile i Ø. Toten, ca. 1630, hører, kunne tænkes at høre hid?[3]

Som Resultater af tidligere meddelte Artikler tillader jeg mig at fremhæve:

---

[1] »Slegten Kamp (Smør)« ved E. Elieson (1907), S. 4, hvor ogsaa Vaabnene og Kilder anføres.

[2] Norske Sigiller, 3die og 4de Hefte, Nr. 291, 519, Dipl. Norv., IV, 222 (1336), 312 og 315, XIII, 16 med II, 266 og III, 296. Den Røde Bog, S. 136, 137.

[3] Lagmandens Vaaben under Dokumenter, som nu er paa Dyren, Østre Toten.

Samsalslegten paa Ringsaker fra Lagmand Thore Haldorssøn Kur † ca. 1325, er helt udredet[1].

Ligesaa Brandstorpfamilien i Skjeberg op til Thorgeir Øisteinssøn, † ca. 1350 (Vaaben Mandshovedet — Kamp)[2].

Nesøens Gods med ældste kjendte Eiere og Eiendomme foreligger[3].

Herunder kan bemerkes, at Hr. Olaf Haakonssøn, † 1458, hvad Vaaben angaar, i Adelslexikon er sammenblandet med sin samtidige af samme Navn, Kannikken i Oslo, hvis Vaaben var den kronede Maria, medens Hr. Olaf Haakonssøn til Nesøen førte Oxehovedet.

Slegten paa Moum i Eidsberg, Ogmund (Alfssøn) til ca. 1350 og dennes Sønner Olaf (Fru Cecilia Haakonsdatter Bolts Arving) og Alf, stod paa den ene Side i Forbindelse med Haavardsstad (Holstad) i Aas, idet Ogmund Alfssøn ligesom Berdor Smid har Tveiten i Vestby, og paa den anden Side med V. Vik i Skjeberg, eiet af nævnte Olaf Ogmundssøn, og med Tom i Raade[4].

Man kunde hertil føie noget om Nesøens Forbindelse med Herre-Kjos i Jesseim, Fru Cecilias Part i Dagsgaard i Oslo og Sæbjørn Alfssøn paa Grofa i Nes, Romerike[5], hvorved det hele bindes sammen; men jeg vil afslutte med Haab om, at andre, naar Sigilsamlingen bliver komplet, vil fortsætte mit Arbeide.

---

[1] Hist. Tidsskr., 4de Række, II, S. 78, III, S. 305.

[2] Norske Sigiller, 3die og 4de Hefte, Nr. 316.

[3] Hist. Tidsskr., 4de Række, V, S. 260—66.

[4] Hist. Tidsskr., 4de Række, III, S. 311. Den Røde Bog, S. 245. Dipl. Norv., IV, 440 (1363); Fru Cecilias Testament.

[5] Dipl. Norv., II, 211, IV, 230 (Droggenes 1337).

Anm. I Hist. Tidsskr., 4de Række, V, S. 360, Linje 13 fra oven, skal staa »Farfar« istedetfor Far af Kannikken Aslak Ivarssøn.

HISTORISK LITERATUR VEDRØRENDE NORGE 1906—1907.

Bibliografi, arkivvæsen. Litteræhistorie.

Aarskatalog over norsk Litteratur 1905. 13de Aarg. Udg. af Den norske Boghandlerforen. 78 sider. Kr.a 1906. — For 1906. 14de Aarg. 64 sider. Kr.a 1907.

Bibliografi ved Fr. Olsen, Foren. f. n. fortidsm. bev. 1906, side 371—393.

Bogfortegnelse, Norsk, for 1903. Udg. af Univ.-Bibl. 95 sider. Kr.a 1906. Ascheh. — For 1904. 115 sider. Kr.a 1907.

Daae, L., Et anonymt politisk Skrift omtrent fra 1649 og dets sandsynlige forfatter. (Norsk Hist. T. 4. R. IV (1906), s. 192—200).

Dahl, Frantz, U. A. Motzfeldt og K. J. D. Schlyter. Nordisk Litteraturfortegnelse 1905. (T. f. Retsvid. XIX, s. 375—435. Kr.a 1906).

Erichsen, B., Bibliografi for 1904. (Arkiv f. nord. filol. XXII, s. 299—332. Lund 1906).

Forfatter-Lexikon, Norsk, 1814—1880, af J. B. Halvorsen. 61.—65. hefte ved Halvd. Koht. (Kr.a 1906—07).

Holberg-Litteratur i det Deichmanske Bibliothek. 78 sider. Kr.a 1906. Bibl.

Hægstad, M., Gamal-norsk fragment av Henrik Harpestreng. (Videnskabs-Selsk. Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1906. No. 2). 16 sider. Kr.a 1906. Dybwad.

Kort oversigt over de i det norske rigsarkiv samt stiftsarkiverne i Trondhjem og Bergen beroende arkivsager. (Udarbeidet i november 1907). Kr.a 1907.

Secher, V. A., Om Organisationen af Arkivvæsenet i Norden. (Medd. fra det danske Rigsarkiv. I, 1545—66. Kbh. 1906).

Tidshistorie.

Sars, J. E., Udsigt over den norske Historie. 4.—28. hefte. I, 145—323. II, 1—400. III, 1—272. Kr.a 1906. Alb. Cammermeyers forlag.

Brøgger, A. W. Studier over Norges stenalder. I. Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge. Med 47 figurer og 1 kart. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. I. Math.-naturv. Klasse. 1906. No. 2).

Bugge, S., Om nordiske Folkenavne hos Jordanes. Optegnelse. (Fornvännen 1907, s. 98—101). Jfr. Läffler, L. Fr., Anmärkningar til professor S. Bugges uppsats, i samme tidsskrift (s. 102—112).

Gustafson, Gabriel, Norges oldtid, mindesmerker og oldsager. Med 605 figurer, 1 pl. og 4 karter. 149 sider, pl. 1—4. Kr.a 1906. Alb. Cammermeyers forlag.

Hansen, Andr. M., Dr., Oldtidens nordmænd. Ophav og bosætning. Med 207 billeder og 3 karter. (Gammelnorsk kultur i text og billeder, utgivet av Norsk folkemusæum). 138 sider. Kr.a 1907. Alb. Cammermeyers forlag i kom.

— Andr. M., Dr., Forhist. oplysn. fra sammensatte gaardsnavn. Foren. f. n. fortidsm. bevaring. Aarsberetning 1906.

Schirmer, Horg og hov. Foren. f. n. fortidsm. bevaring. Aarsberetning 1906.

Ambrosiani, S., Odinskultens härkomst. 44 s. Stockh. 1907. Justus Cederquist.

Brate, E. Nyare forskning i nord. mytologi. Föredrag. Svenska humanistiska förbundets skrifter. 11. 1906.

Bugge, Sophus, Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udgivne for Det norske hist. Kildeskriftfond. Indledning: Runeskriftens Oprindelse og ældste Historie. 1ste hefte. 128 sider. Kr.a 1905.

Indskrifter, Norges med de yngre Runer. Udg. for Det norske hist. Kildeskriftfond: Runerne paa en

Sølvring fra Senjen, udg. af Sophus Bugge og Magnus Olsen. Med antikvar. Medd. om fundet af O. Nicolaissen. 20 s. Kr.a 1907. Dybwad.

Olrik, A., Nordisk Aandsliv i Vikingetid og tidlig Middelalder. 108 + 2 s. Kbh., Kr.a 1907. Gyldendal.

Jónsson, F., Nordens fremmedforbindelser i Vikingetiden. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XIV, 145—156. 1906).

Vogel, W., Nordische Seefahrten im früheren Mittelalter. 40 s. Berlin 1907. Mittler & Sohn.

Bugge, Alex., Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikinger für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schiffahrt. (Vierteljahrschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch. IV, s. 227—277).

— Alex., Vikingerne. Billeder fra vore Forfædres Liv. II. Kbh. 1906. Gyldendal.

— Alex., Die Wikinger. Bilder aus der nordischen Vergangenheit. Autoris. Übertragung von Heinz Hungerland. Halle & S. 1906.

Vogel, W., Die Normannen und das fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie (799—911). Heidelberg 1906.

Nielsen, Yngv. Studier over Harald Haarfagres Historie. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. IV (1907), side 1—80.

Taranger, A, Harald Haarfagres Tilegnelse af Odelen. Kritik af Dr. Yngv. Nielsen, Studier over Harald Haarfagres Historie. (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1907), side 98—128.

Hertzberg, Ebbe, Harald Haarfagres Skattepaalæg og saakaldte Odelstilegnelse. (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1907), side 161—191.

Thubert, E., Politique du Nord de l'Europe au moyen âge. Les Northmen en France. (Revue d'hist. diplom. 1906. 511—536).

Grøn, Fredrik, Bidrag til den norrøne lægekunsts historie. De ældste sygdomsforestillinger og hedendommens folkemedicin. 56 sider. Kr.a 1907. Særtryk af »Tidsskrift for den norske lægeforening«. 1907. Nr. 3—8.

Augestad, Arent, Dr. Hvor stod søslaget mellem Svein Jarl og Olaf den hellige? Foren. f. n. fortidsm. bev. Aarsberetn. 1906.

Nielsen, Yngv., Olaf Kyrre og den første christne Helligdom paa Nordnes. Skrifter udg. af Bergens hist. foren. Nr. 12. Bergen 1906.

Daae, L., Nogle Studier i Saxo Grammaticus. (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1906), s. 129—160.

Bugge, Alex., Et ukjendt kloster nordenfjelds. (Norsk) Hist. T. 4. R. V (1906), s. 67—74.

Diplomatarium Norvegicum, Saml. 17: Romerske Oldbreve. Udg. af H. J. Huitfeldt-Kaas og A. Bugge. H. 3: 1451—1531. 4: 1053—1587. Udg. af A. Bugge og Chr. Brinchmann. Saml. 18: Halvd. 1: 1300—1527. Udg. af H. J. Huitfeldt-Kaas. Kr.a 1907.

Gaardnavne, Norske. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføiede Forklaringer af O. Rygh. Bind VI. Jarlsberg og Larviks Amt. Bearb. af A. Kjær. 446 sider. Kr.a 1907. Camm. bogh.

Olsen, Magnus, Bidrag til Forklaring af norske Stedsnavne. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. V (1907), s. 154—174.

Daae, Ludv., Nogle Bidrag til Erkebiskop Olaf III Engelbrektssøns Historie. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. IV, s. 283—298.

Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hørende Aktstykker, paa Carlsbergfondets Bekostning udg. af L. Laursen. Bd. 1. H. 2—3. 1536—1560. Kbh. 1907. Gad.

Norske Regnskabs- og Jordebøger fra det 16. Aarh. ved H. J. Huitfeldt-Kaas. Bd. 3. H. 3. Bd. 4. H. 2 (Kr.a 1905—06) og H. 3: Register (179 sider) ved Osc. Alb. Johnsen, udg. af det norske hist. Kildeskriftfond (Kr.a 1906).

Norske Herredags-Dombøger, udgivne for det norske hist. Kildeskriftfond. 2. R. (1607—1623). III (Dombog for 1613, 1. Herredagen i Skien) ved E. A. Thomle. Kr.a 1907.

Lie, Mikael H., Lensprincipet i norden. Udgivet med understøttelse af »Det Finne'ske legat«, Kbh. og »Den Stang'ske stiftelse, Kr.a. Bilag til »Tidsskrift for Retsvidenskab« 1907, 1ste hefte. 102 sider. Olaf Norli.

Extraktprotokol, Statholderskabets, af Supplicationer og Resolutioner 1642—1650. Udgivet fra det norske Rigsarkiv. 2det Binds 2. Hefte. 1642—1646. Side 161—327. Kr.a 1906.

Johnsen, Oscar Alb., De norske stænder. Bidrag til oplysning om folkets deltagelse i statsanliggender fra reformationen til enevældet (1537—1661). (Videnskabs-Selsk.s Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1906. No. 5).

— Osc. Alb., Et Aktstykke fra Stænderforhandlingerne i Kristiania 1645. (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1906), s. 81—97.

Wahlström, L. Gustav III och norrmännen. Nord. Tidskr. 1907, s. 56—76.

Holm, Edv., Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766—1808). Bd. 2. D. 2. (Danmark-Norges Hist. 1720—1814. 5. Bd. 2. Halvd.) Kbh. 1906. Gad.

— Edv., Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766—1808). Bd. 3. D. 1. (Styrelse og Reformer 1784—1791). Kbh. 1907. Gad.

Daae, Anders, De norske Kongers Hyldning og Kroning. En historisk Oversigt fra de ældste til de seneste Tider. Med 26 Illustr. Kr.a 1906. Feilberg & Landmark.

Heggtveit, H. G., Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede. Et Bidrag til dens Historie. Med mange Illustr. 8—9 Hefte. S. 225—288. Kr.a 1907. Camm.s Bgh. i Komm.

Brevvexling, Diplomatisk, om Norge mellem Wien og London (1814) og mellem Berlin og London (1813, 1814). Samlet og udgiven ved Y. Nielsen. Hist. Saml. Bd. 2 (1907), s. 489—549.

Stavenow, L., Carl XIV Johan och Norge. Föredrag. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidn. 1907. No. 278. 28/4. Referat.

Sjögren, O., Karl Johan och skand. halfön under unionens anknytningstid. Med talrike illustr. H. 11—24. S. 241—573 + 1 s. Stockh. 1907. Fröléen & Comp.

Et Aktstykke om Bodøsagen (24. Okt. 1833). Ved Y. Nielsen. Hist. Saml. Bd. 2 (1907), s. 485—488.

Kronprins Carls Rapport af 14. aug. 1856 til kong Oscar 1. om hans iagttagelser fra hans store reise i Norge. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. IV (1907), s. 421—426.

Skrivelser fra Statsraad Hans Christian Petersen som Præses for den norske Regjering i Aarene 1858—61. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. IV (1907), s. 299—420 + 1 portræt.

Motzfeldt, Ernst, Af Statsraad Ketil Motzfeldt's efterladte Papirer vedk. Statsraad-Skiftet i December 1861. (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1907), s. 201—282.

Manthey, Aug. Chr., Dagbøger for Aarene 1856—74. Udg. af den norske historiske Forening. H. 1—5. Kr.a 1905—07. S. 1—400.

Koht, H. November-Traktaten, dens Foranledning og Følger. Særtryk af »Dagbladet«. 16 sider. Kr.a 1907. Dagbladet.

Tre Kroninger i Trondhjem. 1818—1860—1873. Billeder og Text ved Arkivar Kr. Koren. 16 sider. Trondhjem 1906.

Opløsning, Unionens, 1905. Officielle Aktstykker vedrørende Unionskrisen og Norges Gjenreisning som helt suveræn Stat. Med talrige Facsimiler og Billeder, udgivet ved J. W. Heiberg, Bureauchef. XVIII, 1192 sider. Kr.a 1906. I. H. Stenersen & Co.

Nielsen, Yngv., Dr., Norge i 1905. Med en indledende Oversigt over Unionens niti Aar. Hefte 1—16, side 1—288. Horten 1906. C. Andersen.

Forholdet mellem Norge og Sverige. Vor Selvstændighedskamp i de sidste tyve Aar. Særtryk af »Morgenavisen«. 51 s. Bergen. Nygaard.

Ibsen, S., Da unionen løsnede. 1—5. Samtiden 1906, s. 197—236.

Sars, J. E., Unionsopløsningen og skandinavismen. Samtiden 1906, s. 269—278.

Castberg, J., Om begivenhederne i 1905. 1.—2. oplag. 31 sider. Kr.a 1906. Feilberg & Landmark.

Troels-Lund, De tre nordiske Brødrefolk. 1.—4. Opl. Kbh. 1906.

Øverland, O. A., Da vort Kongepar kom. Mindeblad fra Norges nyeste Historie. 170 sider. Kr.a 1906. I. H. Küenholdt.

Jessen, Fr. v., Begivenheder jeg oplevede. Kbh. & Kr.a, Gyldendal. S. 187—227 omhandler 7. juni 1905.

Hammer, S. C., Det mærkelige Aar. Samlet Oversigt over de politiske Begivenheder i Norge 1905. 139 sider. Kr.a 1906. L. E. Tvedt.

Diplomaticus, Den norske kongemagt. Nogle synspunkter og jevnførelser. Med et tillæg om unionsopgjøret og om halvøens fremtid. 73 sider. Kr.a 1906. H. Aschehoug & Co.

Wieselgren, S., Är skandinavismen död. Statsvetenskaplig Tidskr. 1906, s. 220—234.

Suttner, B. v., Zum schwedisch-norwegischen Konflikt. Österreichische Rundschau 1905. Bd. 3, s. 314—317.

Fahlbeck, P., Warum hat Schweden nicht Krieg gegen Norwegen geführt? Deutsche Revue 1907, s. 334—347. Ogsaa paa svensk i Statsvetenskaplig Tidskr. 1907, s. 209—225.

Bihot, Charles, La rupture scandinave. Étude anthropogéographique. 45 s. Liége.

Affaires de Norvège. Documents officiels concernant la dissolution de l'union entre la Norvège et la Suède et la constitution du royaume de Norvège. 1903—1905. Documents officiels communiqués par le Gouvernement Norvégien en 1907. 73 s. + 1 portr. Paris. Ogsaa i Archives diplom. 1907. T. 101.

Waultrin, R., Un siècle d'union suédo-norvégienne et la fondation du royaume du Norvége. Annales de sciences politiques 1906. T. 21, s. 41—71.

— R., La Scandinavie actuelle et son avenir. Annales de sciences politiques 1907. T. 22, s. 565—594.

Mohn, A., Une page d'histoire de la civilisation. La Suède et la révolution Norvégienne. 150 s. Paris & Genève.

Claparède, R., Un nouvel état européen. La Norvège indépendante. 106 + 1 s. + 1 pl. Genève & Paris 1906.

Krigshistorie.

Angell, H., Norges Krigshistorie (Landkrigene). 83 tosp. sider. Kr.a 1906. Grøndahl & Søn.

Bing, Kristian, Dræggens buekorps. 1856—1903. Med billeder. Udgivet i anledning af buekorpsets 50-aars-jubilæum. 88 sider. Bergen 1906.

Gulowsen, J., Oberst, Gyldenløvefeiden 1675—1679. Med Karter og Planer. (Vid.-Selsk. Skr. II. Hist.-fil. Kl. 1906. No. 6). Kr.a 1906. Dybwad.

Kuylenstjerna, O., Karl XII's fälttog i Norge 1716. (Illustr. Militärrevy 1906, s. 26—36).

Meyer, Wilhelm F., Nygaards bataljon 1857—1907. Udg. i anledning af bataljonens 50-aars jubilæum. 24 sider. Bergen 1907. Giertsen.

Munthe, W. v., af Morgenstierne, Uddrag af Norges Krigshistorie. Kr.a 1906.

Segelcke og Angell, Stene som taler. Billeder og skildringer fra Norges gamle fæstninger. Kr.a 1906.

Tuxen, A. P., Seidelin, Wilh., og Hansen, A. L., Felttogene i Nordtyskland, Baahuslen, i Østersøen og Kattegat 1710—12. Udarb. ved Generalstaben. (Bidrag til den store nord. Krigs Hist. III). Kbh. 1906.

W(esterlun)d, C, Det norska infallet i Bohuslän 1788. Illustr. Militärrevy 1907, s. 251—255. Med 1 kart.

Lokalhistorie.

(Aalholm). Toldskriver Niels Aalholms optegnelser om gaards- og havebruget paa Haave gaard paa Tromøen m. v. 1757—1775. Udg. af J. J. P. Aalholm ved S. H. Finne-Grønn. 122 sider. Bergen 1907.

Aas, O., Slægtshistorier fra Selbu og Tydalen. 29 sider. Trondhjem 1906. Forf. forlag.

Akers Sogneselskab. 1807—1907. Festskrift i Anledning af 100-Aars Jubilæet, udarb. af Anders Daae. 142 sider. Kr.a 1907. Grøndahl & Søn.

Bendixen, B. E., Gimmestad kirke, Nordfjord. (Aarsberetn. fra Foren. t. Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. 1905. S. 271—280).

— B. E., Kirkerne i Søndre Bergenhus amt. Bygninger og inventarium. 3die hefte. S. 169—309. Bergen 1907.

Berg, L., Om jordegodsets fordeling i Tønsberg len (det senere Jarlsberg grevskab) i 1650 og 1701 (Norsk) Hist. T. 4. R., V (1906), S. 33—66.

— L., Gaarden Aker i Sem. En gaardhistorie. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. V (1907), s. 232—251.

Berg, Wilh., Bohusläns forntid. Göteb. 1906.

Frølich, Thorbjørn, F. H. Frølich og hans Samtid. Det merkantile Christiania i den midtre halvdel af det nittende aarh. (Særtryk af Statsøkonomisk Tidsskrift). 1. hefte, side 1—32. Kr.a 1906.

Graarud, G., Holmestrand og Omegn. En historisk Oversigt. Kr.a 1906. Hefte 1—8. Side 1—128. Aktieselskabet »Norge«.

Helland, A., Topografisk-stat. beskrivelse over Finmarkens amt. (Norges land og folk). 3.—8. hefte. I. Side 481—804. II. Side 1—767. III. Side 1—590. Kr.a 1906. Aschehoug.

Huitfeldt-Kaas, H. J., Reiseoptegnelser fra Kirker og Kirkegaarde. Personalhist. T. 5. R. IV, 1907, side 236—251.

Johnsen, Osc. Alb. Litteratur. Anmeldelse i (Norsk) Hist. T. 4. R. IV (1907), side 437—440.

Kjær, A., Nesjar og Nesit, (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. V (1907), side 204—231.

Kleiven, Ættesogur fraa Vaagaa I, II og III i Tidsskrift f. n. bondekultur 1906. Bergen.

Koht, Halvdan. Bondestrid. Smaa segner og uppskrifter fraa Nordmøre. 110 sider. Kr.a 1906. H. Aschehoug & Co.

Lund, Wilh., En røgstue paa Nordmør, Tidsskr. f. n. bondekultur 1906, s. 189—192.

Mathiesen, Henrik, Munkholmen. (Folkebladet XXVII (1906), s. 85—87).

Meyer, H. Bergens Beskrivelse. Tillæg og Rettelser af B. E. Bendixen. 2. Hefte. Side 70—154. Bergen 1906. Ikke i bogh.

— H., Samlinger til den berømmelige og navnkundige Norske Handelstad Bergens Beskrivelse. Første bind. Skrevet udi aaret 1764. Udg. af Bergens hist. Forening ved B. E. Bendixen. Hefte 3—4. Side 213—436. Bergen 1904—07. For Medlemmer.

Munthe, C. O., Fredrikshalds og Fredrikssteens Historie indtil 1720. 1.—26. hefte, side 1—827 og 1 kart. Kr.a 1906. H. Aschehoug & Co.

Neeraas, H. M., Kristianssund i ældre og nyere Tid. Med Illustr. 84 sider. Kr.a 1905. Aktieselsk. »Norge«.

Nielsen, Yngv., Nesjar. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. V 1.—3. h. (1906—07), side 67—100.

Olafsen, O., Ullensvang. En historisk-topografisk-statistisk beskrivelse af Ullensvang herred. Med ill. 628 sider. Bergen 1907. C. Floor i komm.

— O., Navne og navneskik i Hardanger og paa Voss I, II i Tidsskrift f. n. bondekultur 1906. Bergen.

Plünecke, C., Fredriksstad indtil det 20. Aarhundrede. Retslig og kommunal Administration. Tredie Del. Udg. ved Hjælp af Bidrag fra offentlige Midler. XV, 255 sider. Kr.a 1906. (Aktiebolaget).

Porsgrund 1807—1907. Et hundredeaars minde. Udg. ved Carl Lund, adjunkt. 186 sider + register. Porsgrund 1907. S. M. Bryde.

Quisling, J. S., Øvre Telemarkens historie i det 17de aarhundrede. 296 sider. Skien 1906.

Richter, J., Det gamle og det nye Trondhjem. Kr.a 1906. A/S Norge.

— J., Trondhjemsbilleder fra Reformationstiden. 99 sider. Trondhjem 1907.

Ryjord, Nils, og K. Rygh, »Munkeby« kirke ved Levanger. Foren. f. n. fortidsmind. bev. Aarsberetn. 1906.

Samlinger af Stavangers historie. Paa Stavanger kommunestyres foranstaltn. udg. ved A. E. Erichsen. 2. bind. 600 sider. Stav. 1906. Johs. Floor.

Schneider, I. A., overlærer, Molde og Romsdalen. En hist. Oversigt. Med Billeder. 2den Del. 48 sider. Kr.a (1905). Oscar Andersen.

Skar, Hans, Snaasens kulturhistorie til aaret 1907. 1.—2. hefte. Side 1—112. Kr.a 1907. Forf.s forl. Snaasen.

— Hans, Det gamle Snaasen. 104 sider + 1 Portræt. 1906. Eget forlag.

— Johannes, Gamalt or Sætesdal. II. 198 sider. Kr.a 1907. Olaf Norli.

Stavnem, P., Optegnelser vedkommende Stavangers fortid. 111 sider. Stavanger 1906. Jacob Dreyer.

Sørensen, S. A., Bidrag til Larviks historie. 45 sider. Larvik 1906. »Jarlsbergs og Larviks Amtstidende«.

Thrap, D., »Tydskekirkens« sidste dage. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. No. 12, III. 1906).

Trondhjem i gamle dage. Billeder i Lystryk, udgivet af Trondhjems hist. Forening ved Kr. Koren. 14 sider

tekst + 12 plancher. Trondhjem 1907. Trondhjems hist. Foren.

Wahl, J., Et nyt bidrag til Bergenhus fæstnings historie. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. No. 12, II 1906).

Biografi. Genealogi.

Barstad, J., Den østerrigske Generalmajor Alf Nicolai Alfsen. (Personalhist. T. 5. R. IV 1907. Side 178—183).

Blom, B., Slægten Blom fra Tønsberg. Biografiske Meddelelser om Fredrik Blom, Sogneprest til Laardal, og hans Efterslægt 1617—1905. 112 sider. Kr.a 1906. Cammermeyers forlag.

Bugge, Ole Rambech, Familien Rambech. 8 sider. Trondhjem 1907. F. Brun.

Daae, L., Nogle Studenterbreve, sendte fra Kjøbenhavn til Christiania 1817—20. (Personalhist. T. 5. R. III 1906. S. 233—248).

Finne-Grønn, S. H., »Arild Olufssøn Gyldensø«. (Norsk T. f. Genealogi. I. 1906. S. 11—16).

— S. H., Oslo-bispen mag. Jens Nielsens slægt. (Norsk T. f. Genealogi. I. 1906. S. 33—45).

Gløersen, A. T., Slægten Meidell i Norge og Danmark med talrige nærstaaende Familier. Med Billeder af Slægtens Vaaben og dens Ættegaarde. 2. Hefte. Kr.a 1903. Holm & Meidell.

Grove, Gerhard L., Ny Bidrag til Oplysning om Curt Adelaer. (Personalhist. T. 5. R IV 1907. Side 197—235).

Haffner, Vilhelm, cand. jur., Stortinget 1906—1909. Med 125 billeder. 76 sider. Kr.a 1906. Alb. Cammermeyers forlag.

Hagemann, Axel, af hans efterladte Papirer: Lidt om Nordlandspræsten Hans Falster og hans Slægt. (Personalhist. T. 5. R. IV 1907. Side 254—257).

Heiberg, G. F., Slægten Heiberg. Personalhistoriske og genealogiske Oplysninger. 362 sider. Kr.a 1907. Camm.s Boghandel.

Hiort-Lorenzen, H. R., Danske og norske Studenter ved Universitetet i Harderwijk. (Personalhist. T. 5. R. III. 1906. S. 144—146).

Hiort-Lorenzen og A. Thiset, Danmarks Adels Aarbog. 1907. 24. aarg.

Lange, Nanna, Slægten Weldingh i Danmark og Norge. 1906.

Lammers's. 1881—1906. Et illustreret hefte udgivet i anledning af Thorvald og Mally Lammers's sølvbryllup. Red. af Rosenkrantz Johnsen. 12 sider. Kr.a 1906. Camm.s forlag.

Lübbers, A., De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Død. (Ugeskrift f. Læger. 1906. S. 121—131, 145—155). Særtryk.

Militærlæger, Norske, 1882—1907. Biografier og billeder. 97 sider. Kr.a 1907. Grøndahl.

Munthe, Chr. Morgenstierne, Oversigt over hvad der findes af Bidrag til norske Slægters Historie i den før 1904 trykte Literatur. Særtryk af Personalhist. Tidsskr. 5. R. II. 25 sider. Kbh. 1906.

Munthe, Hartvig, af hans efterladte Papirer: Birgitte Christine Hielm (1739—1820) En norsk Præstekones Levnetsløb. Personalhist. T. 5. R. IV. 1907. Side 89—120.

Nordmænd i det 19de aarhundrede. Udg. ved professor Gerhard Gran. H. 22—24. (II, s. 137—232), Kr.a 1906—07. H. Aschehoug & Co.

Olafsen, O., Sorenskrivere i Hardanger (og Voss) i 200 aar. Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. No. 12. Bergen 1906.

— O., Et Par genealogiske Oplysninger om Galtung-Slægten. (Personalhist. T. 5. R. IV. S. 190—192).

Rasch, A. W., Præsterne Anders og Peder Pedersen, et lidet Supplement til Lampes Præstehistorie. (Personalhist. T. 5. R. IV. 1907. Side 251—254).

Skolemestre, En halv tylvt gamle. Samlet ved A. Forfang, skolebest. 2. opl. 56 sider. Levanger 1906. A. Brun, Trondhjem.

Slægten Kamp (Smør). Tillæg til familien Elieson. 13 sider. Kr.a 1907. Grøndahl & Søn.

Stamtavle, Kong Haakon d. VIIdes og Dronning Mauds. Udarb. af dr. M. Aschkanaze, rabbiner. Kr.a 1906. L. E. Tvedte.

Stamtavle over familjerne Meer, Petersen, Jacobsen, Martens, Broch, Knutzen m. fl. Samlet og optegnet af

Hanna Henriette Jacobsen. 22 sider. Stavanger 1907. Johs. Floor.

Stamtavle over den fra Simon Sørensen, Lundsberg, Aadum Sogn, Nørre Horne Herred, Ringkjøbing Amt, Jylland nedstammende Slegt Borch. Samlet og udg. af Thorgeir Borch. 26 sider + 5 stamtavler. Skien 1907. Erik St. Nilssen.

Studenterne fra 1881. Biografiske meddel. samlede i anledning af deres 25-aars studenterjubil. Trykt som manuskript. Med portrætter. 443 sider. Kr.a 1906.

— fra 1857. Biografiske meddel. samlede ved Joh. K. Bergwitz. 34 sider. Kr.a 1907.

— fra 1882. Biografiske meddel. samlede i anledning af deres 25-aars studenterjubil. Trykt som manuskript. Med bill. 459 sider. Kr.a 1907. Nationaltrykkeriet.

Tank, Roar, Et Bidrag til Peter Dass' Biografi (Norsk Hist. Tidsskr. 4. R. IV, side 427—436.

Thomle, E. A., De ældste led af familien Undal (Undahl) i Norge. V. Personalhist. T. 5. R. III (1906). S. 26—53, 110—143.

— E. A., Vedrørende Sognepræst Ole Olsen Meldals Hustru og Børn. Personalhist. T. 5. R. III (1906), s. 89.

— E. A., Lidt om prof. P. A. Munchs fædrene slægt. Norsk T. f. Genealogi. I. S. 46—67.

— E. A., lidt om Familien Deramm, Personalhist. T. 5. R. IV. 1907. Side 286—289.

— E. A, Christian Gran Molberg. Et Supplement. Personalhist. T. 5. R. IV. 1907. Side 31—36.

Thrap, D., Af Familien Vangensteens Papirer. Personalhist. T. 5. R. IV. 1907. Side 37—51.

Kulturhistorie.

Hertzberg, Ebbe, og N. Rygg, Den norske Creditbank 1757—1907. Et tilbageblik. 228 sider. Kr.a 1907. Aschehoug.

Hægstad, Marius, Vestnorsk maalføre fyre 1350. Innleiding: Latinsk skrift i gamalnorsk maal. Vid.-Selsk. Skr. II. Hist.-fil. Klasse. 1905. No. 7. Kr.a 1906. Dybwad.

Bergwitz, J. K., Lidt om Læger i gamle Dage (ɔ: før 1814). Folkebladet XXVII (1906), s. 213—214.

Bergwitz, J. K., Kulturtræk fra Middelalderen, særlig Norge. Mindre Afhandl. 40 sider. Kr.a 1907. Tvedtes Forl.

Berrum, Hans, Norges Posthistorie. 1720—1814. XI + 543 sider. Kr.a 1906. J. W. Cappelen.

Blanc, T., Henrik Ibsen og Chr.a Theater 1850—1899. Et Bidrag til den Ibsenske Digtnings Scenehistorie. 74 sider. Kr.a 1906. Dybwad.

Blytt, Peter, Fra min Barndom og Ungdom. Erindringer. Trykt som Manuskript for Familie og Venner. 117 sider og portr. Bergen 1907.

— Peter, Minder fra den første norske Scene i Bergen i 1850-Aarene. Et kulturhistorisk Forsøg. 1. og 2. Oplag. Trykt som Manuskript. 144 sider. Bergen 1907. Fr. Nygaard.

Bruun, Daniel C. Gammel bygningsskik paa Færøerne. Foren. t. n. fortidsm. bev. Aarsber. 1906.

Bøgh, Johan, Bidrag til bergensk Haandværks Historie. I. Bergenske Kandestøbere og deres Mærker. II. To gamle bergenske Sølvarbeider. Særtryk af Vestlandsk Kunstindustrimusæums Aarbog for 1905. 101 sider. Bergen 1906.

Collin, Chr., Bjørnstjerne Bjørnson. Hans liv og digtning. I—II (433 + 641 sider). Kr.a 1907. Aschehoug.

Daae, Ludvig, Af Maurits Hansens Breve til C. N. Schwach. 1820—1842. Hist. Saml. B. 2. H. 3. Kr.a 1907.

— Ludvig, M. C. Hansens Ungdomsaar indtil hans Ansættelse i Throndhjem. Hist. Saml. B. 2. H. 3. Kr.a 1907.

Erichsen, A. E., Bergens kathedralskoles historie. III + 242 sider. Bergen 1906.

Femti-Aars Jubilæums Festskrift, Hortens tekniske Skole 1855—1905. Skolens Historie samt Meddelelser om dens Lærere og Elever, udarbeidet af en Komité med personalhistorisk, sagkyndig Bistand af Joh. K. Bergwitz. Med Portrætter. 331 sider. Kr.a 1906. W. Fischer & Søn.

Fett, Harry, Søndre korportals mester. En nordenfjelds gruppe unggotisk skulptur. Foren. f. n. fortidsm. bev. Aarsberetn. 1906.

— H., Gamle norske hjem, hus og bohave. Kr.a 1906. Udg. af Norsk Folkemuseum.

Grøn, Fr., Træk af norsk folkemedicin. I, II. Tidsskrift f. norsk bondekultur. 1906. Bergen.

Handelsstandens sangforening, Chr.a. Historisk Beretning 1897—1907. Udg. i Anledning af Foreningens 60-Aars Jubilæum ved Carl S. Dysthe. Med 124 Illustrationer. 347 sider. Handelsstandens Forening.

Hansen, Hans, Terje Vigen og Terje Vigen-Bautaens Historie. 20 sider. Grimstad 1906. Eget forlag.

Irgens, Marie Stub, Ludvig Holberg i Bergens Beskrivelse. (Smaaskrifter fra det litteraturhist. seminar. Udg. af Gerh. Gran). 32 sider. Kr.a 1906. Aschehougs boghdl.

Kardell, S. J., Om gamla jämtlandska och härjedalska bröllops- och grafkväde. Jämtlands läns fornminnesförenings T. IV (1906), s. 8—16.

Knudsen, Chr., Spredte minder fra 1905. 66 sider. Kr.a 1906. J. Aas.

Koht, H., Henrik Wergeland, hans Liv og Forfattervirksomhed. Aktmæssig fremstillet. Særtryk af J. B. Halvorsens »Norsk Forfatterlexikon 1814—80. 144 sider. Kr.a 1907. Aschehoug.

— H., Fredstanken i Noregs-soga. Noreg i den samfolkelege rettsvoksteren. Oslo 1906. Det norske Samlage.

Koren, Kristian, Hans Nissen og Hustrus Stiftelse og Arbeidshus. Udg. til Hundredeaaarsdagen for Stifterens Død 15. Aug. 1907. 106 sider. Trondhjem 1907.

Laurvigs Borgerchor vedkommende. Lidt til Belysning af Korpsets Historie og Personel. 42 sider. Larvik 1906. »Jarlsberg og Larviks Amtstidende«.

Munch, Emerentze, Fru, Optegnelser. Efter Originalmanuskriptet. Udg. af Forening for Norsk Bogkunst. 78 sider. Kr.a 1907.

Munthe, Wilhelm Støren. »Statsborgeren« og Peder Soelvold. Et bidrag til den norske presses historie. (Smaaskrifter fra det litteraturhist. seminar. Udg. af Gerhard Gran. II. Trykt som manuskript). 128 sider. Aschehougs bogh.

Olafsen, O., Kræmmere og uldhandlere i Norge i ældre og nyere tid. (For Kirke og Kultur. XIII (1906), S. 578—592).

— O., Gjestgivere i Norge i gamle dage. (For Kirke og Kultur. XIII (1906), S. 349—363).

Olsen, Magnus. Valby-Amulettens runeindskrift. (Chr.a Videnskabs-Selskabs Forhandl. f. 1907. No. 6). 19 sider. Chr.a 1907. Jacob Dybwad i Komm.

Schetelig, Haakon. The cruciform brooches of Norway. With 194 illustrations in the text. 162 sider. (Bergens museums aarbog. 1906. No. 8). Bergen 1906. Camm.s bogh., Kr.a, i komm.

Schnitler, Chr.a første Kunstskole. Et Bidrag til vor Kunsthistorie. (Norsk) Hist. Tidsskr. 4. R. V (1907), side 121—153.

Selskap, Det militærmedicinske, i Kr.a 1882—1907. 38 sider. Kr.a 1907. (Grøndahl).

Skard, Matias, Skolens historie kort fortalt i sin kulturhistoriske sammenhæng. 2det oplag. 134 sider. Kr.a 1906. J. W. Cappelen.

Steffens, Haagen Krog, Den store Guldsmedskandale i Kristiania. Et Haandverksinteriør fra Rokokotiden. Vestl. Kunstindustrimuseums aarbog for 1907. Bergen 1908.

Svendsen, Reinert, Beskrivelse af Mariatavlen i Balke kirke samt de paa univ. beroende billeder fra samme kirke. Foren. f. n. fortidsm.s bev. Aarsberetn. 1906.

Sætrang, Ivar, Ringerikes skole. Et mindeskrift. 110 sider. Kr.a 1907. Aschehoug.

Thrap, D., Finnemissionen. (Thomas v. Westen Stockfleth). Nord. Missions-T. Ny R. VIII (1906), S. 245—263.

Tvete, B. M., St. Jørgens Stiftelse. 1607—1907. 30 sider. Trondhjem 1907.

Visted, Kristofer, Et gammelt høvremotiv. Tidsskrift for norsk bondekultur. 1906. S. 1—10. Bergen.

— K., Røgstuovn—badstuovn. Ibidem s. 36—46.

— K., Vor ældste bondedragt. Ib. s. 88—93.

— K., Brudesliren. Ib. s. 94—97.

— K., Et ornament fra Sætersdalen. Ib. s. 130—144.

Østberg, Kristian, Norsk bonderet I, II. Tidsskr. f. n. bondekultur. 1906. Bergen.

Schäfer, D., Stand der Geschichtswissenschaft im skandinavischen Norden. Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik. 1907. No. 33.

LITERATUR.

Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde. Kr.a. Forlagt af H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). 1908. 294 s. 8vo.

Dette skrift byder paa et rigt og mangeartet indhold. Foruden en række filologiske afhandlinger af Olaf Broch, S. Eitrem, Marius Hægstad, Amund B. Larsen, E. Løseth, Carl Marstrander, Konrad Nielsen, Olai Skulerud og Alf Torp findes der ogsaa flere af arkæologisk, folkloristisk og historisk indhold. Haakon Schetelig paaviser i »Færgepengen«, at den klassiske skik at nedlægge betalingsguld (»færgepenge«) i gravene ogsaa har efterladt sig spor i Norge ligesaavel som paa Sjælland og paa Gotland, og slutter deraf, at den forestilling, som ellers ligger til grund for denne skik, tanken paa en efter døden forestaaende reise tilvands, har været almindelig udbredt ogsaa i Norge helt fra det 4. aarh. e. Kr. Magnus Olsen gjennemgaar indskrifterne paa runestenen ved Oddernes kirke (nær Kristiansand). I gjengivelsen af den yngre af de to indskrifter paa denne sten læser han som M. F. Arendt og Sophus Bugge: »Øivind, Olav den helliges gudsøn, gjorde denne kirke paa sin odelsgaard«, idet indskriftens »Ólafs hins hala« fortolkes som »Ólafs hins helgha«. Den Eivind, som har reist kirken, antager forfatteren for en posthum søn af sagaens Eivind Urarhorn. Den anden, tidligere ikke tydede indskrift, er ældre, tilhører sandsynligvis det 10. aarh.; den angiver, at stenen er reist over »Nerids søn«, i hvem forfatteren ser en af Eivinds forfædre. K. Rygh giver i tilslutning til sin tidligere udgivne samling af norske og islandske tilnavne fra oldtid og middelalder et interessant bidrag til belysning af den gamle skik at føie tilnavn til personnavnet. L. B. Stenersen redegjør for »Myntfundet fra Traaen i Numedal« (fra høsten 1906). Yngv. Nielsen fortsætter i en afhandling om »Den gamle hadeland-ringerikske kongeæt og Snedfridsagnet« sin tidligere i dette tidsskrift paabegyndte kritik af de første norske kongesagaer. Han hævder, at beretningen i Heimskringla om Harald

Haardraades nedstamning fra Harald Haarfagre — gjennem leddene Sigurd Syr, Halvdan Hvitbein, Sigurd Hrisi — er suspekt af flere grunde, særlig fordi Sigurd Hrisi efter den samme beretning er en søn af Snefrid, finnens datter, og fortællingen om hende er et aabenbart eventyr. Med udgangspunkt i Ágrip og Historia Norvegiæ henfører professoren derpaa sagnet om Snefrid og hendes fader til Hadeland og opstiller den formodning, at det oprindelig har været knyttet til gaarden Tuv, hvis naturlige situation og beliggenhed i nærheden af Hadelands gamle kultusplads Granavolden og gaarden Helgaaker synes at have lagt alt tilrette for fremveksten af et sagn om troldkyndige og underjordiske væsener. Ágrips »*á Þoptyn*« (paa Dovre) forklares som en misforstaaelse af afskriveren. — I en særdeles interessant afhandling, betitlet »The earliest guilds of Northmen in England, Norway and Denmark«, tager Alex. Bugge afstand fra de hidtil gjældende opfatninger med hensyn til gildeinstitutionens alder og oprindelse blandt nordmændene. Man har hidtil i almindelighed antaget, at Olav Kyrre har indført den i Norge; men Bugge paaviser, at sagaens ord ikke berettiger til en saadan antagelse, og nævner flere omstændigheder, som tyder paa, at den er af adskillig ældre oprindelse. Han paaviser sandsynligheden af, at de norske og danske gilder har en fælles oprindelse, og antager, i modsætning til den af Karl Hegel og andre delte antagelse, at gildeinstitutionen er kommet fra England, at den er indført i Skandinavien fra Frankerriget allerede i begyndelsen af vikingetiden. Osc. Alb. Johnsen redegjør for »Norske geistliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder«. A. Kjær leverer en ny nøiagtig udgave af den i det Arnamagnæanske bibliotek (Cod. AM. 880, 4to) beroende fortegnelse over Hartvig Krummediges norske jordegods (tidligere udgivet af J. C. Berg i »Saml. t. det n. Folks Sprog og Hist.« VI, s. 134—144 efter en unøiagtig afskrift) og tilføier oplysninger. Roar Tank behandler i »Ulrik Frederik Gyldenløve og Normændene« denne statholders virksomhed i Norge og forhold til det norske folk. Halvdan Koht redegjør i en afhandling om »Henrik Wergeland og den norske folkearven« for W.'s forhold til den norske folkedigtning og paaviser forbindelsen mellem hans egen digtning og nationalromantiken. Af mythisk, religions- eller sagnhistorisk indhold

er Moltke Moes »Limbus puerorum«, Karl Auberts forklaring af »Alf i Odderskjær« i folkevisen om holmgangen paa Samsø, »Finnkongjens dotter«, et eventyr fra Telemarken, meddelt af Rikard Berge med bemerkninger af Moltke Moe og Hjalmar Falks »Til Fenresmyten«. Af denne sidste afhandling, der viser Fenresmytens kristelige oprindelse, er der tidligere givet et resumé i »The Home of the Eddic Poems« (I. 1899. P. LIII ff.). Endelig maa nævnes Axel Olriks i Videnskabsselskabet den 20. sept. 1907 holdte foredrag over »Starkaddigtningens udspring».

Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1—2 (1906) og 3—8 (1907). Kbh. I kommission hos C. A. Reitzel.

De to hidtil udkomne hefter af dette tidsskrift, der redigeres af rigsarkivar dr. jur. Secher i Kjøbenhavn, gjør saavel ved hvad de indeholder, som ved hvad de lover for fremtiden, krav paa opmerksomhed langt udenfor de egentlige arkivfolks kreds. Tanken er, at tidsskriftet, som vil udkomme i hefter »efter tid og leilighed«, skal bringe, foruden udførlige beretninger om det danske rigsarkiv og landsarkiverne, tillige afhandlinger om arkivteoretiske, arkivtekniske, arkivhistoriske samt kronologiske, palæografiske og diplomatiske spørgsmaal. Saa meget mere velkommen maa meddelelsen om denne plan være, som de faa faghistoriske tidsskrifter i de nordiske lande omtrent ikke har nogen plads for drøftelsen af saadanne emner, om hvis betydning for videnskabsmanden saavelsom for den historiske forskning dog ingen kan nære tvil. Rigsarkivar Secher aabner rækken af disse paatænkte afhandlinger og meddelelser med sit interessante foredrag paa det tyske arkivmøde i Bamberg den 25. sept. 1905, »Om organisationen af arkivvæsenet i Norden«, og med en afhandling »Om proveniens- (hjemmehørs-) principet som ordningsregel i de danske statsarkiver«. Den fremragende arkivmand giver her efter en kort redegjørelse for proveniensprincipets fremkomst og successive seir i det europæiske arkivvæsen en særdeles interessant historisk fremstilling af de arkivalske ordningsprinciper, som efterhaanden har været fulgt i Danmark under ledelse af mænd som Thorkelin, Wegener, Joh. Grundtvig, A. D. Jørgensen o. a. Wegeners bibliotekmæssige ordningsmetode og den endnu ældre ordning »efter materien« opgaves af J. Grundtvig, som først har anvendt proveniensprincipet i

dansk arkivvæsen, omend ikke fuldt bevidst og ikke heller helt konsekvent. A. D. Jørgensens virksomhed og forhold til proveniensprincipet gjennemgaaes derpaa udførlig, hvorpaa forfatteren tilslut fastslaar eiendommelighederne ved nuværende dansk arkivteori og teknik. Hertil slutter sig et tredie opsæt, indeholdende exakte, præcist affattede »Bestemmelser for ordning, summarisk registrering og opstilling af arkivalier m. m. i det danske rigsarkiv og landsarkiverne«. Blandt de opgaver, som nu stiller sig for det danske arkivvæsen, er ogsaa den i større udstrækning end tidligere at udarbeide veiledninger for forskerne til benyttelse af arkiverne. En første prøve herpaa foreligger i »Veiledning til at opsøge og udnytte arkivalierne om afløsningen af tienden *in natura* og om tiendekonstatering«, et spørgsmaal, som fortiden er aktuelt i Danmark. Siden Mullers, Feiths og Fruins i 1898 udkomne, i den europæiske arkivliteratur epokegjørende verk, »Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven«, overs. paa tysk ved H. Kaiser: »Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven« (1905), er der neppe om arkivteoretiske eller arkivtekniske emner udkommet noget af den betydning som de ovenfor anførte arbeider. Ved den sum af teoretisk viden og praktisk erfaring, som de rummer, vil de, skjønt forfattede med stadigt hensyn paa specielt danske forhold, sikkerlig komme til at virke vækkende og korrigerende paa arkivkyndige langt udenfor Danmarks grænser. For ikke arkivkyndige er det altid af interesse at se, hvor høit den teoretiske side af arkivkundskaben har udviklet sig i vore dage. Man vil forstaa, at den er ifærd med at blive en virkelig specialvidenskab, og som saadan en af de hjælpevidenskaber, som den moderne historiker ikke ustraffet kan overse. — Tilslut maa nævnes arkivar A. Thisets interessante undersøgelse: »Om to Palimpsester fra Kongstedlunds Arkiv«: 2 dokumenter, angiveligt fra 1464 og 1561, viser sig at være falske, skrevne i begyndelsen af det 18. aarh. paa 2 egte pergamentbreve fra det 15. aarh., hvis oprindelige skrift er bortætset. Det er lykkedes ikke alene at konstatere dette, men, ved at behandle pergamentet med garvesyre, tillige at fremkalde spor af den ældre text; paa det ene er disse endog saavidt tydelige, at det er lykkedes at læse den paa nogle faa ord nær. — Det helt igjennem værdifulde skrift sælges heftevis efter den billige pris af 10 øre pr. ark.

Johs. Lindbæk, Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans. Kbh. 1907.

Dette arbeide, hvormed forfatteren har erhvervet doktorgraden ved Københavns universitet, hviler ligesom det af ham og G. Stemann tidligere udgivne interessante verk »De danske Helligaandsklostre« (Kbh. 1906) for en væsentlig del paa arkivundersøgelser, som dr. Lindbæk har foretaget under et fleraarigt studieophold i Rom. Det slutter sig, som forfatteren i forordet gjør opmerksom paa, til dr. Moltesens bog, »De Avignonske pavers forhold til Danmark« (1896); det mellemliggende tidsrum er tidligere i sine hovedtræk skildret af Erslev, ligesom dr. Lindbæks fremstilling for et vigtigt punkts vedkommende — pavernes indtægter af Danmark — danner en umiddelbar fortsættelse af det nævnte verk. I den første halvdel af sin bog giver dr. Lindbæk en kronologisk ordnet skildring af forholdet mellem kurien og kongemagten 1449—1513. Dette var spændt i begyndelsen af Kristian I's regjering, dog mindre paa grund af nogen principiel modsætning end som en følge af Marcellus's intriger. Fra 1459 ændrer kongen imidlertid sin kirkepolitik, lader Marcellus falde og gaar i forbund med kurien. Under den første del af kong Hans's regjering er forholdet vel igjen kjøligt, men efterat Julius II har besteget pavestolen (1503), blir det gamle forbund fornyet; paven faar atter frit udsende sine kollektorer, men maa til gjengjæld overlade kongen en saa stor myndighed over den danske kirke, at denne allerede nu mister sin selvstændighed overfor kongemagten. I bogens fire sidste afsnit vier dr. Lindbæk endelig visse sider af pavernes forhold til Danmark et specielt studium. Saaledes undersøger han det pavelige kammers regelmæssige indtægter fra Danmark stiftvis og kommer herunder til det resultat, at disse ikke har været saa overdrevent store, som man efter de mange klager over kuriens udsugelse skulde være tilbøielig til at tro. Efter et interessant afsnit om »Danske i Rom« gaar forfatteren derpaa over til en detaljeret redegjørelse for besættelsen af de høiere kirkelige embeder i Danmark og skildrer endelig i et sidste kapitel reformbevægelsen inden den danske klostergeistlighed. Skjønt dr. Lindbæk mest muligt undgaar at omtale norske forhold — Henrik Kalteisens historie som norsk erkebisp er selvfølgelig ikke forbigaaet — giver bogen i det hele, og særlig de afsnit, som skildrer kongernes forhold til pa-

verne, dog indirekte et velkomment bidrag til forstaaelsen ogsaa af den kirkelige udvikling i Norge i det omhandlede tidsrum. De fleste nye oplysninger vil man forøvrigt finde i verkets fire sidste afsnit, hvor forfatteren væsentlig er henvist til at bygge sin fremstilling paa et tidligere ubearbeidet stof.

Halvdan Koht, Die Stellung Norwegens und Schwedens im Deutsch-Dänischen Konflikt zumal während der Jahre 1863 und 1864. Auf Grundlage neuer Aktenstücke dargestellt. Videnskabs-Selskabets Skrifter II, Historisk-filosof. Klasse, 1907, No. 7. Kr.a. 1908.

I en jevnt fremadskridende, kronologisk ordnet og strengt historisk fremstilling giver dette verk, som forfatteren nylig har forsvaret for den filosofiske doktorgrad, en indgaaende redegjørelse for Norges og Sveriges forhold til den tysk-danske konflikt lige fra rigernes første indtræden i denne (1848) indtil den politiske skandinavismes store nederlag i 1863 og 1864. Forfatteren tilbageviser paastanden om følgerigtigheden i Norges og Sveriges politik under denne konflikt og betoner, at de svensk-norske depescher i 1850-aarene har lovet Danmark en aktiv understøttelse; grev Manderstrøm selv, ophavsmanden til disse depescher, har erkjendt, at Sverige i denne henseende var gaaet for vidt. Skylden herfor falder først og fremst paa Karl XV. »Letsindigheden i den kongelige politik træder i flere tilfælde frem i den grelleste belysning, og det er endog ikke altid mulig at tro paa dens ædle motiver. Magt- og glanssyg ærgjerrighed forener sig med den ridderlige trang til at bringe den svage hjælp.« Men tungt falder ogsaa ansvaret paa kongens hjælpere, mænd som grev Hamilton, Sohlman, v. Qvanten o. a. Dog er der tillige fra dansk side begaaet feil, og særlig gjør forfatteren opmerksom paa, at Hall for at fremme sine politiske planer henviste til den norsk-svenske alliance paa en tid, da han maatte vide, at den var uopnaaelig. Overhovedet bedømmer dr. Koht den skandinavistiske alliance-politik strengt, omend, som det synes at fremgaa af det materiale, som forfatteren med megen omhyggelighed har fremdraget og tilrettelagt, tillige i det væsentlige rigtig. Den manglet netop de nødvendigste forudsætninger for at kunne lykkes: folkenes tilslutning til skandinavismen og vestmagtforbundets fortsatte bestaaen; »den var bygget paa illusioner og kunde ikke taale nogen alvorlig prøve«.

Dens nederlag var dermed given; men det var dog kun folkenes uansvarlige førere, som led nederlaget, ikke folkene selv, som vendte sig mod disse ledere gjennem sine ansvarlige repræsentanter og tvang dem til tilbagetog. — En fyldigere omtale af det meget betydelige arbeide, som er rigt paa nye, interessante oplysninger, kan ikke gives under denne korte oversigt; jeg har indskrænket mig til at antyde nogle af forfatterens hovedsynspunkter; disse er ganske vist ikke nye, men de er dog af forfatteren for første gang blevet systematisk underbyggede. Med afhandlingen følger en række bilag af hidtil utrykte aktstykker.

Kr. Erslev, Historikeren i sit Værksted. Kbh. 1907.

Dette lille skrift (16 sider), som er udgivet af universitetsudvalget i Kjøbenhavn og tilhører serien »Grundrids ved folkelig universitetsundervisning«, giver i populær form en klar udsigt over grundtrækkene i den moderne historikers arbeidsmaade. I inddelingen af kilderne afviger den danske forfatter fra den tyske metodiker Bernheim, hvoraf atter følger, at han opstiller en anden orden i forskningens gang end denne[1]. Fuldt enig er professoren med Langlois og Seignobos (Introduction aux études historiques, Paris 1899) og andre nyere metodikere i vurderingen af sagnet som historisk kilde: »Naar man i sin tid mente at kunne faa sagnets »historiske kerne« frem ved at udsondre det overnaturlige og usandsynlige, har vi ganske opgivet dette; men sagnene lærer os folkets tankegang og følelsesliv at kende«, — sandheder, som visse sagnhistorikere, og historikere med, vilde gjøre vel i at lægge sig paa hjerte. Det lille værdifulde skrift vil kunne læses med udbytte af alle historisk interesserede.

Hjalmar Pettersen, Bibliotheca Norvegica. Bind I. Norsk Boglexikon 1643—1813. Kr.a 1899—1908. Bind II. Norge og Nordmænd i Udlandets Litteratur. Første Saml. Nr. 1—3000. Kr.a 1908. Cammermeyers Boghandel.

Første bind af dette betydelige verk indeholder en beskrivende katalog over bøger, som er trykte i Norge i tids-

[1] Senere har professor Erslev givet en videnskabelig redegjørelse herfor i sit foredrag paa den internationale kongres for historiske videnskaber i Berlin torsdag den 6. aug. (sektion III): »Die Einteilung der geschichtlichen Quellen und der daraus sich ergebende Gang der Forschung«.

rummet fra bogtrykkerkunstens indførelse indtil adskillelsen fra Danmark. Det udgjør ialt 684 sider stor kvart og omfatter ca. 5000 større og mindre skrifter, leilighedsdigte saavelsom egentlige bogtryk. Beskrivelserne hviler gjennemgaaende paa selvsyn og er, særlig for de egentlige bogtryks vedkommende, meget detaljeret. Om forfatterne er meddelt de allervigtigste biografiske oplysninger. En særlig fortjeneste har hr. Pettersen indlagt sig ved at afsløre flere anonyme forfattere og fremdrage tidligere ukjendte eller ialfald kun lidet kjendte skrifter. I det andet bind har forfatteren leveret en beskrivende katalog over bøger og tidsskriftartikler om norske forhold, hentet fra fremmedlitteraturens forskjellige omraader. Dog har det ikke været hans mening her at give en udtømmende systematisk fortegnelse, men kun et udvalg, som han senere agter at supplere. Det meddelte udvalg omfatter 3000 forskjellige numere. Til begge bind hører udførlige og vel specificerede registre, som i høi grad letter verkets brugbarhed. I det hele er det et stort, omhyggeligt og dygtigt arbeide, som her er nedlagt, og dets betydning for forskningen i vor nyere og nyeste historie kan ikke let vurderes høit nok.

Dr. Osc. Alb. Johnsen.

Ivar Kleiven. I gamle Daagaa. Forteljingo og Bygda-Minne fraa Vaagaa. Kristiania. Forlagt af H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). 1908. 431 + XI Pag. 8vo.

Her er en eiendommelig Bog.

Den historiske Forening har i de senere Aar ogsaa taget Lokalhistorien med inden Rammen af alt det, som den vil søge at fremme, og da hører Ivar Kleivens Virksomhed, som den nu sidst træder frem i denne Samling af Bygdeminder fra Vaage i Gudbrandsdalen, til det, hvorpaa der i Foreningens Skrifter bør ofres nogle Ord for at vise, hvormeget han har skjænket.

Hvad der skal bydes, er anlagt efter en stor Plan.

Det Bind, som nu foreligger, er kun den første Del af et større Verk, af hvilket Forfatteren har bebudet endnu to senere Bind. Iaar giver han en Samling, hvis Indhold tildels kan henføres til *folk-lore*, men tildels ogsaa er den rene Historie; senere, formodentlig til næste Aar, kommer der en Beskrivelse af Vaagebygden og dens Folk, som det har været nedigjennem Tiderne, og saa kommer den sidste

Del af »I gamle Daagaa«, som skal give de enkelte Gaardes Historie saa langt tilbage, som den overhovedet kan skaffes. Det hele udkommer paa Vaagemaal, i den Form, hvori det ved Aar 1830 blev talt i Lalmsgrenden, den Del af Bygden, hvor Forfatteren hører hjemme.

Dette Program er meget lovende.

Dette er meget lokkende for alle, som elsker vort Folks gamle Minder, og vi samler os alle i Ønsket om, at det første Bind i dets ægte, usminkede Form vil finde en saadan Afsætning, at Forfatter og Forlægger deri vil have Opfordring til at fortsætte og endnu dertil skjænke os de to paafølgende Bind. Vaage vil da kunne prise sig lykkeligt ved at have faaet en saa righoldig »Beskrivelse«.

For den, som kjender Vaage, er det en ren Nydelse at blade i det foreliggende Bind. Der er mellem Sagnene gamle Kjendinger, men ogsaa meget, som neppe tidligere har været trykt. Ivar Kleiven har optegnet de gamle Minder, som lever paa Folkets Mund, med megen Omhyggelighed, og han har gjenfortalt dem klart og greit. Dog naar han ikke som Sagn- og Eventyrfortæller op i Høide med Asbjørnsen. Et Stykke som det om Jutulen og Johannes Blessom er bedre fortalt, mere levende gjengivet af Christianiamanden P. Chr. Asbjørnsen i Literatursprogets bøielige Form end i Vaageværen, Ivar Kleivens Vaagemaal. Det viser sig, hvor dristigt det er at fortælle om Blessomen efter Asbjørnsen.

Hvor ikke saadanne Forbilleder tvinger sig paa til Sammenligning, gjør Forfatterens fortællende Evne sig ulige mere gjældende. Det er et lunt Præg over det, han har at meddele, og vi læser ham med virkelig Glæde. De gamle Sagn om Dale-Gudbrand og om Skottertoget er det værd at læse om igjen, tildels med Tillæg, som ikke før er kjendt. Paa flere Steder vil der findes Oplysninger om de virkelige Begivenheder og Personer, som ligger bagenom Sagnene; det er Retsprotokoller og Dokumenter, som giver Materialet til denne Belysning, og Ivar Kleiven godtgjør her, at han kan kaldes en ombyggelig og grundig Gransker i vore Arkiver. Virkeligheden lever bagenom og mellem Sagnene, og her træder saa frem et helt Galeri af interessante Personligheder fra Vaage.

En af dem er Digteren Edvard Storm, Vaages trofaste Søn og Sinklarvisens Digter; han kommer først i Rækken. Siden følger Vaages Kunstnere, tildels med fototypiske Gjen-

givelser af deres kunstneriske eller tekniske Arbeider, — et vigtigt Bidrag for Kjendskaben til den store gudbrandsdalske Bygds kunstindustrielle Forhold.

Af størst historisk Interesse er Bogens første og sidste Afsnit, om de gamle Ætter, som har levet og fremdeles lever paa Vaage. Stort mere skal der neppe kunne samles om disse, og fornemmelig er der om deres yngre Led givet en Række af Oplysninger, som tilstrækkelig belyser Spørgsmaalet om, hvordan deres hele Stilling har været inden det Samfund, hvori de levede — det gudbrandsdalske Bondesamfund, som hvis Førere det er berettiget at regne dem. Om de yngre Leds Tilknytning til de ældre, de middelalderske, kan det dog ikke siges, at her er fremdraget nyt Materiale. Det bliver i den Henseende væsentlig, hvad vi har vidst fra før, at der mindst fra det 12te Aarhundrede og til denne Dag har været Eiere af visse Storgaarde, som har tilhørt fremstaaende, stærkt udprægede Ætter, mellem hvilke der har været indbyrdes Slægtsforbindelse. Men om denne har været agnatisk eller kognatisk, lader sig ikke i alle Tilfælde paavise. Det er dog ikke netop dette, som her kan samle Hovedinteressen om sig. Den knytter sig til Ætternes Bestaaen gjennem Tiderne.

Gjennem andre Undersøgelser, jeg i denne Tid selv har anstillet med det samme arkivaliske Stof, har jeg kunnet overbevise mig om, at Ivar Kleiven arbeider med Omhu, og at han benytter Kilderne med megen Skjønsomhed. *Y. N.*

Acta Pontificum Danica, II—III Bind, udg. af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk. Kbhvn. 1907—1908.

I nærværende Tidsskrifts 4. R., III, S. 393—396, er gjort udførligere Rede for dette fortrinlige Samlerverks Tilblivelse og Anlæg og for dets store Betydning ikke alene for Danmarks, men for hele Nordens og den middelalderlige Kirkes Historie. Det første Bind var udgivet af L. Moltesen, som ogsaa ved sin interessante Bog om Danmarks Forhold til Avignon-Paverne har erhvervet Fortjenester af den Tids Kirkehistorie. Som det vil sees, er Fortsættelsen gaaet over i andre Hænder; men begge de nye Udgivere have selv deltaget i Afskrivningen af de Documenter i det Vaticanske Archiv, som her offentliggjøres, og er derved i særlig Grad blevne skikkede for Arbeidet. Udgivelsen, der i 3die Bind er ført ned til 1471 (til Pave Paulus II's Død),

skeer med overordentlig Nøiagtighed, idet der ikke alene læses den omhyggeligste Correctur hjemme, men ogsaa en Videnskabsmand i selve Rom confererer med de originale Regester, ligesom ogsaa Nordens første Kjender af Middelalderens Latinitet, Prof. Gertz, yder Bistand som Consulent.

L. D.

Karl Haff: Die dänischen Gemeinderechte. I. Teil: Almende und Markgenossenschaft. II. Teil: Die Feldgemeinschaft. Leipzig 1909 (Deichert).

Paa denne grundigt indgaaende og samtidig stærkt sammentrængte Fremstilling af de danske Agrarfællesskabers Oprindelse og Retshistorie maa jeg faa Lov til at henlede ogsaa norske Historikeres Opmærksomhed. I nyeste Tid er jo Erkjendelsen af, at der ogsaa paa tidlige Trin af norsk Landmandsliv, navnlig vestenfjelds, har hersket et udbredt, efter Forholdene afpasset Landsbysystem, bleven noksaa rodfæstet blandt vore Retshistorikere, og det her anmeldte Arbeide over de med vore ældste hidhørende Tilstande saa nær beslægtede danske vil derfor til fornøden Jævnførelse kunne anvendes med meget Udbytte. Dertil kommer, at Forfatterens Undersøgelser, omend særlig gjældende Danmark, dog ifølge Spørgsmaalenes Natur idelig griber over ogsaa paa svenske, norske og islandske Kildeomraader og leilighedsvis tillige søger direkte at belyse disse. Jeg bør imidlertid udtrykkelig bemærke, at Fremstillingen forsaavidt selvfølgelig bærer Spor af, at Forfatterens Materiale er indsamlet med hans egentlige Emne for Øie, og at han derved er kommen til mere end for Behandlingens skandinaviske Alsidighed strengt ønskeligt at skyde tilside de nordligere og ikke mindst de norske Bidrag til Spørgsmaalenes Løsning. Saaledes burde i mine Øine under Redegjørelsen for Opfatningerne af Herredets Opgaver og Væsen P. A. Munch's og Taranger's vigtige Indlæg i Diskussionen ikke forblevet uanførte. Ligeledes er ved Omtalen af de norske Almenningsforhold (S. 59) Aubert's og Brandt's grundlæggende Paavisninger forbigaaede. Med Hensyn til en Indvending, som Haff S. 156—57 gjør ligeoverfor min Forstaaelse af det bekjendte Retsordsprog i Gul. Kap. 84, at paa Sætrene skal »Horn møde Horn og Hov møde Hov« (Gloss. til N. g. L. s. v. *horn*), være det mig derhos tilladt at fremhæve, at Betegnelsen »smale« i Kap. 84 øiensynlig staar i samme Anvendelse som i Kap.

82, hvor Storfæet udtrykkelig regnes ind derunder. Stedets Hensigt er overhovedet ikke, som Forfatteren ud fra danske (og svenske) Forudsætninger tænker sig, at fastsætte en kvantitativ bestemt, lige Ret for Brugerne til Udnyttelse af Fjeldbeiterne, men tværtimod at udtale, at de alle har lige Adgang til at holde saameget Kvæg paa sine egne Sætre, som enhver vil. Sagen var nemlig, at ligeoverfor de meget rundelige Fjeldbeitestrækninger, man i Norge havde at byde paa, var det fuldt tilstrækkeligt til Undgaaelse af Misbrug at stole paa, at det under Datidens Landbrugsøkonomi ikke vel kunde falde nogen ind at holde stort flere Kjør og Heste paa Sommerbeite oppe i Fjeldet, end han kunde hjemmeføde om Vinteren eller for Unghestenes Vedkommende regne paa at faa solgt. Lidt Overskridelse i saa Henseende kunde derimod hverken gjøre fra eller til.

Disse og lignende i Arbeidets Periferi eller rettere sagt udenfor denne liggende Punkter veier imidlertid intet mod den Fylde af Oplysninger, man paa overskueligste Maade og med gjennemført kritisk Sigtning erholder over den danske Udvikling. En norsk Læser lægger tværtimod Bogen fra sig med det uvilkaarlige Ønske, at Dr. Haff kunde finde Tid og Lyst til ogsaa at tage Norges tilsvarende, men dog samtidig interessant afvigende Agrarforhold under ligesaa indgaaende Behandling. Han vilde i Tilfælde visselig hos norske Fagfæller kunne forvente al mulig Imødekommenhed.

E. H—g.

Nina Ellinger Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gjennem Øresund 1497—1660. I. Del: Tabeller over Skibsfarten. København 1906 (Gyldendal).

Saa tørt schematiske disse Tabeller efter sin Natur er, indeholder de for Økonomihistorikeren høist værdifulde eller, nøiagtigere udtrykt, uvurderlig dyrebare Oplysninger. Det er ingenlunde fra den omhyggelige Bearbeiderskes og Udgiverindes Side taget for stærkt i, naar hun i Fortalen siger, at de danske Regnskaber over Øresundstolden er en historisk Kilde af saa sjelden Art, »at neppe noget andet Land eier dens Lige«, idet den »tegner et tro Speilbillede af Udviklingen paa denne for den europæiske Handel saa vigtige Færselsvei.« Bare en Oplysning, som den, at der af de i 1497 gjennem Øresund passerede 795 Fartøier var 567 nederlandske, mod 21 skotske, 202 tyske, 5 danske og ingen

engelske, franske, norske eller svenske, giver jo et overraskende Indblik i den Havet beherskende Stilling, som Hollænderne allerede dengang var ifærd med, særlig paa de tyske Hansestæders Bekostning, at erhverve sig. Udviklingen gaar dog i den følgende Tid for sig i noget mindre ensidig Retning. Navnlig begynder strax i det næste Aarhundrede den engelske Skibsfart at tage sig op. Første Gang norske Fartøier opføres er for 1528; men tidligere haves rigtignok i det hele kun Opgaver for 1497 og 1503, medens først fra 1536 af længere Aarrækker slutter sig til hinanden, omend fremdeles med visse Afbrydelser. Dog gjælder det i 1528 endnu kun 2 norske Skibe ligesom 2 svenske og 8 danske. I 1547 noteres 8 norske, 27 svenske, 32 danske og holstenske, 19 skotske, 28 engelske, 4 franske[1], men 1105 nederlandske og 694 tyske. Derpaa følger for de skandinaviske Rigers vedkommende:

1574:	40	norske,	22	svenske,	257	danske	og	holstenske,
1577:	54	—	36	—	297	—	-	—
1587:	88	—	59	—	473	—	-	—
1597:	103	—	30	—	446	—	-	—
1602:	113	—	28	—	326	—	-	—
1606:	118	—	21	—	374	—	-	—
1618:	121	—	11	—	217	—		—
1624:	157	—	44	—	250	—	-	—
1635:	302	—	58	—	536	—	-	—
1642:	343	—	102	—	661	—	-	—·

samt 125 skotske, 290 engelske, 4 franske, 2036 nederlandske og 556 tyske.

Sidstanførte Aar betegner imidlertid da ogsaa det for Norge gunstigste Forhold i hele Perioden. Krigsaarene bragte atter Tallet til at synke meget stærkt, og overhovedet er det at mærke, at Tabellernes Talangivelser den hele Tid og for samtlige Lande viser sig overmaade vexlende fra Aar til andet. Særlig gjør sig naturligvis i saa Henseende Krigstilstande og spændte politiske Forhold gjældende. Men i ethvert Fald er det unægtelig af Interesse at følge den her punkterede Stigningslinie, iden den paa en uventet tydelig Maade klarlægger det Opsving, den norske Skibsfart paany tog ud igjennem det 16de og 17de Aarhundrede efter i sidste

[1] Under Benævnelsen fransk indgaar leilighedsvis ogsaa et spansk, portugisisk eller italiensk Skib.

Halvdel af det 15de at have ligget totalt nede. Forskjellige andre Talrækker, som for vort eget Land lader sig uddrage af dette betydningsfulde danske Tabelværk — deriblandt de ovenanførte Tals Fordeling paa ind- og udgaaende, lastede og ballastede Fartøier — maa det overlades vore Fagstatistikere at sammenstille, — jeg tillader mig overhovedet at lægge dem en saadan Studie paa Hjertet. *E. H—g.*

Slægten Aall. Af *Haagen Krog Steffens,* Arkivar i Rigsarkivet. Christiania. Trykt i Centraltrykkeriet 1908. 544 Pag. 8vo.

Det er en smuk og berettiget Interesse for sin Slægt, som har bevæget et Medlem af Familien *Aall* til at lade skrive og udgive det mægtige Opus, som her foreligger. Det kunde blot ønskes, at ogsaa andre Slægter, som har traadt noget frem i Norges Historie, kunde eie Medlemmer, som havde Sans for sin Families Fortid og eiede Midlerne til at lade Beretningen derom udkomme. Den foreliggende Bog, med Dimensioner som en Bibel fra det 17de Aarhundrede, er udstyret paa en Maade, som altid vil gjøre den til et af Literaturens bibliografiske Mønsterværker. Intet kan for en Forfatter, ovenpaa al den Møie, som har været forbunden med Udarbeidelsen af et saa paginarigt Skrift, være mere behageligt end at se det offentliggjort med et Udstyr som dettes.

Familien Aall har i et Par Aarhundreder indtaget en smuk Plads i vort Land. Den kan fremvise en Række af Personligheder, som paa forskjellige Maader har været en Pryd for sine Omgivelser, og som har indlagt sig virkelige Fortjenester af det større Samfund. En Fremstilling af denne Slægts Historie har derfor sin fulde Berettigelse og vil have sit Værd, uafhængigt af den Interesse, som den kan frembyde for Familiens egne Medlemmer. Forsaavidt er det ogsaa paa sin Plads at medtage den i et historisk Tidsskrifts Literatur-Oversigt og Anmeldelser.

Det omfangsrige Skrift kommer ikke i Boghandelen. Det er alene uddelt ad privat Vei, rigtignok efter stor Maalestok. Men det vil forhaabentlig finde frem til alle større Bibliotheker og blive indlemmet i mange private Bogsamlinger, hvor det kan hævde sig som et kildemæssigt, stofrigt Bidrag til Fædrelandets Historie i de sidste Aar-

hundreder. Det skal da ogsaa noteres, at der i vort Land kun er faa Familier, der med den Pietet, som her træder frem, har holdt sammen og bevaret sine gamle Papirer. Vi faar ialfald glæde os over, at der er nogle Slægter, som har havt Sansen derfor, og som forstaar, hvilken Værd der er i en saadan nedarvet Besiddelse. Forfatteren meddeler en betydelig Del af det Brevmateriale, som han har havt til sin Raadighed. Forsaavidt dette vedkommer de Medlemmer af Slægten, som har deltaget i det offentlige Liv, da bringer det kun undtagelsesvis nyt af større Betydning. Meget deraf har nemlig tidligere været kjendt, og ikke alene benyttet, men tildels ogsaa trykt.

Statsraad Niels Aall var af disse den mest betydelige. Han var i Samtiden ikke helt erindret, som han burde. Hans Fortjenester af Fædrelandet i 1814 bliver imidlertid nu efterhaanden bedre forstaaet. Det var ikke de mest blendende. Men de er af de mest dybtgaaende. Revet ud af sin rolige borgerlige Stilling, kastedes han pludselig ind i det offentlige Liv. Hans Reise til England og hans paafølgende Deltagelse i Forhandlingerne paa Moss er derefter det, som giver ham Adkomst til at mindes med Taknemmelighed. Jacob Aall har havt lettere for at blive paaskjønnet efter Fortjeneste. Han har jo skjænket sine Landsmænd en Fremstilling af de skjæbnesvangre Begivenheder, hvori han havde Del som den samvittighedsfulde Iagttager. Ogsaa Jørgen Aall tog i de samme Dage sin Del af det grundlæggende Arbeide.

En ikke ringe Del af det nye Stof vedkommer den egentlige Slægtshistorie fra svundne Aarhundreder. Det handler om Familiens eget Liv. Her træffes værdifulde Ting. Vi kommer ved dem ind i Forhold, som ikke har været saa ganske lette at faa Rede paa, og heller ikke senere vil være det, uden netop gjennem fortsatte Offentliggjørelser af denne Art. Disse Familiebreve eier sin særegne Tiltrækning. Gjennem dem følger vi de unge Sønner af Tidens velstaaende Slægter, som de opdrages i Udlandet. Saadan fik den Generation af Nordmænd sin Udvikling og sin Dannelse, som var med i 1814. Saadanne Breve er kommet hjem i Hundredevis. Var de alle bevarede, saa vilde vi eie en rig Kilde til bedre Forstaaelse af vor egen Historie, med dens Forudsætninger.

Det skulde være en smuk Opgave for en yngre Historiker, at tage op Arbeidet for at skaffe en Samling af Breve, som reisende unge Nordmænd har sendt hjem under sine Udenlandsreiser, indtil omkring 1820. Naar disse blev gjengivne med Kyndighed og Omtanke, vilde de blive en interessant Læsning. Siden kunde det samme Stof danne Grundlaget for en almindelig Skildring af de Forhold i Tiderne, som derved vilde finde sin Belysning og Forklaring. I Kystbyernes lange Række, fra Fredrikshald til Bergen og ligesaa i Trondhjem, maa der endnu kunne opdrives adskillige Brevskaber af denne Art. Det gjælder kun om at være hurtig og gribe til, forinden det bliver for sent.

Til Norges økonomiske Forhold nedigjennem Tiderne findes der i denne Slægtsbog mange vigtige og interessante Bidrag. Flere vil visselig endnu kunne skaffes af de samme Familiepapirer. Af det, som er offentliggjort, kan særlig udhæves Brevene fra 1807 og udover. Da selve Slægtsbogen kun er beregnet paa en snevrere Kreds, turde det maaske fortjene at komme under Overveielse, om der ikke kunde foranstaltes en særlig Udgave af de Breve, som har historisk, politisk og økonomisk Interesse. Denne kunde da kanske ogsaa forøges med en Del andre Papirer. For Historikere er det en glædelig Overraskelse at træffe saa meget nyt Stof af denne Sort bevaret i privat Besiddelse her hjemme i Landet netop fra en Periode, da det næsten ansaaes som en Pligt at brænde alle efterladte Papirer.

Fra nyere Tid eier Slægten en Mand i den indflydelsesrige Stilling, som gjennem mange Aar indtoges af Amtmand Aall. Han ligger imidlertid vor Tid saa nær, at det ikke kan kræves, at der i en Bog som denne skal gjøres Forsøg paa at levere nogen mere indgaaende Biografi af ham. Men ogsaa han var typisk for de Slægter, mellem hvilke han havde sin Gjerning. Om ham er man imidlertid væsentlig henvist til Avisuddrag. Efter dem bliver det dog ikke muligt at udlede med Sikkerhed andet end Viden om, hvor høit han var anseet af sin Samtid. Med Tiden kommer hans eiendommelige Skikkelse visselig til at træde tydeligere frem, ligesom Tilfældet vil være med hans Broder Statssekretæren. Fra dem maa der ogsaa kunne ventes historiske Bidrag af deres egen Korrespondanse.

Slægtsbogen leverer ogsaa Bidrag til Forstaaelsen af Norges industrielle Liv, da forskjellige af vore betydeligste Anlæg har været eiede af Medlemmer af den skildrede Familie. Dens Historie bliver derigjennem ganske alsidig. Endvidere vinder Bogen i Interesse ved de mangeartede Illustrationer, hvormed den er udstyret. Den byder et omfattende Materiale af Portræter, og dertil kommer de fornøielige Billeder, der gjengiver Slægtens Eiendomme. Gjennem dem kommer Læseren saameget bedre ind i de Forhold, som Bogen omhandler.

Indimellem meddeles der Bidrag til andre, i Familien indgiftede Slægter. Dette bryder Arbeidets ledende Traad. Ogsaa en hel Prøve paa en gammel Slægtebog har der fundet Plads midt i den fortløbende Text. Det vilde vistnok været bedre, om denne var meddelt som Bilag, og om den var udgiven uden Tillæg af Oplysninger om en Del Personligheder, der unegtelig kun har ringe Forbindelse med Familien Aall. Denne bringes her i Berøring med en hel Del Herrer og Damer, der unegtelig kan siges at have været »af Adel«, og som endog i sin Samtid siges at have været »af god, gammel Adel«. Men der kan dog ved dem med Tvil spørges, hvad Slags Adel dette i Grunden var? Det hele kan nærmest henføres under genealogiske Curiosa. Men for Yndere af saadanne kunde vistnok en liden Bemærkning med tilhørende Henvisning været tilstrækkelig. Det maa være berettiget at ytre et Ønske om, at vore slægtshistoriske Arbeider engang maatte befries for denne Søgen efter adelige Forbindelser eller efter Nedstamning fra Harald Haarfagre! Det er, som om dette skal til for at give Familierne den fornødne Rang. Paa lignende Konto maa ogsaa opføres den Maade, hvorpaa de ældste Slægtled af Familien Aall betegnes som »Borgere« i Kjøbenhavn, hvor man dog har nærmere Oplysninger om dem som Skræddere, Parykmagere, Vintappere o. s. v. Denne Del af Bogen er udarbeidet af den danske Genealog Kontorchef Sommer.

Om Bogens genealogiske Partier er det forøvrigt ikke godt at have en Mening for dem, som hverken har Tid, Anledning eller Lyst til at gjennemgaa det derved benyttede Materiale. De maa nærmest bedømmes af Fagmænd i

egentligste Forstand. Der er enkelte Feil, som bedst kan konstateres af Bogen selv (S. 432, 433). Heller ikke er Registret aldeles fuldstændigt.

Som Helhed kan man imidlertid ønske Forfatteren tillykke med, hvad han har ydet. Bogen staar afgjort over hans tidligere Arbeider, og med de væsentlige Fremskridt, den viser, tager jeg ikke i Betænkning at give ham det Raad, naar han fortsætter sin literære Virksomhed, da at udvide dennes Grænser og at vælge mere almindelige og mere omfattende Opgaver for sit Arbeide. Der er desuden Omstændigheder, som i mange Tilfælde bevirker, at Forfatterne af genealogiske og slægtshistoriske Arbeider ikke staar saa uafhængige, som de rettelig burde, hverken i Valget og Behandlingen af sit Stof eller i Bøgernes Anordning.

Familien Aall har ogsaa den bedste Anledning til at finde sig tilfreds med det foreliggende Mindeskrift over dens Virksomhed gjennem flere Aarhundreder i tre Lande. Den tæller mange Medlemmer, som altid vil hævde en smuk Plads i vor nyere Historie. *Y. N.*

Friederich M. Kircheisen. Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters, einschliesslich der Vereinigten Staaten von Nordamerika. In zwei Bänden. I. Band. Berlin 1908. Ernst Siegfried Mittler und Sohn. XLVIII + 412 Pag. 8vo.

Der foreligger i denne Bog et Arbeide, som overalt maa vække den største Interesse. Det er fremgaaet af en gjennem mange Aar fortsat, systematisk Bestræbelse for at samle mest muligt af det trykte Materiale, som angaar den Tid, der tog sit Præg af Napoleons Personlighed og Virksomhed. Forfatteren opgiver selv, at han tidlig har taget Sigte paa at levere en Fremstilling af den verdenshistoriske Periode, som indledes med den store franske Revolutions senere, mere afdæmpede Aar og rækker ud Napoleons Regjeringstid. Han siger selv: »Jeg vilde fremstille Napoleon i den nærmeste Sammenhæng med hans Tids Historie og efterstræbe Historikerens høieste Maal, — med den strengeste Objektivitet at søge, udforske og udtale Sandheden«. Med dette for Øie skred han først til Forsøget paa at naa

det Maal, som maatte gaa foran, nemlig at tilveiebringe en fyldestgjørende Bibliografi for den Tid, med hvilken han agtede at give sig i Kast.

Forf. gjør i den Anledning flere Bemærkninger om de videnskabelige Bibliografiers store Betydning, hvorledes de er uundværlige for den videnskabelige Forskning i Almindelighed, og hvorledes det ligger i alle Forfatteres egen Interesse at medvirke til at fuldstændiggjøre deres Meddelelser. For mange kan det, ialfald ved en flygtig Betragtning, se ud, som om Bibliografier mest skrives efter en Besigtigelse af Bøgernes Bind og Rygtitler. Her tilsigtes ogsaa en Gjennempløining af deres Indhold, noget, som ikke altid lader sig udføre, men som dog af mange gode Grunde maa siges at høre med til Idealet. Det er derfor en vægtig Tanke, som her er fremsat.

Af Interesse er det at se, hvilken Opmærksomhed der i denne Bibliografi er viet de nordiske Folks Literaturer, og hvilken Anerkjendelse der ydes dem. Forf. udtaler, at det vilde være meget at ønske, om disse Publikationer, som næsten alle er forfattede af nationale Lærde og Skribenter, mere vilde blive overførte i fremmede Sprog, og om udenlandske Videnskabsmænd mere vilde sysselsætte sig med Studiet af disse inferessante Landes Historie. Der er for os al Grund til at være tilfredse med saadanne Udtalelser, og vi kan maaske haabe, at Forf.s anbefalende Ord vil blive paaagtet og taget tilfølge. Ogsaa overfor det Publikum, for hvilket de nordiske Forfattere er henvist til at skrive, kan hans Ord muligens have sin Betydning.

Forf. har havt et omfangsrigt Felt for sig til Indsamling og Bearbeidelse, og han synes at have været meget samvittighedsfuld. Jeg dømmer nærmest efter de Dele, hvor jeg har speeielle Forudsætninger for at kunne dømme, og det er om, hvad der staar i Forbindelse med Begivenhederne her hjemme i 1814. Her findes alt væsentligt, helt ned til de historiske Stridsskrifter, som udveksledes i det tredie Aar af Unionens Tilværelse. Om nogen udenlandsk Historiker eller Statsretslærer vil tage for sig at belyse Unionens Forhistorie eller Tilblivelse, da kan i denne Bibliografi forefindes god Veiledning.

Af mange Grunde maa Bibliografiens Fortsættelse med

Bind II og den følgende Fremstilling imødesees med Forventning. *Y. N,*

Philipp Wilhelm Kohlmann, Dr. phil. *Adam von Bremen, ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie.* Quelle & Meyer. Leipzig 1908. VIII + 134 Pag. 8vo.

Det er en Opgave, som ogsaa for Historikere i de skandinaviske Lande, har sin store Betydning at faa klarlagt: Adam af Bremens Stilling som historisk og geografisk Samler og Bearbeider. Med fuld Ret har derfor ogsaa en yngre tysk Forsker valgt ham som Emne for en kritisk Behandling, og med lige megen Ret har hans Arbeide faaet Plads som en af de ved Brandenburg, Seeliger og Wilcken udgivne Leipziger historische Abhandlungen. Dr. Kohlmann betoner særlig Nødvendigheden af. at der istandbringes en ny Udgave af Adams Skrift. Dette er ogsaa et Ønske, hvortil vel alle, som har sysselsat sig med Emner, for hvilke den gamle bremiske Kannik er en Kilde, maa slutte sig. Adam er jo ogsaa en vigtig Kilde for Norges Historie. Tidsskriftets Læsere vil fra min Afhandling om Nordmænd og Skrælinger i Amerika (Række 4, Bind III, S. 248 flg., smlgn. Det norske geografiske Selskabs Aarbog, XVI, 1904—1905, S. 1 flg.) kjende til, at vi skylder Adam vigtige Træk af vor Viden om en saa mærkelig Personlighed som Harald Haardraade. Dr. Kohlmann redegjør i korte Træk for den Betydning, Adams Værk har som historisk Kilde; han behandler derunder paa en anslaaende Maade hans eget Forhold til de af ham benyttede Kilder, bl. a. den klassiske Literatur. Videre giver Forf. et lærd Exkurs over det bekjendte Udtryk *olla vulcani,* der indeholder træffende og veiledende Bemærkninger. I det Hele taget maa det lille Skrift karakteriseres som et grundigt og oplysende Arbeide, der har føiet et smukt Led til den ældre, allerede i sig omfangsrige Literatur over Adam af Bremen. *Y. N.*

Hans Birch Dahlerup, Mit Livs Begivenheder, 1790—1814. Udgivet af hans Sønnesøn *Joost Dahlerup.* Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. Kjøbenhavn 1908. 296 Pag. 8vo.

For norske Læsere vil disse Memoirer byde meget. I Modsætning til de fleste af de Bøger af lignende Art, som de sidste Aar har bragt os fra Danmark, handler de Dahlerupske Erindringer for en væsentlig Del om Norge og Livet under dets Kyster i Krigsaarene efter 1807. Forfatteren var i en senere Periode af sit Liv ansat i den østerrigske Marine, hvor han steg til Viceadmiral og blev baroniseret. Som Forfatter lægger han for Dagen en ikke almindelig Evne til at iagttage, til at samle sine Indtryk og til åt føre dem i Pennen paa en anskuelig og tiltalende Maade.

Jeg vil anbefale denne Bog som en god Læsning og som en paalidelig Kilde for en Del af norsk Historie, der langtfra er saa kjendt som den burde og skulde være. Det er Livet i vor Skjærgaard under Krig, som her skildres, — en Beretning om Kamp og Savn, der er godt fortalt og oplyser om mangt og meget, som ikke kan kjendes ad andre Veie. Forf. har været inde baade her og der, hos de langs Kysten bosatte Handelsmænd, i Byerne, navnlig i Bergen, hvorom han har meget at fortælle, og hos Strandsidderne. Ogsaa om Krigsfangenskabet i England har han selvopleyede Ting at meddele. Det er en virkelig mangesidig Memoiresamling, som her er leveret, og den vil navnlig kunne vække Interesse i de Dele af vort Fædreland, om hvilke der fortælles, ved Siden af Bogens Værd som historisk Kilde i Almindelighed. *Y. N.*

Gamalt or Sætesdal. III. Ihopsamla av *Johannes Skar.* Kristiania. 1908. Olaf Norlis Forlag. 197 Pag. 8vo.

Dette er tredie Del af den velbekjendte Samling af gamle Minder fra Sætesdalen, som det er Johannes Skars Fortjeneste at have samlet. Der er om de to foregaaende Dele fra vore mest kyndige Autoriteter sagt saa mange anerkjendende Ord, at det kan synes overflødigt om denne nye Del at tilføie flere. Men atter viser det sig, at der i Sætesdalen, dette mærkelige Dalføre, er samlet en vældig Masse af Træk fra Folkelivet, af Tradition, af Sagn, og ved Siden deraf, at Dalen har havt det store Held at finde en Samler, som med virkelig Forstaaelse af, hvad det gjælder, har kunnet gjøre de rette Greb. Johannes Skar har her

leveret et Værk, som har sit Værd ikke alene for gammel norsk Folkeskik og Aandsliv, men for alle germaniske Folk. Det er et norsk Bidrag til en Videnskab om Folkene, med deres Sæder, Tro og Skikke, som ingen Forsker paa disse Felter kan forbigaa.

Bogens Værdi forøges gjennem det sætesdalske Maalføre, hvori den er fortalt. Y. N.

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplikationer og Resolutioner 1662—1669. Udgivet fra det norske Rigsarkiv. 1ste Hefte. Christtanir 1908. 240 Pag. 8vo.

Netop som dette Ark skal gaa i Pressen, udkommer ovennævnte Arbeide, hvilket her da ialfald kan være Plads til at nævne, for at kunne faa gjort opmærksom derpaa her i det historiske Tidsskrift. Det maa beklages, at Rigsarkivet kun har faa Midler til at offentliggjøre Kildeskrifter. En kyndig Læser vil alene af det, som hidtil er udkommet, faa et Indtryk af, hvad der ligger og venter paa at blive trykt. Det har været et udmærket Greb at lade Statholderskabets Protokoller komme ind i Rækken af disse Publikationer. Men det skulde vel heller ikke være forgjæves at henlede den bevilgende Statsmyndigheds Opmærksomhed paa det Ønskelige i, at man fik til Raadighed mindst det dobbelte Beløb af, hvad der nu ydes. Tidligere er udgivet den tilsvarende Protokol for 1642—1650, altsaa fra Hannibal Schesteds Tid, i 2 trykte Bind. Men Midlerne har været saa ringe, at Trykningen har maattet fordeles paa hele ti Aar, og derefter er der atter gaaet to Aar, inden der var Anledning til at afslutte Trykningen af det paafølgende første Hefte for 1662. Saadant kan dræbe Interessen baade hos dem, der besørger Udgivelsen, og hos dem, der skal benytte Bogen.

Vi har kun faa Skrifter, som har den almenhistoriske Bdtydning som disse Protokoller. Norske Historikere maa derfor være Rigsarkivet taknemmelige, fordi det har taget deres Udgivelse paa sig. Fremfor alt er de en ypperlig Kilde for vor Administrations Historie, som endnu kun er lidet bearbeidet. Men dette er blot en enkelt Side ved deres Indhold. Det er de mest forskjellige Sager, som i dem refereres, og som finder sin Afgjørelse. Men da er

det ikke opmuntrende at tænke fremover, at vi antagelig ikke kan imødese Afslutningen paa dette ene Protokolbind, før i 1919 eller 1920! — saafremt der ikke gjennem større Bevilgning kan aabnes Adgang til at fremme Udgivelsen med lidt større Skyndsomhed. Først 1919 kommer der Register til dette Bind. Men dette er dog lidt længe at vente. Kunde et Bind komme i samme Tid, som vi nu faar et Hefte, vilde allerede meget være vundet.

Udgivelsen foregaar med bogstavret Gjengivelse af Originalens Retskrivning, — et Princip, som i den senere Tid har fundet megen Modsigelse. Der kan i denne Henseende være Plads for ret forskjellige Meninger, og navnlig har den Indvending Vægt, at der dog ikke kan være nogen Interesse ved at følge med slavisk Nøiagtighed en tilfældig Afskrivers inkonsekvente Ortografi. Men hvad skal saa sættes i Stedet? Til et Billede af Tiden hører dog ogsaa denne ortografiske Uregelmæssighed med, og hvis man endelig vil forandre den efter bestemte Regler, da kan man kanske finde sig bedst tjent ved at gaa meget radikalt tilværks og følge noksaa moderne Regler. Jeg har netop i disse Dage havt Anledning til at overveie de samme Spørgsmaal, og det stiller sig da for mig, som om det kan være en Fordel, i Skrifter, som hovedsagelig skal benyttes af Videnskabsmænd, at følge Principet med en diplomatarisk Gjengivelse af Texten, medens denne bør lægges mere an som en reguleret Retskrivning, hvor den hovedsagelig skal tjene praktiske Øiemed. Jeg er altsaa enig med Udgiveren i det af ham valgte System. Ialfald kan der, efter min Opfatning, ikke rettes nogen Dadel mod dette.

Den snaue Bevilgning har ogsaa nødvendiggjort en paatagelig Snauhed i Udstyr. Jeg finder det rimeligt, at man ser at strække sig saa langt med de ringe Midler, som muligt. Men det vilde være ønskeligt, om der kunde blive Anledning — uden at luxuriere — til at ofre noget mere paa Papir og Tryk. Det er dog en Udgave, som besørges for den norske Stat. Men dette hindrer ikke, at Historiens Dyrkere med Tak modtager, hvad her er givet.

Y. N.

FRA VOLDEMAR LØVENDAHLS TID.

GENERALLØITN. TRITZSCHLER OG FORRÆDERI-PROCESSERNE 1710—1715.

AF

I. GULOWSEN.

Da den store nordiske Krig udbrød i Begyndelsen af det 18de Aarh., vare de norske administrative, financielle og militære Forhold under Slotslovens slappe Styrelse mindre gode. Efter den friske Luftning, der var gaaet hen over Hæren under Gyldenløvefeidens hæderfulde Dage, var der specielt ligeoverfor Forsvarsvæsenet indtraadt en Reaktion, der endog fik et høist sensationelt Udslag, da Tropperne, samlede til Indrykning i Bohuslehn Høsten 1709 af Mangel paa det for en saadan Expedition nødvendige maatte hjemsendes, efter at have ligget sammen en Tid paa Grændsen ved Fredrikshald. — Denne Begivenhed satte en høist ufortjent Plet paa den kommanderende General — Generalløitnant Tritzschlers anseede Navn, en Plet, som har holdt sig lige til vore Dage, idet man aldrig har havt fuld Rede paa de forhaandenværende Forhold. Der opstod nemlig snart Rygter om Forræderi begaaet saavel af anseede Fredrikshaldsborgere som af Armeens Høistbefalende, om hvilken sidste samt hans Sekretær Morsing disse lidt efter lidt antog en saadan Karakter, at Baron Voldemar Løvendahl kort Tid efter sin

Ankomst til Norge Høsten 1710 fandt sig foranlediget til at suspendere Tritzschler fra hans Kommandostilling og fængsle Sekretæren, hvorefter Fredrikshaldsborgeren Jokum Mathiassen og dennes i Strømstad bosatte Søn Mathias Jokumsen, om hvis Forhold der før Løvendahls Ankomst var foretaget Undersøgelse, begge belagdes med Arrest. — Processerne mod ovenanførte Personer varede i flere Aar uden at føre til noget. De fortsattes efter Løvendahl af Vicestatholderne Vieregg og Kragh og endte tilslut med, at Tritzschler fik Afsked i Naade samtidig med, at Stabssekretæren løslodes fra sit haarde Fængsel paa Akershus. Jokum Mathiassen sad i Bolt og Jern sammesteds til Udgangen af Aaret 1712, da han løslodes mod Kaution paa Grund af Sygelighed, medens Sønnen først slap fri 3 Aar efter — i 1715, et Aars Tid efterat begge ved Overrettens Dom vare erklærede uskyldige.

Sammenhængen med de omhandlede Begivenheder — Hærens Mobilisering og Hjemsendelse Høsten og Vinteren 1709 er efter Dokumenter i det danske og norske Rigsarkiv følgende.

Den kommanderende General modtog henimod Udgangen af August 1709 en kongelig Meddelelse om, at der skulde foretages et Angreb paa Skåne. Som sædvanligt skulde de norske Tropper anvendes til et samtidigt Angreb paa de nordligere Provindser for derved at holde saa mange svenske Tropper som muligt bundne til disses Forsvar. Der forespurgtes, om den norske Hærs Tilstand var saadan, at den kunde foretage nævnte Angreb. I sin Redegjørelse herfor gjorde Tritzschler opmærksom paa de betydelige Feil og Mangler ved »provisions de bouche et de guerre«, der absolut først maatte rettes paa, naar det var Tale om at gaa offensivt frem. Samtidigt hermed gav han Ordre til de fornødne Foranstaltninger vedrørende Hærens Inddeling, Sikring af Grændserne etc. Men for

noget Svar paa hans Indberetning kom, ja, endog før hans Brev kunde være naaet Kjøbenhavn, modtoges Mobiliseringsordren af 14de Sept.[1]. Nu havde Generalen intet andet at gjøre end hurtigst muligt at give Regimenterne de nødvendige foreløbige Ordrer, og han indsendte 21de Sept. en Forestilling om, hvad han ansaa fornødent til Rigets Forsvar og Opretholdelsen af Forbindelsen med Danmark. Den 28de Sept. ankom Oberst Cicignon[2] fra Kjøbenhavn og meddelte en af Kongen under samme Dato som Tritzschlers sidste Skrivelse udstedt Instruktion for den kommanderende General, Vicestatholderen og Overkrigskommissæren[3] — for Marsch over Grændsen og mulig Indrykning i Fiendens Land, om Leilighed og Omstændighedernes Beskaffenhed tillod det.

Samme Nat og den paafølgende Dag meddeler Generalløitnanten, at han gav Regimenterne Marschordre, ligesom der blev udstedt Befaling til Kommandør Nyborg i Kristiansand om at ekvipere de derværende Galleier og Fartøier for hurtigst muligt at komme til Fredrikstad. Derpaa holdtes Krigsraad, ved hvilket Vicestatholderen, Overkrigskommissæren og de i Kristiania værende Regimentschefer vare tilstede. Der skulde afgjøres, hvad der bedst muligt burde foranstaltes med den norske Hær til Opnaaelse af Hans Majestæts Hensigt, ligesom »hvad der maatte være raadeligst at gjøre, om man skulde være tilsinds at foretage et Indfald i Fiendens Land«. — Krigsraadet sluttede sig om den Tanke, at Angrebet

---

[1] T.s Redegjørelse for sit Forhold dat. 19de Nov. 1712 (Memorialer 1712. Det danske Rigsarkiv).

[2] Fredr. Christoffer de C., Chef for søndenfj. Inf.regt. 1703—1717. (Kmdt. Fredrikstad 1717—1718).

[3] Johan Vibe, Vicestath. for el. $^{20}/_{3}$ 1709. Stiftsbef. over Akershus. † $^{28}/_{2}$ 1710. Fredrik Mercker, Gen.aud. 1708—1711. Samtidig Overkrigskom.

burde foregaa fra Svinesund og Kongsvinger, »naar alle Tropper vare samlede og udstyrede med, hvad der udfordredes for at kunne agere offensivt med Alvor og Mod, og naar tilstrækkeligt Forraad af Mundprovision var bragt til de beleiligste Steder, ligesom naar de i Kristiansand værende Galleier og Fartøier vare ankomne til Fredrikstad — paa Forhaand udrustede med alt fornødent«. — Dette Krigsraad afholdtes den 29de Septbr. Den 22de Oktober, da endel Tropper — 6800 Mand — Aggershusiske, Smaalehnske og Gevorbne Infanteri-Regimenter samt Sehesteds Dragonregiment — var ankommet til Svinesund, begav den kommanderende General sig derned i den Tanke, naar den over Sundet snart færdige Bro var i brugbar Stand og Galleierne og de øvrige Smaafartøier vare ankomne, at bryde op og søge at iværksætte den aftalte Plan uden at oppebie Bergenhusiske Regiment og Feltartilleriet[1]; — men ved sin Ankomst til Fredrikstad og Fredrikshald faar han til sin Overraskelse se, at der var sørget saa slet for Troppernes Proviantering, at der i Fæstningen ikke fandtes større Forraad af haardt Brød, end hvad Soldaten kunde bære paa sin Ryg — for et Tidsrum af 10 Dage, — hvad der jo ikke paa langt nær var tilstrækkeligt til det Foretagende, man nu skulde gaa ivei med. — Generalløitnant Tritzschler lægger Skylden herfor over paa Statholderskabet. Mellem Vicestatholder Vibe og den kommanderende General havde der i længere Tid hersket et meget spændt Forhold, der ved flere Anledninger har faaet sit Udtryk i deres Korrespondancer. Den forhaandenværende Situation viser iallefald, at det fornødne Samarbeide mellem disse to høieste Authoriteter maa have været yderst slet. — Alle Magaziner vare tomme,

[1] B. Rgt. ankom først 16de Dec. (Wahl, Det gamle Bergenhusiske Regiments Historie, S. 83). Feltart. mobiliseredes ved Moss d. 12te Nov.

siger Tritzschler i sin Relation, og det var umuligt at vide, om Hjælp tilvands kunde ventes i rette Tid, og det saameget mere som Vinteren nærmede sig; — skulde denne indtræffe med sædvanlig Kulde, vilde der være lidet Haab om Tilførsel af det, der udfordredes til Armeens Underhold. Regimenterne vare dengang meget daarligt forsynede med Transportmidler, ligesom Kommunikationsforholdene vare særdeles slette. Det, der skulde medføres, foruden hvad Soldaten kunde bære, maatte for det meste fragtes paa Hesteryggen, ligesom man paa hine Tider altid vil finde, at de norske Tropper ved Indrykninger i Bohuslehn ledsagedes af Proviantskibe, en Fremgangsmaade, der lettedes ved Landskabets naturlige Beskaffenhed og Veienes Beliggenhed ved Kysten i den nordlige Del af Lehnet.

Paa Grund af ovenomhandlede mislige Forhold lod Generalen igjen Krigsraad sammenkalde, hvilket udtalte sin store Bekymring ligeoverfor Situationen og kom til det Resultat, at det i Overensstemmelse med alt Krigsbrug var umuligt nu at bryde ind i Fiendens Land med et saadant 10 Dages Forraad, især da Overkrigskommissærens Udtalelse gik i den Retning, at der ikke var nogen videre Udsigt til snart at skaffe mere tilveie; dertil kom, at man heller ikke kunde gjøre sikker Regning paa at opbringe noget betragteligt ved Udskrivning og Beskatning i Viken. Forat nu imidlertid Fienden saa meget som muligt skulde bestyrkes i, at man fra norsk Side vilde rykke ind med al sin Force, ansaaes det for bedst at holde Tropperne sammen og ikke, hvad der ogsaa kom paa Tale, foreløbig hjemsende de nærmeste Regimenter til deres Lægder. — Samtidig skulde man lægge al mulig Magt paa at tilveiebringe et Forraad for en 4—6 Uger i en 14 Dages Tid. — Den 1ste Nov. kom 5 Brigantiner og Skjærbaade til Fredrikstad, og den 15de næstefter kom

Kommandør Nyborg med Resten af Galleierne og de smaa Fartoier, nemlig 3 Galleier, 1 ganske liden gammel Fregat, 3 Brigantiner, 1 Galleot og en Hukkert. Feltartilleriet var ankommet til Moss den 12te Nov. Dets Tilstand var saadan, som det efter saa kort Varsel kunde være. »Naar nu blot Brødmangelen kunde blive rettet paa, maatte intet være til Hinder for Angrebet paa Bohuslehn«, og der kom virkelig Meddelelse om, at man med stor Møie havde faaet samlet et Forraad af Brod for 6 Uger. I Henhold til Generalløitnant Tritzschlers Korrespondanceprotokol 1709 [1] var Overkrigskommissæren tilskrevet under 5te Nov. med Anmodning om, at der maatte blive bagt haardt Brod baade Dag og Nat, da der den 22de s. M. vilde komme til at staa 2000 Mand ved Vinger og 1800 Mand i Høland og Urskog, der skulde forsynes fra Kongsvinger og Basmo, ligesom der maatte sorges for Tropperne ved Halden. »Omendskjønt vi kan hjælpe os, saalænge vi kantonnere, med Brød og Mel, saa gaar saadant ikke an, naar vi gaa paa den anden Side. Der maa sørges for, at vore Folk altid har Maven fuld, ellers blir de syge, og Regimenterne ruineres. Man maa have Forraad af Gryn og Ost, af Tobak og alt andet, der kan være at bekomme. De, som kom til at staa langs Grændsen, kunde med fuld Foie efter gjorte Foranstaltninger underholdes af Landet; men Regimenterne, de der skulde over Grændsen, maatte forsynes med det, der hører til, hvorfra det saa end skulde komme, — dette maatte Justitsraaden [2] tale med Vicestatholderen om; — man maatte se til, om ikke Slotsloven kunde finde paa noget.«

Den 18de Nov. begav Tritzschler sig afsted til Fred-

---

[1] Det norske Rigsarkiv.

[2] Overkrigskommissæren.

rikstad, dels for at tage de ankomne Fartøier i Øiesyn, dels for at tale med Kommandor Nyborg om, hvorhen paa Viksiden Provianttransportskibene skulde sendes med Brødet. Der var indløbet Melding om, at de Svenske paa Forhaand havde herjet Lehnet i Paavente af Angreb og fort Størsteparten af, hvad der kunde opdrives af Proviant, til Fæstningerne Göteborg, Marstrand og Bohus. Da Bønderne paa de Kanter dengang hverken havde Vogne eller Kjærrer, kunde Transport af Hærens Behov ved Opbud af disse ikke række længere end til, hvad der kunde føres frem paa Hesteryggen. Der var desuden stor Mangel paa Furage[1].

Ankommen til Fredrikstad maatte Generalen til sin store Ærgrelse erfare, at Galleierne og de smaa Fartoier, hvorpaa Transporten skulde føres, ikke vare forsynede med de fornødne »Stykker, Basser, Gevær og Ammunition«, ligesom Kommandoren gjorde opmærksom paa, at det havde sine store Betænkeligheder at gaa til Viksiden nu i den sene Aarstid, da Isen allerede havde begyndt at lægge sig i Havnene. Fartoierne kunde risikere at fryse inde paa de fiendtlige Kyster og vilde da være ufeilbarlig fortabte. Hertil kom, at den svenske Flaade, der laa i Lysekil, ikke langt fra Grændsen, var den norske overlegen, især da den af Generalen i hans Memorial om Landets militære Evne til Dækning af de norske Fartøier forlangte Nordsøeskadre ikke kom. — Hvad de enkelte Skibes mangelfulde Bestykning angik, havde vistnok Generalkommissariatet kort Tid, før Kommandøren modtog Generalens Ordre, anvist endel Penge til Anskaffelse af manglende Sager; men Ordren kom for hurtigt til, at noget kunde blive udført i saa knap Tid. Nu blev Kom-

[1] T.s Skr. til Kongen af 19de Nov. 1712. Memorialer 1712. D. Rigsark.

mandanten i Fredrikstad, Storm[1] forespurgt, om han kunde supplere det manglende; men denne lod svare, at han ikke havde Anledning til at skaffe andet end Krudt, Kugler og gamle Kaarder. Disse uheldige Forhold bevirkede Nedsættelse af Krigskonseiller i Fredrikstad og Fredrikshald den 18de og 20de Nov., hvis Vota gik ud paa, at det var umuligt at rykke ind i Bohuslehn under de forhaandenværende Forhold, — dette maatte udstaa. Dog maatte man, forat de svenske Tropper ikke skulde blive trukne tilbage fra Grændsen, blive staaende saa længe, som det var muligt for Penge at skaffe Subsistance, — indtil Kongen maatte have opnaaet sin Hensigt med Skåne for Aaret 1709's Vedkommende, og indtil man fik nærmere Befaling.

Til Indhentelse af saadan afsendtes Generaladjutant Landsberg[2] til Danmark den 21de Nov. Meningen var altsaa nu, at man skulde prøve at holde Hæren sammen i Paavente af dennes snarlige Tilbagekomst, hvilken imidlertid ikke sees at have fundet Sted før længe, efterat Tropperne vare sendte til Lægderne. Kort Tid efter hans Afreise viste det sig nemlig, at Stillingen blev mere og mere uholdbar og umulig. Vinteren fortsatte med stærk Kulde, samtidig med at Provianteringsforholdene forværredes, hvad der foraarsagede høilydte Klager fra Regimenterne. Man stod saaledes uden at kunne foretage noget ligeoverfor meget fortvivlede Forhold, kanske Mytteri, hvorfor ogsaa Generalen, da han intet hørte fra Dan-

---

[1] Gen.maj. Arvid Christian S., Ingeniøroff., Gen.kvm. ved Fortifikationen, Kom.dt. 1694—1712.

[2] Barthold Nicolay L., Gen.adj. hos Gen.lt. Tritzschler $^{4}/_{11}$ 1709 og senere hos Løvendahl. Kom til at indehave høie Stillinger i den norske Hær. Kom.dt. i Fredrikstad $^{20}/_{10}$ 1727 til sin Død $^{14}/_{2}$ 1740. Gen.lt. $^{18}/_{4}$ 1739.

mark, den 11te Dec. fandt, at nu maatte der fattes en afgjørende Bestemmelse uden at oppebie Ordre. »Ved Grændserne var der intet at gjøre paa Grund af den særdeles stærke Frost og dybe Sne. Fienden havde trukket sig tilbage til Kvistrum Bro. Kornforraadet i Magazinerne var ringe og kunde ikke ventes at blive større til Vaaren, og da var det uomgjængeligt nødvendigt at have Brød og Korn i Beholdning, om der da muligens kunde være Tale om Indrykning.« Der blev derfor paanyt samlet et Krigskonseil, hvis Vota, i Henhold til Generalens Relation, paa Grund af hvad der ovenfor er anført, gik ud paa, at man var nødt til lidt efter lidt at lade Regimenterne rykke fra hverandre og holdes paa Lægderne indtil Kongens nærmere Befaling, efterat dog Fæstningerne først vare blevne vel besatte og Passene forsynede med god Vagt. — Da dette var besluttet, og Vinterkulden trængte stærkere og stærkere paa, Fremskaffelsen af Levnetsmidler viste sig mere og mere umulig — fik Afdelingerne Ordre til at afmarschere den 13de Dec., hvilken Afmarsch paabegyndtes et Par Dage senere.

Udover Vinteren og Vaaren begyndte Rygterne om Forræderi at brede sig ud over Landet. En stor Del af Hæren laa fjernt fra sine Hjem, indkvarteret paa Østlandet, og har i sin Uvirksomhed visselig ikke sparet paa at give væsentlige Bidrag til Rygternes Dimensioner. Man havde været vant til at gaa paa og ikke ligge i Dvale. Den norske Hærs hæderfulde Traditioner fra Gyldenløvefeidens Tid, den Gang man ikke var bange for at gaa over Grændsen, var tidtnok blevet omtalt af Soldaternes Fædre, som havde været med paa det raske Angreb paa Bohuslehn i 1676 og 1677, dengang da de seirede ved Venersborg og Uddevalla og erobrede Marstrands Fæstning og Gyldenløve rykkede ind i Dalsland og Vermeland midtvinters. — Her maatte derfor have været For-

ræderi med i Spillet. — Der blev fortalt om Fredrikshaldsborgeren Mathiassen og hans Søn, der var bosat i Strømstad, som havde havt Konferencer med hverandre og om andre Fredrikshaldsborgere, som havde havt noget med Viksiden at bestille. — Men specielt var det en Historie om en Bonde — Anders Huseby — der, medens Hæren laa i Torpum, af Tritzschlers Stabssekretær Morsing skulde være sendt ind til Sverige, til Præsten Bagge[1] i Skee, hvorfra han var kommen tilbage med en tung Sæk, som det blev sagt var Havre i, men som havde været fuldstoppet med Penge. — I Forbindelse hermed havde Kammerjunker v. Platen, der var blevet sendt op til Norge for at have Indseende med Provianteringen, fundet en Seddel henslængt i sin Vogn, der havde indeholdt graverende Beskyldninger mod Generalløitnanten. Om denne Anklage var anonym, eller af hvem den var forfattet, har man aldrig faaet nogen Rede paa. — Som senere skal meddeles, var v. Platen en høist tvivlsom Person, der før Løvendahls Ankomst visselig var sendt op til Norge kanske mest for at holde den mistænksomme Kong Fredrik IV à jour med Forholdene. Vibes Skrivelser til de Styrende i Danmark har vel ogsaa havt noget med Platens Mission at bestille. Under alt dette kom Baron Voldemar Løvendahl til Norge 26de Aug. 1710 som »Øverstbefalende over den norske Hær og Guvernør for Civiletaten«[2], og

[1] Fredrik B., Sognepræst til Skee 1702—1717.

[2] Resp. Udn. $^{27}/_{7}$ og $^{2}/_{8}$ 1710. Løvendahl, Ulrik Fr. Gyldenløves Søn i hemmeligt Ægteskab med Marie Urne — f. $^{25}/_{9}$ 1660 — havde i sine tidligere Dage havt høie Stillinger i den dansk-norske Hær og var saavel fra denne Tid som paa Grund af sin Fødsel vel kjendt med danske og norske Forhold. Sit første Felttog med den norske Hær havde han gjort under Faderen ved dennes Indrykning i Dalsland 1679. — Han fik Afsked fra dansk Tjeneste $^{16}/_{6}$ 1705, hvorefter han blev ansat

sendte efter sit første Møde med Slotsloven under 30te s. M. fra Kristiania følgende Indberetning til Kongen:[1]

»Sire!

Jeg beder D. M. naadig modtage Bevidnelsen om min dybeste Respekt, samtidig som jeg giver mig den Ære at meddele, at jeg efter at være ankommen hid den 26de ds. den følgende Dag begav mig til Slotsloven, hvor jeg siden hver Dag har været tilstede for nærmere at gjøre mig bekjendt med Forholdene i dette Rige. For at sige Sandheden, D. M., af hvad jeg der har erfaret, — der er kun lidet af glædelig Beskaffenhed. Uenighed og Egensindighed sidder i Høisædet, og Uorden har regjeret der lige til den Dag idag. Jeg har ikke været istand til at faa Rede paa, hvad der er paalideligt eller væsentligt. Folket knurrer og Soldaten er misfornøiet over, at han er nødt

ved August af Polen og Saxens Hof. I 1708 indlededes Underhandlinger med ham om at træde i dansk Tjeneste, hvilket han dengang besvarede med, at han var parat. — Efterat der senere gjentagende var gjort Henvendelse herom fra Fr. IV, blev han endelig permitteret fra sin Stilling som Hofmarschal ved det polsk-saxiske Hof til den danske Konges Tjeneste i Norge, hvor han under Alliancen med Danmark skulde betroes Kommandoen over den norske Hær. Det for ham udstedte Diplom, dateret Marienburg 2den Juli 1710 (Hauptstaatsarchivet i Dresden), lød paa, at denne Permission ikke skulde vare længere end den paagaaende Kampagne. Naar denne var endt og der ikke var mere at iagttage for ham i Felten, skulde han ufortøvet vende tilbage til Saxen for at røgte de ham der paahvilende vigtige Charger. Som senere vil sees, blev denne Permission fornyet 1712. (Se forøvrigt om Løvendahl: »Gyldenløvefeiden« S. 270).

[1] Indkomne Sager 1710. D. Rigsark.

til at forsømme sit daglige Erhverv samtidig, som han intet udretter i sin Konges Tjeneste[1].«

Man havde havt store og unødige Udgifter samtidig med, at Sæsonen til at foretage noget var gaaet hen. Han haabede imidlertid ved Guds Hjælp at faa rettet paa disse Forhold, saameget det stod i hans Magt, og at alt om kort Tid skulde faa en anden Vending. For nærværende vilde han ikke gaa ind i nogen Detalje[2].

Før Løvendahls Ankomst var der holdt Forhør over endel Personer. Dette havde Kammerjunker v. Platen sørget for — antagelig dertil bemyndiget. Han vidste ikke, skriver han i en samtidig Indberetning som ovenanførte af Løvendahl, at denne saa snart skulde komme. Da han nu ikke syntes, at det kunde gaa an, at nærvæ-

---

[1] De Afdelinger, der i Paavente af Udrykning laa samlede borte fra sine Hjem i de østenfjeldske Lægder og Kvarterer.

[2] I samme Skrivelse beder L. om, at den danske Gesandt ved det polsk-saxiske Hof maatte blive anmodet om hos Kong August at undskylde hans Fravær for nogle Uger længere, forat han kunde faa Tid til at udføre sin Gjerning i Norge saaledes, at den ikke skulde blive ufuldkommen. — Senere paa Aaret var han ogsaa igjen i Saxen, ved hvilken Anledning hans Adjutant Landsberg (se ovenfor S. 97, Note 2) blev tilbage i Hamburg for at bestille Vaaben og Udrustningsgjenstande til den norske Hær. (Landsbergs Indberetn. af 17/8 1739). Gjentagende Gange har Reiser til Saxen fundet Sted under L.s Ophold i Norge. Man faar i det hele taget Indtrykket af, at han stadig stod i nær Forbindelse med det polsk-saxiske Hof, ligesom at dettes Samtykke til hans Tjenstgjøring i Norge ogsaa har havt sin Grund i, at man under dette Lands mislige administrative Forhold fra polsk-saxisk Side som dansk Allieret var interesseret i de norske financielle og militære Forholds Revision gjennem en saa dygtig Administrator som Løvendahl, kjendt med de norske Forhold og interesseret knyttet til Saxen.

rende Sag oppebiede H. M. Kongens Forordning, havde han ladet Baronen faa Originalforhørene, forat Sagen nøie kunde examineres, hvortil der allerede var gjort fornøden Anstalt. Saaledes var de i disse nævnte Personer ligesom Jokum Mathiassen beordrede til Kristiania. Lovendahl var ankommet den 26de og havde været 3 Gange i Slotsloven, i hvilken Tid der var mere udrettet til H. M.s Tjeneste end i 6 Uger tidligere. Naar dette saaledes havde sin Fremgang, vilde det militære betræffende komme i god Stand og H. M.s Desseiner vilde gaa bedre fra dette Rige, end tilforn var skeet.

Platen vendte nu tilbage til Danmark. 22de Sept. 1710 skrev Løvendahl til Kongen[1], at specielt hvad Generalløitnant Tritzschler angik, henholdt han sig til Platens mundtlige Relation. Hele Landet var opfyldt af Rygter om, at han eller nogen af hans havde ført Korrespondance med de Svenske. — Platen havde antagelig meddelt, hvorledes Løvendahl i dennes Nærværelse havde adspurgt Generalen herom, og hvad der senere var foranstaltet. Han kunde imidlertid umuligt tænke sig, at den, der indehavde en saadan Rang, der var af slig anseet Familie, i Besiddelse af saa gode Pengemidler, som havde nydt saa megen Naade og Godhed af H. M., kunde være coupabel eller meget mere — capabel til at sætte den Pligt og Troskab, for hvilken han var Gud og Kongen ansvarlig, saa ubetænksomt og skammeligt ud af Betragtning . . . . . . Han beklager sig videre over, hvor vanskeligt det var for ham at anvende Tritzschler under saadanne Omstændigheder; — saa meget værre var det for ham, som denne var den eneste General, der forefandtes. Det havde været hans Tanke at beordre ham til at falde Fienden i Ryggen med nogle Bataljoner, naar alt

[1] Indkomne Sager 1710. D. Rigsark.

var i Orden, og han stod færdig til at trænge ind i Viken; men skulde han nu ikke kunne tro paa Generalen, saa var han ilde deran. Gik det galt med dennes Detachement, saa vilde man gjøre ham Bebreidelser, at han havde benyttet bam trods Advarsler, — selv om det, man beskyldte ham for, var Usandhed.

Herpaa kom der et Svar, som ikke findes. Løvendahl indberetter nemlig under 26de Okt.[1], at da han forstod, at H. M.s naadigste Vilje gik derhen, at Generalløitnanten quovis modo skulde ophøre at gjøre Tjeneste, haabede han, at det ikke blev taget ham unaadigt op, at han for at vinde Tid havde ladet ham dette meddele[2]. — Med den allerhøieste Konsternation havde Generalen svaret, at han fortroede sig til at være fuldt ansvarlig saavel ligeoverfor de gjorte Beskyldninger som den af ham førte Konduite. — Iethvertfald vilde han nu holde det for en Naade uden videre at blive meddelt Afsked. Bonden Huseby vilde han med Lov og Ret have sat under Tiltale, og for end yderligere at lægge sin Uskyldighed for Dagen anmodede han om, at Løvendahl vilde lade Sekretær Morsing arrestere. — Paa hvad Maade nu denne Sags Knude vilde løse sig, fik Tiden vise. Sikkert var det imidlertid, at Fienden havde været nøie underrettet om de norske Troppers Forehavende. — Løvendahl haabede dog muligens at skulle kunne komme til at afsløre, ved hvem Korrespondancen var ført.

Hans følgende Skrivelse er af 4de Nov. 1710[1], i hvilken han indberetter, at han havde beordret alle Regimentchefer til et »Convent« i Anledning af den

---

[1] Indkomne Sager 1710. D. Rigsark.

[2] T. siger i en Relation af $^{20}/_{8}$ 1712, at det blev ham mundtlig meddelt, at han indtil Videre skulde ophøre med sin Tjenstgjøren.

Tritzschlerske Sag, idet han nu ogsaa begyndte at finde dennes Konduite mere og mere mistænkelig. Han havde nemlig ikke alene igjen løsladt Sekretæren, men endog taget ham med i sin Vogn den følgende Dag og ladet ham se ved sin Side i Kirken ligesom »en parade«, paa hvilken Maade han jo havde gjort Morsings Sag ogsaa til sin og derved givet hver Mand Anledning til at forundre sig og blive bestyrket i sin Mistanke. — Samtlige »Conventets« Officerer havde voteret for, at Generalløitnanten nu maatte fratages sin Kommando og Stabssekretæren igjen anbringes i et sikkert Fængsel.

»Mistanken er visselig stor«, siger Løvendahl, »men Beviset kunde komme til at falde vanskeligt, da den Slags Folk pleier at tage slige Foranstaltninger, at man ikke formaar at skaffe mange Vidner. Sagen maa imidlertid føres med stor Forsigtighed. — Jeg bliver foreløbig af den Anskuelse, at T. er uskyldig for sin Persons Vedkommende i Anledning af den førte Korrespondance, men for hans Eva[1] og »Domestiquen« vil jeg ikke svare.«

Morsing indsattes nu igjen i Arrest paa Akershus, ligesom Tritzschler fra 22de Nov. 1710 indtil Videre suspenderedes fra sin Stilling som Kommanderende General, og en Proces anlagdes med Undersøgelser, der, som anført, varede i flere Aar lige indtil 1714, uden at der i al denne Tid fremkom noget, der i væsentlig Grad bestyrkede Mistanken. Det hele reduceredes til den omhandlede Bondes under de afholdte Forhør og ellers høist modsigende og famlende ubekræftede Udsagn. — Det ovenanførte Convent af Regimentchefer bestod af Generalmajor v. Heinen, Brigadererne Brockenhuus, Folckersahm, Lützow, Sesterfleth, Obersterne Cicignon, Wilster, Wind,

---

[1] Anna Kathrine Toller, Datter af den bekjendte Nils Toller. (Se Pers.h. Tidsskr. 2. III. S. 31).

Munch, Budde, Krag og v. Krogh[1]. — De fleste af disse havde specielt heftet sig ved Generalens Økonomi, at de ofte havde advaret ham og erindret ham om at menagere med de store og unødige Udgifter.

Efter Tritzschlers Suspension lod Løvendahl indtage Erklæringer fra de under ham Høsten 1709 kommanderende høiere Chefer til mulig Belysning af det paaankede Forhold. Disses Indhold er ubekjendt, idet de ikke forefindes hverken i det danske, norske eller saxiske Rigs-

---

[1] Albrekt Christoffer v. Heinen, Chef f. Bergenh. Rgt. 1692—1710, Gen.maj. 1710, Kommanderende nordenfjelds 1711, † ⁹/₅ 1712.

Kaspar Brockenhuus, Chef f. Oplandske Rgt. (Inf.) 1682—1711 (Afsked m. Gen.majors Grad. Eier af Hovindsholm, Tjerne og Skridshol, Hedemarken). † ¹⁰/₄ 1713.

Frantz Wilhelm Folckersahm, Chef f. det ene Søndf. Dragon-Rgt. — det senere Smaalehnske — 1698—1711, Gen.-maj. 1710. † Juni 1713 paa Kambo ved Moss.

Barthold Henrik Lützow, Chef f. Smaalehnske Rgt. (Inf.) 1701—1710, Gen.major 1710, Gen.lt. 1716, fung. og senere virkelig Kom. Gen. resp. 1716—1717 og 1718—1720, Afsked, † 1729 paa Tomb.

Vincent Henrik Sesterfleth, Chef f. Vesterlehnske Rgt. (Inf.) 1701—1711.

Fredrik Christopher de Cicignon, Chef f. Søndenfjeldske Rgt. (Inf.) 1703—1717, Gen.maj. 1713, Kom.dt. i Fredrikstad 1717—1718.

Peder Jacob Wilster, »Inspektion over alt Artilleriet i Norge« 1707, Chef f. Art.komp. paa Akershus Dec. s. A., Gen.-maj. tilfods 1712, Oberst af Art. og Kom.dt. i Fredrikstad, hvorhen hans Art.komp. forlagdes, 1712—1716, Kom.dt. i Glückstadt s. A., Afsked 1720, † 1722.

Ove Wind, Chef f. Akersh. Rgt. (Inf.) 1707—1717, Gen.-maj. 1716, Chef f. en af Grændsekantonerne søndenfj. 1716 Kom. Gen. nordenfj. 1717, Kom.dt. i Fredrikstad 1718, † 1722.

arkiv. Det paastodes, som nedenfor skal sees, at Løvendahl lod Erklæringerne indføre paa løse Blade, istedetfor at de skulde være indført i en Protokol, og at han tog dem med til Saxen[1], da han 1712 igjen vendte tilbage hertil, efter først at have ført den norske Hær under dens Angreb paa Bohuslehn, og efterat det var blevet besluttet, at der fra Norge kun skulde ageres defensivt, i Henhold til hvilken sidste Bestemmelse Betingelserne for Løvendahls Ophold i Norge bortfaldt[2]. — Der var i denne Tid intet videre foretaget i den Tritzschler-Morsingske Sag.

Johan Fredrik Munch, Kommandant paa Akershus 1709—1711.

Vincents Budde, Chef for det nyoprettede (gjenoprettede) 2det Trondhj. Rgt. (Inf.) 1710—1716, Gen.maj. og Kom.dt. i Fredrikstad 1716—1717, Kom. Gen. nordenfj. 1718, † 1729.

Arent Krag, Chef for et Landdragonregiment (Inf.) 1710 (Regimentet opløstes samme Aar), senere Chef f. Smaal. Rgt. (Inf.), † 1718.

Georg Fredrik v. Krogh, Chef f. Bergenh. Rgt. (Inf.) 1710—1712, † 1715.

[1] Vicestatholder Viereggs Skr. af 28/1 1713. (Refererede Sager 1713) og Tritzschlers Skr. af 11/7 1712 (Indkomne Sager 1712. D. Rigsark.).

[2] Som ovenfor nævnt var Løvendahls Ophold i Norge kun at betragte som en Permission fra hans Stilling ved det saxiske Hof. En Skrivelse fra Kong August til ham dat. Karlsbad 2den Juni 1712 (Briefwechsel König Augusts von Polen mit Freiherr v. Löwendahl. Hauptstaatsarchiv, Dresden) indeholder bl. A., »at han efter Kongen af Danmarks indstændige Bønner havde faaet Tilladelse til at føre Kommandoen over den norske Arme i dette som forrige Felttog i Betragtning af Alliancen og den fælles Interesse med Paalæg om at føre Krigen mod den fælles Fiende med al mulig Kraft og saa efter lykkeligt Felttog komme tilbage.« Den 4de Juli s. A. tilskrev Kongen igjen L., at »forsaavidt det danske Hof tog Bestemmelse om kun at agere defensivt i Norge, skulde han se at ordne sig, saaat han kom tilbage.« 23de Juli 1712 takker Kongen af

11te Juli 1712 tilskrev Tritzschler Overkrigssekretær, Geheimeraad v. Eickstedt[1] med Bøn om, at han vilde foredrage for H. M., at der maatte blive givet Ordre til, at den Kommission, i hvis Hænder Anklagen mod Morsing var lagt, maatte lade Sagen mod denne faa en Ende. Løvendahl havde ladet forfærdige en Protokol, i hvilken, saalænge Brigader Sesterfleth levede og var Præses, alt var skrevet paa løse Blade, hvilket ikke kunde være billigt i Livs- og Æressager. — Tritzschler henvendte sig til Overkrigssekretæren, fordi han vidste, at Løvendahl nu skulde forlade Norge[2]. – Da den anklagede, Morsing, der nu snart havde været fængslet i 2 Aar, sluttet i Jern, var angreben af Skjørbug, hvoraf han lettelig kunde dø, saa vilde vel Processen paa saadan Maade faa en Ende, uden at dog Sagen derved vilde være tilendebragt. — Naar han tænkte paa Brevet[3], siger Generalen, saa blødte hans Hjerte, omendskjønt han aldrig havde læst det, — ved Bevidstheden om, at der kunde findes saa slette Mennesker, som omgikkes paa denne Maade med hæderlige Mænds Ære uden at turde sætte sit Navn under . . . .

Danmark fra Hirschholm Kongen af Saxen-Polen, »fordi han har tilladt Overhofmarschal, virkelig Geheimeraad, Kammerpræsident og Overbergdirektør Baron v. L. ogsaa denne Campagne over at føre vore Tropper i Norge. Vi ere D. M. for saadan Velvilje meget forbunden og anse det som et særligt Udtryk for broderligt Venskab; men da Sagerne ikke ere i saadan Stand, at vi dette Aar kan gaa offensivt frem mod den fælles Fiende og vi derfor ere nødt til med Tropperne i Kvartererne at holde os paa Defensiven, saa har vi ogsaa fuldstændig villet disponere Overhofmarschallen fra vore derværende Tropper.« (Hauptstaatsarch., Dresden).

[1] Indkomne Sager 1712. D. Rigsark. Valentin v. E., Overkr.sekr. 1710—1718.

[2] L. var dengang i Holsten for at konferere med Kongen og vendte derfra direkte tilbage til Saxen.

[3] Den anonyme Seddel i v. Platens Vogn.

15de Aug. 1712 udstedtes der en kgl. Befaling til Generalauditør Sverdfeger[1], Merckers Efterfølger, at han nøie skulde gjennemgaa de passerede Akter og indsende Rapport herom, forat Sagen ved Rettergang knnde blive ført til Ende.

Senere paa Aaret — 19de Nov. 1712 — indsendte Tritzschler i en udførlig Memorial den før nævnte Redegjørelse for Forholdene i 1709[2]. Han omtaler blandt andet igjen det anonyme Brev fra v. Platens Karosse, som han ikke har havt Anledning til at se, hvad han allerede i 1710 havde anholdt om Tilladelse til. I 2 Aar havde han nu levet i en dræbende Usikkerhed om, hvorvidt han kunde fortrøste sig til Kongens Naade, eller om han var i Unaade. Han var uvidende om, af hvad Grund han maatte se sin Sag saaledes forhalet. Da hans rene Samvittighed ligeoverfor et til alle Tider udvist trofast Forhold ikke kunde lade ham frygte noget ondt, saa gav dette ham Mod til at kaste sig for H. M.s hans allern. Herre og Konges Fødder med denne Memorial.

Efter Løvendahl udnævntes Claus Henrik Vieregg til Vicestatholder[3] og Generalløitnant Caspar Hausmann[4] til Kommanderende General. — Før sin Afreise til Norge havde Vieregg modtaget Ordre om sammen med Sverdfeger at tage den Tritzschler-Morsingske Sag under fornyet Behandling.

Under 28de Januar 1713 indsendte disse en Fremstilling af Beskyldningerne mod Morsing ledsaget af en

---

[1] Ditlef S., Overaud. ved de danske Tropper i Italien 8/11 1704—1708, tillige Gen.stabs-Sekr., Generalaud. i Norge 1712, Overkrigskom. 1716, Gen.krigsk. 1723, † 1740.

[2] Memorialer 1712. D. Rigsark.

[3] 4/8 1712—† 14/7 1713.

[4] 30/4 1712—24/2 1716, † 9/9 1718. Tritzschlers Svoger g. m. Karen Toller. Gen.lt., Medlem af Slotsloven 1711.

stærk Kritik over den hele Processes Anlægsmaade og flere til Støtte af Anklagen mod Morsing detaljerede Oplysningers Uholdbarhed. — »Hvad Gen.lt. Tritzschlers Sag angaar, saa har General, Baron Løvendahl under sin Nærværelse her forlangt og modtaget skriftlig Indberetning fra nogle Generalmajorer og Oberster, som vare sammen med ham i Felten. Denne skal han have taget med sig.«

De nærmere Detaljer i Anledning af Bonden Husebys Anklager vare efter Viereggs og Sverdfegers Fremstilling følgende.

Huseby havde i 1710 forskjellige Gange og til forskjellige Personer saasom 2 Borgere paa Fredrikshald, Nils Jacobsen og Ole Bjørnsen, Kapellanen sammesteds Peder Sørensen og dennes Børns Informator Arnoldt Rasch og tilsidst ogsaa til Biskoppen i Kristiania, Dr. Hans Munck[1] ladet sig forlyde med, at han Høsten 1709 var bleven sendt med Breve til Præsten Bagge i Skee Sogn paa Viksiden. Til denne skulde han være kommen en Aften i Tiggerklæder, være blevet der om Natten, hvorefter han den følgende Dag var bleven expederet tilbage med Breve samt en Sæk, der for oven og neden indeholdt Havre, men i Midten noget andet, som han ikke kunde vide, hvad var. Sækken, der var saa tung som en Mands Vægt, var blevet bragt til Generalløitnantens Kvarter, hvor den var blevet afleveret. — Examineret herom 30te Sept. 1710 benægtede imidlertid Huseby dette under Edsaflæggelse. »Saadant var aldrig skeet eller udtalt i saadan Mening. Vedkommende havde talt om 2 Kasser og en Sæk, som en Tolder i Strømstad det foregaaende Aar, da Krigen var begyndt, havde ladet bringe herop, og som viste sig ikke at indeholde andet end Kjød. — Han havde aldrig været sendt til Viksiden, hverken af

[1] 1699—1712.

Generalløitnanten eller af dennes Sekretær og havde aldrig modtaget Penge af disse.« — Imidlertid fremgik det efter et Par andre Vidners Udsagn, nemlig de, der sagdes at have ført de omtalte Kasser og Sækken, der indeholdt Kjød, at Huseby efter Nytaar ved Lysmessetide var gaaet over til Viksiden paa Isen under Paaskud af at kjøbe et Par Okser, hvilke han vistnok ikke havde faaet paa denne Tid, men en anden Gang. Forresten refererede det ene af sidstnævnte Vidner, at Huseby en Morgen strax efter Michaelis havde sadlet sin Hest og var kommen tilbage den Nat, da Rygtet gik, at han havde været paa Viksiden. Igjen foreholdt af Overauditør Holm, om han ikke vilde tilstaa det før nævnte Udsagn om Generalløitnant Tritzschler, nemlig at han var sendt af ham — Generalløitnanten — til Viksiden til en Præst dersteds, svarede Huseby, at han ikke erindrede saadant. Senere foreholdt, om han kunde aflægge Ed derpaa, og samtidig givet Løfte om, at han skulde faa Pardon, saafremt han vilde bekjende alt, hvad der var passeret paa Viksiden, svarede han, at han ikke vilde betynge sin Sjæl. Naar han kunde faa Pardon, saa vilde han sige Sandheden. — Morsing blev derpaa arresteret den 22de Okt. 1710, men igjen løsladt mod Kaution efter nogle Dages Forløb og saa atter arresteret den 2den Nov. s. A. Imidlertid blev der af Baron Løvendahl opnævnt en Kommission til nærmere Undersøgelse af Sagen, bestaaende af Brigader Sesterfleth, Justitsraad Blix[1], Oberst Munch, Generalauditør Mercker og Præsident Drøge[2]. — For disse blev Bonden Huseby fremstillet til fornyet Examination, under hvilken han fra Begyndelsen af intet vilde tilstaa, men foreholdt, at han jo havde udtalt dette til saa mange forskjellige Personer,

---

[1] Hans B., Justitiarius i Stiftsoverretten 1701—1728.

[2] Johan D., Præsident i Kr.ania 1707—1716.

specielt Stiftamtmand Tonsberg[1] og Biskoppen, — saa havde han sagt, at naar der var saa mange Vidner imod ham, saa maatte det vel være sandt, at han havde sagt det. Han havde engang været med Brev paa den svenske Side. Kommissionen foreholdt ham nu, at han ved det tidligere Forhør havde udtalt, at, naar han kunde faa Pardon, vilde han tilstaa alt; — i Overensstemmelse hermed maatte han nu meddele, hvad han var vidende om i denne Sag, hvorpaa han tilbød sig at meddele den rene Sandhed, — og var da hans Udsagn kortelig følgende.

Sidst afvigte Høst 1709 — 3 à 4 Dage før Artilleriet kom til Torpum — var han kommen derhen i den Mening at sælge et Par Oxer til Generalløitnant Tritzschler. Da de ikke kunde blive enige om Handelen, saa havde Morsing raabt ham bort til sig og anmodet ham om at gaa et Ærinde for sig over til Viksiden. — Efterat Inkvisiten — mod Løfte om en Godtgjørelse af 2 Sletdalere — havde lovet at udføre dette, havde Morsing instrueret ham om, hvilken Vei han skulde tage for useet at komme forbi de paa vor Side udsatte Vagter, — og at han skulde gaa nedenfor Færgestedet ved Svinesund og vinke med sin Hue, saa vilde han blive hentet over til svensk Side[2]. Naar han saa var kommen over, skulde

---

[1] Vilhelm de T., 1710—1731.

[2] Gen.auditør Sverdfeger bemærker ved foranstaaende, at Husebys Udsagn her nødvendigvis maa være urigtigt. Denne Reise skulde nemlig være foretaget den 17de eller 18de Nov. om Eftermiddagen Kl. 4 el. 1/25, da det var enhver bekjendt, at det i Norge var saa mørkt, at der ikke var synderligt Lys af Dagen, og havde man selvfølgelig fra svensk Side umuligt kunnet se, at han stod paa denne Side og vinkede med Huen. Huseby siger vistnok: Dagen var endnu ikke fra Himmelen, og Maanen gik netop op, da han kom til Svinesund; men ved denne Tid var der i Norge ikke mere Dag efter Kl. 4 Eftm., og hvad han

han ride til »Schacke-Kleven«, hvor han vilde møde en Karl. Forsaavidt denne ikke maatte være kommet, skulde han vente paa ham og føre ham med tilbage. Efterat Huseby havde ventet en Tid, kom Karlen medbringende paa Hesten en Lædersæk, der var meget tung, hvorefter de begge vare redne tilbage til Færgen, lod sig sætte over og kom til Torpum til aftalt Tid. Morsing var meget vel tilfreds med Expeditionen, lod sig give den omhandlede Sæk samtidig med, at han indstændig anmodede om, at der intet herom maatte nævnes. Huseby havde derpaa fordret de lovede 2 Sletdalere, men ikke faaet disse, men derimod Løfte om at blive fritaget for Leverance af Hø og Havre. — Ovennævnte havde han, da det blev ham forelæst, bekræftet under Edsaflæggelse[1]. Morsing, som havde været tilstede for at høre Husebys Depositum, havde nægtet alt, idet han intetsomhelst Kjendskab havde til det berettede, hvorefter Kommissionen befalede, at han skulde belægges med Jern og hans Eiendele registreres og forsegles. — Den af Huseby omhandlede Fritagelse for Leverance af Hø og Havre blev igjen bekræftet i en den 8de December afholdt Session. Fouragekommissær Riis, indkaldt til at udtale sig herom, oplyste, at engang, da han havde ladet anvise noget Hø hos Huseby,

---

anførte om den opgaaende Maane, var ligeledes urigtigt, idet der netop paa den Tid indtraf Fuldmaane og konsekventer maatte Maanen være kommet frem længe før det anførte Klokkeslet. — Maanen har ikke kunnet give saadant Skin, at man hinsides Svinesund — i slig Distance — har kunnet blive opmærksom paa omtalte Tegn, saameget mere som det efter Bondens egen Tilstaaelse netop sneede og Luften saaledes maa have været mørk og disig.

[1] Vieregg og Sverdfeger bemærke, »at Kommissarien havde overilet sig ved denne Edsaflæggelse, som ikke burde have fundet Sted paa dette Tidspunkt«.

havde denne forebragt, at han skulde være fritaget, ligesom at han havde en, som nok skulde holde ham fri, uden at nævne nogen. — Da nu hverken Morsing eller nogen anden havde meddelt Riis noget herom, havde denne begjæret Assistance af Fogden. Naar denne ikke havde foretaget nogen Exekution, maatte det blive en Sag ham vedkommende.

Morsing havde nu anholdt om Kommunikation af Sagens Akter. Da nogle af de kommitterede vare døde, var denne blevet overdraget til Brigader Wind, Chefen for Aggershusiske Infanteriregiment, som Brigader Sesterfleths Efterfølger Som Aktor konstitueredes Krigsprokurør Gøtsche[1]. Generalauditør Mercker indberettede, at nu havde Huseby fuldstændig overbevist Morsing om af denne at have været sendt til Sverige fra Hovedkvarteret i Torpum, og anholdt derfor om Resolution for pinlig Examination, forsaavidt Sandheden ikke kunde komme frem med det gode, idet den kongelige Lov intet egentligt udtalte om, naar i crimen læsæ majestatis Tortur skulde anvendes. Den samme Fremgangsmaade maatte han ogsaa anholde om at maatte anvende for Jokum Mathiassens og Mathias Jokumsens Vedkommende. — Ordre herom udstedtes til Generalløitnant Hausmann under 16de Januar 1711. Tortur sees imidlertid ikke at have fundet Sted. Vicestatholderen fik ved kongelig Resolution af 24de Nov. 1712 Ordre til at undersøge af hvilken Grund, samt herom at konferere med Generalauditøren. — Forhørene havde været fortsat resultatløse, uden forsaavidt, at det mere og mere kunde konstateres, at Mathias Jokumsen og dennes Søn ikke havde staaet i nogen Forbindelse med de mod Tritzschler og Morsing rettede Anklagepunkter. I August 1712 blev Huseby farlig syg. Paa Foranled-

[1] Ulrik Kristen G., Gen.aud. 1716.

ning af Morsing og med Kommissionens Samtykke fik den Præst, som han havde ønsket at faa tale med, i Opdrag at foreholde ham hans usandfærdige Udsagn, idet Morsing vilde vidne for den alvidende Gud, at han var uskyldig; men dette førte ikke til noget. Huseby havde for Modtagelsen af den hellige Nadvere igjen bekræftet alt. — Imidlertid kom han sig af sin Sygdom, og Kommissionen lod Morsing tilstille Originalakterne, forat han til sit Forsvar kunde stille ham endel Spørgsmaal i Krigsprokurørens Nærværelse. Disses Besvarelse var i Hovedpunkterne overensstemmende med de mod Morsing tidligere rettede Beskyldninger — dog noget vaklende og i et og andet Tilfælde varierende.

Vicestatholderens Besvarelse af den kongelige Res. af 24de Nov. 1712 med Forespørgsel om, hvorfor Tortur ikke var bleven anvendt, gik i korte Træk ud paa følgende:[1]

Sammen med Generalauditør Sverdfeger havde Vieregg noie gjennemgaaet de i omhandlede Affære passerede Akter — og herunder fundet, at den forrige Generalauditør Mercker var gaaet altfor vidt i den Relation til Baron Løvendahl, paa hvilken den kongelige Ordre om Tortur var grundet, naar han i samme havde sagt, at Morsing var bleven fuldstændig overbevist af Huseby om sin Forbrydelse, hvilket i Virkeligheden aldeles ikke forholdt sig saaledes; thi det var stor Forskjel paa at ville paahefte en en Forbrydelse og at føre tilstrækkeligt Bevis for samme. — Den første Kommission havde desuden handlet i høi Grad urigtigt ved at lade Huseby aflægge Ed, idet denne jo ikke kunde vidne:

1) som Angiver og Meddeler, hvorhos han ikke havde meldt Øvrigheden det paaklagede, men kun i privat Selskab rost sig af at være bleven sendt over til

[1] Memorialer 1713. D. Rigsark.

svensk Side — hvilket han igjen senere havde benægtet;

2) som *socius criminis* og gjort delagtig i Forbrydelsen, idet han vel maatte vide, at han var gaaet paa forbudne Veie;

3) som vaklende og ubestandig, hvilket ikke alene viste sig i Hovedsagen, men ogsaa i flere specielle Tilfælde, der vare blevne varierede, som da han fortalte, at General Tritzschler havde sendt ham til en Præst paa Viksiden: Hr. Fredrik paa Skee, hvilket aldeles frafaldtes. — Hvordan denne Præst ved Edsaflæggelse for Slotsloven havde fralagt sig saadan af Huseby ham paaført Usandhed, fremgaar af Forhørsakterne[1].

Flere Omstændigheder vare blevne refererede paa forskjellig Maade; de fornemste Personer vare ikke altid de samme — ligesom der i flere Stykker var Modsigelser. Heller ikke af den Grund burde Huseby have været tilladt Edsaflæggelse. Hertil kom, at Kommissionen ikke engang havde forespurgt ham om, hvorledes han kunde begrunde sine modsigende Dispositioner, og hvorfor han saa fuldstændig var gaaet fra sin første Fremstilling af Sagen. Dette burde da iallefald nødvendigvis været gjort før Edsaflæggelsen. Der var desuden flere Forhold, som fra Begyndelsen af burde have været undersøgt af den første Kommission, og som dengang vilde kunne have bragt Sagen tilende, f. Ex. Afhørelse af de enkeltvis nævnte Personer. — Idetheletaget haabede man, at Hs. Maj. naadigen maatte forstaa, at denne Sag aldeles ikke var

[1] Slotslovens Journal viser, at Præsten Bagge ved Ordre af $^{11}/_{12}$ 1711 af Løvendahl var bleven anvist 2 Rdl. pr. Uge for den Tid, 6 Uger, han var i Kr.nia under Forhøret, indakkorderet hos Bager Morten Bartholien.

saa klar og udviklet, som Generalauditør Mercker havde villet havt den til at være, og at Inkvisiten hidtil ikke godt kunde have været belagt med Tortur. Vicestatholderen anholdt — efter modent Overlæg med Generalauditør Sverdfeger — om, at den nærværende Kommission maatte faa Frihed til at forholde sig ligeoverfor den før anbefalede Tortur mod Morsing, saaledes som den efter Ret og Sagens Beskaffenhed fandt det at være forsvarligt.

Hvad Generalløitnant Tritzschler angik, siger Vieregg i samme Skr. af 28de Jan. 1713[1], vedrørte de ham tilsendte Bilage kun at undersøge, hvorvidt han havde givet Mathias Jokumsen og Jokum Mathiassen Anledning og Frihed til den mellem dem førte Korrespondance, og at Sønnen maatte komme over til Faderen. I de Bilagene vedlagte Svar havde Generalen retfærdiggjort sig, hvilket var bestyrket af Kommandanten i Fredrikshald, Oberstløitnant Bruun[2], saaat hvad dette Spørgsmaal angik, intet var at bemærke mod ham. Hvad de andre Anklagepunkter angik, saa kunde man af Morsings Proces og den i samme førte Protokol og dennes Akter intet finde om, at Generalløitnanten havde havt nogetsomhelst Kjendskab til den fra Sverige førte Havresæk med Penge, — og hvad det andet og tredie Punkt angik, at han havde kunnet beskjæftige Svenskerne mere med de norske Tropper, end han gjorde, og at han havde holdt de søndenfjeldske Tropper saa længe i sine Kvarterer og derved foraarsaget mange Omkostninger, at han her ikke havde villet vige for andres Raad, derom forefandtes intet, som man kunde

---

[1] Memorialer 1713. D. Rigsark.

[2] Hans Jacob B., Kom.dt. 15/10 1709—24/12 1717. Oberst 1717. 1718 Chef for et af Landdragoner oprettet Regiment, der opløstes 1721, derpaa Chef f. 1. Tr. Inf.-Rgt., Gen.maj. 1733, Afsked 1736, † 1739.

faa det ringeste Lys af, idet General Løvendahl skulde have taget med sig de under Tritzschler kommanderende Chefers Erklæring herom.

Nu var der skeet Henvendelse til Generalløitnant Hausmann med Anmodning om, at der maatte blive indsendt fornyede Erklæringer fra vedkommende Generaler og Brigaderer, der senere skulde fremkomme.

Vieregg døde $^{14}/_{7}$ 1713, og hermed standsede igjen for en Tid Sagens Fremme.

12te Aug. s. A. indsendte Morsing fra Akershus Corps de garde et Forsvarsskrift (conciperet af hans udi Commissionen antagne og beskikkede Fuldmægtig Hans Bredal), i hvilket han i en lang og i Datidens Stil meget svulstig Indledning stærkt kritiserer den mod ham anvendte Procesmaade:

Den 22de Okt. 1710 var han blevet arresteret, — hvorfor var ham ubekjendt. Derpaa havde han efter 4 Dages Forløb stillet suffisant Kaution for sin Løsladelse; men den 2den Nov. maatte han igjen i Arrest, uden at han fremdeles havde den ringeste Anelse om, hvad han havde gjort, hvilket han heller ikke fik vide før den 17de s. M., da han af de ham ihændekomne Akter saa, at en ham ukjendt Bondemand havde beskyldt ham for at have sendt denne over til Viksiden, hvorfra han var kommen tilbage med en Postsæk, som skulde have været tung — »saadan var Ordene« og den hele Beskyldning. — Dagen efter blev han ført for en Ret og spurgt om denne Passage — hvilken han da tog Gud og sin Samvittighed til Vidne paa at han ikke kjendte noget til, hvorpaa Bonden »tvertimod saavel Kongens som Guds Lov« toges i i Ed, før man ved nogetsomhelst Vidne havde søgt Oplysning eller tilladt den Anklagede noget Forsvar. . . . . . Saasnart Vidnet havde aflagt sin Ed, begyndte han med anden Snak, hvorefter man besluttede, at Morsing i sin

Arrest skulde belægges med Jern og hans »Fattigdom« forsegles. Istedetfor at belægge ham med Jern i Arresten, som Kommissionens Kjendelse gik ud paa, var dette til Spot og Skam foretaget i Kommissionens Port — og saadan var han bleven ført omkring i Kristiania Gader med Profos bagefter sig til Akershus Fæstnings Corps de Garde. — »Om saaledes er skeet med nogen Misdæder, som føres til Retterstedet, ved jeg ikke, uden forsaavidt samme maa have været et forhærdet Menneske eller en, som var bleven dømt til Spot og Skam. Jeg har i dette Tilfælde i min Uskyldighed maattet følge min Frelsers Kristi Exempel.« — I Arresten blev Jernet taget af, hvorpaa der blev paalagt ham en særdeles stor Bolt med Tilbehør om begge Ben, saaat han neppe kunde gaa, og denne havde han nu maattet have og slæbe med sig i 3 Aar og »ligge i sine fattige Klude som et andet Kreatur, saaat det var et Guds Under, at han ikke for længe siden var kreperet eller opædt af Utøi«. — Efter nogle Dages Forløb havde man forbarmet sig over ham og bestilte for en liden Sum, som man havde fundet ham tilhørende, til hans Underhold, hvilket imidlertid nu var konsumeret . . . .

Endelig i 1712 var Kommission ordineret, som havde tilladt ham som retfærdig Mand sit Forsvar efter Loven, og under dette blev adskillige Vidner examinerede edelig, som endydermere beviste Bonden hans Usandfærdighed. Derpaa blev denne examineret efter Morsings Tilspørgende. »Hvor utallig og mangfoldig han varierer med sin Ed og ellers, kan her for Vidtløftigheds Skyld ikke allernaadigst erfares; men Akterne udvise det i Mængde . . . . Han maa selv vedstaa aldrig at have kjendt mig eller havt den ringeste Befatning med mig — langt mindre talt med mig, hverken før eller senere, uden den eneste Gang, som Gud og Alverden skal være mit Vidne om

aldrig at være skeet — han ei heller i Evighed skal kunne godtgjøre.«

Blandt Refererede Sager 1713 anføres under 22de Aug., at Generalløitnant Tritzschler igjen havde henvendt sig til Hs. Maj. med Bøn om, at det maatte komme til Endskab med hans Sag, og at de af afdøde Vicestatholder Vieregg mod ham indsendte Skrifter maatte blive ham kommunicerede til Erklæring. I samme Skrivelse omtaler ogsaa Tritzschler den økonomiske Ruin, han gaar imøde ved saaledes paa det kostbare Levested Kristiania at maatte forblive uden Gage. Samtidig var af Generalen Overkrigssekretæren tilskrevet med indstændig Anmodning om, at denne Memorial maatte blive foredraget Hs. Maj.

5te Sept. 1713 tilskrev Tritzschlers Svigersøn Gabel[1] Overkrigssekretæren, at han fra Svigerfaderen havde modtaget en Skrivelse, hvori denne meldte, at han var ængstelig for, at hans tidligere Memorialer ikke skulde være komne Geheimeraaden ihænde, da han ikke havde været saa lykkelig at modtage noget Svar. »Da jeg ved, at det vilde være den kjære gamle Mand et soulagement i hans havende chagrin, naar han med et Par Linier fra E. Ex. kunde blive underrettet om, at indesluttede er sendt Dem af mig, beder jeg underdanigst derom.«

Viereggs Eftermand var Baron Fredrik Kragh[2], der før sin Afreisse fra Kjøbenhavn den 16de Sept. 1713 fik Ordre om at indberette, hvorledes han formente, at Generalløitnant Tritzschlers Sag efter dennes Forlangende bedst kunde foretages.

18de Aug. 1714[3] udtaler Kragh, at Generalen ligeoverfor ham havde erklæret, at han hjertelig forlangte

[1] Refererede Sager 1713. D. Rigsarkiv. Fredrik Wilhelm v. G., Etatsr., Oberberghauptm. etc., † 1732.

[2] 1713—1721.

[3] Memorialer 1714. D. Rigsark.

Endskab paa denne Sag og submitterede sig derfor gjerne ikke alene en Generalkrigsret, omendskjønt i Norge ingen General havde Charge[1], men ogsaa var tilfreds, om Sagen kunde blive afgjort af en Kommission bestaaende af civile og militaire . . . . . . Vicestatholderen skulde dog anse det tjenligt, før man kom til Decidering i denne Generalløitnant Tritzschlers Sag, at den haardt arresterede Stabssekretær Morsings maatte blive tilendebragt — forat man kunde erfare, om førstnævnte havde nogen Sammenhæng med denne. . . Morsing havde nu over 4 Aar siddet og sad endnu under haard Bolt og Jern og havde underdanigst bedet om Forløsning — til Døden eller Livet. — Kragh kjendte lidet eller intet til Forholdene, enten han var skyldig eller uskyldig; men han tillod sig dog allerunderdanigst at foredrage for H. M. denne elendige Synders haarde Medfart, især da de, som havde Sagen imod ham ihænde, ikke handlede lovformelig ved at lade ham hensidde saa længe uden at tiltale ham.

I sin — ovenanførte Memorial til Kongen ledsagende — Skrivelse til Overkrigssekretæren[2] siger Kragh, at han ikke kunde begribe, hvorledes man havde kunnet gaa saa haardt frem og ladet ham saaledes sidde i 4 Aar i Bolt og Jern uden at bringe Sagen til Endskab. De fleste vare af den Tanke, at man ikke kunde gjøre Morsing nogetsomhelst ad Rettens Vei, og var det Tilfældet, saa det vanskeligt ud, hvordan det skulde blive rettet herpaa, og hvordan han skulde søge Regres.

Generalløitnant Tritzschlers næst sidste Memorial til Kongen før Sagens endelige Afslutning var af 1ste Sept. 1714. Med denne fulgte igjen en indtrængende Henvendelse til Overkrigssekretæren. »Den nu indsendte Memo-

---

[1] Hausmann yngre end T.

[2] Memorialer 1714. D. Rigsark.

rial«, siger han, »indeholdt intet andet, end hvad han i 4 Aar havde skrevet om. Dette var dog himmelskrigende Synd! Han maatte tro, at Kongen ikke kunde være rigtig underrettet, siden han intet Svar fik paa sine Henvendelser. — Kongen, der var saa god og naadig, vilde aldrig kunne tillade, at man saa totalt ruinerede ham . . .«

Med en fornyet »Supplique« fra Morsing skrev dernæst Vicestatholderen under 22de Sept. 1714[1] til Overkrigssekretæren, »at dette var en Barmhjertighedssag, som han ikke kunde undslaa sig for at rekommandere paa det bedste. Det syntes, som om man havde gaaet temmelig haardt frem mod Morsing — imod Lands Lov og Ret — og vilde der komme til at hvile Ansvar paa dem, som havde været Aarsag til slig Medfart . . .«

Endelig — efter 4 Aars Forløb — syntes Tiden at være inde til at faa Sagen afsluttet. Generalauditør Bornemann[2], der havde faaet de indkomne Dokumenter til Erklæring, var i sin Kritik enig med Sverdfeger og fandt, at dennes Bemærkninger havde »stort Fundament«[3]. Feilen var hovedsagelig, at man fra Begyndelsen af for dengang at faa den tilendebragt havde forceret den for meget. Der kunde ikke sees bort fra, at Generalauditør Mercker skulde kunne have taget Feil. — Hvad saadanne Sager angik, som vedrørte crimen læsæ majestatis, pleiede de ikke alene ikke at have flere Vidner; men man maatte ofte til deres Bevis gaa efter blotte supçons. — Kongen havde ved Lovens Kap. 70 bestemt, at saadanne Sager som de vedrørende den krænkede Majestæt skulde være aldeles fritagne for den ordinære og almindelige Landets

---

[1] Memorialer 1714. D. Rigsark.

[2] Hieronymus B., dansk Gen.aud. 1709—1720.

[3] B.s Skr. af 10de Okt. 1714. Memorialer 1714. D. Rigsark.

»modo.procedendi«. Samtidig hermed maatte det erkjendes, at der blev gjort en Feil ved de dengang foretagne Examinationer, idet man ikke strax lod afhøre og føre til Protokols de Personers Udsagn, som Bonden saa omstændelig havde specificeret i sin Fortælling, idet Sagen herved vilde være blevet tilført stor Belysning . . . . .

Bornemann holdt paa, at da der nu var hengaaet saa mange Aar, og da der i Generalauditør Sverdfegers Relation forekom flere Omstændigheder, som forandrede Processen og syntes at give den et andet Udseende, — burde Sagen behandles af en af Hs. Maj. dertil beordret Kommission og ordentlig ventileres efter den almindelige Landsproces, ligesom Morsings Baand og Tvang burde noget formildes.

Imidlertid har der allerede under 21de Sept. 1714[1] — altsaa før Bornemanns Erklæring — været udstedt et Reskript til Vicestatholderen, at han underhaanden og i al Hemmelighed — ligesom fra sig selv — for at undgaa al Vidløftighed og Proces skulde sondere Generalløitnanten, om han kunde være tilbøielig til allerunderdanigst at ansøge om sin Afsked, regnet fra den Tid af, da han var bleven suspenderet. Svaret herpaa vilde blive at foredrage for Hs. Maj. Samtidig blev der givet Ordre til, at Morsings Jern skulde aftages, men at han dog skulde holdes i Arrest i Corps de Garden indtil Sagens Udgang. — Den hele Affære, hvorom der antagelig har været mundtlig konfereret med Generalauditør Bornemann før dennes Erklæring, har formodentlig stillet sig mere og mere tvivlsom, hvorfor man nu fik Hast med uden videre Skandale at faa den bragt tilende. Samtidig har vel ogsaa Tritzschlers mægtige Slægtninge, som f. Ex. Svogeren Generalløitnant Hausmann og Svigersønnen Gabel, ikke

---

[1] Resolutioner 1714. D. Rigsark.

været uvirksomme. — Resultatet af Vicestatholderens Underhaandshenvendelse blev, at Tritzschler under 17de Nov. 1714 indsendte en allerunderdanigst Memorial[1], i hvilken han androg om, »at hans i Norge førte Conduite maatte blive underkastet en nærmere Undersøgelse, eller ogsaa, at alt maatte blive ophævet mod, at det allernaadigst vilde behage Hs. Maj. med sin Haands Underskrift at forsikre ham om hans kongelige Naade.«

Sidstnævnte Alternativ valgtes, idet der under 7de Dec. 1714 udstedtes følgende kongelige Resolution[2] til Generalløitnanten:

»Det er os af Din indsendte allerunderdanigste Memorial af 17de f. M. blevet foredraget, at Du, eftersom Du befrygter at være falden i vor Unaade, underkaster Din i Norge førte Conduite nærmere Undersøgelse, eller — for at ophæve alt — allerunderdanigst beder om, at det allernaadigst maatte behage os med vor Haands Underskrift at forsikre Dig om vor Naade, — altsaa befri Dig allernaadigst fra alle herefter kommende Pretensioner. — Nu er det Dig ikke ubekjendt, hvorledes Rygtet i Anledning af Din i Aaret 1709 i Norge førte Kommando har været Dig temmelig imod, ligesom Felttoget dengang tilvisse ikke fremmedes efter vor Hensigt og Vilje, hvilket, om der skulde gaaes retslig frem, for en Del maatte komme Dig til Ansvar, hvis vi nærmere vilde gaa ind i disse Sager og lod anstille en speciel Inkvisition, som vor Ret er. Men da Du imidlertid forlængst har bedet Dig fritaget for saadan[3] og anholdt om en allernaadigst Demission fra vor Krigstjeneste, saa har vi tilstaaet Dig

---

[1] Memorialer 1714. D. Rigsark.

[2] Resolutioner 1714. D. Rigsark.

[3] T. havde allerede i 1710 — som ovenfor anført — af Ærgrelse over den mod ham viste Mistanke — anholdt om sin Afsked.

denne fra den Tid af, da Du efter vor allern. Befaling af Baron Løvendahl blev frataget Kommandoen over vore norske Tropper, saaledes som vedlagte vor Dig meddelte Afsked af 22de Nov. 1710 nærmere udviser, ligesom vi ogsaa i Kraft af nærværende Skrivelse i al Naade frikjender Dig for alle fremtidige Pretensioner og Fordringer paa Grund af omhandlede Din førte Conduite.«

Morsing blev der samtidig givet Ordre om at demittere fra Corps de Garde paa Akershus. Den til Generalløitnant Hausmann i den Anledning udstedte Resolution er saalydende:

»Det er Dig vistnok bekjendt, hvorledes vi for nogle Aar siden af ganske betragtelige Grunde fandt os opfordret til at belægge den daværende Stabssekretær Morsing med Arrest, i hvilken han til Dato endnu befinder sig. Nu vare vi vistnok i vor Ret ved at lade anordne en speciel Inkvisition over Vedkommende og paa det nøieste lade undersøge de mod ham anførte graverende Beskyldninger, hvilket, om vi vilde gaa frem efter Rettens Strenghed, maatte komme til at faa et daarligt Udfald for ham. Naar vi imidlertid af særlig Naade vil overse, hvad der er foregaaet, og den omtalte Morsing saaledes skal være fritaget for videre Tiltale og retslig Forfølgning, saa er herved vor allern. Vilje og Befaling, at Du strax løslader ham fra Arresten og sætter ham paa fri Fod, samtidig som Du alvorligen foreholder ham, at han fremtidig afholder sig fra saadanne farlige Sager, i hvilke han nu er fundet at være graveret, og tilbørligen vogter sig derfor, om han vil undgaa vor høieste Unaade og den derpaa følgende uundgaaelige store Straf.«

Morsing har naturligvis ikke havt andet at gjøre end at bøie sig for denne kongelige Resolutions Indhold, der er betegnende for Tiden og for, hvad man kunde tillade sig mod en for crimen læsæ majestatis mistænkt. — Sam-

menlign Vicestatholder Kraghs Skrivelse af 22de Sept. 1714 om det Ansvar, der maatte komme til at hvile paa dem, der havde været Aarsag til den haarde Medfart, Morsing havde været udsat for, og den Regres, han maatte kunne søge.

Efter alt, hvad der nu ovenfor er meddelt om Begivenhederne i 1709 og sammes Følger, kan der ikke være nogen Tvivl om, at Generalløitnant Tritzschler for sin Person har været fuldstændig uskyldig ligeoverfor Forræderirygterne, og hvad Morsing angaar, er Generalauditørerne Sverdfeger og Bornemanns Kritik over Procesførelsen i høi Grad støttende for den Tanke, at han har været Gjenstand for falsk Anklage. Muligens har man gjennem ham villet ramme Generalløitnanten som Syndebuk for Resultatet af Slotslovens elendige Administration. Hvad Kammerjunker v. Platen angaar, der høist sandsynlig har spillet en ikke uvirksom Rolle under Forfølgelsen af Tritzschler og Morsing, viste denne sig senere at have været en meget tvivlsom Person. — Han var Eier af Geværfabrikken i Hellebæk, Generalkommissær og Deputeret i Generalkrigskommissariatet i Danmark $^{9}/_{8}$ 1712, men arresteredes i Begyndelsen af 1715 som skyldig i Underslæb. Efter at have siddet fangen i flere Aar kom han paa fri Fod 1722. Under de mod ham paagaaende Undersøgelser blev det oplyst, at han havde brugt choquante Expressioner paa et Stykke Papir vedgaaende en Fordring, som han havde paa en formaaende Mand [1].

Man kan ikke undlade at stille sig spørgende ligeoverfor den paa et Par Steder gjentagne Meddelelse om, at Løvendahl tog med sig til Saxen de paa løse Blade afgivne Erklæringer fra de under Tritzschler Høsten og Vinteren 1709 kommanderende høiere Chefer, ligesom det

---

[1] Hirsch, Dansk-norske Off. 1648—1814.

ikke fremgaar af noget, at der senere har været konfereret med ham om denne Sag.

Foruden de to ovenanførte Hovedpersoner Tritzschler og Morsing, har Traditionen ned igjennem Tiderne ogsaa stillet Generalens Frue, Anne Kathrine Toller, i et tvivlsomt Lys. Løvendahl hentyder i en Indberetning til, at han har sine Tanker om, at hun skal have spillet en væsentlig Rolle i den befrygtede Korrespondance, idet han siger, at han ikke kunde være ganske sikker paa »Eva«. — Imidlertid omtales hun ikke senere med et eneste Ord hverken af ham eller af nogen anden, hverken i Indberetninger eller Akter. Man skulde derfor være stærkt tilbøielig til at tro, at Generalinden kan have været mindre forsigtig i sin ydre Fremtræden, kanske givet Anledning til Kritik i sit Forhold til sin Mands Sekretær. At hun midt under Krigen, som det er bleven fortalt, sammen med Morsing skulde have været i Stockholm, hvor hun endog skulde »have spillet Kort ved Enkedronningens[1] Hof«, er høist usandsynligt, for ikke at sige en Opdigtelse. Iallefald kan dette ikke have fundet Sted før Forræderiprocesserne, da et saa mærkeligt Skridt isaafald maatte have været omtalt i Indberetninger og Forhørsakter. At Morsing for sin Person kan have været reist til Sverige efter den ublide Behandling, han havde været udsat for i Norge, er meget sandsynligt, — saameget mere som det er bleven fortalt, at han var svensk født; men at han da skulde have været ledsaget af Generalinde Tritzschler, er visselig kun et Foster af Folkefantasien[2]. Hun var Tritzschlers anden Hustru og ægtede efter hans Død Oberst Johan Garmann.

---

[1] Carl X Gustafs Enke.

[2] Se Pers.h. Tidskr. 2, III, S. 31.

Hans Ernst Tritzschler

til Tomb var Søn af Georg Abraham Tritzschler og Anna Maren Kammerstadt. Født i Lauterbach 3/10 1647. I hollandsk Krigstjeneste. Premierløitnant i nordenfjeldske Dragonkompagni 1670—1675. Var Kaptein 27/9 1675. Roses som en god Officer, der har været i hollandsk Krigstjeneste, og udnævnes til Major i Gyldenløves Livregiment (Dragoner) 1675. Bestalling som Major tilfods 22/3 1676. Angreb 18/7 1677 sammen med Generaladjutant Mohr den østre Side af Marstrand. Kommandant i Marstrand efter Fæstningernes Erobring. Var 1679 Oberstløitnant og laa med U. F. Gyldenløve for Uddevalla. Oberstløitnant i Smaalehnske Infanteriregiment 1680. Oberst og Chef for Regimentet 1681. Brigader 27/4 1686. Faar 14/2 1690 Orlov til at besøge fremmede Armeer i 6 Maaneder. Chef for et gevorbent Infanteriregiment 15/7 1693. Generalmajor tilfods 21/1 1696. Kvitterer 28/1 1696 sit Regiment. Medlem af Slotsloven fra dennes Oprettelse 1704. Hvid Ridder 30/4 1704. Generalløitnant 6/11 1708. Inspektør over Milicen nordenfjelds fra medio Marts 1709. Suspenderet af Løvendahl 22/10 1710. Afsked i Naade regnet fra sidstnævnte Datum 7/12 1714. † i Kristiania 23/6 1718.

Gift med: 1) 10/4 1681 Margrethe Huitfeldt, Datter af Oberst Tønne Huitfeldt (født 18/3 1669, † 9/3 1683). 2) Anne Kathrine Toller, Datter af Nils Tolller (adlet), (født 1666, † 1720), der som Enke ægtede Oberst Johan Garmann[1].

* * *

[1] Hirsch, Dansk-norske Off. 1648—1814.

Som før nævnt havde det snart vist sig, at de mod Jokum Mathiassen og hans Søn Mathias Jokumsen rettede Beskyldninger ikke havde noget med den Tritzschler-Morsingske Sag at bestille. Sammenhængen med den mod disse rettede Mistanke for Forræderi var efter de i det norske Rigsarkiv forefindendes Generalauditoriats-Dokumenter følgende.

Vicestatholder Vibe og Generalløitnant Tritzschler havde i 1709 »ved Krigens Begyndelse« antaget den Aaret efter afdøde Borgermester paa Fredrikshald Hedemark, der var godt kjendt i Sverige, til at skaffe Underretning om Forhold og Tilstande sammesteds. Som Følge heraf havde denne formaaet sin Svigersøn Mathias Jokumsen[1], bosat i Strømstad, til at give fornødne Oplysninger om, hvad han ved Leilighed kunde bringe i Erfaring om de Svenskes Foretagender. Dette havde han blandt andet gjort, idet han skaffede Underretning om deres Marsch mod Skåne. — 8de Febr. 1710 udgik der Ordre til Oberstløitnant og Kommandant paa Fredriksten Bruun, og senere under 15de Mai s. A. udstedtes der Patent fra Slotsloven om, at al Korrespondance med Sverige skulde ophøre, hvad der havde tilfølge, at man i længere Tid intet hørte derfra, før Tritzschler under 7de Juni s. A. tilskrev Borgermesteren, at da dette maatte forstaaes som kun gjældende Handel og Forretningsførsel, ønskede han nu at faa Rede paa, hvordan det forholdt sig med den göteborgske Flaade. Efter dette henvendte Hedemark sig til Svigersønnen, samtidig som Fredrikshalds-

[1] Jokum Mathiassen.

Mathias J.sen	Datter	Datter
g. m. Borgerm. Hedemarks Datter.	g. m. Overretsprokurator Grønbeck.	g. m. Hans Kock, Kjøbm. paa Fredrikshald.

borgerne Nils Jakobsen og Hans Kock efter Kommandantens Tilskyndelse henvendte sig til Jokum Mathiassen for at faa denne til mundtlig at konferere med Sønnen om det omhandlede Spørgsmaal. — Under denne Konference paa Viksiden bleve Fader og Søn arresterede af en Militærafdeling under Løitnant Eschel og ført til den høistbefalende paa de Kanter, Chefen for Smaalehnske Infanteriregiment Generalmajor Lützow, idet en saadan Sammenkomst mellem norsk og svensk Undersaat paa en Tid opfyldt af Forræderirygter og mod Slotslovens Ordre maatte synes høist mistænkelig. — Efter flere Forhør og Examinationer, hvoraf intet fremgik, anordnedes 9de Okt. 1710 en Undersøgelseskommission »til nøie Grandskning af den omhandlede Korrespondance«. Fader og Søn sendtes til Akershus, hvor de sad i Bolt og Jern i længere Tid, idet man haabede, hvilket dog viste sig at være forgjæves, ved fortsat Grandskning af deres Forhold at faa fat paa de skjulte Traade i den Tritzschler-Morsingske Sag. — Paa Grund af tiltagende Sygelighed saa man sig nødt til mod Kaution at løslade Jokum Mathiassen ved Udgangen af 1712, medens Sønnen, den svenske Undersaat først fik sin Frihed igjen ved Sagens endelige Afslutning i Aaret 1715. De langvarige Undersøgelser bragte, som sagt, intetsomhelst for Dagen hverken ligeoverfor den Tritzschler-Morsingske Sag og Sammenhængen med denne, eller som fældende ligeoverfor de to Mistænkte. — Det blev bevist ikke alene ved Jokum Mathiassens og Sønnens egenhændige Skrivelser, men ved flere edfæstede Prov, at disse ligesiden Krigens Begyndelse havde underholdt skriftlig Korrespondance og havt Samkvem med hverandre saavel i Fredrikshald som ved Grændsen. Spørgsmaalet var, hvorvidt dette havde været tilladeligt eller ikke. I et Forhør afholdt 24de Juli 1710 blev det ved Borgermester Hedemarks Erklæring bevist, at Mathias

Jokumsen var engageret til at skaffe Underretning, og at denne havde saavel før som efter Slaget ved Helsingborg givet tilstrækkelig Meddelelse om de Svenskes Forehavende, hvad der igjen blev bekræftet i Vidners Nærværelse, da Hedemark Aaret efter laa for Døden. Tritzschler havde oplyst, at det var saavel ham som den afdøde Vicestatholder Vibe bekjendt, at det var Mathias Jokumsen, der gav Hedemark de for dem indkomne Underretninger. Kommandant Bruun, der antagelig ogsaa har været meddelt den kommanderende Generals Henvendelse til Borgermesteren, bevidnede, at han gjennem Hans Kock havde formaaet Jokum Mathiassen til at faa denne Samtale istand med Sønnen for at faa Rede paa den göteborgske Flaade, og endelig afgav den kongelig ansatte Kundskabsmand Nils Jakobsen Riiber under Edsaflæggelsen Forklaring om, at han havde søgt Efterretninger om et og andet fra Sverige ved Jokum Mathiassen og i Anledning heraf dels anmodet ham om at skrive til Sønnen, dels formaaet ham til at følge sig paa Reise for at faa tale med denne.

Sagen førtes med udmærket Dygtighed af Jokum Mathiassens Svigersøn: Overretsprokurator Grønbeck[1] som Forsvarer og endte med fuld Frifindelse. Overrettens Dom af 18de April 1714 gik ud paa, at der ikke var fort nogen utilladelig Korrespondance; — dog stemte to af de Voterende for, at saavel Fader som Søn skulde holdes fængslede til Krigens Slutning. — Efterat Overretsdommen i Kjøbenhavn havde været under nærmere Prøvelse, er man ogsaa her kommen til det frifindende Resultat i den Grad, at det, samtidig som det blev bestemt, at Sagen ikke skulde indankes for Høiesteret,

---

[1] Den senere bekjendte Eiendomsbesidder paa Storhamar Gaard, Hedemarken.

blev Grønbeck tilbudt at modtage Opreisning for sine Klienter gjennem Kongens Naade, ligesom de i Henhold til kgl. aabent Brev af 31te Juli 1715 modtog Forsikring om Hs. Maj.s Mishag med den haarde Medfart, de uskyldigen havde lidt, idet de erklæredes aldeles fri for de mod dem rettede Beskyldninger, som ikke skulde geraade dem til Skade paa gode Navn og Rygte. Magistraten paa Fredrikshald skulde hæve den paa Jokum Mathiassens Gods lagte Sekvestration, og Sønnen skulde strax sættes paa fri Fod. Som et end yderligere Udtryk for Kongens Naade fik Jokum Mathiassen Kommerceraads Karakter, ligesom Svigersonnen blev Kancelliassessor. Som svensk Undersaat har man sandsynligvis under de krigerske Forhold mellem de to Nationer ikke fundet sig foranlediget til at give Sønnen nogen Opreisning.

SAGNET OM HVÍTRAMANNALAND.

MEDDELT AV
Dr. HALVDAN KOHT.

I aaret 1900 utgav den katolske amerikanske forsker P. De Roo et værk i to bind »*History of America before Columbus according to documents and approved authors*«, — en bok saa ukritisk at det skal være sjelden i vore dager at se maken fra en mand som utgir sig for videnskabelig gransker. Han synes næsten at ha til prinsip at regne for sandt alt som er ført i pennen eller kommet paa tryk før de moderne kritikere begyndte at husere. Han paastaar at »lærde amerikanske geografer« maa ha bragt underretning om sit fædreland til de gamle grækere, og at indianske kjøbmænd kom paa reiser til Europa baade i oldtiden og i middelalderen; han beviser at den jødiske bibel var kjendt i Amerika i ældgammel tid, og at endog kristendommen med alle sine trossætninger hadde naadd frem dit længe før den saakaldte »opdagelse«. Det kan da ikke undre at han fæster lit til legenden om den irske munk St. Brendan og dennes vidunderlige reise til Amerika i aaret 535, eller at han lar St. Cormac nogen aar efter komme til Grønland; han anfører Claudius Lyschander som autoritet for sin antagelse at irerne hadde bebygget Grønland et par aarhundreder før islændingerne kom dit, og han antar at de

irske »Vestmenn« som islændingerne fandt spor efter der i landet maa være kommet fra Amerikas fastland. Selvfølgelig finder han da en mængde levninger av irsk kultur blandt amerikanerne, helt fra Grønland til Peru.

Det er naturligvis ikke nødvendigt overfor historikere at drøfte slik »historieforskning«, og endog et lettroende publikum maa vel engang miste tilliten til den. Naar jeg her har omtalt De Roo's værk, saa er det fordi det har git den nærmeste foranledning til en liten avhandling av den unge historiker dr. L. D. Scisco angaaende »*The Tradition of Hvittramanna-land*« i *American Historical Magazine* for juli og september 1908 (Vol. 3, s. 379—388 og 515—524), — en avhandling som gir en ny og interessant forklaring av denne traditions oprindelse.

I »Eireks saga rauða« er det fortalt om at Torfinn Karlsevne paa sin seilas forbi Markland fanget to skrælingsgutter, som sa at der var et land paa den andre siden midt imot deres land, hvor »folk gik i hvite klær og ropte høit og bar stænger og fór med faner«, og, lægger sagaen til, »det tror folk var Hvítramannaland«.

Omtrent ordret det samme er fortalt i »Hauksbók«, bare at landet her er betegnet som »Hvítramannaland eða Írland et mikla«.

I »Landnámabok« er det fortalt om islændingen Are Maason, at han blev drevet over havet til Hvítramannaland, som somme kalder »Írland hit mikla«: »Det ligger vest i havet nær Vinland det gode, og det regnes for 6 døgers seilas vestfra Irland. Are kunde ikke komme sig bort derfra, og der blev han døpt. Herom fortalte først Ravn Limericksfare, som længe hadde været i Limerick i Irland. Det sa Torkjel Gjelleson at islandske mænd hadde sagt, som hadde hørt hos Torfinn jarl paa Orknøerne, at Are hadde været gjenkjendt i Hvítramannaland og ikke fik fare bort, men var i høi vyrnad der«.

Dette er alt som de islandske kilder fortæller om Hvítramannaland. Nyere historieskrivere, som Torfæus og Rafn, har dertil føiet en beretning i »Eyrbyggja saga« om Gudleiv Gudlaugson, som paa en færd fra Dublin til Island i kong Olav den helliges dager blev drevet vest i havet til et ukjendt land, hvor folk talte irsk; der blev han og hans mænd berget av de indfødtes høvding, som viste sig at være en gammel islænding Bjørn Aasbrandson. Det var sent paa sommeren at Gudleiv kom dit, og ut paa høsten naadde han tilbake til Irland og Dublin, hvorfra han saa næste aar seilet til Island.

Den siste beretning gir intet navn paa det ukjendte land, og selv om den skulde være mere end bare en romantisk gjenklang av fortællingen om Are Maason, saa gir den ialfald ingen oplysning om Hvitmannaland, — dr. Scisco maa ha fuld ret til at tænke sig, at Gudleiv kan være kommet til et eller andet sted i det vestlige Irland.

Det er unødvendigt at gjenta' her de kritiske bemærkninger, hvormed dr. Scisco borteliminerer alle uvedkommende »fakta« eller formodninger. Han fører spørsmaalet tilbake til fortolkningen av de citerte islandske kilder, og han skiller i disse mellem to bestanddele. Den ene er fortællinger som islændinger har bragt hjem fra sine reiser; den andre er sagaskrivernes opfatning av disse fortællinger. Selve de gamle fortællinger kan være meget troværdige; sagaskrivernes tillæg har liten værdi, de uttaler sig ogsaa delvis meget ubestemt, og det er bare i denne del av sagaen at Hvitmannaland blir stedfæstet. I fortællingen om Torfinn Karlsevne og skrælingerne kan vi meget vel fæste lit til hvad de to fangne gutter beretter; men vi trænger ikke derfor at slutte os til sagaens formodning om at landet vestenfor Markland er identisk med Hvitmannaland. Og fortællingen om Are

Maason indeholder i sin kjerne intet andet end dette: Torkjel Gjelleson, Are frodes farbror, som levde i anden halvdel av 11te aarh., har sagt, at islændinger som hadde været paa Orknøerne hadde hørt jarlen Torfinn († 1064) sige at Are Maason hadde været set som høvding i Hvitmannaland; den første som fortalte herom, var islændingen Ravn Limericksfare, som ættedes i femte led fra en av landnaamsmændene og derfor vel levde i begyndelsen av 11te aarh., og efter hans utsagn var Are blit kristnet i Hvitmannaland. Tar vi denne fortælling for sig selv uten hensyn til sagaskriverens tillæg om landets beliggenhet, vil det være en overordentlig nærliggende slutning, at Are Maason har været høvding over en kristen stamme i det vestlige Irland; der kunde en mand fra Limerick let ha set ham, og derfra kunde fortællingen let naa til Orknøerne. En saadan forklaring vilde stemme meget godt med hvad vi ellers vet om normændenes stilling paa disse kanter, og selve notisen om at det var seks døgers eller tre fulde døgns seilas derhen i vest fra Irland, kunde meget vel forlikes dermed, om man tar Dublin som utgangspunkt.

Spørsmaalet blir da hvor navnet Hvitmannaland stammer fra. Dette navn har tydeligvis fulgt med fortællingen om Are Maason, og der kan ingen tvil være om at det er nordboer som har brukt navnet. Gustav Storm formodet, at hele fortællingen var et minde om gamle irske opdagelser av Island, og at irerne hadde kaldt denne ø for »Irland et mikla«. Men der er lite grundlag for en slik formodning, og det er i virkeligheten slet ikke nødvendig at tænke sig »Store-Irland« som motsætning til et »Lille-Irland«; Vinland kaldtes »det gode«, uten at der eksisterte noget »Vinland det onde«, og »Irland det store« kunde simpelthen være en gammel norrøn betegnelse for Irland, som jo stadig omtales som

»ey mikil«. Skulde ogsaa Hvitmannaland kanske oprindelig betyde Irland? Irerne kaldte i det 9de aarh. de norske vikinger for »finghoill«, lyse mænd, og de danske vikinger for »dubhghoill«, mørke mænd. Det kunde vel da være muligt, at Hvitmannaland er en oversættelse av en irsk betegnelse for en norsk landsdel av Irland; denne oprindelige betydning var glemt, da sagaerne blev nedskrevet, og det er de senere sagaskrivere vi har at takke for at Hvitmannaland blev henlagt til Amerika.

Det forekommer mig, at naar man med dr. Scisco opfatter Hvitmannaland som et eller andet sted i det vestlige Irland, faar alle elementer i de gamle beretninger en naturlig forklaring. Han har ikke selv i sin avhandling gjennemført sin grundtanke absolut uklanderlig; men jeg har her prøvet at drage frem og belyse det væsentlige, og jeg tror opfatningen fortjener at bli kjendt og overveiet.

PROS KNUDSEN TIL NØRHOLM.

EN NORSK ADELSMAND I CHRISTIAN IV's DAGE.

AF

LUDVIG DAAE.

Den Adel, som Norges Historie kjender efter Reformationstiden, bestod, som bekjendt, for den allerstørste Del af indflyttede Familier. Det egentlige norske Aristokrati uddøde; den af de betydeligere gamle Familier, som længst holdt sig, Gallerne, forsvinder i det syttende Aarhundrede og det i Danmark. De mindre norske Adelsfamilier føre et ubemærket Liv, enkeltvise Forsøg paa gjennem »Fornyelse« af Adelssæde atter at komme frem, Forsøg, der endnu forekomme i det attende Aarhundrede[1], mislykkes, og den største Del af gammel norsk Smaaadel er formodentlig gaaet over i Bondestanden. I den saakaldte »Norske So« (fra Slutningen af det sextende Aarhundrede) forekommer den mærkelige Fortælling, at Bonde-Lensmændene (paa Vestlandet) enten pleiede at være af ringe Stand, men gifte med Adelens (det maa være den i Norge optrædende danske Adels)

---

[1] Mine Meddelelser herom i norsk Hist. Tidsskr. 1. R. I S. 507—511.

uægte Døtre eller selv at være af Adel og da være gifte med »rige uadelige Koner« [1].

Af den indflyttede væsentlig danske Adel træder nogle Medlemmer i Perioden før Enevældens Indførelse frem som mere betydelige Personer, som f. Ex. Cantslerne Hans Pedersen Litle og Jens Bjelke; men det er ikke mange. Deres Historie er nogenlunde vel kjendt. Imidlertid er der en norsk Adelsmand fra hin Tid, hvis Levnetsløb frembyder en ikke ringe biografisk Mærkelighed, men hvis Livsforhold og Hændelser i den Grad ere blevne glemte, at jeg med temmelig Tryghed kan sige, at ikke alene Almenheden, men endog Historikerne i vort Land have været ubekjendte med det allermeste, af hvad nedenfor skal fortælles, og det uagtet det kun er trykte Kilder, som jeg kan benytte til min nedenstaaende Fremstilling.

I.

I det sydlige Slesvig gaves en Slægt, der kjendes allerede i fjortende Aarhundrede og kaldes »de Wunkesener« eller »Leve«. En Wunke Knudsen fik 1509 Vaabenbrev af daværende Hertug Frederik (siden Kong Fr. I) [2]. Et Par af hans Sønnesønner tjente siden som Skibshøvedsmænd i Flaaden, Poster, der oftere besattes med lavere Adelsmænd. Den ene af dem, Knud Knudsen, søgte, efter i 1586 at være aftakket fra sin sømilitære Tjeneste [3], sin Lykke i Norge. Knud, der senere

[1] Norske Magasin. II S. 16. Rigtigheden heraf er det neppe let at controllere. Et Exempel har jeg dog fundet: Thorbjørn Olssøn paa Sandvin, Lensmand i Østensø Skibrede 1564. (Pers.-hist. Tidsskr. 4. R. II S. 240).

[2] Danmarks Adels Aarbog. XIX (1902) S. 247 flg.

[3] D. H. Lind, Fra Frederik II's Tid (et ikke uvigtigt, men i ganske særlig Grad uliterært Arbeide), S. 320.

skrev sig til en dansk Gaard »Mosbjerggaard«, som han kanskee ikke eiede, fik 1591, formodentlig som en Art Pensionering for tidligere Tjenester, Forlening med Kronens Gaarde Røre og Rørerud i Eidanger uden Afgift og dertil med »en halv Sagslod« [1]. Forleningsbrevet var udstedt 21 Juli 1591, og en Maaned efter (22 August) blev han i Skien gift med Karen, en Datter af Lagmanden sammesteds, Pros Lauritssøn (Hørby). Brylluppet maa have været særdeles prægtigt og høitideligt, da Vielsen forrettedes af Oslos og Hamars Biskop, den bekjendte Jens Nilssøn, og Statholder Axel Gyldenstjerne og Lensherren i Bratsberg Ove Juel vare Brudesvende [2].

Denne Pros Lauritssøn var ogsaa en dansk Adelsmand af ringere Æt, der i Mangel af noget bedre var tyet til Norge. Han skal have været en uægte Søn, men senere legitimeret som Adelsmand, fik allerede 1545 en liden Præbende af Mariakirken i Oslo og blev 1559 Lagmand i Oslo og forlenet med Marker, skjønt han samtidig havde det Vidnesbyrd at være »en stor Skalk«, og ægtede Aaret efter Kirsten Iversdatter (Baden, af den bemidlede Familie paa Fritsø) [3]. I 1565 blev han forlenet med Nedenæs Len, hvilket han beholdt til 1570. Her har han fundet Anledning til at erhverve sig noget Jordegods og til at oprette sig en Sædegaard. Denne Gaard var Nørholm i Eide Annex til Landvigs Præstegjeld; Gaarden, der allerede efter et Par Generationers Forløb igjen blev Bondegaard og med Egnens Udtale

[1] Norske Rigsregistr. III S. 194.
[2] Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger, S. 58.
[3] Danmarks Adels Aarbog. XV (1898) S. 248—49.

kaldes »Narrholmen«[1], har neppe nogensinde været bebygget som Herregaard eller til Stadighed været adelige Besidderes Bolig. Som man maa tro, kom Pros mod sin Vilje til at opgive Nedenæs Len, idet han 1572, efter under Syvaarskrigen at have havt adskillig Befatning med Søudrustninger o. s. v., maatte tage imod Ansættelse som Lagmand i Steig i Nordland, en langt ringere Stilling end den, han tidligere havde indehavt. I 1577 var han imidlertid atter kommen sydpaa som Lagmand i Skien. Her døde han 1596 og fik en høitidelig Begravelse[2]. En anden Datter af ham var gift med Nils Mund til Bjerkevold i Eidanger, og dette Ægtepars Søn var den bekjendte Sohelt Pros Mund, der faldt i Svenskekrigen 1644.

Pros Lauritssons Svigersøn Knud Knudsen har med sin Hustru arvet den omtalte Gaard Nørholm i Eide, men sikkert aldrig beboet den. Han blev senere Lagmand i Skien, men 8 Juli 1603 udstedtes til Statholder Jørgen Friis et Kongebrev, der lød saa: »Vi bede Eder og ville, at I med første Leilighed afskaffer os elsk. Knud Knudsen til Nørholm, vor Mand og Tjener, ud af den Lagmands-Bestilling i Skien, han nu en Tidlang haver forestaaet«[3]. Siden har han, hvis bratte Afskedigelse rimeligvis stod i Forbindelse med den Revision af

---

[1] O. Rygh, Norske Gaardnavne, VIII S. 141. (I Hovedsognet Landvig var samtidig Gaarden af samme Navn Herregaard og beboet af den rigtignok aldrig meget fremtrædende Adelsfamilie Friis.) Ifølge Krafts Topogr. III S. 191 havde Nørholm en Skyld af kun 3 Huder.

[2] Jens Nilssøns Visitatsbøger, S. 426 flg.

[3] N. Registr. IV S. 19. Det er indlysende, at hverken han eller hans Svigerfader som ganske fremmede Indflyttere kunne have havt Forudsætningerne til med Held at varetage norske Dommerembeder.

Norges Lov, der da foregik, levet som Privatmand. Han levede endnu 1630, og Hustruen overlevede ham.

I Ægteskabet med Karen Hørby havde han mindst fem Børn, hvoraf kun en Søn, Pros Knudsen[1], han, om hvem vi nu skulle fortælle.

II.

Vor Pros er rimeligvis født i eller ved Skien, men Aaret kan ikke siges. Forældrene have sørget for at give ham en bedre Opdragelse end den, der i Regelen blev norske Junkere til Del. Han sendtes nemlig til Sorø Skole og optoges som adelig Alumnus i denne 1614[2], og i Universitetsmatrikelen læse vi saa, at »*Perotius Canutius, nobilis Norvagus*« indskreves som Student i Kjøbenhavn 4 April 1618. Hvor længe han er forbleven ved det af Adelen ellers i Regelen forsmaaede Universitet, vide vi ikke og heller ikke, om og hvor han studerede i Udlandet, men at han har reist, bliver dog høist sandsynligt, naar man erfarer hans senere Løbebane, der nødvendigvis forudsætter baade Sprogkundskaber og andre Betingelser, som neppe kunde erhverves hjemme. Derefter møde vi Pros i en Stilling, der særlig gav gode Fremtidsudsigter, nemlig som ansat i det danske Cancelli, i hvis Tjeneste neppe andre norske Adelige end Anders Green og Jens Bjelke, begge siden Norges Cantslere, samt Pros's

---

[1] Naar denne senere — men først længe efter sin Død — kaldes Hørby efter Morfaderen, er dette ganske med Urette. Han brugte selv aldrig noget Familienavn.

[2] (F. R. Friis) Disciplene i Sorø Skole 1586—1623, S. 8. Denne af Frederik II oprettede Skole havde 30 adelige og 30 uadelige Disciple (Dansk hist. Tidsskr. 4. R. VI S. 483) og maa antages at have været en af de bedste i Rigerne.

Frænde, den unge Iver Pedersen fra Fritsø[1], vides tidligere at have fundet Plads. Han blev »Cancelli-Herremand« eller »Junker« (Secretair) 22 Sept. 1624 og fungerede til 21 Januar 1630[2]. Disse Secretairer oppebare, ligesom Hofjunkerne, ikke Aarssold, men Maanedssold og Kostpenge for den Tid, de tjente.

Pros maa have været vel anseet i denne Stilling og maa være bleven personlig kjendt af Christian IV og have vundet sin Konges Bevaagenhed. Man finder ham nemlig i Berøring med Kongens yngre Sønner af Ægteskabet med den afdøde Dronning Anna Cathrine. I Marts 1629 kaldes han (der fremdeles var ansat i Cancelliet) deres »Page«[3].

Særlig kom han i nær Forbindelse med den yngste af disse Sønner, Hertug Ulrik. Denne Kongesøn, der med Føie er bleven anseet som et af de mest tiltalende og sympathetiske Medlemmer af den Oldenborgske Kongeæt, var født 1611, havde studeret ved Sorø Academi og i 1627 gjort sin første Udenlandsreise, i 1628 en Tid tjent under Kong Gustav Adolf i Preussen og vundet den svenske Konges Yndest. I 1629 havde han været i sin Faders Tjeneste i den sidste Tid af dennes Krig mod Keiseren. Efter Freden i Lübeck sendtes Ulrik atter udenlands, nu til Holland; han skulde overvære Prindsen af Oraniens berømte Beleiring af Hertogenbosch, som det ogsaa lykkedes denne at indtage.

Pros Knudsen fulgte med; det var ham, hvem Reise-

---

[1] Jens Nilssøns Visitatsbøger, Indledn. S. 73.

[2] Johan Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet. 1872, S. 162.

[3] Kong Christian IV's egenhændige Breve, udg. af Bricka og Fridericia. II S. 188.

kassen var betroet[1]. Det øvrige Følge bestod af en ung lærd Adelsmand Nils Krabbe, Kammerjunker Mogens Sehested og to adelige Pager. Pros Knudsens egenhændige Regnskabsbog for den hele Reise er bevaret. Man seer af denne, at der gjordes interessante Udflugter til flere Kanter, man besøgte naturligvis Haag, Amsterdam, Leyden, Utrecht o. s. v., og i October kom Prindsen og hans Ledsagere tilbage. Hertug Ulriks Livsbane blev ikke lang. Han faldt i Trediveaarskrigen som Oberst i sachsisk Tjeneste mod Wallenstein 12 August 1633.

III.

Den 21 Januar 1630 udtraadte Pros Knudsen af det danske Cancelli. Kongen udnævnte ham samme Dag til en vigtig Stilling i Udlandet, til Diplomat[2]. Det var kun faa faste Gesandtskaber, som den dansk-norske Konge dengang underholdt; de til Stadighed besatte Poster vare især de i Wien og Stockholm. I Modsætning til, hvad ellers fandt Sted, pleiede Kongen for Sveriges Vedkommende at lade sig repræsentere af sine indfødte Undersaatter. Posten her blev nu Pros betroet. I hans Instrux blev det ham paalagt »at undgaa enhver Strid«[3]. Som bekjendt var Forholdet mellem Nordens to Konger spændt, og Christian IV saa yderst nødig sin Nabos Ind-

---

[1] Chr. IV's egenh. Breve. II S. 214. I hvilken Grad Pros længe har været upaaagtet, sees bedst derved, at H. F. Rørdam, en af de nøieste Kjendere af Historiens Detailler, ikke kan betegne ham anderledes end som »Pros Knudsen, en dansk Adelsmand, der skrev sig »til Nørholm«.« (Hist. Samlinger og Studier. II S. 33 flg. Man vil her finde en interessant og udførlig Biografi af Hertug Ulrik).

[2] Joh. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammeret. 1872, S. 178.

[3] J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie. I S. 134, 140.

blanding i Tydsklands Anliggender. Der vides ellers ikke meget om Pros's Virksomhed i Stockholm, hvorhen han var sendt med Titel af »Agent«. Fra den Tid af, at Gustav Adolf forlod sit Rige, blev det jo ogsaa i Tydskland, at de vigtigste Forhandlinger med ham maatte føres.

Pros's Funktionstid blev derhos ganske kort; men den Maade, hvorpaa den blev afbrudt, er i høieste Grad eiendommelig, ja ligefrem romantisk, og den har vistnok intet bekjendt Sidestykke i nogen anden Nordmands Historie [1].

Vi ville først anføre det Væsentligste af Pros's egen Beretning til Kong Christian om, hvad der gav Anledning til hans Bortreise fra Stockholm. Den er dateret Kjøbenhavn 4 Juni 1631.

»At jeg«, skriver han, »ukaldet er reist bort fra det Sted, hvor Eders Majestæt havde befalet mig at være, er foraarsaget af den svenske Feltmarskalk Herman Wrangels [2] store, uformodentlig mod mig beviiste Injurier og Affront. Han skikkede den 16 April sidstleden sin Tjener til mig (og bad), at jeg skulde bie paa ham, da han vilde komme til mig, men kom ikke. Den 19 April lod han mig ved samme Tjener salutere og begjære, at jeg vilde komme til ham paa Slottet, hvilket jeg gjerne

[1] Hele den følgende Begivenhed er fortalt efter de i C. Adlersparres Historiska Samlingar. I, Stockholm 1793, S. 111—150 trykte Aktstykker, af hvilke et Uddrag paa Dansk er meddelt ved R. Nyerup i Odin Wolffs Journal f. Politik o. s. v. for October—Decbr. 1816, S. 208—219. Begge have forstaaet at undgaa norske Historikeres Opmærksomhed, naar undtages, at J. C. Berg dog har citeret sidstnævnte Skrift i Budstikken IV S. 722 uden at omtale Sagen videre.

[2] Denne Mand var født 1585 eller 1587, altsaa ved den Tid en Mand paa nogle og firti Aar.

gjorde, efterdi han var en af Rigens Raad. Jeg fandt Wrangel staaende for Slotsbroen, accompagneret af fornemme Folk og nogle af deres Tjenere. Efterat vi havde saluteret hinanden, gik vi nogle Trin fra Broen, og der begyndte han sin Discurs med følgende Ord, nemlig, at han var kommen i Forfaring, at jeg havde trængt mig mellem hans Dame og ham, og at hun havde vendt til mig den Affection, som hun tilforn havde draget til ham; jeg skulde, da hun for nogle Dage siden var reist til sin Moder, have fulgt hende paa Veien, trængt mig ind til hende i Vognen og geleidet hende nogle Mile, jeg skulde have bedet hende af Fruentimmeret[1] med mig ned i Byen til Gjest i en Badstue o. s. v. Og da jeg gav ham Svar til hvert især af alt dette, idet jeg og tør forsikre, at jeg ikke talte nogen ubekvemme Ord til ham, slog han mig med Næven i Ansigtet og gav mig *un coup de baton* over Hovedet, saa Blodet løb mig over Ansigtet og alle Klæderne. Da jeg saa tog Stokken fra ham, greb han en Kaarde fra en af sine Drenge og løb mig med den paa Livet, hvori han dog af Axel Banér blev forhindret. Siden kastede han om sig med adskillige ubekvemme Ord og gik dermed sin Vei, og jeg kom ind til en Bartskjær for at lade mig forbinde og hente andre Klæder.

Førend jeg er kommen hid, har han søgt for nogle Hofofficerer og Rigsraader at undskylde sit committerede *nefandum facinus.* Hvad hans Beskyldninger angaar, at jeg skulde have abalieneret hans Dame, som han kalder hende, saa har jeg vel hørt i Stockholm, at han gjorde *amour* med en fornemme Dame i Dronningen af Sveriges Fruentimmer, ved Navn Frøken Margreta Sten-

---

[1] »Fruentimmeret« her i den oprindelige collective Betydning, altsaa brugt om samtlige Hofdamer.

bock[1], og formedelst han ikke saa strax af hende og hendes Forældre og Venner bekom det Svar, han kunde nøies med, da imaginerede han sig, at nogen anden maatte være ham i Veien, eftersom han ogsaa, førend han anfangede dette med mig, mistænkte nogle indenlandske Personer, dog hvad Aarsag dertil har været, bekymrer jeg mig aldeles ikke, idet jeg vel ved, at jeg for min Person ikke har givet forbemeldte Dame eller hendes Forældre nogen Aarsag dertil, da jeg intet Kjendskab havde til dem og kun ringe til hende. Jeg har vel nogle Gange været i hendes og nogle andre af H. M. Dronningens Jomfruers Omgjængelse og discurreret med hende som med de andre og respecteret dem som fornemme Damer, men ikke hos hende søgt nogen saadan Gunst eller Venskab. Og selv om jeg som en Fremmed havde indbildt mig saadant, havde hendes Discretion ikke kunnet tillade — om hun eller hendes fornemme Forældre og Venner havde promitteret ham noget —, at det *meo interventu* skulde være bleven forbudet eller afvendt, men maaskee hans bekjendte Gemyt mere har forhindret det end min eller andres *survenne*(sic). Det er siden sagt mig af fornemme Folk, at han for dem havde ladet sig mærke med, at han fortænkte mig for, at han ikke havde faaet fornøieligt Svar af fornævnte Dame. Det er klart, at Jalousi mere end min Omgjængelse med Damen eller hendes og hendes Moders Svar har impelleret ham til denne *brusque en Lion.*

Hvad angaar, at jeg skal have geleidet fornævnte Dame, da hun havde faaet Dronningens Forlov at reise

---

[1] Datter af Friherre og Rigsraad Gustav Eriksen Stenbock († 1629) og Beata Margrete Eriksdatter Brahe. Wrangel var, da han friede til Frøken Margrete, for anden Gang Enkemand.

hjem til sin Moder, da er det gaaet saaledes til. Da jeg samme Dag var reden ud med en Tjener, da Tiden undertiden faldt mig langsom i Byen, og var kommen omtrent en halv Mil eller tre Fjerdinger udenfor Stockholm, stødte jeg paa en Carosse, i hvilken jeg *en passant* saa bemeldte Dame og hendes Pige siddende med hendes Lakei gaaende ved Vognen og en af hendes Moders Tjenere ridende ved Siden. Da jeg nu kjendte hende, red jeg hen til Vognen, talte til hende og satte mig tilsidst hos hende og Pigen og fulgte hende et Par Timers Tid. Det var ikke paa noget fordægtigt Sted, men paa en almindelig Landevei, hvor vi foruden mange Andre ogsaa mødte Hr. Johan Sparre[1]; vi hilsede ham og han os igjen og saa os offentlig at sidde. Hermed har jeg ikke kunnet tro at give Wrangel eller Nogen Anledning til saaledes at procedere, om jeg brugte den Libertet at discurrere med en fornem Dame, som jeg kjendte og viste den Respect, at jeg geleidede hende paa et Par Timers Tid, hvilket er brugeligt blandt alle Cavallerer og Damer.

At Wrangel ogsaa foregav, at jeg skulde have bedet fornævnte Dame af Dronningens Fruentimmer med mig til Gjest i en Badstue i Byen, dertil haver han ligesaalidt Føie, som til det andet. Jeg var aldrig i Dronningens Fruentimmer mere end en eneste Gang, og da var han ogsaa selv der. Og for min Person har jeg i Sverige aldrig været i Badstue, og vide alle ærlige Folk, som kjende denne Dame og hendes Slægt, at hun heri er nok som undskyldt, selv om jeg havde været saa letfærdig at indbyde hende. — — — Dog, at man kan see, hvorledes han har søgt *nodum in scirpo,* maa jeg referere, hvorfra han har taget dette.

I Stockholm pleier undertiden at opholde sig en

---

[1] Svensk Rigsraad.

Adelsmand, Kgl. Maj.s Statholder paa Aaland, ved Navn Stellan Mörner, hvilken jeg ofte besøgte, og han ogsaa undertiden mig. Da jeg saaledes engang kom til hans Huus, fandt jeg der for mig efterskrevne af H. M. Dronningens Fruentimmer: Frøken Margreta Steenbock, Jomfru Kirstin Mörner og Jomfru Britte Gyllenstierna, Wrangels forrige Frues Søster, hvilke havde bestilt sig en Badstue hos bemeldte Adelsmands Frue, eftersom man i Stockholm ofte bader sig og i mange Huse har Badstuer. Da nu Damerne gik ned i Badstuen, blev jeg i Stuen hos Stellan Mörner, hans Fætter Gustav Mörner og Andre, indtil de kom op igjen, og derefter blev saa baade de, jeg og flere sammesteds om Aftenen til Maaltid, og derefter agede de med sin Carosse til Slottet, men jeg blev endnu en halv Time og red saa til mit Kvarteer. Dette holder jeg for at være den Badstue, til hvilken han mener, at jeg skulde have budt bemeldte Dame til Gjest.

Da jeg nu formedelst saadan mig bevist *affront* vilde reise derfra, sendte de øvrige tilstedeværende Rigsraader Bud til mig, om jeg vilde komme til dem paa Slottet, og, uanseet, at jeg kort i Forveien var saa høiligen injurieret af en Collega af dem, gik jeg til dem. De sagde, at de havde fornummet den Tort, som var vederfaret mig af Wrangel, og at jeg var tilsinds at reise. De ønskede at vide, om det var for denne Sags Skyld, jeg vilde reise, eller om jeg havde nogen anden Aarsag dertil, men, efterdi jeg syntes, at dette var Aarsag nok, svarede jeg dem det samme. De begjærede da derpaa videre, at jeg ikke vilde andrage dette saaledes ved Hoffet i Danmark, at der skulde blive Misforstaaelse mellem Herrerne eller Nationerne blive forbitrede mod hinanden, hvortil jeg svarede dem, at jeg noksom erindrede, at det var min Bestilling, at jeg i alt skulde be-

flitte mig paa at vedligeholde det fortrolige Venskab mellem Potentaterne og reconciliere Undersaatternes Gemytter, og at jeg vel vilde vide at comportere mig. Jeg haver ikke kunnet forbigaa ved min Hjemkomst at andrage, at jeg ikke ved mit Forhold selv har været Aarsag i den mig vederfarne Injurie, og at jeg i E. Maj.s Tjeneste har comporteret mig, som det en fattig, ærlig Adelsmand egner og anstaar. Er det derfor min allerunderdanigste Begjæring, at E. M. ikke for den Skyld vilde dimittere mig af denne sin Tjeneste. Og endog jeg mig billigen burde beflitte mig paa samme Maner at revengere, efterdi han haver været saa forsagt, og mig *sub specie amicitiae* ladet til sig fordre, og da uadvaret, da jeg var uden al Gevehr, mod alle redelige Cavalierers Maner affronteret mig, vil jeg dog have saadan hans *procedere* alle ehrliebende Cavaliers ad judicere henstellit have og forhaaber næst Guds Hjelp ved oprigtige Midler saaledes at udføre min Sag mod ham, at E. K. M. kan derfor med mig tilfreds være, og Nationen for min Skyld ingen Spot skal have.« — — —

Vi skal ikke opholde os ved de Breve og Forhandlinger, som bleve en Følge af denne eiendommelige Affære. Man seer, at Pros Knudsen en Tid tænkte paa at udfordre Feltmarskalken, men Duellen har neppe fundet Sted. En Ting synes at være vis, nemlig, at man i Sverige har havt Agtelse for den norske Adelsmand, der blev saa ilde behandlet, thi i intet af de Breve, der skreves om ham til Kong Gustav Adolf, Axel Oxenstierna o. s. v. findes nogen ufordelagtig Dom om hans Person. Selvfølgelig blev der i Sagens Anledning nogen Spænding mellem de to Stater, og det varede en god Stund, inden Christian IV atter sendte en Diplomat til Sverige. Først i 1633 blev Stig Pors ansat i denne Stilling.

Man faar — ikke mindst ved Feltmarskalkens rasende Jalousi — aabenbart det Indtryk, at den norske Adelsmand og den svenske Hofdame have havt hinanden kjær. Den førstnævntes ringe Formue og hans Adelskabs ringere Art vilde vel, selv om ikke den voldsomme Scene var kommen, have gjort det mere end tvivlsomt, at Margreta Stenbocks fornemme Familie skulde have samtykket i Partiet. Ægteskaber mellem dansk-norsk og svensk Adel forekom ogsaa siden Unionens Opløsning sjelden eller aldrig. I dennes Dage havde de, som bekjendt, været meget hyppige. Maaskee var det sidste Exempel derpaa mellem høierestaaende Familier den rige Fru Gørvel Fadersdatters kort før Grevefeidens Udbrud indgaaede Forbindelse med Hr. Truid Ulfstand[1]. Endog i meget lange Tider vedblev Nationerne ogsaa i Henseende til Ægteskab at sky Forbindelser. I det attende Aarhundrede haves imidlertid et ret mærkeligt Exempel paa skandinavisk Svogerskab. Johan Diderik Grüner fra Christiania, en Tid Gesandt i Stockholm, var nemlig gift med hele tre svenske Adelsdamer efter hverandre, hvorfor Sønnen Gustav Grüner, der, ligeledes som dansk-norsk Minister i Stockholm spillede en meget fremtrædende Rolle og endte som commanderende General i Norge, af Opdragelse og Dannelse var en halv svensk Mand.

IV.

Nærmere Efterretninger om Pros Knudsen efter Tilbagekomsten til Danmark faa vi først i Begyndelsen af

[1] Se herom min Afhandling om Fru Gørvel og hendes store norske Jordegods i norsk Historisk Tidsskrift. 3. Række III S. 219—274.

1632. Kongen besluttede da at anvende ham i Norge. Om og hvorofte Pros, der i 1614 havde forladt sin Hjemstavn for at studere, i Mellemtiden har gjenseet Fødelandet, vide vi ikke. Nu var hans Fader sandsynligvis død, men Moderen endnu i Live.

Der var i den nærmest foregaaende Tid foretaget forskjellige Undersøgelser af norske Forhold, tildels som en Følge af indløbne Klager, og i disse Forretninger havde navnlig Kantsleren Jens Bjelke til Østraat været anvendt. Nu paalagde Kongen (23 Januar 1632) denne Mand i Forening med Pros Knudsen at bereise eller visitere det nordenfjeldske Norge (der dengang begyndte fra Sireaaen) for enten selv at dømme imellem Fogderne og Almuen eller lade Lagmændene gjøre det.

Pros bragte Commissoriet med sig til Jens Bjelke, hvem han først søgte paa hans sædvanlige Opholdssted, Ellingaard i Onsø, men først traf i Skien i Begyndelsen af Marts. I April begyndte Inspectionsreisen ved en Session i Stavanger. Overalt maatte naturligvis Fogder og Sorenskrivere yde Bistand, og Lagmændene fulgte for det meste med. Reisen gik da videre over Bergen, Søndmør, Romsdal, Nordmør (hvor Jens Bjelke standsede en Stund paa sin Eiendomsgaard Kanestrøm) og saa til Bjelkes Hovedgaard og egentlige Hjemstavn Østraat, hvor han altid nærede et Ønske om at kunne bo som Lensherre i Throndhjems Len, hvad der dog aldrig faldt i hans Lod. Man drog videre om og kom bl. A. til Størdalen, men ikke til Nordland; hvo der i disse Egne havde noget at klage over, maatte opsøge Commissarierne. Endelig drog man over Throndhjem, Opdal, Jerkin (hvor man var den 27 Oct.) tilbage til Østlandet. Jens Bjelke, der naturligvis paa denne Reise har været Hovedpersonen som den ældste, fornemste, rigeste og med norske Forhold

bedst bekjendte, kunde for det første ikke drage til Danmark, og det overdroges derfor Pros at give den mundtlige Beretning hos Kongen[1].

Jens Bjelke havde for Kongen fremhævet, at Pros Knudsen havde havt store Udgifter ved Reisen og anslaaet sine egne Udgifter til hele 1000 Rdl. Man seer, at et Par underordnede Ledsagere hver have faaet anviist en Godtgjørelse af 100 Rdl., men hører Intet om Honorar eller Lignende for de to Commissarier selv. Sandsynligvis ansaaes saadant overflødigt, idet de begge belønnedes med Forleninger. Jens Bjelke fik med Bibehold af Cantsleræmbedet nu Bergenhuus Len. Pros Knudsen udnævntes 19 Febr. 1633 til Lensmand over Tønsberg Len, og 23 April fik han »Følgebrevet« til Lenets Indbyggere[2].

Dette var et af de ti Hovedlen i Norge. Det omfattede vel kun det senere Jarlsbergs Fogderi, men dermed var ogsaa forenet det betydelige forhenværende Præmonstratenser-Kloster (»St. Olafs Kloster«) i Tønsberg, hvortil hørte stort Jordegods. Tønsberg Len havde i meget lang Tid været i Hænderne paa den fra Skaane indflyttede Familie Lange. Frederik Lange til Søvde i Skaane og Falkensten i Norge havde faaet Lenet i Pant for Kronens Gjeld til ham, og efter at denne Gjeld var betalt (1598), beholdt det mod Afgift, og efter hans Død (1612) havde Sønnen, Gunde Lange, succederet i Forleningen; Familien havde altsaa siddet inde dermed i over 60 Aar. Gunde Lange var en af Norges aller-

---

[1] Om denne Reise og Commissairernes Forretninger vil man finde udførlige og interessante Oplysninger hos Yngvar Nielsen, Jens Bjelke til Østraat, S. 205—262.

[2] N. Registr. VI S. 481, 528. Cfr. Chr. IV's egenhændige Breve, III S. 69—70.

rigeste Jordegodsbesiddere og nu vel, efter at Gørvel Fadersdatters Eiendomme forlængst vare komne under Kronen og det Rosenkrandsiske Gods delt, næst efter Jens Bjelke endog den rigeste. Han, der forøvrigt allerede maa have været en aldrende Mand, har neppe efter eget Ønske maattet vige. Pros Knudsen skulde tiltræde Lenet 1ste Mai 1633. Betingelserne, der i det Hele vare de samme, hvorpaa Langerne havde havt Forleningen, maa have været fordelagtige, da man seer, at Afgiften senere blev meget forhøiet. Pros Knudsen skulde for de faste Indtægter, Leding og Landskyld, give en Afgift af 500 Rdl. om Aaret, medens Bygsler og andre uregelmæssige Intrader skulde forbeholdes Kongen, dog saa at Lensmanden i nogle Tilfælde oppebar en Femtedel. De store kongelige Gaarde Sæm og Auli (som nu forenede udgjøre Jarlsberg Hovedgaard) havde han til frit Brug. Hertil kom, at Pros sees at have havt ogsaa andre (mindre) Indtægter. Han havde nemlig under sin Tjenestetid i Cancelliet (1626) faaet Kongetienden af Foss Præstegjeld i Bohuslen[1] og har formodentlig fremdeles beholdt den; i 1635 havde han ogsaa en liden Forlening i det nordlige Jylland[2].

Da Pros Knudsen nu tog Sæde paa den navnkundige Kongsgaard Sæm[3] som en af sit Fødelands mægtigere Mænd, kan han endnu ikke have været mere end nogle og tredive Aar gammel, da han jo i 1618 var bleven Student efter fire Aars Skolegang i Sorø. Han havde

---

[1] Norske Registr. VI S. 481, 528.

[2] Nye Kirkehist. Samll. VI S. 459.

[3] Denne Kongsgaards Huse var da meget forfaldne (N. Registr. VI S. 576); de rige Langer have sandsynligvis kun brugt den som Ladegaard og holdt til paa sine Eiendomsgaarde.

altsaa i en ung Alder naaet, hvad der kun faldt i faa norske Adelsmænds Lod. Men hans Dage vare talte. Allerede den 25 October 1636 var hans Død bekjendt i Kjøbenhavn, og Dagen efter udnævntes Lensmanden i Nabolenet Brunla, Ove Gedde, til hans Efterfølger i Tønsberg Len[1]. Om hans Liv i de halvfjerde Aar, han levede som Lensherre, vides Intet af større Interesse.

Han blev sin Æts sidste Mand og blev aldrig gift. Om dette kan have havt sin Grund i en bevaret Erindring om Margrete Stenbock, derover vilde det være ørkesløst at gruble. Vist er det kun, at heller ikke hun nogensinde blev gift. Hun døde som Jomfru 1653. Hendes ubændige Beiler Herman Wrangel var bleven gift med en anden og var død 1643.

Pros's Bo var i den daarligste Forfatning. Hans ugifte Søstre og nogle Søsterbørn bleve skuffede i sit Haab om Arv, ja deres Stilling forværredes endog ved hans Gjeld. Men ved Kranglerierne mellem hans Arvinger skulle vi ikke opholde os[2]. Aarsagen til hans mislige Formuesomstændigheder tør vistnok søges deri, at hans Opdragelse og Carrière har været for kostbar for en ringere norsk Adelsmand, som dertil havde mange Sødskende og altsaa ikke kunde faa nogen stor Arv. Han har formodentlig ogsaa ved Reiser og som Cancellijunker og Gesandt stiftet en Gjeld, som han ikke har faaet betalt i den korte Tid, han sad som Lensherre paa Sæm. Har han muligens stræbt efter et fordelagtigt, standsmæssigt Giftermaal, har hans Uformuenhed rimeligvis staaet ham i Veien.

---

[1] N. Registr. VII S. 273 flg.

[2] Man vil herom finde adskillige Kongebreve i N. Registr. VII og VIII.

Pros Knudsens korte Livshistorie har i det Hele et tragisk Skjær. Det fremstiller en fattig, men uden Tvivl begavet norsk Adelsmands Stræben efter høiere Maal, en Stræben, som gjentagne Gange syntes at skulle have Lykken med sig, men som dog tilsidst fik en resultatløs Udgang.

OM TRONDHJEMS DOMKIRKE, SÆRLIG VISSE PUNKTER I BYGNINGENS HISTORIE FØR DENS FØRSTE BRAND I 1328[1].

AF

N. NICOLAYSEN.

I.

Snorre fortæller i sin Heimskringla[2], at der oppe paa melen i Nidaros, hvor kong Olaf Haraldssøn (siden den hellige) var lagt i jorden, blev bygget et kapel med alteret over graven, og at der kom op en fager kilde, som fik et eget udstyr, »og har det vand jevnlig siden været under omhyggeligt tilsyn«. Istedetfor dette kapel lod kong Olaf kyrre bygge en stenkirke saaledes, at dens alter ligeledes blev sat over martyrens grav. Rimeligvis var bygningen grundlagt ca. 1075 og blev, som det heder i sagaen, fuldt færdig ialfald inden kongens død (22 septbr. 1093), efterat den var indviet en 27 juli til Olaf den hellige som Kristkirke (kathedral eller biskopskirke), ikke usandsynlig den første af dette slags i Norge. Til kirken

---

[1] Meget af denne afhandling frembyder hverken noget nyt eller nogen ny opfatning, men medtages alligevel for oversigtens eller sammenhængens skyld.

[2] Ungers udgave s. 508.

var fra Mariekirken overført Olaf den helliges skrin og Magnus den godes gravkiste, saaledes at det første fik sin plads over alteret, den anden »udenfor koret« d. v. s. i skibet.

Trods alt hvad der er skrevet om kirken, navnlig blandt andre af Schøning og P. A. Munch († 1863), fik man dog først ved undersøgelsen af kirkens fundamenter i 1865[1] en rigtig forestilling om bygningens oprindelige størrelse og dens hovedformer: saaledes var dens længde fra først af 110 fod og hovedformen den samme, som vistnok ogsaa var eiendommelig for vore ældste kirker hvad enten af træ eller sten: et aflangfirkantet skib med samme høide som nu tverskibet og uden taarn[2], men mulig med en tagrytter, endvidere et ligedannet, men smalere, lavere og kortere »sanghus« (kor) uden sakristi; endelig maa vi ifølge kirkens tildels bevarede levninger og den daværende engelske skik forestille os dens vægge som kistemure eller dobbelte med mellemlag af kalk og grus

[1] Se Aarsber. f. Foren. t. n. Fortidsmind. Bevar. f. 1866 s. 17 og 20 samt O. Kreftings bog om kirken 1885 blad 2.

[2] At Olaf kyrres kirke ikke havde noget taarn fra grunden, fremgaar tydeligst af følgende. Havde der nemlig været taarn, maatte dette have været smalere end kirkens front og havt trappe i nordvestre eller sydvestre hjørne, men dertil var der intet spor i fundamentet. Derimod viste der sig ved forstærkningen i 189. af det nuværende centraltaarn ved dettes nordøstre hjørne levning af en trappe, som antagelig ei kan forklares anderledes, end at den som ellers oftere tilfældet f. ex. ved sakristiet og blandt andre Akers gamle kirke var gaaet op gjennem nordvestre hjørne og saaledes viste, at der ikke var taarn. Det taarn, som nævnes to gange i Snorres Heimskringla under slaget paa Kalvskindet i 1179, kan ikke, som ofte antaget, have noget med domkirken at gjøre, men maa vel paa grund af omstændighederne nærmest ansees som et by- eller forsvarstaarn.

eller og smaasten, taget belagt med træspaan eller mulig endog med horisontale planker eller som sudtag. Kirken havde tre indgange, alle rundbuede og uden tympanon eller buefelt, de tvende i skibet mod vest og syd og den tredje paa sydsiden af koret, alle kun med et trin og selve dørene indadgaaende med kun lidet forsirede hængseljern, ring og vistnok trælaas (»bjørnelaas«), der mest praktisk, saalænge klinker eller vridere gjennem hele middelalderen hos os var ukjendte, altid anbragtes til høire af den indtrædende. Endelig vilde vi her høit paa væggen ialfald mod syd vistnok have seet en rad af smaa rundbuede lysaabninger med glas eller mulig kraakesølv (marienglas) indsat i brede plankerammer, og en lignende aabning altid i brystet af vestgavlen.

Vender vi os dernæst til det indre, vilde vi der træffe gulvet belagt med stenheller[1], aabent sperreloft, som alt andet træverk umalet, væggene nederst omgivne af faste benke og ovenfor ialfald til høitids prydede med ophængte farvede tepper; døbefonten stod i nordre kraa ved indgangen, og over den smale rundbuede aabning mod koret var ophængt et krucifix (*róðukross*, eng. *rood*) og derunder tvers over buen indsat en stok eller planke med ukjendt norsk navn (i engelsk: *rood beam*)[2]. Fortsatte

---

[1] Dette var almindeligt i alle vore stenkirker og vedblev tildels endog saa langt ned i tiden som efter reformationen. For at bøde paa de deraf for de besøgende og særlig presterne i den koldere tid følelige ulemper omtales oftere blandt kirkeinventarierne dyreskind, hvorom man i senere tider af misforstaaelse har opfundet de snurrigste fabler. Ogsaa i domkirken omtales af den bekjendte italienske reisende Petrus Qvirinus 1439 »en snehvid bjørnehud, 14½ fod lang«.

[2] Dette er altsaa betydningen af den ofte udskaarne planke, som endnu træffes paa tilsvarende sted i flere stavkirker og ikke kan have noget konstruktivt øiemed.

vi tilslut vor vandring ind i koret, vilde vi der have seet, som det merkeligste, Olaf den helliges af guld, sølv og ædelstene straalende skrin med en hvelvet baldakin *(húfa)* over og i form af en ligkiste med gavltag, staaende i vest—øst med støtte i korets østvæg og midten af alterets retable eller bagvæg og saa høit over gulvet, at bærerne ved processioner kunde løfte det paa sine skuldre.

Saaledes vedblev vistnok forholdene, indtil der, som bekjendt, i Nidaros 1152 blev grundlagt eller vedtaget af pavens udsending engelskmanden kardinal Nicolaus Breakspere to nye vigtige institutioner i den norske kirkes organisation. Den ene var, at vor kirke istedetfor som hidtil at være underlagt senest erkebiskoppen i Lund blev selvstændig med egen erkebiskop i Nidaros direkte under paven; og den anden var, at der om alle landets biskopsstole oprettedes et saakaldt domkapitel, en samling af kanniker, »korbrødre«, som foruden hver sine gudstjenstlige og retslige hverv valgte biskopen og dannede hans raad. Begge disse nye institutioner og først og fremst domkapitlet stillede sine krav til en udvidelse af kirkerummet og dets værdige udstyr, ihvorvel korbrødrenes antal i begyndelsen vel var lidet og aldrig, som det synes, oversteg 15. Under saadanne omstændigheder ser vi nu ellers baade her og i England, at man borttager korets østre væg, forlænger sidevæggene i samme retning og flytter alteret til den nye endevæg. Gjorde man nu det samme i domkirken? nei, og hvorfor ikke? fordi omstændighederne var ganske særegne, idet høialteret jo stod over martyrens, kirkens skytshelgens grav, og at flytte alteret fra dette urokkelige sted vilde være moralsk umuligt eller et sacrilegium. Kunde dette saaledes ikke ske, saa var der ingen anden udvei, end at gaa mod vest, eller med andre ord for det første at gjøre skibet til kor.

At nu dette ogsaa virkelig gik for sig, ser vi deraf, at medens Magnus den godes grav, som ovennævnt, hidtil var »udenfor koret« d. v. s. i skibet, kom den nu paa grund af den nye indretning, som det heder, at ligge »*i* koret«. Det gjaldt da nu at give det oprindelige skib et saadant udstyr, som vedtægten var for koret i en kathedral, og vel nærmest i England, siden det kan være sandsynlig nok, at anvisning dertil blev givet af kardinalen selv under hans ophold paa stedet. Arbeidet maa da være skeet paa denne maade: foran eller vestenfor alterrummets trin blev der tversover udsparet et stykke frit gulv, hvis et saadant ikke allerede før fandtes, hvor kongen og erkebiskoppen fik sin faste stol ligeoverfor hinanden, kongen paa nordre side[1], erkebiskoppen paa søndre, ligesom i England, og saaledes, som det heder i sagaen, at Magnus den godes grav var foran erkebiskoppens »rum« (stol eller stall). Endvidere blev vestenfor nysnævnte aabne rum det forrige skibs gulv forhøiet med et trin, naar undtages gange langs de trende vægge for at aabne lægfolk fri adgang til alteret, og langs trinet omgivet af et gitter med døre i begge ender; endelig maa vi paa denne forhøining tænke os langs gitterne et par rækker faste kannikestole. I forbindelse med disse arbeider stod det vistnok, at der, saaledes som de gamle fundamenter har vist, omtrent midt i den nordre væg blev gjort en aabning som udgang til et endnu manglende »skrudhus«. Dette er, som det vil sees, en ligefrem oversættelse af det engelske *vestry* og det latinske *vestiarium* som opbevaringsrum for de geistliges dragter og andre kirkelige kostbarheder; men her i Norge, hvor der ikke

[1] Dette træffes ifølge sagaen allerede i 1016, da kong Olaf var i Tunsbergs kirke. Var det fortsættelse af den gamle faste skik, at det fornemste høisæde i hallen var paa nordre væg?

som i England var egne rum *(chapterhouse)* for domkapitlet, gjorde skrudhuset eller sakristiet tillige tjeneste som »kapitel«, hvorfor det altid har alter. Her viser sig forøvrigt den egenhed ligesom ved Olafskirken (nu domkirken) i Bergen, men fra senere tid, at sakristiet ikke blev sat tæt til kirken, men med et mellemrum af 10 fod, hvis hensigt mulig var i forbindelse med overhvelving, hvoraf levninger har været synlige til vor tid, at tilveiebringe et særeget haandfast opbevaringsrum. Paa nordsiden af dette rum blev da opført det nuværende sakristi, en liden perle af en bygning og den første i domkirkens 2den byggeperiode (1152—1179), rimeligvis paabegyndt af erkebiskop Jon Byrgessøn († 1158), men fortsat og fuldført af hans eftermand Eystein inden 1174, da den første gang nævnes, som dateringssted (»in vestiario«) for den bekjendte overenskomst mellem Erling skakke, paa hans søns vegne, og erkebiskop Eystein. Der er heller ikke noget væsentligt, som taler imod, at den allerede før den nævnte tid var i brugbar stand, da den i de fleste punkter svarer til den stilperiode, som hos Parker (Introduction, 7de udgave) sættes til 1125—1175 under navnet »later norman style« (senere normannisk stil). Denne stil viser sig i sakristiet, foruden i dets rundbuede former og i den sildebensagtige fundamentering, i den halvrunde apsis og vestportalets buefelt, der ogsaa udmerker sig ved en eiendommelig indbyrdes forbindelse (eng. *joggle*) mellem de anvendte stene, som er uden sidestykke i Norge, men derimod oftere forekommende i England (se Parkers Glossary 8de udg. s. 144). Paa den anden side træffer vi derimod i samme bygning paa arkitekturforhold, som ikke stemmer med de nævnte og derfor maa tilhøre en senere tid eller reparation; saaledes er der i væggen mod alterrummet spidse buer over romanske kapitæler og engelske tallerkenformede gotiske kapitæler under runde

buer, og omtrent langs midten af søndre væg gaar der et fremspringende baand med pæreformet, altsaa gotisk profil[1]; allermest synes dog det spidsbuede krydshvelv over hovedrummet at maatte være yngre end alt det andet. Vistnok viste det sig under bygningens restauration i 1868[2], at det øverste af langvæggenes mure paa indsiden var i modsætning til de øvrige flader ganske raa og saaledes beregnet paa at skulle skjules af hvelvkapper. Men ogsaa dette kunde vel være gjort senere? Forøvrigt kan det om sakristiet nævnes, at erkebiskop Eystein († 1188) ifølge sagaen blev begravet der, hvad enten der da paa grund af bygningsarbeider i koret midlertidig var noget til hinder for, at begravelsen kunde foregaa paa biskoppernes sedvanlige gravplads i koret, eller at der allerede strax efter hans død var tale om at faa ham erklæret hellig og lagt i skrin, saa at han, indtil dette skede, var bisat i sakristiet. Dette har dog i saa fald varet længe, da han først i 1229 og af et privat concilium, ikke af paven, erklæredes hellig. Ellers blev der ved restaurationen i 1868 gjort et fund i sakristiets søndre væg af en liden kiste af træ med en egen form (anf. aarsb. for 1869: ligkiste for et barn?), den eneste af dette slags hos os fra middelalderen.

Saaledes var altsaa ved sakristiets tilkomst et af de krav indfriet, som den nye kirkelige ordning førte med sig, og samtidig var man, som vi skal se, i god gang med at tilfredsstille de gjenstaaende krav: tverskib med midttaarn og nyt langhus eller lægmandsrum med sideskibe eller omgange. For det første har den officielle undersøgelse paavist, at disse bygninger er samtidig grundlagte, da de hvile paa det samme slags engelske sildebens-

---

[1] Anf. aarsberetn. for 1870 s. 30.

[2] Jfr. samme aarsb. f. 1871 s. 42 og 159.

formede fundament som sakristiet og med indbyrdes fortløbende forband. Sandsynligvis maa dette arbeide og mulig mere, som vi senere skal se, hidrøre fra Jon Byrgessøn, der var erkebiskop 1152—1158. Det heder nemlig i den bekjendte indskrift[1] i det underste kapel ved søndre tverskib, at et derværende alter blev indviet af erkebiskop Eystein i hans biskopsdømmes første aar (efter indvielsen af paven?) 26 novbr. 1161, og da der neppe i den tid paa langt nær kunde være udført saameget af bygningen, som indskriftens sted forudsætter, maa grundlæggelsen af tverskibet, ialfald dets søndre arm, være foretaget enten allerede før 1160 og efter 1158, da hans formand Jon Byrgessøn døde, eller mulig endog af den sidstnævnte. Hvorledes dette end maatte være, kan der dog ikke reises nogen tvil om, at Eystein fortsatte og fuldførte tverskibet og tillige de dele af taarnet, som viser den samme rundbuede »senere normanniske stil« som tverskibet; det kan derhos være sandsynligt, at taarnkvadratet allerede dengang henlagdes til koret, en forbindelse, som ialfald fandt sted fra slutningen af det 12te hundredaar. Heller ikke kan jeg nu finde det tvilsomt, at Eystein fuldførte kirkens nye skib, skjønt derom tid efter anden er fremkommet forskjellige meninger i modsat retning. Saaledes blev det af P. A. Munch og efter ham almindelig formodet, at Eysteins skib vedblev kun som et ubetydeligt anlæg over grunden, indtil den videre udførelse først blev paabegyndt i eller efter 1248 af erkebiskop Sigurd. Den sidste antagelse hviler dog, som nedenfor nærmere skal udredes, paa en misforstaaelse

---

[1] Nu vistnok, naar mynter undtages, den ældste indskrift i Norge med bogstaver; det skulde da være, at indskriften *Eysteyn rex* med ophøiede bogstaver, som findes paa et ansigt af marmor (i Bergens museum), mulig er ældre.

af sagaens beretning, og desuden viste det sig ved den officielle oprensning af vestfløiens tomt i 1885, at der ikke alene fandtes samme-slags »sildebensformede« grundvold, som før anført, men ogsaa faststaaende fodstykker af piller paa sit sted med samme stilform som i tverskibet, foruden at hele bygningens grundplan kom i dagen (se Kreftings bog om kirken pl. 2). Paa grund heraf udtalte jeg bestemt i 1887 (Histor. Tidsskr. 2den række VI), at skibet maatte have været færdigt fra Eysteins haand, inden han i 1179 forlod Nidaros, et resultat, hvortil bestyrelsen for restaurationen samtidig var kommet. Ikke desto mindre blev endnu i 1906 med en vis sikkerhed fremholdt den gamle opfatning[1]. Begrundelsen heraf synes dog at indskrænke sig til den rent subjektive formodning, at erkebiskop Eystein paa grund af sine stridigheder med Sverre maatte have savnet tid til at fuldføre bygningen. Men herimod har det en helt anden virkelig vegt, naar Snorre udtaler, at Eystein »reiste det store mønster (nærmest = kathedral), som nu (ca. 1230) staar«, hvor udtrykket »store« vilde være uden berettigelse, hvis kirken manglede skib og saaledes kun var omtrent halvt saa lang. Ja hvad mere er, i saa fald maatte kirken have staaet uden eget lægmandsrum mindst i 70 aar (før 1179—1248), noget, som vilde været næsten utænkeligt. Og ligesaa utænkeligt vilde det da været, at ikke den for sin kirke nidkjære biskop Eystein efter sin tilbagekomst fra England først og fremst skulde taget fat paa fuldførelsen af det grundlagte skib; men derom hører vi intet. Hertil kommer endelig, at det af hr. Bjarne Erlingssøns testament af 1308, som senere skal paavises, maa sluttes, at der allerede før 1248 var et

[1] L. Dietrichson, Vore Fædres Verk s. 199, 200, 212.

eget skib. Paa grund af det anførte antager jeg derfor med fuld sikkerhed, at kirkens nye skib var færdigbygget af erkebiskop Eystein allerede før slutningen af 1179, da han som flygtning forlod Nidaros for over Bergen at drage til England, og som det af det anf. skrift pl. 2 vil sees, at bygningen havde samme slags grundplan som den nuværende, dog overalt med mindre dimensioner end denne, saaledes mellemskib med to sideskibe og et firkantet taarn ved hvert hjørne og i flugt med fronten.

I forbindelse med det sidstnævnte resultat kan saaledes her i en kort oversigt sammenstilles de forandringer, kirken undergik i dens 2den byggeperiode (1152—1179): kirkens oprindelige længde, 111 fod, forøgedes til 255 fod, koret gik over til høikor og skibet til kor, ved hvis nordside kom et sakristi og mod vest et tverskib med centraltaarn, og et nyt skib, alt med trælofter og saavel disse som mønerne i kor, skib og tverskib i samme høide eller plan; dertil kom, at taarnkvadratet allerede fra først af henregnedes til koret, som vi senere skal se.

Efterat erkebiskop Eystein havde forladt landet, stod arbeidet paa domkirken uden tvil stille i de trende aar, han som bekjendt havde sit tilhold i England i et kloster ikke langt fra Canterbury. Han havde saaledes rig anledning til foruden andre bygverker at blive kjendt med kathedralen paa det sidstnævnte sted, som dengang efter en herjende brand stod under ombygning i den nye gotiske stil (»tidlig engelsk«), og særlig kirkens prægtige kapel, »Beckets crown«, som var færdigt allerede 1174. Det kunde derfor neppe feile, at han, da han ud paa sommeren 1183 kom hjem igjen til Nidaros, med levende erindringer om sine oplevelser, maatte finde sin egen kirke tarvelig og det allermest i østenden, hvor martyrens helgenglorie indenfor straalede fra det glim-

rende skrin. Og denne følelse har igjen fremkaldt ønsket om at ombygge kirken fra øst af. Men naar begyndelsen til dette arbeide gik for sig, kan ikke nøiagtig siges. Ialfald kunde det først ske, efterat en plan for det hele var udarbeidet ved hjelp af den vistnok fra England medfulgte arkitekt, ligesom en saadan (*magister fabricæ* eller verksmester) tidligere for første gang nævnes ved erkebiskoppens foregaaende (jfr. s. 164) bygarbeider i domkirken. Rimeligvis tog dog det nye arbeide ved høikoret sin begyndelse ikke senere end i førstningen af 1184 og gik, som det kunde sees under seneste restauration, fra øst til vest eller mod koret, ikke omvendt. Noget ophold, dog neppe betydeligt, led vel arbeidet dels ved erkebiskop Eysteins død (26 januar 1188) og dels ved hans nærmeste eftermand Eiriks forsømmelse, hvorom ogsaa kong Sverre paa thinget i 1191 udtalte sig saaledes, at erkebiskoppen istedetfor at holde en ulovlig stor hird »heller burde anvende bekostningen paa at holde folk til at bryde sten, skaffe den frem og telgje den og holde domkirken ved magt saaledes, som det allerede er paabegyndt«. Trods den nævnte forsinkelse maa dog hele det nye høikor have været færdigt ialfald før 1218, da der blev foretaget en ofring paa høialteret af kong Haakon.

Selve resultatet af denne ombygning var, som tildels fremgaar af Snorres beretning og tildels endnu kan sees, i kort oversigt følgende: bygningens platform forhøiedes ca. 1 fod, saa at der fra koret til høikoret nu blev 3 istedetfor 1 trin, og det nye alters plads i samme forhold over det gamles; gulvet blev belagt med hvide uslebne marmorfliser; istedetfor de gamle mure og tildels paa samme sted opførtes af søiler og buer en ottekant med 3-delt portal mod vest, forsynet med gitterdøre, hvoraf endnu

spor sees, — det hele dækket med krydshvelv og derover en pyramideformet hjelm[1], belagt med bly eller kobber. Endvidere var denne ottekant, saaledes som det ligeledes endnu kan sees bibeholdt, omgivet med en derefter formet omgang, hvis ydermure mod vest stødte til korets østre ender og her havde et smalt taarn, det søndre med en vindeltrap op til en bro over korbuen hen til nordre taarn, som her har et aabent rum[2]. Foruden denne store korbue fik da omgangen flere mindre aabninger, saaledes paa sydsiden en dør ind til brønden med det om-

---

[1] Denne taarnlignende afslutning af apsen er uden sidestykke i nogen anden af vore stenkirker. Derimod spores der unegtelig en vis lighed dermed i det lille cylindertaarn med kegledannet tag i flere af vore stavkirker. Har der her været en paavirkning fra Nidaros? i saa fald vil vi derved faa et velkomment bidrag til nærmere at bestemme de nævnte kirkers alder. Naar det forøvrigt gjentagende er sagt af en af vore mest frugtbare historiske forfattere, at man i enkelte bygder af landet paa den omtalte del af stavkirkerne har det løierlige navn »perialen«, som han mener kan hidhøre fra det latinske perivallium, saa hviler det hele paa en ren misforstaaelse, idet sammenhængen kun er denne, at sognepresten i Aal i 1853 fortalte til en arkitekt som exempel paa ord, man kunde høre af bønderne der, at en vigtig snob engang kaldte den omtalte del i Aals kirke for »perialen«.

[2] Denne bro, hvorover der til vor tid hang det store krucifix (Kristus paa korset med Maria og Johannes ved hver sin side), antagelig fra 18de hundredaar, gik fra Schønings dage under det urigtige navn af »banlysningsaltanen«, men svarer ogsaa med hensyn til krucifixets art ganske til det engelske »Rood-loft«. Banlysning omtales kun to gange i domkirken, nemlig i 1194 af Sverre og i 1300 af kannikerne, og det heder da, at handlingen foregik i koret (*á kór*). Det var ogsaa tilfældet med alle andre bekjendtgjørelser i kirken, at de foregik *yfir* eller *á kór* (Biskup. sög.).

talte[1] kildevand, lidt længer øst et portal, efter traditionen og vistnok med fuld grund kaldt erkebiskopsdøren; endvidere var der paa nordre side en udgang til sakristiet i forbindelse med et da i dette foretaget gjennembrud, og endelig var og er der paa omgangens tre østligste sider indgang til derværende udskud eller »stuker« med altere, sandsynligvis de samme, der i diplomer fra begyndelsen af det 14de hundredaar træffes med navnene Halvardsstuka, Mariustuka og Olafsstuka, saaledes at formodentlig den første laa mod nord, den anden efter sedvanlig engelsk skik mod øst og den tredje mod syd, altsaa ved siden af den ovennævnte Olafsbrønd.

Hvad der i det store viser sig eiendommeligt ved dette nye høikor, er en sterk paavirkning af den omtalte *Beckets crown* ved siden af originale forbindelser med de ældre skjævheder, endvidere for første gang i Norge anvendelse af den gotiske, særlig »den tidlig engelske« stil, dog endnu med svagere præg i stræbepiller og stræbebuer og paa sine steder endnu blandet med rent romanske former saasom firkantede plader *(abacus)* paa kapitæler istedetfor runde, dertil en næsten overvældende rigdom af detaljer, hvoriblandt rent kunstneriske skulpturverker, blandt de første dog mange fremkomne ved reparationer i senere tid langt ud i det 14de hundredaar og i den »dekorerede stil«, som f. ex. det saakaldte fiskeblæreornament paa korbuen.

---

[1] Uvist med hvad grund siger Gustav Storm i sin oversættelse af Heimskringla (s. 425), at den omtalte kilde ikke var i domkirken, men i en brønd i den ca. 1179 flyttede Mariakirke. Men brønden i domkirken maa naturligvis være seet af Snorre selv (jfr. s. 137) under hans første ophold i Nidaros 1218.

Efterat høikoret saaledes var færdigt nogen tid, uvist hvor lang, før 1218, skred man, vistnok i umiddelbar forbindelse dermed, til en ombygning af koret, som vedvarede indtil ialfald før 1230, da Snorre antagelig skrev og ser for sig »det store mønster, som nu staar«.

Arbeidet gik da ud paa at borttage de omtalte skranker (jfr. s. 160), nedtage de tykke mure og erstatte dem med søiler, triforier, klerestorier og krydshvelv, dækket med tag, hvis gesims og møne fik den større høide over de forrige og tverskibets, som har været bevaret til vor tid; dertil kom noget aldeles nyt, et sideskib ved hver side, det søndre med et skjønt portal, nu den efter en vistnok rigtig tradition saakaldte kongeindgang, medens det nordre skib for en stor del indtog det oven (s. 161) omtalte forrige rum mellem kirken og sakristiet, hvis dør til den side ligesom den modsvarende i kirken sløifedes som unyttig, efterat adgangen til sakristiet som oven anført var henlagt til høikoret. Endelig var det vistnok da for at faa adgang gjennem sideskibene til høialteret, da det ikke kunde ske for lægfolk gjennem koret, at de to stygge uforholdsmæssig høie spidsbuede aabninger blev gjort i tverskibets østvægge, medens taarnkvadratet allerede tilforn, som vi skal se, var henlagt til koret.

Saaledes var kirken nu østenfor taarnet overalt udstyret med rigere former og stil i medfør af den nyere tids krav og erkebiskopdømmets værdighed, medens alt vestenfor fra og med taarnet stod tilbage i sin oprindelige tarveligere form; navnlig taarnet som det synes i sin ufærdige tilstand fra erkebiskop Eysteins dage. Rimeligvis blev da dette parti forsynet med manglende endnu synbare spidsbuede dele og spir, alt af hensyn til det, som det har vist sig svage fundament, vistnok med modificerede høideforhold, og særlig spiret kun udført af træ tækket med kobber eller bly.

Gaar vi nu over til det sidste tidsrum af kirkens tilblivelse, kan det merkes, at det lige fra P. A. Munchs tid almindelig har været gjenstand for flere misforstaaelser. Dets begyndelse er knyttet til erkebiskop Sigurd Eindridessøn, som tiltraadte embedet i 1230 og døde 1252. Der nævnes intet i Sagaen (Haakon Haakonssøns) om hans byggevirksomhed, førend det med engang heder: »denne sommer (1248) havde han ladet lægge grundvolden til Kristkirken saa langt mod vest, som den nu er« (d. v. s. ca. 1265, da sagaen antages forfattet). Her opstaar først af sig selv det spørgsmaal, hvorfor dette arbeide først da blev foretaget, og det ligger da nær at antage, at Sigurd inden den tid havde været beskjæftiget med andre arbeider, navnlig som anført i taarnet, og som ikke kan skjønnes at være udførte af andre end af ham. Rimeligvis først efter udførelsen af dette var det, at erkebiskoppen skred til det arbeide, hvorom sagaen beretter; men her har der da og efter P. A. Munch gjort sig en misforstaaelse gjældende, idet man almindelig har antaget, at erkebiskoppen lagde grunden til hele kirkens bygning vestenfor taarnet og fortsatte arbeidet indtil sin død, medens meningen aabenbart er den, at han i forbindelse med udvidelsen af begge sideskibe lagde grunden til forlængelse mod vest af det hele med afslutning af en ny front, hvis grundplan viser stor lighed baade med Eysteins skib (se O. Kreftings bog »Om Trondhjems domkirke« 1885 pl. 92), men i større maalestok og med Wells kathedral, hvis front som færdig blev indviet 23 februar 1239 og saaledes i 1248 meget vel har kunnet tjene som forbillede. Det staar nu igjen at bestemme, naar den hele bygning var færdig; herom har vi, som ellers ofte, ingen beretning. Som bidrag til at fastsætte dette tidspunkt er af forskjellige foreslaaet følgende 4 alternativer: 1265, 1299, 1308, 1328. Af disse falder dog for det første

1299 strax bort, da den forudsatte kroning af kong Haakon den 5te og hans dronning ikke fandt sted i Trondhjems domkirke, men i Halvards kirke i Oslo; heller ikke kan i denne forbindelse benyttes aarstallet 1328, fordi ogsaa her er indløbet en misforstaaelse af P. A. Munch. Naar det nemlig heder i erkebiskoppens beretning om kirkens brand i dette aar, at blandt andet alt træverk brændte baade indvendig og udvendig, kan vel ikke, saaledes som Munch opfattede det, ved træverket paa sidstnævnte sted forstaaes stilladser, og hvoraf han sluttede, at kirken endnu dengang var under bygning. Det er i sig selv lidet rimeligt, at erkebiskoppen, idet han omtaler den store skade, selve kirkens bygning led, kunde have tænkt paa noget saa underordnet, som ydre stilladser; hvorimod han, foruden til de indre trælofter i Eysteins skib og tverskibet utvilsomt med det ydre træverk sigter til tagenes bedækning med træspaan, da skifer dengang endnu neppe blev brugt her i Norge, hvad vi nedenfor vil faa et bekræftende exempel paa, og naar Absalon Pedersen beretter, at kirken stundom var tækket med bly og stundom med kobber, saa var dette selvfølgelig kun tilfældet med taarne og lignende ophøiede partier. — Naar saaledes de to sidstnævnte beretninger fra 1299 og 1328 maa sættes ud af betragtning, er der følgelig, saavidt bekjendt, kun levnet os de to andre aarstal, 1265 og 1308 som alternativer for bestemmelse af tiden for kirkens fuldførelse, og af disse omtale vi her det sidste først.

I sit testament af dette aar udtaler den bekjendte stormand hr. Bjarne Erlingssøn († 1309), at han vilde begraves i Trondhjems domkirke »ved det yderste alter i det sydvestre hjørne af det nye verk«, altsaa i det underste rum af det sydvestre hjørnetaarn. Af dette følger nu, at kirkens vestende var fuldt færdig, og forøvrigt

bliver derved styrket den ovennævnte antagelse, at erkebiskop Eystein før 1179 fik fuldført kirkens nye skib. Det maa altsaa være dette, ikke derimod alt, hvad der ligger østenfor, der tænkes som det gamle, i modsætning til det nye verk. Men om vi end maa komme til det sikre resultat, at vestfronten og dermed hele kirkens bygning var fuldført nogen tid før 1308, lader det sig dog ikke vel gjøre at skyve dette tidspunkt saa langt tilbage som til 1265, skjønt verket da, siden dets grundlæggelse i 1248, maa være kommet et godt stykke paa veien, naar vi mindes, at midtskibet for største delen var færdigt allerede før 1180 fra Eysteins haand.

Af disse grunde kan det vistnok som endeligt resultat antages, at hele kirken var færdig ialfald før ca. 1280, efterat den vestre gavlside i erkebiskop Eysteins skib var borttaget og i forbindelse dermed alt vestenfor opført fra nyt af i overensstemmelse med den tids engelske gotiske stil.

Allerede som følge af denne stil og den typiske engelske skik maatte der i domkirkens vestgavl have været en rund lysaabning (eng. *rose-window*) og nedenfor denne et stort flerdelt spidsbuevindu, saaledes som vi ogsaa omtrent samtidig træffer det i Stavanger kirkes østfront. Dertil kommer, at vi faar bestyrkelse paa den førstnævnte lysaabning, naar det hos Absalon Pedersen (N. Mag. I) heder, at der i gavlen (jfr. Schønings »øverst oppe i gavlen«) var en forgyldt eller straalende rose, som vi ogsaa kan se i Nidaros gamle bysegl.

Endnu en bestyrkelse paa det omtalte store spidsbuevindu faar vi rimeligvis af de forandringer, som er foretagne i vestfrontens midte, naar vi tillige erindrer, at Eysteins skib lige til branden i 1328 (se s. 171) havde sperreloft. Her ser vi nu, at medens det omtalte vindu oprindelig ved sin horisontale sole eller bund dannede et

forbindende led mellem murgangene i vinduets begge sider, blev dette led med dets undermur nedskaaret et stykke og den nye bund ved trapper sat i forbindelse op til de nævnte murgange. Hvad er nu grunden til denne forandring? Jeg skjønner ikke, at den kan forklares anderledes, end at da sperreloftet efter branden blev afløst af hvelving, maatte vinduet tabe noget af sin høide, og som erstatning derfor fik det en forlængelse nedad. I forbindelse hermed er da rummets møne forhøiet i flugt med korets. Er dette rigtigt, vil man derved faa en bestyrkelse paa, at det meget omtalte gavlspor, der allerede var vel kjendt af arkitekt Christie, maa hidrøre fra en meget senere tid; thi havde taget været lagt saa høit strax efter branden, vilde det naturligvis været unødigt at foretage en saadan nedskjæring for vinduet i vestfronten, som ovenfor nævnt.

Men under saadanne omstændigheder kan der ikke tages hensyn til dette spor, da en restauration som denne efter den eneste rigtige opfatning alene har at holde sig til bygningen saaledes, som den stod der i sin bedste tid.

KANSLER-EMBEDETS LEDIGHED 1542—1547.

AF

DR. YNGVAR NIELSEN.

Det er velbekjendt, at den danske Adelsmand Morten Krabbe, som var Norges Riges Kansler og med dette høie Rigsembede forenede Værdigheden som Provst ved Mariakirken i Oslo, døde i 1542, og at der saa foreløbig ikke udnævntes nogen Efterfølger. Embedet henstod da ledigt indtil 1547, i hvilket Aar en anden dansk Adelsmand, Peder Huitfeldt, blev Norges Riges Kansler og forlenedes med det Jordegods, som henlaa til Mariakirken. At der i Mellemtiden ingen Kansler var udnævnt, har været anseet som en sikker Kjendsgjerning. I sin Udgave af Nils Stubs Optegnelsesbøger (1895) har imidlertid H. J. Huitfeldt-Kaas omtalt en Mand, hvem han kalder *Kansleren* Nils Henrikssøn, og som døde 1546. Denne Meddelelse er anført uden Kildehenvisninger og uden nærmere Begrundelse, uagtet den strider mod alt, som tidligere havde været lært angaaende Embedet som norsk Rigskansler, den øverste Tilsynsmand med hele Norges Retsvæsen.

Da jeg skulde udarbeide den (fjerde) Del af den nye Norges Historie, som nu udkommer, ansaa jeg det nødvendigt at undersøge Tilfældet, hvorvidt det virkelig skulde forholde sig saaledes, at der i de Aar (1542—

1547), som ellers har været regnet for den kanslerløse Tid, dog skulde have været en fungerende Kansler og det ovenikjøbet en Kansler, i hvem det efter Navnet laa nærmest at se en uadelig (*uædel, ufri*) Mand. Det var mig paafaldende at finde dette hos en Forfatter, hvis Specialfag netop skulde være den norske og den danske Adelshistorie.

Jeg skred derfor til en Undersøgelse, hvis Resultat jeg her skal meddele.

I Norske Rigsregistranter, I, S. 66, nævnes, at Nils Henrikssøn, *Slotsskriver paa Akershus* fik Brev paa Provstiet i Mariakirken i Oslo. Brevet er dateret 22 Mai 1543. Smstds. S. 89 findes et Brev af 3 Januar 1547, der nævner Nils Skrivers Arvinger, og som tillige viser, at han kun betragtedes som Slotsskriver. Alligevel har denne Nils Skriver i et Landsvistbrev af 8 Januar 1544 (Diplomatarium Norvegicum, II, No. 1141 og Norges Historie, IV, 1, S. 69) tillagt sig selv Titelen: Provst i Oslo og Norges Riges Kansler. I et Brev af 5 Januar 1545 (Dipl. Norv. VIII, No. 779) kalder han sig: Provst til Marie Kirke udi Oslo. Af et Brev fra Hr. Eske Bilde af 23 Juni 1546 sees, at Peder Hanssøn Litle da havde indberettet til denne, at Nils Skriver, »som havde Provsteriet i Oslo«, da var død. Der androges derfor nu om, at »Riget« igjen maatte »besørges med en god, vis og forstandig Mand til en Kansler« (Dipl. Norv., XIII, No. 682). Peder Hanssøn lod til samme Tid Raadmand i Oslo, Nils Stub udfærdige Landsvistbreve; i et saadant af 29 Juni 1546 (Dipl. Norv., VIII, No. 787) siger han, at han indsegler paa Peder Hanssøns Befaling.

I de første Dage af Januar 1547 fik Norge som foran nævnt atter en Kansler i Peder Huitfeldt (Norske Rigsregistranter, I, S. 90), som tillige fik

Norges Krones Provsti udi Mariekirken i Oslo (smstds. og Dipl. Norv., XV, No. 567). Nils *Skriver* nævnes derved som den, der havde havt Provstiet i Værge og Forlening.

Af disse Aktstykker kan intet Bevis udledes for, at Slotsskriveren paa Akershus har været udnævnt til Kansler. Antagelig er det Befalingsmanden paa Akershus, hvem det har paaligget, i Kansler-Embedets Ledighed, at besørge Udstedelsen af Landsvistbreve, og han har da overladt Slotsskriveren at ordne dermed, idet denne som Løn har faaet Forleningen med Mariakirkens Provsti og dets Jordegods. Dette kan have været tænkt som en blivende Ordning, hvorved enten den enkelte eller samtlige Lensherrer skulde udøve Kanslerens Myndighed med at udstede Kongsdag og Landsvist. Nils Henrikssøns Anvendelse af Kanslernavnet er da noget, han har gjort paa egen Haand, i Henhold til de gamle Formler for saadanne Breve. Men dette kan ikke berettige til nu at give ham samme Titel, ligesaa lidt som Nils Stub. Af andre er han i Samtiden ikke kaldt saa. Naar Huitfeldt-Kaas har anvendt Kanslertitelen, da er dette antagelig skeet i Henhold til C. C. A. Lange, som har brugt den om Nils Henrikssøn i Dipl. Norv., II, S. 848. Hr. Eske Bildes Brev kunde opfattes, som om Slotsskriveren havde været Kansler. Men det vilde ikke passe ind i de andre Breve. Hvad Peder Hanssøn og han har foreslaaet, kan derfor vanskelig tænkes anderledes end, at de har ønsket et Ophør med den midlertidige Ordning for atter at faa en Norges Riges Kansler som før i Tiden. Hverken Peder Hanssøn eller Hr. Eske kan have anseet det passende at have en Slotsskriver som Rigskansler.

SKALDEDIGTNINGEN OG NORGES ÆLDSTE HISTORIE.

AV
ALEXANDER BUGGE.

Professor Finnur Jónssons utmerkede utgave av den norsk-islandske skaldedigtning[1] har for første gang gjort det mulig mere indgaaende at studere vor gamle digtskat i dens historiske sammenhæng. Hverken Vigfusson (i Corpus Poëticum Boreale) eller endnu mindre Wisén (i Carmina Norrœna) har jo medtat alt som findes av gamle digte. Desuten opfylder ikke Vigfusson, trods sine mange andre fortjenester, de krav som nu stilles til paalitlig og nøiagtig utgivelse. I den henseende er Finnur Jónsson uovertruffet. Hans utgave vil faa betydning ikke bare for filologien, men kanske endda mere for historien. De som hittil har skrevet om Norges historie i 10de og slutningen av 9de aarh., har først og fremst lagt sagaerne til grund for sin fremstilling. Det er tilfældet med Munch og Sars, ja endog med Gustav Storm i hans utrykte forelæsninger. Jeg havde heller ikke selv, før Finnur Jónssons utgave saa lyset, rigtig forstaaelsen av at de fleste avsnit av denne tids historie kan skrives paa grundlag av skaldenes kvad. Snorre har skjønt det, men han har ikke kjendt, eller ialfald ikke benyttet alle de kvad som endnu foreligger.

[1] Den norsk-islandske Skjaldedigtning, udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson, hefte I, A og B, Kjøbenhavn 1908.

Desuten gir digtene i mange tilfælder oplysninger, som sagaernes prosatekst tier om. Jeg skal søke i kronologisk rækkefølge at meddele en del av de ting, som jeg under min gjennemgaaelse av Finnur Jónssons utgave har merket mig.

Jeg forbigaar den ældste skald, Brage den gamle Boddason, hvis levetid Finnur Jónsson sætter til omkr. 800—850. Jeg kan dog ikke tro at Brages »Ragnarsdrápa«, til trods for dets alderdomlige præg, virkelig er saa gammelt og at det er digtet til Ragnar Lodbrok. Ragnar nævnes ikke ved navn, men bare som *enn mæri mǫgr Sigurðar* (Sigurds navngjetne søn), et uttryk som passer paa en fortidshelt, men ikke paa en konge som levede samtidig med skalden. Adjektivet *mærr* tilhører først og fremst Eddadigtningen, ikke skaldedigtningen.

Desuten er vel de fleste nu enige om at Ragnar Lodbrok ikke var søn av Sigurd Ring, som selv er en sagnkonge og neppe nogensinde har været konge i Danmark og Sverige [1]. Endnu i 10de aarh. vidste traditionen intet om at der med Ivar Vidfadme og Sigurd Ring var kommet en ny æt paa tronen i Danmark og Sverige, men trodde at de danske konger fremdeles stammede fra Harald Hildetand. I et digt om Harald Blaatand siger Einar Skaalaglam: »Der vil aldrig fødes et medlem av Hildetands æt mere gavmild end du« [2]. Jeg tror snarest at Steenstrup har ret i sin undersøkelse, og at Ragnar Lodbrok tilhørte den danske kongeæt, men havde grundet et rike i Frisland.

Skaldedigtningens betydning for Norges historie begynder med Harald Haarfagre og hans samtid. Om Ynglingatal skal jeg her ikke tale. Jeg skal bare nævne at

---

[1] Jfr. Steenstrup, Normannerne I, s. 81 f., 91 ff.
[2] Skjaldedigtning, B., 117.

Tjodolv av Kvines andet digt »Haustlǫng« er digtet til en mægtig mand ved navn Torleiv[1]. Overleveringen siger at det var Torleiv Spake, som levede i Hordaland paa Haakon den godes og i slutningen av Harald Haarfagres dage, og som skal ha hjulpet kong Haakon med at sætte Gulatingslagen. — Jeg tviler ikke paa at denne Torleiv Spake har levet; Are nævner ham jo; — men da maa Torleiv spake paa Halvdan Svartes tid være en sagnfigur. Tjodolvs »Haustlǫng« maa da være blit til henved 930—950[2]; men er dette saa, da kan ikke Ynglingatal være fra henved 850—860. Ragnvald den hæderhøie maa da ha levet henved aar 900 eller senere, altsaa paa en tid, da Harald Haarfagre havde samlet Norge til ett rike. Ragnvald maa følgelig ha været konge utenfor Norges grænser, sandsynligvis i Vesterlandene.

Torbjørn Hornkloves »*Haraldskvæði*« har forlængst vundet hævd som en hovedkilde til Harald Haarfagres historie. Det skildrer, vet vi, Haralds ungdom, kampen i Hafrsfjord, Haralds giftermaal med den danske kongedatter og livet ved hans hird. Men ogsaa »Glymdrápa« gir vigtige bidrag, idet det nævner alle Haralds kampe undtagen slaget i Hafrsfjord. Første vers lyder i Finnur Jonssons oversættelse: »Fyrsten, altid heftig vred paa urostifterne, havde en kamp paa heden, før krigeren begav sig, storslaat i sine foretagender som han er, paa skibe til kamp«[3]. Det følgende vers siger likeledes at

---

1 Hvé skalk góðs at gjǫldum gunnveggjar brú leggja — — — — — — raddkleif at Þorleifi.

2 Andre vidnesbyrd tyder ogsaa paa at Tjodolv levede ved denne tid. Paa Ormen lange kjæmpede ved Svold iaar 1000 Þorgrimr Þioðolfsson or Hvini (Odd munk, utg. av P. A. Munch, k. 58). Hans »frænde« Kári enn svarti levede paa Harald Haardraades tid (Íslendinga sögur I, s. 327).

3 Hilmir réð *á heiði*, hjaldrseiðs, þrimu, galdra óðr við œskimeiða ey vébrautar, heyja.

Harald lot kampgnyet gjenlyde paa ulvenes vei, før han satte skibene i sjøen. Harald har med andre ord, før han byggede sin flaate i Trondelagen, kjæmpet tillands, det sagaerne ogsaa nævner. Den første av disse kampe maa ha været paa Hedemarken, for det kan vel ikke være tvil om at »paa heden (eller heien)« (*á heiði*) i første vers betyder »paa Hedemarken«. Glymdrápa bestyrker videre sagaens ord, at Harald næsten var et barn, da han begyndte at samle Norge. Det kalder ham nemlig *barnungr* (»endnu i barnealderen«)[1]. Videre nævner dette kvad, som bekjendt, sjøkampen ved Solskjel, kampene mot Sveakongen ved Gautelven og Haralds Vesterhavsfærd. Glymdrápa's ord viser ogsaa, at den flaate Harald seilte med paa Vesterhavsfærden, var bygget ved Nidelvens os; det maa ha været den flaate som Harald byggede, da han havde vundet Trøndelagen og om vinteren bodde paa Lade. Skalden kalder nemlig Harald i verset om Vesterhavsfærden for *lundr Niðar varga*[2] »Nidelvens vargers træ«, d. e. krigeren som fører Nidelvens skibe (eller de i Nidelven byggede skibe). Denne flaate havde vistnok større og bedre skibe end vanlig var i den tid. Digteren siger at Harald »*rak út á mar rausnar ræsinaðr ok nǫkkva*« (»han satte ut paa sjøen rausnens prægtige drage og andre skibe«). »Rausn« kaldtes den del av skibet som gik fra stavnen og agter til øserummet. At Harald kunde bruke de samme skibe i sine første kampaar og paa sin Vesterlandsfærd, er ikke underligt. Eirik jarl kjæmpede ombord paa sin jernbeslaatte »Barde« baade i Hjørungavaag (986) og ved Svolder (aar 1000).

---

[1] Glymdrápa, str. 3: Hrjóðr lét hæstrar tíðar
harðráðr skipa bǫrðum
báru fáks ens bleika
barnungr á lǫg þrungit.

[2] Glymdrápa, str. 8: Niðar varga lundr vann sókn á sandi.

Fra Harald Haarfagres sidste dage findes et digt som ogsaa eier stor historisk interesse. Vinteren efter at Bjørn Farmand var dræpt var Eirik Blodøks i veitsle paa Selven indenfor Agdenes (gaarden tilhørte rimeligvis Sigurd Ladejarls bror Grjotgard). Dér kom hans halvbror Halvdan Svarte, som var underkonge i Trøndelagen, uforvarende over ham. Eirik undkom til sin far Harald Haarfagre, som samlede en hær og fór med ild og sverd mot Trønderne. Halvdan Svarte samlede ogsaa folk og skibe, og det saa ut til kamp mellem far og søn. Da fik skalden Guttorm Sindre ved sine forbønner kongerne til at slutte fred og forlik. Om dette fortælles i et digt, som kaldes »Sendibítr« og skal være digtet av Jorun Skaldmøy. Versene findes spredt i Heimskringla, Olav den helliges saga og Snorres Edda. Digtet fortæller først om Harald, som herjende og brændende drager mot Trønderne: »Hus sank i grus for ildsluerne.« Halvdan Svarte faar vite dette og drager imot sin far. Det ser ut til kamp: »Kjæmpernes mægtige konge gjorde sig færdig til at glæde sig, da krigerne turde rødfarve spydene i blod.« Derpaa skildres forliket: »Hvor vet to overmaade gavmilde konger større hæder gjort mot krigerne, end de hughaarde fyrster ydede mændene for lovkvædet til den ublinde (ɔ: klartskuende) Sindre? Yngves (d. e. Yngveætlingens, Haralds) grund til vrede blev fjernet.« Sidste strofe handler likeledes om Guttorms skaldeløn og siger at »i forveien havde de to kongers hær gjort sig færdig til sverdenes møte«.

Vigfusson (II 321) tror snarest at Jorun Skaldmøy levede paa Olav Haraldssons tid. Men dertil er der ingen grund. Hendes digt er altfor fuldt av karakteristiske enkeltheter. Indre grunde viser at digteren har været en kvinde, sandsynligvis en ung dilettant. Hun bruker uttryk og kjenninger som ingen krigsvant skald vilde bruke, f. eks.: »Fyrsten ofte farvede vaabnene røde i fælt folks

blod« *(í blóði óþjóðar)*; og hun kalder krigerne *morðs-magnendr* (de som volder mord). Fornøilig er især anden strofe (Skjaldedigtning B., s. 53):

Haralds frák Halfdan spyrja
herðibrǫgð, en lǫgðis
sýnisk svartleitr reyni
sjá bragr, ens hárfagra.

»Jeg har hort at Halvdan spurgte Harald den haarfagres kraftige handlinger; men krigeren synes nok at dette digt er svartlet«. Den sidste sætning *(en sjá bragr sýnisk lǫgðis reyni svartleitr)* er rent ut sagt noget sludder. Den er blit til i den skjæreste rimnød. Den unge digtermø har nævnt Haralds tilnavn *enn hárfagri*, og da maatte hun ogsaa soke at faa indflettet sonnen Halvdans kjendenavn *enn svarti*; men det har hun ikke kunnet faa til paa anden vis.

Til Eirik Blodokses historie eier vi, som bekjendt, en ypperlig kilde i Egil Skallagrimssons digte. Det tør hænde at en del av lausaviserne i Egils saga ikke er digtet av Egil selv, — de fleste er dog præget av hans sterke aand og gir os et klart, om end farvet billede av Eirik som konge baade i Norge og i York. Vi moter i dem for første gang Eiriks tilnavn Blodøks[1], som han har faat, ikke fordi han var den kamplystne viking, men som sine brodres banemand. Likeledes gir Egil ham tilnavnet »folkeundertrykkeren« *(folkmýgir)*, — vistnok fordi han har søgt at opretholde Haralds ovrike, og kalder ham »mændenes fiende, som krænker helligdommen« *(lofða stríði,*

[1] Lausavísur, nr. 22 (Skjaldedigtning s. 47):
Bǫrðumsk vér, né virðak,
vígleiptr sonar, heiptir,
Blóðøxar rauðk blóði
bǫðmildr ok Gunnhildar.
Om tilnavnet jfr. Ágrip: því var hann kallaðr blóðøx, at maðrinn var ofstopamaðr ok graupr.

þanns grandar vé); — vi tør tro at Eirik Blodøks likesom Harald Haarfagre har været en slags hedensk rationalist, som ikke har trodd paa æserne; siden skal han jo være blit døpt i England. — Ogsaa Gunhilds billede tegnes i faa ord: »Hendes sind er grumt« siger skalden.

Mere sympatisk er det billede som Egil tegner av Eirik Blodøks i York. Den eneste gang Egil i sit lange liv virkelig var rædd, var vel da han traadte frem for sin gamle dødsfiende i York og knælende lagde sit hoved i hans hænder. Kongen, som »sat i landet under rædselshjelmen og styrede i York med ubøiligt sind« (við stirðan hug), har tydelig gjort et mægtig indtryk paa Egil. Atter og atter kommer han baade i sine lausaviser og i Arinbjarnarkviða tilbake til dette møte, da han mottok sit hoved i skaldeløn og fremførte sin Hovedløsning for kongens knæ. »Ei var skinnet fra Eiriks øine trygt at skue eller skrækløst, da fra ædlingens ormglinsende pandemaane rædsels straaler ut der skjøt.«

De digte som handler om Haakon den gode, er for vel kjendt til at jeg her skal komme nærmere ind paa dem. Ogsaa til Harald Graafelds historie gir skaldenes kvad vigtige oplysninger. I sin Gráfeldardrápa besynger Glum Geirason Haralds vikingtog før han blev Norges konge, hans senere kampe, fremforalt hans Bjarmelandsfærd, hans død. Om Haralds Bjarmelandsfærd siger skalden at han havde en kamp paa bakken ved Dvina (á Vínu bakka), og at han rødfarvede sverdet »nord for den brændende by, hvor jeg saa Bjarmerne flygte«[1]. Bjarmernes by er, har man trodd, Cholmogory, som ligger lidt

---

[1] Gráfeldardrápa, str. 5 (Skjaldedigtning, B., s. 66 f.):
Austr rauð jǫfra þrýstir
orðrakkr fyr bý norðan
brand, þars bjarmskar kindir,
brinnanda, sák rinna.

længer oppe ved elven end Arkangelsk, og hvor der altsaa maa ha været en slags bybebyggelse med træhuser. Haralds færd fik større betydning for Norge end nogen anden norsk konges krigstog utenfor vort lands grænser, naar undtages Harald Haarfagres. Ved denne færd blev Norges vælde utstrakt ikke bare over Finmarken, men ogsaa over Kolahalvøen; grænsen mot Bjarmerne var forbjerget Vegistafr (Sviatoi Nos), som nævnes som Norges grænse ikke bare i lovene, men alt i Tord Kolbeinssons Eiriksdrápa[1]; her heter det at efter Svolderslaget kom landet fra Vegestav i nord til Agder i syd under Eirik jarl. Harald Graafelds Bjarmelandsfærd nævnes ogsaa av skalden Kormak, som selv var med paa toget. Den har vist i det hele gjort et stort indtryk paa samtiden. Der havde nok alt tidligere været færder til Hvitehavet; men ingen norsk konge havde før gjort krigstog til saa fjærne egne. Intet under at vi finder elven Dvinas navn (Vína) i kjenninger hos samtidens skalder og i Grimnesmaals fortegnelse over mytiske elver (str. 28 eller 15) og Gandvik (Troldomsviken) i Eiliv Gudrunarsons Þórsdrápa (str. 2).

Av ikke liten interesse er de vers i Gráfeldardrápa som handler om kampen paa Hals (ved indseilingen til Limfjorden), hvor Harald Graafeld faldt. Som bekjendt har sagaerne en lang fortælling om at Haakon jarl, som var flygtet til Danmark, ved sine samtaler med kong Harald Gormsson og med Guld-Harald fik utvirket at Harald Graafeld blev indbudt til Danmark, og at Guld-Harald drog i kamp mot ham og dræpte ham. Den almindelige mening er vistnok at disse samtaler er uhistoriske.

---

[1] Vigfusson II 104. [Efterat dette var skrevet, ser jeg at Finnur Jónsson i fortsættelsen av sin »Skjaldedigtning«, B., s. 204 læser: frá Veigu suðr til Agða (»fra Veiga syd til Agder«). Dog var der ved Vega i Haalogaland ingen nordgrænse.]

Slik uttaler ialfald Gustav Storm sig i sine utrykte forelæsninger. Men det heter i Glum Geirasons draapa (str. 9):

> sendir fell á sandi
> sævar bals at Halsi
> (olli jǫfra spialli)
> orðheppinn (því morði).

Finnur Jonsson oversætter: »Den fyndige gavmilde fyrste faldt paa strandbredden ved Hals. Jarlen (Haakon) voldte det drab«.

I Storms oversættelse av Heimskringla heter det[1]:

> Den gavmilde høvding
> faldt ved Hals paa sanden;
> fyrsternes ordsnilde
> frænde voldte mordet.

Finnur Jónsson tar i sin oversættelse *orðheppinn* som tillægsord til *sendir sævar bals* (d. e. Harald Graafeld), mens Gustav Storm mener at det hører til *jǫfra spialli.* Jeg kan ikke skjønne andet end at Storm har ret; desuten synes jeg »ordsnild« er en bedre oversættelse av *orðheppinn* end »fyndig«. Sidste led i *orðheppinn* hænger sammen med *happ* »lykke«: ordet maa betyde »den som er heldig i (eller i valget) av sine ord»; men at Harald Graafeld var ordsnild vet vi intet om. Derimot vilde jeg ikke som Storm oversætte *spialli* med »frænde«; ordet hører sammen med *spjall* »samtale«. Jeg tror ordet er valgt med vilje, netop paa grund av Haakons samtaler med Harald Blaatand og Guld-Harald, og vilde oversætte det med »samtaleven«; hele sætningen blir saaledes: »fyrsternes ordsnilde samtaleven voldte det mord«. Ogsaa Einar Skaalaglam i Vellekla bevidner at Harald Graafelds død var en hævn av Haakon jarl for drapet paa hans far. Han siger i Vellekla (str. 13): »Krigeren

[1] Olav Trygvesøns saga, k. 14.

vendte ikke tilbake før han havde hevnet sin far; han fik Hordekongens liv i sin magt« *(herforðuðr réð fjǫrvi Hǫrða konungs)*. Vi tør saaledes tro, at det virkelig var Haakon jarl som stod bak og ved sine samtaler fik utvirket at Harald Graafeld blev indbudt til Danmark og overfaldt av Guld-Harald, som igjen blev dræpt av Haakon.

Mere end over nogen anden norsk høvding i det 10de aarh. kaster skaldenes kvad lys over Haakon jarl. Haakons far Sigurd maa alt ha yndet skaldene. Vi eier endnu strofer av en Sigurðardrápa, som er forfattet av den unge Kormákr Ǫgmundarson. Dette digt har sin betydning, fordi det viser os Haakon jarls forutsætninger. Sigurd, hvis stammeland var Haalogaland og Ørlandet (han kaldes jo Yrnernes jarl), har, ser det ut, alt under Haakon den gode indtat en næsten uavhængig fyrstelig stilling i Trondelagen. Han var en fredlig fyrste, som fremfor alt stræbte efter at sikre sin stilling i Trøndelagen. — Vel siger Kormak: »Sverdet skaffer den kampraske Sigurd jarl land«[1]; men det er vist bare et laan fra Glum Geirasons kvad om Eirik Blodøks, hvor det ogsaa som et slags omkvæd heter: »Sverdet skaffer Eirik guld og land«[2]. — Kormaks draapa viser os Sigurd jarl som den gavmilde vogter av gudehovet paa Lade og som den høibaarne fyrste, der likesom Harald Haarfagre utleder sin æt fra guderne selv. I sidste strofe siger skalden: »Algildan biðk aldar allvald of mér halda ýs bifvangi Yngva ungr« (d. e.: Jeg, som er ung, beder den gilde styrer av Yngves æt at holde sin haand over mig). *Allvaldr* som værdighetsnavn paa jarlen synes alt at kjendetegne ham som den uavhængige fyrste; mig bekjendt brukes det ellers bare

[1] Sigurðardrápa, str. 2:
hjǫrr fær hildibǫrrum
hjarls Sigurði jarli.

[2] Brandr fær logs ok landa
lands Eiriki banda (Skjaldedigtn., s. 65).

om konger. Desuten siger skalden at Sigurd er »av Yngves æt« *(allvald Yngva aldar)*. Sigurd jarl var gift med Bergljot, en datter av jarlen Tore den tause paa Møre og Harald Haarfagres datter Aalov Aarbot; hans hustru kunde saaledes siges at være »av Yngves æt«; men han selv var det ikke. Haaløygjarlerne utledede fra først av sin æt fra den mytiske konge Hølge eller Haaloge, Haalogalands eponym og far til jarlernes fuldtro guddom Torgerd Holgabrud. I sit Haraldskvæði (str. 14) nævner Torbjørn Hornklove at Harald Haarfagre, da han ægtede den danske kongedatter, skilte sig ved sine andre hustruer: »hafnaði Holmrygjum ok Hǫrða meyjum, hverri enni heinversku ok Hǫlga ættar, konungr enn kynstóri, es tók konu ena dǫnsku«. Hans hustru »av Holges æt« er jarlen Haakon Grjotgardssons datter Aasa, Haralds første kone. Siden har altsaa ætten øket sin fornemhet. Sigurd jarl har git sit minde til at Yngve eller Yngvefrøy blev kaldt hans stamfar; han har med andre ord regnet sig for likesaa høibyrdig som kongeætten. Hans søn Haakon har fortsat denne politik og fremstillet sin æt som Norges nationale fyrstelinje i motsætning til de halvt utenlandske konger av Yngves æt. Av den grund lot han, efter kampen i Hjørungavaag, den gamle Øyvind Skaldaspiller forfatte Háleygjatal (som et motstykke til Ynglingatal) og lot ham i dette kvad føre Haaløygjarlernes æt tilbake til Sæming, Odins og skigudinden Skades søn.

Haakon jarl var en fra naturens haand ypperlig utrustet mand, like fremragende som diplomat og kriger. Men han eiede ikke litet av parvenuens egenskaper, fremforalt forfængelighet. For at de skulde forkynde hans pris, omgav han sig med en række skalder, som gir os et fyldigt billede av hans liv. Hovedkilden er Einar Skaalaglams Vellekla (»Guldmangel«), som skildrer jarlens bedrifter like fra hans fars død. — Med hensyn til drapet paa Sigurd Lade-

jarl gir digtene os bedre oplysninger end sagaerne. Sagaerne fortæller bare at der gik venskapsord mellem Sigurd jarl og Gunhildssønnerne. Efter den tid havde Sigurd ikke saa stort følge som før. Om høsten var jarlen i veitsle paa Aglo inde ved Trondhjemsfjorden. Da sendte hans bror Grjotgard bud ut til Harald Graafeld, som var paa Nordmøre; kongen seilte indover fjorden og brændte Sigurd jarl inde. Háleygjatal viser os at der er blit sluttet formelig fred mellem Sigurd jarl og Harald Graafeld og avlagt edelige løvter, dem Harald siden brøt. Det heter nemlig (str. 12: Og fyrsten (Sigurd) blev berøvet livet, *þars landrekar Týs áttung í trygð sviku* (hvor kongerne sveg Tys ætling i trygd). »Trygð« betyder, som bekjendt, »ved ed bekræftet fred«. Sigurd jarl har efter Haakon den godes død nægtet at anerkjende Harald Graafeld og gjort sig uavhængig. Saa er der blit sluttet fred, og derefter er jarlen blit dræpt.

Einar Skaalaglams digt gir os flere vigtige oplysninger om Haakons styre i motsætning til Gunhildssønnerne. Det viser os Haakon som den troende hedning, som paany lar Tors og alle gudernes overherjede tempellande bli til sande helligdommer for mændene, og lar os skjønne at Haakons folkekjærhet hænger sammen med at der under ham paany er gode aar: »nu er jorden frugtbar som tilforn« (i motsætning til det av Øyvind Skaldaspiller skildrede uaar under Harald Graafeld). Det bestyrker sagaernes beretning, at Harald Blaatand, da han blev konge av Norge, gav Haakon de syv fylker fra Nordmøre til Rogaland i len. I digtet heter det (str. 14) at Haakon »underlagde sig syv fylker«. Trøndelagen, Naumdølafylke og Haalogaland har Haakon jarl følgelig havt forut, og dér har han efter Harald Graafelds død styret som uavhængig fyrste. I forbindelse med dette maa nævnes et par andre strofer i Vellekla. Digteren skildrer Haakons kamp mot Harald

Graafelds bror Ragnfrød. Den første kamp var uavgjørende. Ragnfrød sat om vinteren søndenfor Stat og havde Firdafylke, Sogn, Hordaland og Rogaland. Om vaaren lot jarlen, heter det, skibe støte fra land fra fire folkland *(af fjórum folklǫndum)*. »Og syv fyrster *(sjau landrekar)* ilede fram paa de myke skiber med krigeren til skjoldenes møte«. I prosaen siger Snorre: »Ham fulgte syv jarler«, som vistnok er en rigtig oversættelse av *landrekar*. I slutningen av sit kvad (str. 37) siger skalden: »*Hvar viti ǫld hjarl sextián jarla liggja svá und einum jarðbyggvi?*« (»Hvor vet folk, at et seksten jarlers land ligger slik under én jordbygger?«). Dette er efter kampen mot Jomsvikingerne i 986. Men Haakons rike gik ikke da længer end før, nemlig til Agder. Det heter i Háleygjatal om Haakon jarl: *þeims allt austr til Egða býs brúðr val-Týs und bœgi liggr*. Haakon jarl var dengang herre over de syv fylker fra Rogaland til Nordmøre, og over de 8 trøndske fylker og Namdalen og Haalogaland, tilsammen 17 fylker. Er digtets oplysning rigtig, og den kan ikke helt avvises, især da den passer til de forutnævnte strofer, skulde der med Haakon selv ha været 17 jarler i hans del av Norge, med andre ord én jarl i hvert fylke. Ialfald maa »en jarls land« *(hjarl jarls)* i Einar Skaalaglams kvad betyde det samme som »fylke«. Dette svarer til hvad Snorre siger, at Harald Haarfagre i hvert fylke satte én jarl, og at hver jarl skulde ha under sig fire herser eller flere. Gustav Storm har i sin bekjendte avhandling om lendermandsklassens talrighet (Hist. Tidsskr. 2. r., b. 4, s. 131 f.) søkt at vise at Snorres oplysning ikke er rigtig, at tvertimot herserne i regelen styrte et helt fylke. Visselig finder vi mot slutningen av Haralds dage herser som fylkesstyrere, men de var i regelen som Arinbjørn herse i Fjordene ætlinger av jarler eller fylkeskonger. Desuten kom der, da Haralds sønner vokste op, mange forandringer i

hans oprindelige styresæt. I regelen var hersen likesom hans arvtager lendermanden bare styrer over en del av et fylke (et herred). Paa Ørlandet finder vi herser av Jernskjegges æt og paa Voss av Horda-Kaares æt. Jeg har undersøkt forholdene i Gulatingslagens fylker. I Fjordene var der før Harald Haarfagres tid foruten kongeætten to jarler, Atle jarl hin mjove paa Fjaler og Roald jarl. Av herser i Fjordene kan nævnes: hovgoderne paa Gaular, Kveldulv (som i et gammelt vers kaldes herse) og Berdlu-Kaare. I Sogn har vi Brynjulv herse paa Aurland, herserne Høyanger-Bjørn, Bjørn Buna (Ketil Flatnevs far) og Vemund Gamle. I Hordaland kan nævnes Horda-Kaares og Viking-Kaares ætter, som vistnok begge bar hersenavn, og desuten hovgoder paa Moster og Tysnesøen. Vi ser saaledes at der før Haralds tid ialfald var flere herser i ett fylke. Mange av herserne tilhørte dog visst samme æt, f. eks. Høyanger-Bjørn og Bjørn Buna. Horda-Kaares æt sat paa Voss, paa Fitjar paa Stord og paa Sole paa Jæderen. Likedan var det med herserne paa Ophaug paa Ørlandet. Hersenavnet maa være gaat i arv baade i den gren som Jernskjegge hørte til, og i hans farbror Reidars æt, som Einar Tambarskjelver hørte til. Vi kjender ogsaa fra Harald Haarfagres tid en række fylkesjarler. Noget andet er at Snorre som vanlig har generalisert altfor meget. Flere jarler som Haakon Grjotgardsson og Ragnvald Mørejarl har styret over mere end ett fylke. Paa Oplandene beholdt Harald de gamle fylkeskonger som skatkonger, og hersen i Gudbrandsdalen havde samme magt som fylkesjarlerne andetsteds. Haralds nyordning har nærmest gjældt Vestlandet. Denne ordning har rimeligvis Haakon, som ingen smaakonger havde under sig, gjenoptat.

Vi ser ogsaa at der i det 11te aarh. var flere (i almindelighet) fire lendermænd i hvert fylke paa Vestlandet.

Som nævnt var lendermændene arvtagere efter herserne; men i fylkerne i Gulatingslagen maa der i det 11te aarh. ha været omkr. 4 herser i hvert. Det heter i et av de ældste avsnit av Gulatingslagen (§ 3): Men to lendermænd skal være efter i Egdafylke, to i Rygjafylke, én i Søndhordland, én i Firdafylke og én i Fjordene for at vogte folks hjem for tyver og ransmænd. Men alle andre lendermænd som er indenfor vort lovomraade, skal fare. Riksarkivar Hertzberg, som har gjort mig opmerksom paa dette sted, er enig med mig i dets betydning.

Digtningerne om Haakon jarl er næsten alle blit til efter den store kamp ved Hjørungavaag, som bragte Haakons selvfølelse til at svulme. Haakon jarl havde længe styret med fuld kongelig myndighet. Fra nu av følte han sig fuldt ut som kongernes jevnlike, om han end bar jarls navn. »Dovres drot« kalder skalden ham. »Hans ry svæver lovprist under himlens fire hjørner«, heter det. Kampen i Hjørungavaag er nævnt av Øyvind Skaldaspiller i Haaleygjatal og i Einar Skaalaglams Vellekla (III); den er skildret utførlig i Tindr Hallkelssons draapa om Haakon jarl. Desuten har vi brudstykker av digte av Þorleifr jarlsskáld Rauðfeldarson, av Hallfrøðr Vandræðaskáld og av Vígfúss Vígaglúmsson foruten oplysninger i Þorðr Kolbeinssons Eiriksdrápa[1]. I det hele var der jo mange Islændinger med i kampen, og fra deres digte og fortællinger, som vel ikke altid bar sandhetens præg, stammer vor kundskap om den. Som det heter i Fagrskinna (k. 20): Skúmr ok Þórðr, er kallaðr var örvhönd, synir Þorkels auðga vestan af Mýrum í Dýrafirði, ok Vigfúss Vígaglúmssunr, Tindr Hallkelssunr, han orti drápu um Hákon jarl, ok í þeirri drápu er mart sagt frá Jómsvíkingum ok þeirra orrostu; fra þessarra manna orðum hafa menn minni haft á því

[1] Skjaldedigtning, B., s. 115, 117, 132, 136, 147, 203.

landi fra þeima tiðendum, sumt með kveðskap ok sumt með frásǫgn annarri. Der har tydeligvis meget tidlig begyndt at gro op en sagafortælling om kampen ved Hjørungavaag; det var jo netop ved denne tid sagafortællingen begyndte at vokse fram. Dette bevidnes ogsaa av Bjarne Kolbeinsson i hans Jomsvíkingadrápa (*Corpus Poëticum Boreale* II, s. 308). Han taler der om de paa Vagns skib fangne vikinger og siger: »De kjække kjæmper talte manddoms ord; dem har folk holdt i minde altid siden (mæltu hraustar hetjor þróttar orð *þau hafa þióðir uppi með fyrðum*)[1].

Som Jomsvikingernes førere nævner de samtdige kvad bare Sigvalde, Bue Digre og Vagn Aakesson. Derimot nævner de ikke om det var under Harald Blaatand eller under Svein Tjugeskjeg at kampen stod. Som bekjendt gaar sagaernes enstemmige vidnesbyrd ut paa at Jomsvikingerne avlagde sit løvte om at drage til Norge ved det gravøl som kong Svein holdt efter sin far Harald Gormsson, mens bare Saxo Grammaticus lar det foregaa under Harald Gormsson. Men hans vidnesbyrd kan her ikke stilles op mot den levende overlevering paa Island. I alt som angaar Norges historie før aar 1000 viser Saxo en utrolig forvirring. Han gjør Haakon jarl til en søn av Harald Graafeld (l. X, I, s. 482). Hans skildring av kampen er, uagtet den nævner et ellers ukjendt navn, Karlsevne, utelukkende bygget paa islandske kilder. Munch har víst at sagaernes tidsregning er gal. De sætter Harald Blaatands død til 992; to vintre efter var Jomsvikingernes tog (altsaa i 994). I virkeligheten døde kong Harald i 986 (eller 985). Munch har ogsaa utførlig søkt at vise

[1] Halvstrofen er en efterligning av Hallfrøds Ólafsdrápa str. 2: þess lifa þjóðar sessa þróttarorð (»den folkevens kraftige ord vil mindes«).

at Jomsvikingernes tog fandt sted i Harald Blaatands sidste dage (vinteren 985—986). Steenstrup har i Danmarks Riges Historie uten nærmere begrundelse fulgt Munch. Gustav Storm lar derimot i sine utrykte forelæsninger toget være foregaat kort efter Harald Blaatands død, og jeg kan ikke skjønne andet end at han har ret. Jeg skal søke nærmere at vise dette. I Harald Blaatands sidste dage kom det til aapen kamp mellem ham og hans søn Svein. Efter en uheldig sjøkamp maatte kong Harald flygte til Jomsborg. Krigerskaren dér førte ham tilbake til Danmark. Det kom til en uavgjørende kamp i Jylland, og saa blev det avtalt stevne mellem de stridende. Kvelden i forveien blev Harald saaret av en pil, mens han gik ute i en skog. Jomsvikingerne bragte ham ombord paa et av sine skibe og førte ham tilbake med sig til Vendland; der døde han i Jomsborg. Kongens dødsdag kjendes (1ste november); men aaret kjendes ikke (det har været i 985 eller 986). Haralds lik blev siden ført til Roskilde og begravet i Trefoldighetskirken der. Saaledes fortælles i Encomium Emmæ[1] og hos Adam av Bremen. Sagaerne fortæller at Sigvalde jarl havde tat kong Svein til fange og ført ham til Jomsborg; der blev sluttet forlik mellem dem paa de vilkaar, at Svein skulde ægte kong Burislavs datter Gunhild (han var selv gift med hendes søster Astrid), men Burislav skulde faa Sveins søster Tyre, enke efter Styrbjørn jarl i Jomsborg. Dette er galt, forsaavidt Gunhild ikke var datter, men søster til Polens hertug og senere konge Boleslav Chrobri og datter av hertug Mieszko[2]. Men vi tør tro at der er blit sluttet forlik mellem Svein og Sigvalde jarl (som jo siden i kampen ved Svolder stod paa Sveins side). Svein trængte jo

[1] Langebek, Script. II.
[2] Tyre blev rimeligvis gift med Mieszko.

deres hjælp, bl. a. til sit Englandstog. Forliksvilkaarene har været at Jomsvikingerne har hyldet Svein som konge, og at Svein har sluttet forbund med og ægtet en datter av Mieszko, som var herre over det faste land ved mundingen av Oder. At Svein selv har hentet sin fars lik og ført det tilbake til Danmark, er jo rimelig, likesaa at Jomsvikingerne har fulgt sin døde herre. Paa Sjælland har da kong Svein holdt gravøl efter sin far, og ved det var naturligvis alle høvdingerne i Jomsborg tilstede. Dette passer ogsaa til tiden. Harald døde første november, og Jomsvikingernes tog foregik ved midtvinters tid. Paa denne maate faar vi sammenhæng i hele fortællingen. Havde det navnkundige gravøl været alene efter Strut-Harald jarl i Skaane, Sigvaldes far, vilde der ingen mening bli i fortællingen om Jomsvikingernes løfter.

Den bedste kilde til vor kundskap om selve kampen i Hjørungavaag er Tind Hallkelssons draapa, som lærer os at sagaernes fortælling er rigtig, at det i førstningen saa ilde ut for Haakon jarl: »Bue, som ikke lot sig overvælde av frygt, og Sigvalde fik ingen motstand (jeg tror, at krigerne kom langt frem) før de mødte den trøndske jarl«. Men saa kom det frygtelige uveir, med svære hagl som slog imot Danskerne, og fra den stund fulgte lykken Haakon. — Sagnet fortalte ogsaa, vet vi, at Haakon ofrede sin søn til Torgerd Holgabrud for at vinde seir. — Jeg skulde tro at dette uveir bare tilhører digtningens veir. Efter at ha nævnt Jomsvikingernes fremgang siger skalden (str. 3): Grimmu þrimu hagli dreif at Viðris veðri (»det haglede med kampens grumme hagl i Vidres veir«, det vil sige: det haglede med piler i kampen). Hallfrød taler likeledes i Hákonardrápa om »de klirrende buehagl«, som faldt i mængde paa krigernes brynjer. Disse digteriske hagl er, tror jeg, paa folkemunde blit til virkelige hagl som drev mot Danskerne.

Tind Hallkelsson lærer os videre (str. 4) at 25 av Jomsvikingernes skibe blev ryddet, og at det var Eirik jarl som med Jernbarden lagde mot Bue digre da han hoppede overbord. »Da krigerne paa Barden lærte den kampdjerve Bue at gaa overbord, gjorde hæren en voldsom kamp«, siger skalden. Rundt disse ord har fortællingen om Bues og hans mænds heltemodige kamp ranket sig. Derimot nævner ingen ældre skald end Bjarne Kolbeinsson noget om de manddomsord som Vagn Aakesson og hans mænd sagde da de var fanget. Det heter bare i et vers av Vigfúss Vígaglúmsson (Skjaldedigtning B., s. 105): »Det blev ikke let at lægge mot Vagn, hvor jeg saa Geites dører (skjoldene) kløvet av sverd; kampen sang høit.«

I det store og hele bestyrker skaldenes kvad sagaernes oplysninger, men utfylder dem ogsaa paa mange maater. Desuten gir skaldekvadene en uvurderlig mængde kulturhistoriske oplysninger, om vaaben og rustning, om Styrbjørns guldindvirkede faner (B. 126), om dragt og smykker (f. eks. om Haakon jarl med silkebaand rundt panden og Egil Skallagrimssons lange slæpærmer med guldknapper), om overtro og gudsdyrkelse (f. eks. B. 105); om hovgydjen, »den gamle kjerring«, som »uten fornuft skrek over det hedenske alter mot mig« (d. e. Torvald Vidførle), om lægemidler (f. eks. Steinarr Ljónason, som aldrig har baaret mosrød hose og aldrig bundet belg om halsen, fuld av urter — »og dog lever jeg endnu« —), om husenes indredning (f. eks. Steingerd, som titter ut paa Kormak gjennem gluggen, mens hun staar ved det utskaarne Hagbardshoved), o. s. v. Jeg skal bare nævne et enkelt vers. I Vellekla siger Einar Skaalaglam at der i Haakon jarls anden kamp med Ragnfrød faldt tre hundre (d. e. 360) mand. Derpaa heter det (jeg gjengir efter Finnur Jónsson ordenes grammatikalske rækkefølge): *fangsæll, folkeflandi fylkir knátti ganga*

þaðan hafs at hǫfðum bragna. Dette oversætter Finnur Jónsson: »Den bytterike, kjæmpende fyrste kunde gaa fra kamppladsen ned til sjøen over mændenes hoveder«. Men *at hǫfðum bragna* maa vel betyde »ved mændenes hoveder« eller »til mændenes hoveder«; præpositionen *at* betyder aldrig »over«. »Til mændenes hoveder« gir den bedste mening; det var jo i den tid skik at folk efter kampen huggede av sine faldne fienders hoveder og stillede dem op i en haug eller tog dem med sig som seierstegn og satte dem op paa stake foran kongsgaarden. Efter kampen paa Dinganes har da Haakons mænd stillet hoveder av Ragnfrøds faldne mænd op i en haug og Haakon har gaat ned til dem.

Jeg skal her stanse denne flygtige gjennemgaaelse. Den tør være nok til at vise at vi, om vi skal undersøke vort lands ældste historie, først og fremst maa vende os til skaldenes kvad, ikke til sagaerne. Skaldedigtningen er en førsterangs, men endnu ikke fuldt ut værdsat og utnyttet historisk kilde. Til dem og ikke til sagaerne maa historikeren først vende sig. Dette minsker ikke sagaernes historiske betydning. Mænd som Snorre har ogsaa bygget paa skaldenes kvad. Vi maa gaa til Italien, til Firenze, før vi i middelalderen finder historiske verker som i metode, videnskapelig syn og fremstillingens kunst kan stilles ved siden av Kongesagaerne[1].

[1] Jeg skal ogsaa minde om at professor Jónssons utgave vil gjøre det lettere at fastsætte mange skaldekvads og eddadigtes alder. Naar man kjender et digts alder og i dette finder laan fra et andet, kan man se at dette er ældre. Naar saaledes Eilífr Guðrúnarson i et digt om Haakon jarl (B. 139) kalder denne kon mæran »den navnkundige (fyrste)ætling«, saa er vel dette et laan fra Rígsþula's Konr ungr.

DEN NORSKE LEDINGSGERD.

AF

KR. KÅLUND.

I det norske lovhåndskrift Gl. kgl. sml. 3260, 4to findes i marginen med en norsk diplomhånd fra 14. årh.s 2. halvdel følgende optegnelse om den norske ledingsflådes størrelse: *Sua morgh skip gangha wtt af Noreghe* VI *tuitugh sessor ok* XXX *ok* CCC *hundrad tiræd, en a hworiu skipi er hundrad manna, þa er þæt alt saman* VI C *ok* IIII *þushundrad ok* XXX *manna, ok er wtalt Jamtaland ok oll wpplond ok skattlond.* Da denne angivelse antages at indeholde værdifulde oplysninger og gentagende gange har været behandlet af historikere, turde det være på sin plads at henlede opmærksomheden på en vistnok hidtil overset parallel til ovenanførte notits. I det af mig under titlen »Alfræði íslenzk« I (Kbh. 1908) udgivne encyclopædiske islandske håndskrift AM. 194, 8vo, skrevet år 1387, begynder bl. 34, bagsiden (udg. s. 56), med efterfølgende lille stykke: *Svo morg skip eigv vt ath ganga af Noregi med* | [2]*fvllvm leidangri sex tvitvgsessvr ok* XXX *ok* CCC | [3]*tiræd ok aa hveriv skipe* C *manna. Er þetta þa* | [4]*allz* VI *hvndrvd manna ok* III *þvsvnder ok* XXX [*þvsvnda* [1], | [5]*ok er þa vtalt Jamtaland, vpplond ok skattlondin avll.* Denne tekst lærer os, at der ved *hundrað*

---

[1] *þvsvnda* er tilføiet i øvre margen og ved et svagt korstegn — som ved udgivelsen er overset — henført til slutningen af l. 3, hvor et tilsvarende tegn ses.

overalt i optællingen skal forståes et titiers hundred, således som det udtrykkelig ved tallets første forekomst angives, da totalsummen for det hele ledingsmandskab i så tilfælde nøjagtig svarer til det for samtlige skibsbesætningers størrelse opgivne tal. Ligeledes fremgår af det ved slutningen af l. 3 tilføjede *þvsvnda* den rette forståelse af det *xxx*, hvormed lovbognotitsens tekst ender. At vi fremdeles i samme tekst må ændre *IV* (foran *þushundrad*) til det i den islandske parallel l. 4 forekommende *III* synes utvivlsomt, da dette for ledingsmandskabet giver tallet 33 600, som svarer til de 336 ledingskibes besætning af 100 mand hvert, medens alle andre udregninger medfører uoverensstemmelse mellem de to tal.

OM TRONDHJEMS DOMKIRKE, SÆRLIG VISSE PUNKTER I BYGNINGENS HISTORIE FØR DENS FØRSTE BRAND I 1325.

AF
N. NICOLAYSEN.

II.

Kirken blev indviet til St. Olaf dagen før Olafsmessen (29 juli), altsaa en 28 juli, og af det førnævnte (s. 157) følger, at den fremviste landets kirkelige hovedform. Derimod var den ikke den første stenkirke, medens dette vistnok var tilfældet med den nær liggende Mariakirke, der var opført af Olaf Kyrres fader Harald Haardraade efter 1047, men rimeligvis omkring 1050[1]. Spørger vi dernæst om, hvorledes denne ældste norske kirkeform er blevet til, kan den ikke være opstaaet af sig selv og endnu mindre efter forbilledet af det hedenske hov eller gudehus. Den maatte altsaa være fremkommet ved paavirkning udenfra og da, ifølge den kulturhistoriske lov, fra det land, hvormed Norge stod i nærmeste forbindelse, nemlig England, fra de tidligste tider og senere gjennem

[1] Som bekjendt maa det paa grund af undersøgelser og tilbørlig kritik antages, at ogsaa Mariakirken havde samme oprindelige kirkeform istedetfor den kun formodningsvis i Kreftings bog pl. 2 M gjengivne figur.

kristendommens indførelse derfra ved angelsaksiske missionærer og biskoper, navnlig under de norske konger begge Olafer, og endog ved den sidstes, Olaf den helliges, kirkeforfatning, der er formet aldeles efter den angelsaksiske.

Naar derfor i seneste tid eller siden 1901 fra enkelte hold, navnlig i vor arkæologiske forenings aarsberetning, omtales de ældste norske kirkeformer som fremkommet ved paavirkning af irsk kirkebygning, hviler dette, som det sees, paa en urigtig opfatning, som om der havde været en direkte paavirkning ogsaa fra Irland. Dette vil bedst vise sig ved nærmere at se hen til Urnæs kirke, der ofte har været anseet som irsk, ja endog som bygget af Irer. Den er ellers som bekjendt undertiden antaget tildels for en levning af et hov, men ganske vist urigtig, idet de, som grundigst har behandlet kirken, finder den fra først af at hidrøre fra ca. 1100, og altsaa ikke noget hov, men en kirke med de oprindelige ovennævnte former. Deraf fremgaar og for det første, at den i et væsentligt punkt er forskjellig fra den irske kirke, der saaledes, som bekjendt, ikke havde noget særlig udformet kor. Ser vi dernæst hen til enkelte andre egenheder i Urnæs kirke, som f. eks. at der er dør paa nordsiden, oprindelig trælaas med den saakaldte krognøgel, saa træffes det samme i England, men uvist om i Irland; ligeledes findes ogsaa i England den egenhed, at portalaabningens sider ikke er parallele, men spriger ud. Hertil kommer, at det ikke vides, om dørfladen har været dækket med snitværk i Irland, saaledes som i Urnæs kirke, og at snitværket om døren har fremvist den samme anordning med to dyrefigurer, der fra hver sin side stoder sammen over buen i lighed med, hvad vi træffer i vore stavkirker fra den romanske tid. Derimod tilhører selve stilen i kirkens ældste snitværk ganske vist oprindelig Irland, men

er derfra, som bekjendt, først overført til England og da senere til Norge.

Samler vi nu de anførte enkeltheder til et helt, maa resultatet vistnok blive, at Norge endog fra tiden længe førend kristendommens indførelse og til langt nede i middelalderen var i direkte og overveiende grad paavirket af England, dog hvergang først efterat den derværende arkitektur havde modtaget paavirkning fra Frankrig, medens den dekorative kunst tid efter anden paavirkedes af den irske, karolingiske, romanske og gothiske stil.

Vel er der, navnlig af professor Dietrichson, fremholdt nogle forhold[1], som skulde vidne om en direkte paavirkning til Norge fra Frankrig; men dette kan, som vi snart skal se, neppe tillægges nogen afgjørende betydning. Naar professoren saaledes for det første peger paa den helgenfigur i domkirkens billedrække med hovedet i haanden, som antages at fremstille Dionys, og her tænker sig den franske nationalhelt St. Denis, kan dette være meget tvilsomt, da der, som bekjendt, var en anden martyr med samme navn, men med et meget større verdensry, og med hvem, som allerede Otte bemerker, den første ofte forveksles. Hertil kan ogsaa føies, at en anden figur i rækken undertiden, dog uvist med hvad grund, er sagt at fremstille St. Alban, altsaa Englands store nationalhelgen.

Naar prof. Dietrichson endvidere henviser til den skjønne ungdommelige figur i rækkens nordre ende og af stor lighed med en i Wells kathedral i England, som et vidne om fransk kunst, maa det dog merkes, at engelske arkæologer, som grundigst har studeret den nævnte kathedrals billedverker, slet ikke er paa det rene med, om denne kunst i Wells kathedral skyldes paavirkning fra Frankrig,

[1] Aftenposten f. 1903 og »Vore Fædres Verk« 1905.

eller om det omvendte er tilfælde. Naar det endvidere antages, at den bekjendte kirkebygning i Paris, det prægtige St. Chapel med sine enestaaende to hvælvede etager, paa grund af de omhandlede forhold har tjent som forbillede for den i Bergen efter 1274 opførte Apostelkirke, bliver dette overmaade tvilsomt, da der ikke kjendes nogen anden oplysning om dens hovedform end Absalon Pedersøns ytring om, at der »paa hvælvingen var en stor sal, hvori et bekjendt gilde blev holdt«, saaledes noget i lighed med Haakonshallen. Til slutning paaberaabes i den nævnte forbindelse et brev af 1308 fra biskopen i Bergen til hans broder, som da reiste til Paris med anmodning om muligens at faa efterspurgt og i tilfælde engageret for Bergens kathedral en ung mand, som forstod sig paa glasmaleri og skiferbrydning; men om resultatet af dette opdrag vides intet, og saaledes kan der her ikke være tale om nogen kulturpaavirkning.

Exkurs.

I forbindelse med, hvad foran (s. 178) er sagt ved Urnæs kirke, kan jeg ikke her undlade at omtale to interessante indbyrdes forbundne afhandlinger (anf. aarsb. for 1907 s. 118 ff.) af professor Magnus Olsen og Sophus Bugge angaaende 22 tid efter anden i denne kirke opdagede runeindskrifter. Til en begyndelse citerer professor Olsen her (s. 119), som veiledning i kirkens historie, hvad derom er skrevet; dog savner man blandt disse citater den af mig først givne, og, som det antages, tilfredsstillende paavisning af gangen i kirkens tilblivelse (anf. aarsb. for 1896 s. 137 ff.).

Forøvrigt er, som det synes, alle undtagen arkitekt H. Schirmer enige om at henføre ogsaa de ældste dele af kirken til kristelig tid eller særlig, som professor Dietrichson og jeg har udtalt, til ca. 1100, hvorimod hr.

Schirmer, som berørt, men paa et, som det synes, meget vilkaarligt grundlag antager, at kirkens ældste del er levning af en hedensk bygning, sandsynlig et hov.

Hvad nu særlig indskrifterne angaar, oplyses det, at 20 af dem er indskaarne paa faste, konstruktive dele af bygningens yngre del eller den indre reisning og svalgangen. Og naar hr. Olsen sætter deres ælde til ca. 1200, saa styrkes derved det resultat, hvortil man tidligere er kommet ad arkæologisk vei, at disse dele hidrører fra slutningen af det 12te hundredeaar.

Helt anderledes viser forholdene sig ved den ene af de to øvrige indskrifter, eller den som no. 21 betegnede. Denne er indristet i en ottekantet, i dens ende afbrukket pind eller, som den kaldes, »nagle«, og denne fandtes løs i gruset under gulvaasen mellem kirkens skib og kor. Baade Sophus Bugge og Olsen er enige om, at indskriften ikke kan være ældre end 800 og snarest fra det 9de hundredaar. Om rigtigheden af denne kronologiske bestemmelse kan jeg, som en ren lægmand paa runefeltet, ligeover for de to stormestere selvfølgelig ikke have nogen tvil. Derimod synes de slutninger, som bygges paa dette kronologiske grundlag, mere eller mindre at lide af mangel paa logik.

Naar saaledes professor Olsen gaar ud fra (anf. aarsb. s. 174), at den omhandlede pind engang har været en »nagle«, som var fæstet i kirkens ældste del, og derved paa grund af indskriftens ælde den mening styrkedes, at denne kirkens ældste del var levning af et hedensk hov, saa beror dette paa gjætninger, som neppe kan tillægges nogen synderlig betydning.

Mere tilfredsstillende og bedre begrundet er derimod Sophus Bugges dom i sagen (anf. st. s. 179), naar han udtaler følgende: »Hvis indskriften no. 21 er fra det 9de hundredaar, saaledes som jeg har søgt at vise, kan

den »nagle«, hvori der er indristet, ikke fra først af have været anbragt i en kristen kirke. Men den kristne kirke maa da have bibeholdt denne nagle og den planke, hvortil den har været fæstet, fra en hedensk bygning og sandsynlig et hedensk hov, der stod paa samme tomt som siden den kristne kirke. Men som det vil sees, afhænger dette resultat tildels af, at den omhandlede pind har været en nagle i en bygning, hvad der kan være meget tvilsomt og ialfald ikke er bevist.

Og derpaa beror dog tilværelsen af det projekterede hov, hvis eksistens fra en anden side bliver alvorlig truet, naar vi tager hensyn til, hvad undersøgelsen af bygningen har vist. Det heder saaledes i arkitekt Jens Z. Kiellands beretning derom (anf. aarsb. for 1902 s. 161): »I grunden under kirken fandtes ikke spor efter fortidsminder fra en tidligere bygning, derimod mange rester af forkullet træ og brændte ben.«

Skjønt den første del af denne beretning saaledes ikke er gunstig for Bugges antagelse, kunde jo den sidste del vise en mulighed for, at der tilforn havde staaet et hov, som var opbrændt, længe før kirken byggedes. Hvorledes dog end alt dette forholder sig, er der intet, som kan styrke den mening, at den ældste del af kirken kan være levning af et hedensk hov istedetfor at hidrøre fra ca. 1100.

Herfor kan ogsaa de rigt udskaarne gavler, der, som jeg tidligere har paavist, oprindelig tilhørte den ældste del af bygningen, tjene som bevis, da deres topvinkel er for spids til at kunne passe i et hov, der som bekjendt havde aaben arne og ljore og saaledes af hensyn til ildsfarlighed krævede et tag af torv. Men et saadant tag taaler af praktiske hensyn kun en forholdsvis ringe stigning, der i det høieste ikke overskrider en ret vinkel.

Forøvrigt finder jeg saaledes i alt dette ikke noget,

der kan svække rigtigheden af, hvad jeg i 1896 har udtalt om gangen i kirkens tilblivelse. Denne udtalelse gik, som det vil sees, ud paa, at bygningen opførtes ca. 1100 i den engelske ældste kirkeform, skibet med firkantet korafslutning og uden svalgang; dernæst blev i slutningen af det 12te hundredaar tilfoiet indre reisning og svalgang, med flytning af gavlerne til mellemskibet eller den indre reisning.

III[1].

Trondhjems domkirke er nu vistnok det eneste sted i landet, hvor man gjennem øiesyn, støttet af historisk beretning, kan faa en klar forestilling om den norske gravskik i den kristelige middelalder og tillige træffe bekjendte historiske individers, særlig kongelige personers grave fra den tid.

Den ældste gravskik i Norge efter kristendommens indførelse var, at alle, undtagen kongelige personer og maaske kirkens tjenere, ialfald biskoper, blev begravet paa kirkegaarden, dog saaledes, at det ansaaes hæderligere, jo nærmere graven var kirken, og allerhæderligst naar, som det heder, graven var »lige under kirkens tagdryp«. Paa denne gravskik er der nu hos os levnet kun et eks-

---

[1] Dette afsnit støtter sig delvis til O. Kreftings »Indberetning om den antikvariske undersøgelse i Trondhjems domkirke i 1865—1866«. (Aarsb. fra foren. f. n. fortidsm. bevar. for 1866 ff. med tilhørende pl. II, som for kortheds skyld her citeres med Ab. og pl. II). Her kan ogsaa nævnes en afhandling af mig »Om de kongelige begravelser i Norge« (nærv. tidsskr. 1ste bind 1870); dog er denne afhandling nu i enkelte stykker urigtig, idet den misforstaar sagaernes udtryk for visse kirkedele, saaledes »udenfor koret« for skibet, og »ud ifra koret« for tverskibet.

empel, nemlig graven A (se Ab. 1866 og pl. II) i kirkens søndre sideskib. Den er den eneste, som her viser middelaldersk form, større bredde i hoved eller vestenden end ved føddderne, og som tillige er lagt tæt ved kirkens sydside; der kan neppe være tvil om, at den er den samme, hvori jarlen Erling Skakke († 1179) blev nedlagt »udenfor kirken«, men senere, paa grund af, at kirken paa den kant, som før nævnt, inden ca. 1230 ombyggedes og derved blev tilføiet sideskib, efter den tid har ligget *i* kirken. Heller ikke kan der vel reises nogen tvil om skelettets identitet, skjønt fuld vished i denne henseende ikke haves, da det ved undersøgelserne i 1865 viste sig, at den overste del af skelettet, der skulde vidne om den skakhed i dets stilling, der fremkaldte hans udnavn, var knust af en nedfaldende stor sten. Hvor længe denne skik vedblev, at endog de høieste personer blev gravlagt udenfor kirken, vides ikke; dog sees det, at endnu kongesønnen Sigurd Magnussøn († 1194) ifølge Flatøbogen blev jordet »ved Mariakirken i Bergen, søndenfor sanghuset«, medens hertug Skule († 1240) blev begravet inde i domkirken i Nidaros.

Oprindelig og samtidig med nysnævnte gravskik viser det sig, som antydet, at særlig kongerne og mulig de høieste geistlige fik sit gravsted inde i kirken; dog saaledes at, forsaavidt nogen var erklæret hellig og lagt i skrin, dette fik sin plads, som før omtalt, over høialteret, saaledes som tilfældet var med Olaf den hellige, hvorom mere til slutning, medens hans søn Magnus den gode (Ab. 1866 pl. II) fik sit gravsted udenfor koret, d. v. s. vestenfor koret eller i skibet, og med samme form af stenkisten, som oven nævnt gjennem hele middelalderen, at kistens overplade var i flugt med gulvet. Forøvrigt er der den egenhed, at kisten paa nordsiden langsefter har to dermed forbundne barnekister, maaske for der begravne

børn af hans slægt. Hvad identiteten af det i hovedkisten liggende skelet angaar, viste det sig, at graven ved undersøgelsen (Ab. 1866) havde været urørt, men at den begravne havde et stivt ankelled, der maa have været til ulempe ved hans gang, hvad der ikke findes omtalt. Men herved kan merkes, at han ifølge en beretning (Munchs Norges hist. IV) under et besøg i sit andet kongerige Danmark (altsaa 1038—1047) gjorde et fald med hesten, hvorved han kan have faaet det nævnte mén.

Nærmest efter Magnus den gode blev ifølge sagaerne disse fem konger begravet »i kirken«: Olaf Kyrre († 1093, 43 aar gammel), Haakon Magnussøn († 1095, 26 aar), Olaf Magnussøn († 1195, 15 aar), Eystein Magnussøn († 1122, 34 aar) og Guttorm Sigurdssøn († 1204, 4 aar). Skjønt vedkommende kildeskrifter ikke nærmere siger, i hvilken del af kirken de blev begravne, kan det dog ikke være tvilsomt, at de fik sit gravsted i skibet, ligesom Magnus den gode. Det kunde derfor ligge nær at antage den ovennævnte Guttorm Sigurdssøn nedlagt i den lille barnesarkofag H (Ab. 1866 pl. II); men dette lader sig neppe gjøre, da denne kiste ifølge lægens skjøn (anf. Ab. s. 15) indeholdt »et nyfødt urørt barnelig«, om end omsvøbt med silketøi[1]. Neppe heller vil det, paa grund af de forandrede forhold, lykkes at paavise de øvrige kongers grave, undtagen graven F (Ab. 1866 s. 12 og pl. II), da denne meget vel kan være Olaf Kyrres. For det første peger det fint garvede skind som ligsvøb og foret med lærred hen paa en kongelig person i lighed med skikken i udlandet. Desuden viser kistens udstyr

[1] Heller ikke har det noget for sig, at denne konge, saaledes som O. Krefting mener i sin bog om domkirken s. 9, 26, var identisk med det barnelig, som laa i den før nævnte trækiste, som fandtes i sakristiets væg.

hen paa en af kirken mere fortjent mand, saaledes Olaf Kyrre, dens bygmester, og særlig ved dens overplade af hvidt marmor, dog nu meget slidt, let forklarlig af, at den i de første ca. 50 aar havde ligget i skibet og saaledes aaben for de besøgendes fødder. Endelig falder lægeskjønnet om skelettet meget vel sammen med sagaens ytringer om Olaf Kyrres legemlige forhold, idet skjønnet (Ab. 1866 s. 12) gaar ud paa, at den levnede del af skelettet, eller fra midten til fødderne viser »en ualmindelig muskuløs, stærk, ældre mand«, medens sagaen beskriver kongen som »stor af vækst, vel voksen og med vel dannede lemmer«. Dertil kommer nu, at den pragtlyst og optagelse af vesterlandske moder i klædedragt, som var kongen og hans, ifølge sagaen, samtid egen, kunde illustreres ved et lignende fund i graven, vel at merke, hvis dette oprindelig tilhørte denne grav; men herom kan der opstaa tvil paa grund af de med sagen forbundne omstændigheder.

Saaledes nævnes der i beretningen om den første omhyggelige undersøgelse (Ab. 1856 s. 12) intet andet saadant fund end det ovennævnte skindhylster. Derimod heder det om den næste og endelige undersøgelse af graven 1889 i senere afdøde, ved domkirken ansatte bygmester Bergstrøms dagbogsoptegnelser under 6te februar 1889 følgende[1]:

»Idag blev i overvær af hr. arkitekt Christie og hr. intendant Krefting laaget eller dækstenen løftet af gravstedet eller stenkisten F. Benene laa da ikke saa ganske i sin orden. De blev nu med al omhu optagne, og jeg lagde dem i en kasse samt endel læderstumper, hvori sandsynligvis liget har ligget. Ligeledes fandtes der nogle

---

[1] Mig velvillig meddelt af restaurationens leder, hr. arkitekt Ryjord.

stykker af et grønagtigt og et brunagtigt klædningsstykke. Det grønlige med sort mønster, det brunlige med guldbroderi. Laaget eller dækstenen var en stor graastenshelle uden nogensomhelst tilpyntning.«

Der blev altsaa i 1889 fundet nogle sager, som derimod ikke nævnes i beretningen om undersøgelsen i 1865 (Ab. 1866 s. 12). Dette kan kun forklares saaledes, at enten var sagerne ikke tilstede i graven 1865, men først senere henbragt dertil fra en anden grav, eller ogsaa var man i 1865 ikke opmerksom paa disse ting, saa at de virkelig tilhørte Olaf Kyrres grav. Hvilken af disse alternativer der end vælges, vil man dog uden tvil opnaa den forholdsvis bedste afgjørelse ved følgende beskrivelse af sagerne selv[1].

Levningerne af det omtalte klædningsplag bestaar af brunligt, men oprindelig vistnok skarlagenrødt silketøi, foret med lærred, og viser sammenlagte i en flade en længde af 56 cm. med to retvinklede hjørner nederst, samt en bredde af 22 cm. Langs brystsidens to kanter og nedentil løber en 3 cm. bred bord, bestaaende af to parallele snorer, og mellem dem en fortløbende slynge med vekselvis til den ene og den anden side udgaaende spiraler, som ender i et lidet blad, saaledes nærmest i tidlig romansk stil, alt broderet med fin guldtraad, som dog nu paa grund af oksydering er ganske sort, hvad der ogsaa er tilfælde med de paa stykkets bund broderede figurer, som dels er cirkelrunde, 2 cm. i tversnit (solen?) og dels halve maaner i første kvarter, 2 cm. mellem begge horn.

---

[1] D. v. s. ikke det grønne tøistykke. Beskrivelsen af det øvrige støtter sig til en pennetegning i fuld maalestok (i domkirkens arkiv) og er suppleret ved velvillige oplysninger af restaurationens leder, hr. arkitekt Christie.

Det hele har saaledes været et pragtstykke[1] og vistnok en af de korte kapper, kun til at lukke med en spænde eller agraf i halsen, som ialfald fra det 11te hundredaar hørte med til kongelige og andre bedre situerede personers dragt. Vi kan derfor og faa en saa meget større bestyrkelse paa, at den omhandlede kappe har været nedlagt med Olaf Kyrre, som han, ifølge sagaen, synes at have havt en levende interesse for alt, der tog sig godt ud, og at der netop i hans tid var en sterk paavirkning af nye moder fra vesterlandene.

Hvad dernæst stedet i kirken for de kongelige personers begravelse angaar, vedblev dette efter Eystein Magnussøns død 1122, eller mulig indtil Guttorm Sigurdssøns død 1204 at være i skibet, medens dette, paa grund af dets overgang til kor, som ovennævnt noget før 1150 udelukkende forbeholdtes biskoperne, medens kongerne istedet fik sit gravsted i kirkevæggen. I sig selv var dog denne gravskik ikke noget nyt, da vi kan træffe eksempler derpaa fra en noget tidligere tid, baade i øverste stokverk af søndre tverskibs østre udspring og, som før omtalt, i sakristiet; men her kan ikke nogen kongelig person være begravet, da det ældste eksempel herpaa i landet er, da Sigurd Jorsalfarer († 1130) blev begravet i Halvardskirken i Oslo, og netop paa tilsvarende sted og paa samme maade, som i Trondhjems domkirke for sidste gang i middelalderen de følgende to konger: Haakon Herdebred († 1162), først jordet i en kirke i Romsdal, hvor han faldt, og siden flyttet af kong Sverre, saaledes efter 1184, men ialfald flere aar før 1202, og nedlagt i væg-

---

[1] Det opbevares nu i domkirkens museum, men burde helst efter, om mulig, at være kemisk renset faa sin plads i videnskabsselskabets samling blandt de øvrige løse sager fra kirkens grave.

gen i domkirken eller, saaledes som vedkommende sagaer maa forstaaes, i søndre tverskibs søndre væg; Inge Baardssøn († 1217), ifølge sagaerne begravet paa samme sted som nysnævnte. Der fandtes ogsaa levninger af to saadanne vægbegravelser paa stedet ved væggens restauration i 1885[1].

Naar forøvrigt tverskibets arme i sagaerne betegnes som liggende mod nord eller syd »udenfor« eller »ud ifra« »koret«, saa følger deraf, som før nævnt, at de ikke henregnedes til koret, og naar hertug Skule († 1240) fik sit gravsted ifølge sagaen lige nedenunder sin broder Inge Baardssøn »oppe i væggen«, saa var det følgelig i gulvet og ikke, som det er bleven misforstaaet, »i koret« eller »i væggen«, en begravelse, som heller ikke tilkom hertug Skule, da han hverken var biskop eller konge.

Inge Baardssøn var saaledes den sidste kongelige person, som blev begravet i domkirken, ligetil han i denne egenskab blev afløst af Olaf den hellige, der, som vi snart skal se, efter mange flytninger endelig 1564 fik sit sidste gravsted i domkirken.

Som bekjendt, og tildels ovenfor berørt, fik kong Olaf sin første kirkelige begravelse i det ovennævnte kapel oppe paa melen i Nidaros, men blev senere flyttet, lagt i skrin, som tid efter anden fik sin plads over alteret i Clemens-, Olafs- og Mariakirken og endelig i domkirken. Her stod det urørt indtil 1540, da dets største kostbarheder havnede som sædvanlig i det kongelige skatkammer i Kjøbenhavn. Der blev ogsaa, som det synes, af biskop Hans Gaas ved ca. 1554 henstillet til kongen at fatte beslutning om ligets begravelse, hvorpaa der dog ikke kjendes nogen afgjørelse inden 1564, da Svenskerne under den daværende krig tog liget med sig og begravede

[1] Se O. Kreftings bog om domkirken s. 26.

det i den forlængst nedtagne Fløans kirke i Stjørdalen, hvorfra det dog allerede 8de juni samme aar af nordmænd under stor høitidelighed blev ført til domkirken igjen og der begravet, men atter igjen optaget efter »tilstedelse af lensherren Herlof Skave«, (»som lod mure en grav til den salige herres legeme«)[1]. Denne grav, men neppe den foregaaende, maa følgelig have været inde i kirken og aaben, eller til at aabne, siden Absalon Pedersøn i sin nævnte bog, efter øiesyn noget før 1563, omtaler tilstanden af gravens skelet. Dog varede denne adgang til at bese gravens indre længe derefter, da, som Peder Claussøn beretter i sin Norges historie (s. 33), Jørgen Lykke (der som kongelig commissarius opholdt sig i Trondhjem nogle dage omkring 4de april 1588) »ifølge kongelig befaling lod skyde jord i graven til St. Olafs lig«, maaske for at kvæle visse katholske eller nationale rørelser hos byens befolkning. Saaledes blev i domkirken for sidste gang begravet en kongelig persøn. og det den samme, der i sin tid, som oven nævnt, havde været den i kirken først begravne. Forøvrigt er der intet, som med grund lader formode, at selve graven kort tid efter, eller senere, er borttaget, og i saa fald maa den rimeligvis endnu findes i kirken.

Spørger vi da paa forhaand om, hvor i kirken og hvordan graven maatte være, saa er det rimeligt her nærmest at tænke paa den del af kirken, som i henhold til Absalon Pedersøns udsagn endnu var i brug i 1564, da graven blev muret, eller »koret«. Og hvad graven selv angaar, maatte den i modsætning til de middelalderske

---

[1] De i parenthes indsatte ord findes kun i 1 af de mange afskrifter af Absalon Pedersøns Norges historie, hvoraf hele den ovennævnte beretning er taget.

lave kister af natursten med skjævvinklede hjørner være et høiere rum end hines, med grundplan som en retvinklet firkant og opført af teglsten, først store og rødbrune (som i middelalderen), senere mindre og gule. Men et saadant gravsted baade med hensyn til beliggenhed, form og materiale træffer vi just i gravstedet K (Ab. 1866 pl. II). Vel er der, som undersøgelsen viste, borttaget delvis eller i sin fulde helhed flere gravsteder, men fra middelalderen, og vel heder det, at det med K nu forbundne gravsted I er bygget før K og altsaa skulde være det ældste, men dette beror paa en urigtig opfatning, medens det omvendte er tilfældet, hvad der ogsaa følger af, at I er opført af den senere gule teglsten, K derimod, som anført, af store mørkerøde. Saaledes har K oprindelig altsaa ligget alene og paa en fremtrædende plads, midt i kirkens oprindelige skib, senere kor, og da igjen ligesom nu menighedens rum. Ser vi nu hen til gravens indhold, saaledes som det fremgik af undersøgelserne i 1865 (1866, s. 15), der dog her, som det siges, var mindre udtømmende, da deres maal egentlig var de middelalderske gravsteder, saa træffer vi øverst levning af en kiste med liget af den bekjendte Thomas v. Westen, Finnernes apostel († 1727), under denne spor af en anden kiste med skelettet af den adelige jomfru Thott († 1621) og dernæst et større og et mindre, de tre sidste indhyllet i silke, hvoraf saaledes ingen vel kunde være Olaf den helliges skelet; om der fandtes noget andet, vides ikke, og, saavidt det kan sees, blev graven ikke nærmere undersøgt.

Som resultat af denne redegjørelse skulde altsaa fremgaa, at af alle historiske personer i middelalderen kjendes der ingen grave uden i Trondhjems domkirke, og her, naar et par biskoper undtages, følgende grave: Magnus den godes (G) og Erling Skakkes (A), høist sandsyn-

lig Olaf Kyrres (F) eller ialfald en konges, og mulig Olaf den helliges (K).

Det forekommer mig derfor, at istedetfor at kirken nu staar blottet for alle saadanne historiske erindringer, burde der paa passende maade og steder bringes besøgende i erindring navnene paa de mænd, der har faaet sit hvilested under gulvet.

27. juni 1909.

OBERSTLØITNANT JOHAN GEORG RÆDER
1751—1808.

AF

C. O. MUNTHE.

Af Navne, som er knyttet til det Felttog, hvis 100-aars Minde vi nylig har feiret, straaler intet med renere Glans end Oberstløitnant Ræders.

At Ræder førte norske Tropper frem til Kamp og Seir ved Trangen, er vel kjendt; men det er ikke nok at se ham i Silhouet mod denne straalende Baggrund. Hans noble, mandige, livskraftige og hjertevarme Personlighed faar først den rette Relief, naar den ogsaa sees i Lyset af hans beskednere daglige Liv og Virke. Her fremtræder han fuldt ud som den smukke, værdige Repræsentant for vor Officersstand under en af de betydningsfuldeste Perioder af den norske Hærs Tilværelse.

Gjennem Familiens velvillige Imødekommenhed fik Meddeleren af disse Optegnelser for nogle Aar siden Adgang til at gjøre sig bekjendt med og benytte Oberstløitnant Ræders endnu opbevarede Breve til sin Hustru, specielt fra det sidste Aar af hans Liv. Endvidere har jeg i den aller sidste Tid faaet Anledning til at gjøre endel Uddrag af Generalmajor H. Jacob T. W. Ræders fyldige Optegnelser om Familien, specielt angaaende Far-

faderen, heromhandlede Oberstløitnant Johan Georg Ræder. Disse Optegnelser er tildels grundede paa Generalens personlige Undersøgelser; for en forholdsvis væsentlig Del bestaar de imidlertid af Uddrag af Farbroderen og Svigerfaderen, den danske Oberst og Krigshistoriker Jacob Thode Ræders efterladte bindsterke Manuskript: »Mit Liv og Levnet«. — Om disse forskjellige Familieoptegnelser er da den Fremstilling bygget, som her med Familiens Billigelse fremlægges. Det er min Tro, at der herigjennem oprulles saa meget af et Tidsbillede, at Offentliggjørelsen alene derved turde have nogen Berettigelse.

Kristiania 30. September 1909.

Rædernes første Slægtled i Norge.

Den i Norge og Danmark udbredte Slægt Ræder stammer fra Tyskland. Familiens Stamfader i Norge skrev selv sit Navn Johann Georg Rähder (senere Rhäder)[1] og indvandrede fra Harzegnene eller Voigt-

---

[1] I hans Bestalling af 1696 skrives hans Navn Rheder og i Protokollerne paa Kongsberg i den første Tid Räder, senere Ræder. Angaaende Familienavnets Oprindelse er meddelt følgende:

»Da Navnene Reder, Redern, Roeder og Räder m. fl. tildels med forskjellig Anbringelse af Pyntebogstavet h oftere forekommer i Beretninger fra gamle Dage — navnlig i Nordtyskland, — er der i den genealogiske Fagpresse fremsat forskjellige Meninger angaaende disse Navnes Udspring. I »Herold, Monatsschrift für Heraldik und Genealogie. Berlin 1875«, fremhæves saaledes, at flere Forfattere bringer de nævnte Familienavne i Forbindelse med forskjellige Stedsnavne — f. Ex. den lille Flod Räder, Reder, som i Nærheden af Dresden falder i Elster — Landsbyen Roedersdorf »im Voigtlande« — Stamhuset Rädern i Elsass o. s. v. Dr. E. Förstemann gaar

lande (Erzgebirge) efter Tilskyndelse af Oberberghauptmann Henrich Schlanbusch († 1705) for at tage Ansættelse ved de norske Bjergverker. Han ankom til Kongsberg 6. April 1686 [1] og blev (efter midlertidig at have gjort Tjeneste som »Schichtmeister« ved Kongsberg Sølvverk) 1687 engageret som »Markscheider ved de nordenfjeldske Bjergverker«. Specielt blev han her knyttet til Røros Kobberverk, hvor han saaledes fra 1688—89 indehavde Stillingen som Bergskriver. 1696 blev han »allergnädigst bestellet« »zum Geschworner und Markscheider« ved Kongsberg Sølvverk. Han fulgte dog omtrent aarlig Oberberghauptmann Schlanbusch paa Inspektionsreiser Nordenfjelds. Endelig blev Ræder 1702 udnævnt til »Verwalter des Meldalischen Kupferwerckes« (»Løkkens Gruber«). Ræder kom vistnok til Meldalen, men afgaar her pludselig ved Døden i April 1703, før

---

derimod i »Altdeutsches Namenbuch. I, 1856« ud fra, at det i længst forsvundne Dage forekommende Fornavn Radheri, senere Rethere, er den fælles Rod, som i det 13de Aarhundrede ved Omplantning til »Niederhochdeutsch« er bleven til Familienavnene Räder, Reder m. fl. Denne Opfatning finder Medhold hos den i vort Land anerkjendte Authoritet i saadanne Spørgsmaal, Rektor Erichsen, Stavanger. Efterat have gjort sig bekjendt med »Herold« og Dr. Förstemanns Raisonnement siger han nemlig i Brev af $^{31}/_{7}$ 1901 til en af Familien Ræders Medlemmer: »Det forholder sig vistnok saa, at Familienavnet har sit Udspring fra et gammeltyskt Fornavn (Døbenavn), hvilket ogsaa stemmer med Dr. Potts Opfatning i hans Personennamen.« — Mellem Stamfaderen for den nulevende norsk-danske Ræder-familie og de Personer af ligelydende Navn, der optraadte omtrent samtidig med ham i de to Lande, findes ingen paaviselig Forbindelse.

[1] Efter Oplysninger, fremdraget af Generalmajor H. Jacob T. W. Ræder.

han endnu havde overtaget sin Stilling ved Kobberverket [1].

Traditionen har villet vide, at Ræder blev forgivet, fordi han var paaveie til at afsløre et større Komplot af Sølvtyve. Sikkert er det, at han i 1702 i Trondhjem »antastet« en bortrømt og efterlyst stor Sølvtyv, Gjetmund Møller, og foranledigede, at Stiftsbefalingsmanden lader ham indsætte paa Munkholmen [2]. Det er jo ikke umulig, at denne Møller kan have havt Medskyldige, i hvis Interesse det kunde være at lade Ræder forsvinde.

Ræder var to Gange gift, først 1689 med Sara Henriksdatter Herdahl [3], der skjænkede ham to Døtre, Elisabeth og Malene [4], og 1696 — efter den første Hustrus Død — med hendes Søskendebarn, Anne Christophersdatter. Denne Ræders anden Hustru var Datter af Hr. Christopher Danielsen, som efter 42 Aars Prestevirksomhed i Sundalen og Øksendalen, først som Kapellan og siden som Sogneprest, i 1693 afstod Kaldet til sin Søn og tidligere Kapellan, Daniel Christophersen.

Anne salig Ræders, der ved Mandens Død blev

---

[1] Direktør B. W. Simmeren til Stiftamtmand v. Ahnen, dat. Svorkmo 30/10 1704. Simmeren udtaler her, at Ræder »af det Müllerske Huus var hidsendt til Løchens Kaaber werch at skulle succederet mig«, men »forleden Aar in April ved en hurtig Død frafaldt«. Det er dog mulig, at denne »Succession« blot var tænkt som midlertidig, medens Simmeren opholdt sig i Kjøbenhavn, hvorhen han var kaldt for at gjøre Rede for Verkets Affærer og Drift; 1704 var han, som vi ser, atter paa Svorkmo i Ørkedalen.

[2] Indberetning fra Bergmester E. Walløe paa Kongsberg af 11/8 1702.

[3] Ifølge Familieoptegnelser uden Kildeangivelse.

[4] En af dem skal være død ung (dog efter 1704) og den anden være bleven gift med en Prest.

siddende igjen i smaa Kaar med 2 Steddøtre og 3 egne Børn, drog nu til sit Hjemsted, hvor Moderen, Karen, f. Balg, levede som Enke og Broderen var Sogneprest. Han døde forøvrig allerede i April 1704 [1].

Ræders Enke, som tydeligvis har været et særdeles dygtigt Menneske, fik ved Stiftsbefalingsmand, Konferenceraad Iver von Ahnens Resolution af $^{13}/_{12}$ 1703 Bevilgning til at drive Landhandel og Gjæstgiveri paa Sundalsøren. Senere indgik hun her nyt Egteskab med Frederik Stockfleth, vistnok en Søn af Hr. Eggert Christensøn S., Sogneprest til Vaage, og Anna, f. Glostrup. Han er formentlig opkaldt efter sin Morfader, Hr. Frederik Nilssøn Glostrup til Vaage, Søn af Biskop Nils Simonssøn G. til Oslo. Egteskabet med Frederik Stockfleth blev børnløst, og han døde fra hende omkring 1731 [2]. Hun var da gammel og tunghørt, hvorfor Gjæstgiveriet ved Bevilgning, udstedt af Amtmand Christian Soelgaard 1732, blev overdraget Sønnen Johan Christopher Ræder, mod at denne paatog sig at forsørge Moderen [3].

Denne Søn var født paa Kongsberg 1697, drog i unge Aar tilsjøs, først paa Ostindiefart, tog derefter Tjeneste til Orlogs [4] og tjenstgjorde — siges der — under Tordenskjold. Herunder skal han ved sit Forhold i flere Trefninger have tiltrukket sig Sjøheltens Opmerksomhed, og denne skal have lovet at hjælpe ham frem. Det være nu hermed, som det vil; — Freden kom, og Tordenskjold døde, hvorefter Ræder forlod Marinetjenesten og vendte

---

[1] Chr. Glückstad, Sundalens og Øksendalens Beskrivelse, Kr.ania 1889, S. 66.

[2] Skiftet sluttet paa Sundalsøren $^{16}/_{4}$ 1732.

[3] Pantebogen for Nordmøre 3, fol. 42.

[4] Hans Tjenestetid i Marinen regnedes fra 1707; sandsynligvis er Ostindiefarten da medregnet.

hjem. Han synes straks at have søgt Ansættelse i Hæren og var allerede 1721 »capitaine des armes« (ɔ: Kommandersergent) ved Oberst Christian Ulrich Storms († 1727) Livkompani, det Surendalske, af 2. Trondhjemske Regiment.

Ræder kjøbte nu en Part af Gaarden Romundstad i Surendalen og boede der, indtil han — som ovenfor meddelt — i 1732 overtog Moderens Forretning paa Sundalsøren.

Imidlertid havde han 1724 egtet Abel Marie Engelstrup, der døde børnløs efter nogle og tyve Aars Egteskab.

4. Mars 1737 avancerede Ræder til Premierløitnant ved Sundalske Kompani af 2. Trondhjemske Regiment. Han bortforpagter da Gjæstgiveriet paa Sundalsøren, leier Grund af sin Ven, Sogneprest Peder Jeremiassen Borch paa dennes Eiendomsgaard Sjøland i Sundalen og opfører sig der en Bolig. Sognepresten afkjøber ham dog allerede et Par Aar efter Huset, hvor Ræder imidlertid i nogle Aar synes at være bleven boende tilleie.

Rustningerne i Anledning af det svenske Tronfølgervalg, hvortil den dansk-norske Kronprins var Kandidat, medførte, at Ræder 1743 blev kommanderet søndenfjelds med et Detachement under Oberstløitnant Matthias Thams († 1776). Trønderne kom dog »post festum«, da Sagen ved deres Fremkomst allerede var afgjort; men Ræder gjorde en kort Tid Tjeneste ved Akershus Fæstning, indtil Ordre om Hjemmarsch blev udstedt $^{18}/_{10}$.

Det var Tidernes Ugunst og manglende økonomisk Evne, som hindrede Ræder fra at gjøre et raskere Avancement. Oprykningerne inden Regimentet foregik i Regelen ved »Akkord«, idet vedkommende Officer, som paa Grund af »Alder og Skrøbelighed« trak sig tilbage, fik Tilladelse til at sælge sin Stilling til den, der vilde

»entrere paa Akkorden«, og som ellers maatte blive godkjendt til at overtage Stillingen og rykke op i Chargen. Denne fik da gjerne godtgjort endel af Kjøbesummen ved Salg af sin tidligere Stilling o. s. v. ned gjennem alle lavere Officersgrader til Fænrik. Dette var jo en for Staten billig Maade at faa pensioneret sine gamle og affældige Officerer paa; men derved blev de uformuende Officerer udelukket fra en hel Del af Avancementerne, idet de kun fik Del i Avancements efter dem, som døde i Tjenesten. Ræder var netop af de saaledes stillede Officerer og maatte derfor se yngre Folk passere sig forbi [1], endskjønt han sees at være vel anskreven hos sin Regimentschef, Generalmajor Johan v. Mangelsen [2]. Denne skriver nemlig i en »Konduiteliste« af 18. Decbr. 1745: »Premierløitnant Johan Christopher Ræder, høivoksen og ser vel ud, fører sig vel op og inclinerer til ingen Laster. Har et godt Begreb, applicerer sig med Flid paa Tjenesten, forestaar sin Charge vel og er bekvem til at blive Major« [3].

Først ved Organisationen af Landvernet blev Ræder Kaptein den 30. Januar 1749 og blev Chef for Nordre Nordmøre Landvernskompani.

Aaret efter sit Avancement kjøber Ræder Gaardene »Løshus og Løchen« (ɔ: vistnok Løfshus og Løkken) i Meldalen. Han flytter ogsaa herop, endskjønt Meldalen neppe har hørt til hans Kompanidistrikt, og det tør vel være sandsynlig, at Bergmandssønnen nu er vaagnet i ham, og at han tænker paa at søge sin Lykke i dette gamle Grubedistrikt. Imidlertid opgiver han dog snart

---

1 Fremgaar af Skrivelser vedrørende 2. Trondhjemske Regiment i Rigsarkivet.

2 Senere Generalløitnant og Eier af »Mangelsgaarden« ved Kristiania, † 1769.

3 C. J. Anker, Udskrifter af Konduitelister i Gen.stabens Krigsark.

disse Planer og sælger 1752 atter sine Gaarde i Meldalen for at tilflytte Nordmøre, hvor han kjøber Gaarden Aakviken i Halse Sogn og saa slaar sig ned her for Resten af Livet.

Ræder, der imidlertid var bleven Enkemand, indgik 7. Januar 1751 nyt Egteskab med Cathrine Marie Riiber, f. 14/8 1727 paa Vikan paa Smølen og Datter af Handelsmand dersteds Anders Melchiorsen R. og Hustru Anne Klausdatter, f. Nissen.

Havde Ræders 1. Egteskab været børnløst, saa fik han til Gjengjæld i dette 2. Egteskab, i ældre Alder en talrig Børneflok — 4 Sønner og 5 Døtre.

Den ældste af disse Børn var Sønnen Johan Georg Ræder, der blev født i Meldalen den 2. August 1751; — den, til hvis Minde disse Optegnelser nedskrives. Han var — som ældste Søn — opkaldt efter sin Farfader; en Skik, der med megen Trofasthed senere har været befulgt i Familien. Daaben foregik 9. Søndag efter Trinitatis (8. August), og Fadderne var: Major Anders Grøn († 1772 som Oberst og Chef for 3. Trondhjemske Regiment), Hr. Lorentz Floor (Flor)[1], Christian Dahldorph, Majorinde Bolette Grøn, f. Angell[2], og Anne Lisbeth Hegermann[3].

De øvrige af Kaptein J. Chr. Ræders Børn var:

Andreas Ræder, opkaldt efter Morfaderen og derfor vistnok den anden Søn, men Fødselsaaret kjendes ikke.

---

[1] Siden 9/8 1748 residerende Kapellan i Meldalen, 1756 Sogneprest paa Falster. Han var født i Trondhjem 1720, Søn af Skipper Peter Flor og Hustru Elisabeth Lucie Larsdatter Flensborg (Erlandsen).

[2] Datter af Mag. Jochum Angell, Sogneprest til Røros, og hans 2. Hustru, Maren Jensdatter, f. Collin (Erlandsen).

[3] Datter af Oberstløitn. Didrik H. († 1772) og 1757 g. m. Balthasar Meitzner Schnitler, Sogneprest til Sundalen og siden til Norderhov (Delgobe, Stamtavle, 1902).

Han døde i Kjøbenhavn som ung Officer som Følge af et Ulykkestilfælde.

Johan Mangelsen Ræder, f. 2. Decbr. 1756 og opkaldt efter Faderens Aaret forud afgaaede Regimentschef. Denne Søn var ligeledes Officer og vistnok ansat ved et dansk Regiment [1], men tog sin Afsked som Premierløitnant og nedsatte sig paa Hitteren, hvor samtlige hans Børn sees at være født i Aarene mellem 1790 og 1806, og hvor han selv døde 17. Oktober 1806. Han var to Gange gift: 1) med Else Sofie Rogardt († 1801) og 2) med Henrikke Marie Bie (siges senere gift med en Oberstløitn. Schindel). Han efterlod sig 5 Sønner og 1 Datter.

Johan Christopher Ræders 4. Søn, Daniel Christopher Ræder, der formentlig er opkaldt efter sin Farmoders Broder, Sognepresten til Sundalen, døde ung.

Anne Cathrine Ræder, f. ca. 1759, var antagelig den ældste af Døtrene. Hun blev gift med Major Peter Christian Bruenech, der døde paa Gaarden Æli i Børsen 9. Oktober 1828, 80 Aar gammel. Selv døde hun paa Æli 1843, 84 Aar gammel [2].

Sara Cathrine Ræder skal have været den næste af Døtrene. Hun blev først gift med en Koch og siden med (sin Fætter?) Handelsmand Andreas Riiber, der boede paa Tuenes paa Frøya og 12. Mai 1795 omkom

---

[1] Hans Navn er ikke fundet opført i de norske »Mititæretater«. Han siges at have ligget paa Hverving i Tyskland i længere Tid.

[2] Bureauchef Lassens Optegnelser, beroende i Rigsarkivet, og Brev fra Frøken Marie Gjerløw til Oberst Jacob Thode Ræder, dateret Aalborg 18. Decbr. 1842. I dette Brev angives Søstrene i denne Rækkefølge. Johan Mangelsen angives der som No. 2 og Andreas som No. 3 af Brødrene; men saavel hvad man ellers kjender til Søskendenes Fødselsaar som Navnet tyder paa, at Andreas var No. 2.

paa Sjøen ikke fuldt 26 Aar gammel [1]. Enken kom Sommeren 1808 til »Fru Nægler« paa Nordmøre (Oberstløitnant Ræder til sin Frue 26. August 1808).

Maren Johanne Ræder, der »gjaldt for en Skjønhed«, blev »i meget ung Alder« gift med Enkemand, Sogneprest til Hjørundfjord paa Søndmøre Matthias Aagaard og efter dennes Død 1785 med Forvalter over Hafslund Gods Knud Bjørnskow. Hun døde paa Hafslund 1803 (begraven i Skjeberg 30. Novbr. s. A.), 40 Aar gammel [1].

Abel Marie Ræder var den 4. Datter og blev gift med Birkedommer Gjerløw i Ribe [1].

Inger Cathrine Ræder døde i ung Alder [1].

Allerede før alle disse Børn var kommet til Verden, var Kaptein Joh. Christ. Ræder rammet af en haard Skjæbne, idet han fik den graa Stær og blev »ganske blind«. Hans Regimentschef, Generalmajor Reinhart von Eppingen, anbefaler derfor i Februar 1764, »saasom han sidder med Kone og mange Børn, som ei endnu er voksne«, at han maa tillades at sælge sit Kompani [2]. Dette Salg kom dog ikke istand, da Landvernets Organisation s. A. blev ophævet, og Ræder derefter — som de andre Landvernsofficerer — blev »stillet til Disposition for anden Emploi«. Endnu 1767 opføres han som Landvernskaptein ved 2. Trondhjemske Regiment og siges fremdeles at være blind [2]. Før sin Død skal han ved en heldig Operation have faaet sit Syn igjen. Han var dog utvilsomt skrøbelig til det sidste, og det er vel ogsaa derfor, at Aakviken ved Skjøde af 12. Mars 1770 sælges til Kaptein (senere Oberst) Ole Gaarder for 1000 Rdlr.

---

[1] Se Note [2] paa foregaaende Side.

[2] C. J. Anker, Udskrifter af Konduitelister, beroende i Generalstabens Krigsarkiv.

(Ræder havde i sin Tid betalt 300 Rdlr. courant for Gaarden). Skjødet er »i Faderens Svaghed« undertegnet af hans ældste Søn, Sekondløitnant Johan Georg Ræder, med Kaptein Meldahl[1] og Sr. Lorentz Holst[2] som Vitterlighedsvidner. 19. Mai s. A. døde Kaptein Ræder paa Aakviken, hvorefter Enken flyttede til Helleren paa Frøya, hvor hun døde. Hun blev begraven ved Dolm Kirke 18. Mai 1781.

Johan Georg Ræder (1751—1808).

I Kjøbenhavn til 1787.

Johan Georg Ræder blev allerede 1757, 6 Aar gammel, efter den Tids Skik indskreven som Korporal ved Faderens Kompani og stod som saadan, indtil han i Konfirmationsalderen forlod sit Fædrehjem og drog til Kjøbenhavn, hvor han blev ansat som »Underofficer paa Avantage« ved Kongens Regiment. 17. Mai 1769 avancerede han her til Sekondløitnant og 17. April 1782 til Premierløitnant. Han forlod først Regimentet, da han vendte tilbage til Norge efter 13. April 1787 at være udnævnt til Kaptein og Chef for Romsdalske Kompani af 2. Trondhjemske Regiment.

Fra de ca. 20 Aar, Ræder tilbragte i Kjøbenhavn, ved vi lidet at berette om ham. Kort efter Udnævnelsen til Officer er han — som før fortalt — hjemme under Faderens sidste Sygdom. Den lange og bekostelige Reise har han vel foretaget baade for endnu engang at se sin Fader og for at bistaa Moderen med at ordne Familiens Affærer. Han undertegner 12. Mars 1770 Salget af Aak-

---

[1] Augustinius M., f. 1713, † 1782, der boede paa Halse Gaard.

[2] Proprietær Lorentz Andersen Holst, boede paa Pladsen Sogn i Tingvold, † i Kristianssund 1773, 47¾ Aar gml.

viken, men antagelig allerede før, nemlig 1. Søndag i Faste, sees han antegnet som Fadder i Dolm Kirke. Han har da vistnok været ude i Hitteren Prestegjeld og gjæstet Moderens Slægt, maaske for samtidig at forberede Forældrenes Flytning derover, — en Flytning, som Faderen dog ikke oplevede.

Da Johan Georg Ræder vendte tilbage til sit Regiment, har maaske de yngre Brødre, Andreas og Johan Mangelsen fulgt med til »Tvillingrigernes Hovedstad«. Ihvertfald indtraadte de vistnok i Kjøbenhavn i Militærtjenesten. Andreas kom, kort efter at han var bleven Officer, en Vindmølle for nær og fik af dens Vinger et Slag for Brystet, saa han tabte Bevidstheden; i den Tilstand fandt Broderen ham, og kort efter døde han paa Hospitalet af »Blodspytning«. Johan Mangelsen Ræder forlod vistnok Tjenesten og Danmark omtrent ved samme Tid, som den ældste Broder vendte hjem til Norge [1].

Johan Georg Ræder egtede 13. Februar 1782 Cathrine Margrethe Lind, f. 11. Juli 1759 og Datter af Kjøbmand Søren L. og Anna Christine, f. Seifert. Søren Lind havde »egen Gaard i Gothers Gade, ligeoverfor Apotheket« og var en ganske velstillet Mand; Ræder skal da ogsaa have faaet »nogle Tusind Rigsdaler« i Medgift med sin Hustru. Denne Medgift skal dog for en væsentlig Del være medgaaet til Udstyr [2]. Vist er det, at hans »inderlig elskede, eiegode Kone« beredte ham og deres store Børneflok — 5 Sønner og 4 Døtre — et godt og kjærlig Hjem.

Da Ræder som Kaptein forlod Kjøbenhavn, havde de allerede 3 Børn, nemlig:

---

[1] Brev fra Frøken Marie Gjerløw til Fætteren, Oberst Jacob Thode Ræder, dateret Aalborg 18/12 1842.

[2] Sønnen J. T. Ræders »Liv og Levnet«.

1) Johan (Hans) Christopher R., f. 26. November 1782 og opkaldt efter sin Farfader;
2) Ane Christine R., f. 29. August 1784 og opkaldt efter Mormoderen, samt
3) Cathrine Marie R., f. 17. Juli 1786, opkaldt efter Farmoderen.

Flytningen til Romsdalen.

Flytningen fra Kjøbenhavn til Norge foregik ved Midtsommerstid 1787, og Familien, der ledsagedes af Fruens Søster, Jomfru Mette Christine Lind, blev indskibet paa en Brig, som skulde føre dem til Bergen. I Kattegat blev de under en vestlig Storm og sterk Strøm om Natten drevet ud af Kurs, og da Dagen brød frem, var Skibet kommet ind i et Farvand med Braatt og Undervandsskjær paa alle Kanter. Situationen blev end mere kritisk, da Besætningen opgav alt Haab, forlod sit Arbeide og kastede sig ned i Bøn og Veklager. Ræder, som var vant til Sjøen fra Barndommen af, tog da foreløbig Kommandoen, greb Roret, sendte en Mand tilveirs paa Udkig og styrede, saa længe det kunde gaa, mellem Boer og Skjær, men tilsidst var intet rent Løb at øine. Ræder styrede da Skibet did, hvor »Vandet over Skjærene var dybest«, og det gled her op paa et fladt Undervandsskjær. En Sjø brød over Briggen, men med den næste løftedes Skibet over Skjæret og styrtedes ud i dybt Farvand, saa Forskibet et Øieblik begravedes i Bølgerne, »medens et gyseligt Dødsraab udstødtes af alle«. Skibet reiste sig dog igjen, og det havde ikke lidt værre ved Grundstødet, end at det fremdeles kunde flyde. Det viste sig, at man havde seilet gjennem de berygtede Paternosterskjær udenfor Marstrand, hvor de nu maatte søge

ind og blive liggende i 3 Uger for at reparere Havariet [1].

Derfra gik den forsinkede Reise videre til Bergen og formentlig først udpaa Høsten til Vik i Sogn, hvor Sognepresten Jacob Thode (f. 1740, † 1817) var gift med et Næstsøskendebarn af Ræder, Anna Catharina, f. Bernhoft (f. 1736, † 1808) [2]. Her blev Familien Ræder Vinteren over.

Det var ikke ualmindelig i den Tid, da Fyr- og Lodsvæsen var yderst mangelfuldt, at Fartøier lagde sig i Vinterhavn for at undgaa at seile langs vor barske Kyst paa en ublid Aarstid. Hvor der medfulgte Kvinder og flere Smaabørn samt forholdsvis værdifuldt Flyttegods, som her, er det fuldt forklarlig, at man lagde sig fore, før Høststormene brød løs. En flere Maaneders Indrykning hos en beslægtet Prestefamilie paa Landet var heller ikke nogen Merkværdighed heroppe i den Tid; specielt naar man var paa Flytning og maaske ikke endnu havde havt Anledning til at skaffe sig Vinterbolig. Først Vaaren 1788 kom vore Reisende frem til Romsdalen.

Det var naturlig nok, at Ræder, naar han søgte sig tilbage til Norge, foretrak den Landsdel, hvortil Slægten var knyttet baade med Familie- og Venskabsbaand, og

---

[1] Efter den senere Oberst Johan Christopher Ræders Selvbiografi (Taubers Manuskriptsamling). Han var ved Anledningen vel $4^1/_2$ Aar, saa de farefulde Øieblikke under denne Seilads vel i Hovedsagen ihvertfald kan have præget sig blivende i hans Erindring. Beretningen om denne kritiske Episode maatte han ihvertfald have fra første Haand.

[2] Hendes Forældre var Kaptein Christopher Salomon B. († i Tingvold 1736) og Inger Marie, f. Myhre (f. 1694, † 1769); den sidste var igjen Datter af Hr. Mikkel Johansen Myhre († 1728), Sogneprest til Sundalen, og Sara Christophersdatter, en Søster af J. G. Ræders Farmoder. (Slægten Bernhoft, Chr.a 1885).

hvorhen ogsaa Barndomsminderne drog ham. Man har Vidnesbyrd om, at han sit hele Liv specielt omfattede Sundalen med Kjærlighed[1]. Her havde saavel hans Fader som hans Farmoder henlevet mange Aar, og selv synes han som Barn at have været i Besøg paa Sjøland, hvor Karen Borch, f. Skjelderup, Enken efter den forrige Sogneprest, Faderens Ven, Hr. Peter Borch, dengang boede. Ligeledes var han vistnok i Barneaarene vel kjendt paa den nærliggende Sundalens Prestegaard, hvor hans Gudmoder, Anne Elisabeth Hegermann 1757 flyttede ind som Sogneprest Balthasar Meitzner Schnitlers anden Hustru, og hvor senere, fra 1765, Hr. Peder Borchs Datter, Jeremia Margrethe, styrede som den næste Sogneprest, Hr. Peder Tønders Hustru. Disse Prestefolk gjæstede Ræder oftere, — ogsaa i sine senere Aar.

Som Chef for Romsdalske Kompani kom Ræder nu til at slaa sig ned ved Sundalsfjordens mægtigere sydlige Nabo, Romsdalsfjord og fik her sin første Bolig paa Sølsnes i Veø Sogn, et Par Mil indenfor Molde.

Her blev Datteren

4) Ane Cathrine Bernhoft født 31. Juli 1788. Sit Navn fik hun selvfølgelig efter Familiens gjæstevenlige Vertinde paa Vik Prestegaard.

Udrykningen 1788.

Faderen var neppe hjemme ved denne Tid, da de nordenfjeldske Tropper i Juli 1788 var samlede i Leir ved Trondhjem (paa Lademoen og Øisanden), hvor Kronprins Frederik skulde have indfundet sig[2].

---

[1] Brev fra Sogneprest Peder Borch Tønder til Prokurator Severin Henrik Ræder, dateret Elverum 1. Juni 1824.

[2] Da Ræder reiste ind til Trondhjem i Anledning af denne Leirsamling, medfulgte Svigerinden, Jomfru Lind, for med Skibsleilighed at vende tilbage til Kjøbenhavn.

Kronprinsen fik imidlertid andet at tænke paa. Ved Udgangen af Juni Maaned var der udbrudt Krig mellem Sverige og Rusland, og den dansk-norske Regjering maatte berede sig paa at opfylde sine traktatmæssige Forpligtelser og støtte Rusland med Vaabenmagt.

De egentlige Krigsrustninger begyndte i August, og 11. September udstedte den norske Hærs høistkommanderende General, Prins Carl af Hessen, fra Fredriksværn en Ordre til den kommanderende General nordenfjelds, daværende Generalløitnant Georg Frederik von Krogh, om at rykke sydover med Størsteparten af de nordenfjeldske Tropper. Først skulde dog 2 Grenaderbataljoner (opsatte af gevorbne og nationale), Nordenfjeldske Skiløberbataljon, en udtagen Skarpskytterafdeling (ogsaa kaldt »Jægere« eller »Rifleskyttere«) samt 2 Eskadroner Dragoner gjøre en Diversion til Jemtland, der inddrive Kontributioner samt borttage Magasiner og Heste for at forebygge senere Indfald fra svensk Side. Efterat denne Diversion var udført, skulde de 2 Grenaderbataljoner og Skarpskytterne af de herfra hjemvendte Tropper samt desuden 3 Musketerbataljoner marschere ovor Røros til Kongsvinger, hvorhen endvidere 2 Eskadroner Dragoner skulde sendes over Opdal og gjennem Gudbrandsdalen. Skiløberbataljonen og de 2 Dragoneskadroner, som havde været i Jemtland, skulde forblive paa Grænsevagt heroppe, hvorhos endvidere 3 Musketerbataljoner (1 pr. Regiment) skulde indkaldes til Garnisonen som Reserve.

Det var en Selvfølge, at den kun 37-aarige Kaptein Ræder, der saa nylig var kommet fra de toneangivende gevorbne Tropper i Danmark, blev placeret ved de marscherende Bataljoner, maaske ved 2. Grenaderbataljon, som opsattes af Grenadererne fra 2. og 3. Trondhjemske Regi-

menter. Den store, staute Mand blev ihvertfald i den næste Krig udtaget til Grenadererne [1].

Den 20. September melder Generalløitnant v. Krogh [2], at han allerede den næste Dag lader de Tropper, som skal deltage i Diversionen til Jemtland, afmarschere fra Trondhjem. — 6 Dage senere, 27. September afgik den første Musketerbataljon fra Trondhjem om Røros til Kongsvinger, og de to øvrige marscherende Musketerbataljoner fulgte efter samme Vei 30. September og 2. Oktober. Derefter fulgte — ogsaa i 3 Echeloner den 3., 4. og 6. Oktober — »Rifleskytterkorpset« (Skarpskytterne) og de 2 Grenaderbataljoner. Disse sidstnævnte Afdelinger var saaledes allerede ved denne Tid vendt tilbage fra sin »Diversion« til Jemtland, der vistnok har havt meget beskedne Dimensioner, om den overhovedet er ført fremover Rigsgrænsen.

Paa Marschen sydover medførtes et ganske betydeligt Træn — hver Bataljon medførte 55 til 65 Heste. Hver 3die Dag var Rastdag, og Dagsmarschernes Længde var paa Grund af de vanskelige Indkvarteringsforhold yderst ujevn — fra 1—3½ norsk Mil. Den hele, lange Marsch — efter Marschruten 54¼ norsk Mil — tilbagelagdes paa 39 Dage, idet den første Bataljon ankom til Kongsvinger den 4. og den sidste Bataljon den 13. November. Samtidig marscherede de 2 Dragoneskadroner over Dovre (Opdal) til Kongsvinger med Afgang fra Melhus 4. Oktober og Ankomst til Bestemmelsesstedet 8. November, ɔ: 36 Dage paa 52⅜ Mil. Dagsmarscherne var her 1½—3 Mil med Rast hver 3die Dag [3].

---

[1] I Generalmajor H. J. T. W. Ræders Optegnelser omtales, at han var med Søndenfjelds 1788.

[2] C. J. Anker, Fra generalfeltm. prins Carl af Hessens arkiv, S. 84.

[3] »Correspondence Protocoll Krigs-Commissaire Tienesten udi

Kongsvinger Kommandant, Generalmajor Biellart udtaler i sin Rapport af 12. November 1788 til Prinsen af Hessen: . . . . »Hans Excellence Generalløitnant v. Kroghs Tropper, der kantonerer her omkring, er de smukkeste Folk, man kan ønske sig at se; de er muntre og oprømte, uagtet de netop har havt en besværlig Marsch. Alt er ved disse Bataljoner i den bedste Orden. Med den Slags Tropper kan man udrette alt« [1].

De trønderske Tropper fik dog denne Gang ingen Anledning til at lægge for Dagen, i hvilken Udstrækning de kunde retfærdiggjøre Kongsvingerkommandantens store Ord. Der var nemlig allerede den 8. Oktober bleven afsluttet en 8 Dages Vaabenstilstand, som den 16. blev fornyet paa 4 Uger og siden til 15. Mai 1789. Man følte sig dog — trods Vaabenstilstanden — ikke sikker for Fiendtligheder fra svensk Side, og de trønderske Afdelinger var en Tid bestemt til Dækning af Grænsen mod Vermland Vinteren over, men beordredes dog 20. November at vende hjem med Undtagelse af »Jægerne« (Skarpskytterne) under Kaptein Tillisch, som maatte blive liggende i Garnison paa Kongsvinger. Hjemmarschen tiltraadtes i Bataljonsecheloner de følgende Dage. Generalmajor Biellarts gode Omdømme beholdt Trønderne til sidste Stund. 26. November skriver han: »Det har været mig en sand Glæde at se disse Folk; derfor har jeg ogsaa indfundet mig hver Dag i Dagbrækningen for at ønske hver Baltaljon en god Hjemreise. Det tjener den brave General v. Krogh til stor Ære og Berømmelse at

Trondhiems District wedkommende 1772—1820«. (Tr.hjems Stiftsarkiv). J. Chr. Blangstrup, Begivenhederne i Norden i Efteraaret 1788, siges, at General v. Kroghs Korps stod samlet ved Kongsvinger 20. Oktober; men dette er saaledes neppe rigtig.

[1] Prins Carl af Hessens arkiv, S. 93.

have uddannet saa mange Folk og bragt dem til at underordne sig saa vel«[1]. Hjemover gik kun 1. Trondhjemske Regiments Afdelinger over Røros, medens 2. og 3. Trondhjemske Regimenter samt de 2 Dragoneskadroner marscherede gjennem Gudbrandsdalen. Før Marschruterne forgrenede sig til de forskjellige Kompanidistrikter, opløstes Feltafdelingerne i Fredskompanikontingenter. Fra Tofte i Gudbrandsdalen drog saaledes de 4 Romsdalskompanier (Vestnesske, Eritsfjordske, (Ræders) Romsdalske og Fanottingske) gjennem Lesje og Raumadalen til sine Hjemsteder, medens de 8 øvrige Kompanier af 2. Trondhjemske Regiment drog hjem over Dovre. Til Jul har maaske Romsdalske Kompani naaet hjem fra sin langvarige Udkommandering; flere af de nordligere Afdelinger maatte vistnok være fornøiet, om de kunde naa hjem til Nytaar. Hjemturen var tydeligvis alt andet end behagelig, og Soldaterne led meget af Kulden. Mange blev endnu ved Kompletteringssessionerne i 1791 dimitterede som udygtige paa Grund af Frostskade paa Hænder og Fødder efter denne Marsch[2]. Ræder havde denne Gang antagelig været borte fra Hjemmet 5—6 Maaneder.

Hjemmet paa Nes i Grytten.

1789 kjøbte Ræder en Part af Gaarden Nes i Grytten (Skyld 2 Vog 18 Pd.) af Ingebrigt Nilsen for 540 Rdlr. I den Anledning er det vistnok, at Kapteinen den $^{8}/_{7}$ s. A. laaner 400 Rdlr. af Ole Pedersen Setnæs mod Pant i den kjøbte Gaard. Denne Gjæld blev imidlertid atter aflæst allerede $^{10}/_{7}$ 1792[1]; Ræder solgte nemlig senere — og da formentlig ved denne Tid, idet han jo ogsaa netop nu havde faaet en Embedsgaard at drive (se neden-

[1] Prins Carl af Hessens arkiv, S. 98.

[2] Krigskommissariatets Korrespondanceprotokol.

[1] Udskrift af Romsdals Pantebog ved Kapt. S. Ræder.

for) — det meste af Gaardens Jorder og har vel saaledes faaet Anledning til at betale disse Penge tilbage.

Ræders fraflyttede altsaa 1789 Sølsnes og blev siden boende paa Nes indtil 1805, og de 5 yngste af Børnene er saaledes født her. Disse Børn var:

5) Nicolai Ditlev Ammon R., f. $^{26}/_{7}$ 1790;
6) Ane Margrethe R., f. $^{24}/_{6}$ 1792;
7) Johan Philip Thomas R., f. $^{25}/_{4}$ 1795;
8) Jacob Thode R. (opkaldt efter Vikspresten), f. $^{11}/_{12}$ 1798 og
9) Severin Henrik R., f. $^{15}/_{7}$ 1800. Den sidste er maaske opkaldt efter Morfaderen (Søren Lind).

Ved at flytte til Grytten var Ræders kommet dobbelt saa langt — 4 Mil — bort fra »Byen« ɔ: Molde, og Familiens vanlige Omgang var nu vistnok indskrænket til de »konditionerede« Familier i selve Bygden. Naar større Indkjøb skulde foretages, var maaske en Bytur nødvendig, og ved høitideligere Anledninger kunde vel ogsaa Byindbydelser strække sig helt ind til Grytten; men ofte indtraf jo ikke sligt, saa baade Ræder, der synes at have været en livlig Mand med selskabelige Anlæg, og hans Hustru, der jo var Kjøbenhavnerbarn, vel kan have følt sin Afsondrethed i de lange mørke og stormfulde Vintre derinde ved Bunden af Romsdalsfjorden.

Paa Nes opførte Ræder — »omtrent 1000 Alen fra Vandet« — »et efter de derværende Midler stort Hus med flere store Værelser og Bekvemmeligheder. Senere solgte han Jorderne fra Gaarden og forbeholdt sig kun lidt Jord og noget Græsgang til et Par Kjør — samt en ret stor og smuk Have, omgjærdet med høie Enebærstammer«.

Desuden hørte der en Skogpart til.

Betegnende for Tiden er det, at man i dette store Hus nøiede sig med -- siger og skriver — en Ovn. Selv-

følgelig har der desuden været Grue eller Peis i Kjøkkenet og vel ogsaa Bryggepande og Bagerovn enten sammesteds eller i et særskilt »Bryggerhus«; men de gamle Kakkel- eller Jernovne var forholdsvis kostbart Inventar, hvoraf der anskaffedes det mindst mulige.

Romsdalens storartede Naturscenerier, der ved Sommertid trækker vældige Turiststrømme derhen i vore Dage, har ikke efterladt noget dybt Indtryk hos Sønnen Jacob Thode R., af hvis Optegnelser her enkelte Træk refereres. Desto uudsletteligere har Indtrykket fra den dystre og barske Vinter inde mellem Romsdalens Fjelde præget sig i hans Barnesind; han skriver bl. a.: »Indesluttet i vor Sne og Is, tilbragte vi derfor Vinteren stille, udelukket fra den øvrige Verden, thi Sneen var saa dyb, at man kun med Møie kunde arbeide sig igjennem den. Imellem vor Gaard og Naboens lagde der sig stundom en saadan Sne-Dynge, at man ej kunde se hinandens Huse, og jeg mindes, at der blev gravet under Sneen en Slags Tunnel forat kunne komme imellem Gaardene, da Sneen vist var sine 16—20 Fod dyb«[1]. »Veiret er i disse Egne«, beretter den samme Kilde et andet Sted, »over al Beskrivelse haardt og stormende. Jeg mindes flere Gange, at min Fader kom hjem fra Søture, og at han var ganske hvid af Is eller af Vandet, som var sprøitet paa hans Kappe, og som strax var frosset til Is. Ja — jeg mindes selv, at han knappede Kappen af sig, og at den blev staaende aldeles opreist paa Gulvet, som om den var af

[1] Som bekjendt kan der langs vor Kyst til sine Tider falde voldsomme Snemængder, som pludselig kommer, men rigtignok ogsaa gjerne snart svinder. Paa den anden Side kjender vi vel alle til, hvilke overdrevne Begreber om Dimensioner, Afstande o. s. v. man ofte tager med i sine Barndomsminder, og hvor alle Maal maa reduceres, naar man senere i Livet faar se de samme Trakter igjen; dette fik Oberst J. T. Ræder aldrig Anledning til.

Træ. Saaledes er Vinteren i Norge og i Romsdalsfjorden«, skriver den danske Oberst.

Foruden Ræders paa Nes har der ved denne Tid neppe boet andre »konditionerede« Familier i Grytten end Sogneprestens. I de første Aar af Ræders Ophold paa Nes — indtil Høsten 1792 — var Hans Jacob Wille Sogneprest til Grytten. Wille blev derefter Sogneprest til Vor Frue Menighed i Trondhjem. Her døde han som Stiftsprovst 1808. Han var Medlem af flere inden- og udenlandske lærde Selskaber og er kjendt som Forfatter bl. a. af Sillejords (hans Fødesteds) Beskrivelse. Hans Hustru hed Anne Dorothea, f. Walther, og var fra Eker. — Et nærmere Venskab end med denne Prestefamilie knyttedes dog mellem Ræders og Willes Eftermand Andreas Heide, som forblev i Grytten til 1804 og derpaa blev forflyttet til Skogn, hvor han døde i 1814. Presten Heide, der var en Kjøbmandssøn fra Kristianssund, var først gift med Anna Meldal Kaurin, en Prestedatter fra Dverberg, som døde 1798, og derefter (1800) med Anna Nissen Rogert fra Trondhjem. Med Heides blev, som vi skal se, ogsaa Forbindelsen vedligeholdt, efterat de var flyttet til Skogn[1].

Hvert Aar i Oktober Maaned var der endel Liv i Grytten under Romsdals Marked, som dengang holdtes paa Gaarden Devold, ligeoverfor Prestegaarden. Enkelte Handelsmænd fra Molde samt af Øvrigheden formentlig Foged Caspar Kahrs[2] og vel ogsaa Svogeren, Sorenskri-

---

[1] Personalia efter Erlandsen, Trondhjems Stifts Geistlighed.

[2] Gift med Byfoged og Sorenskriver Peder Jalles' Datter Inger Margrethe. I Foged O. C. Bulls »Adskilligt om Kjøbstaden Molde« ydes ham Anerkjendelse som Astronom — han havde i sin Ungdom været Observator paa Rundetaarn i Kjøbenhavn — men derimod mindre som Jorddyrker, endskjønt han forsøgte sig som saadan paa sin Eiendom Elvs-

ver Peder Leth Øwre,[1] da der rimeligvis har været holdt Tingmøde herinde, medens Markedsalmuen var samlet. Forøvrig var det mest Gudbrandsdalsbønder, som mødte til dette Marked for at afsætte sine Produkter, Skind og Fedevarer, og indkjøbe Fisk og Kramvarer. Ved samme Tid har formentlig ogsaa Grytten havt Doktorbesøg, — der vistnok ellers ikke ofte forekom; — man maatte nok i Regelen klare sig med »Huuslægen« og andre nyttige Bøger, som gav Anvisning paa Husraad i Sygdomstilfælde, hvis man da ikke søgte kloge Koner eller fik Smeden til at »aabne en Aare« og befri en for »det onde Blod«. Romsdals Amt havde imidlertid 1783 faaet en »Landphysicus« eller »Amtsphysicus«, og som saadan var 1786 udnævnt Dr. med. (fra 1787) Mathias Joachim Goldt, som nylig var bleven gift med Datter af Moldes rigeste Kjøbmand, Jyden Peter Møller.

Om end disse Embedsmænds og Handelsmænds Gjerning en eller et Par Gange om Aaret førte dem ind til Grytten, saa var det vist yderst sjelden, at de havde sine Damer med, saa Fru Ræder — som Embedsmænds Hustruer, der var bosat paa Landsbygden, ialmindelighed — neppe har havt megen jevnbyrdig, kvindelig Omgang. Moderpligterne for den stedse voksende Børneflok har vel ogsaa bundet Fru Ræder sterkt til Hjemmet i disse

---

aas paa Fannestranden ved Molde (J. A. Schneider, Molde og Romsdalen, Kr.ania 1905).

[7] Han var gift med Byfoged Jalles' ældste Datter, Mette Susanne, der forøvrig talte ingen mindre end Amtmand, Etatsraad Even Hammer blandt sine Friere. Da han af Jomfru Jalles faar vide, at hun alt er bundet til Peder Øwre, skaffede han denne sin Medbeiler Byfoged- og Sorenskriverembedet efter Jalles, forblev selv ugift og betænkte mange Aar efter den Tilbedte og hendes Børn i sit Testamente. Romantik fandtes der da ogsaa i vore Oldefædres Tid! (Schneider, Molde og Romsdalen).

Aar, saa hun ofte har siddet hjemme, naar Forretninger eller Selskabelighed har trukket Manden ind til Molde.

Denne By omtales vistnok af den kjøbenhavnske Professor i Historie og Statistik, Fredrik Sneedorff, der gjæstede den i 1790, som »den usleste Kjøbstad i Norge«; men i selskabelig Henseende bød den dog ved denne Tid paa flere, som det synes, fuldt acceptable Personligheder. Først og fremst maa da nævnes Amtmanden, den af sit Amt høit fortjente og »for det Almene« sterkt interesserede Etatsraad Even Hammer. Endvidere et gammelt Medlem af »Norske Selskab« i Kjøbenhavn, Leilighedsdigteren, Toldkasserer Ole Christian Bull, som forøvrig 1796 forflyttedes til Søndmøre som Foged, for atter 1804 som Pensionist at tage Ophold paa sit kjære Molde. Han var gift med en Datter af Kjøbmand og Apotheker Nils Bang. — En Mand av »Rang« var yderligere Toldinspektør, Kammerjunker Frederik August von Brockdorff (f. 1745, † 1802), der var gift med Justine Conradine von Roepstorff (f. 1756, † 1826, Datter af Generalmajor Carl Ludvig v. R., † i Trondhjem 1787). Fogden, Sorenskriveren og Landfysikus er allerede omtalte, og naar saa Sognepresten til Bolsø (Provst Gabriel Dreyer 1786—93, Henrik Eiler Støren til 1794, Hans Brondahl Rødseth til 1798 og endelig Provst Fredrik Christian Steenbuch helt til 1831) er nævnt, mangler neppe nogen af den egentlige »Embedskoloni« i Molde paa denne Tid. Rigtignok boede Kaptein Israel Olai Sigholt i Byen til 1788 og var — som han udtrykker sig — 1792 »saa ulykkelig« atter at komme »til dette fatale Sted« som Oberstløitnant; men han kan neppe med det Syn paa Forholdene, som denne Ytring røber, have været betragtet som hjemme i Kredsen, og Døden friede ham da ogsaa ud derfra 1794. Man havde vistnok ogsaa en Postmester i Molde, men da Post kun

ankom og afgik en Gang i Ugen, var dette blot en Bibeskjæftigelse for en af Byens Borgere. Det samme var til en vis Grad Tilfældet med Forstanderen for Reknes Hospital, hvilket allerede dengang væsentlig husede Spedalske. Af de Borgere, som paa denne Tid tilhørte Byens »Societet«, kan særlig mærkes den gamle Jyde Peter Møller og hans Sønner, Skibsfører Søren Mørch, hos hvem »Troskabs-Klubben«, der stiftedes 1792, og hvortil senere »det harmoniske« Læseselskab knyttedes, var tilhuse, Skibsreder, Trælast- og Fiskeexportør Claus Lund Stephensen, den indflyttede Arendalit, Skibsfører, siden Kjøbmand og i Krigsaarene Divisionschef for Kystvernet, Lars Olsen Dahl, hvis Søn Ole Dahl efter Ræders Død blev hans ældste Datter, Ane Christines anden Mand, men allerede 1817 druknede ved Forlis paa den svenske Vestkyst.

Dette var Spidserne i det Selskab, Ræders tilhørte, naar de leilighedsvis var i Molde[1], og de var neppe at kaste Vrag paa. 29. Januar 1791 sidder Kaptein Ræder bænket i festlig Lag i denne Kreds. Ved det bugnende Bord og de fyldte Glas var Konge og Kronprins, Fædrelandet og Kvinden, Værtskabet og Venskabet m. m. m. bleven prist i svulstige Taler og begeistret eller skjæmtsom Sang. Toldkasserer Bulls Selskabssange har lydt som velkjendte Toner i denne Kreds; men da Ræder stemte i en ukjendt »Arie«, slog det an, og Etatsraad Hammer følte sig saa tiltalt af den, at han sendte sin Tjener op til Ræder, før dennes Afreise næste Dag, for at faa en Afskrift af Sangen. Ræder erindrede imidlertid ikke alle Vers og sender derfor Etatsraaden Afskriften efter sin Hjemkomst med et lidet Brev, som har bragt os Bud om denne lille karakteristiske Episode.

Imidlertid havde Familien paa Nes i det daglige nok

---

[1] J. A. Schneider, Molde og Romsdalen.

at tage Vare. Børnene begyndte at trænge Undervisning, og den blev vistnok i den første Tid givet i Hjemmet af Fader og Moder. Kapteinen havde, foruden sin Kompani-administration ogsaa sit Gaardsbrug at passe. Da der ved Reskript af 2. Septbr. 1791 blev tillagt Chefen for Romsdalske Kompani Gaarden Devold i Gryttens Prestegjeld (Skyld 1 Vog 2 Pd.) som Kompanichefsbolig, saa fik Ræder, foruden sin Eiendomsgaard Nes, tillige denne Gaard at bestyre og har vel saaledes fundet, at han har faaet vel meget Arbeide som Landmand, saa meget mere som Gaardene var adskilt ved en ikke ubetydelig veiløs Strækning. Han sælger derfor nu, som vi har hørt, det meste af Jordveien til Nes, men bliver dog boende her fremdeles.

Pligterne som Kompanichef medførte i almindelige Aar ikke overdrevet meget Arbeide. Øvelserne var kortvarige — høist 12 Dage om Aaret, ofte mindre, og Administrationen forholdsvis enkel. Sessionsdeputationen afholdt hvert 4. Aar Kompletteringssessioner, hvorunder de udtjente og utjenstdygtige Soldater endelig fik sin Afsked og nye blev ansatte, samt Ungtmandskabet blev indført i Rullerne som »Interimsreserver«. Saadan »Tegning af Ungtmandskaber« foretoges forøvrig de Aar, da Kompletteringssessioner ikke afholdtes, af Fogden under de aarlige Vaabenøvelser, »Exercermøder«. Naar saa Ledighed opstod, Soldater arvede eller fik Tilladelse til at bygsle Jord eller fik andet »Forfald« mellem Kompletteringssessionerne, havde Kompanicheferne »ad interim« at ansætte disse Reserver efter Tur i Soldaternumer. Lidt Hvervning til de »gevorbne« Grenaderkompanier eller til Fodgarden i Kjøbenhavn kunde vel ogsaa Aar om andet falde, — mest i Forbindelse med Mønstringer og Eksercermøder, hvortil da ogsaa det paa Lægderne beroende Udstyr skulde medbringes til Eftersyn. Hvor specielle Forhold gjorde det paakrævet, kunde dette ogsaa ske paa Lægdet udenfor Mønstringerne. Befalets

Lønninger blev vel ogsaa udbetalt gjennem Kompanichefen. Hermed turde dennes vigtigste Gjøremaal i Distriktet være nævnt. De i vore Dage saa hyppige Permissioner, Overføringer til anden Afdeling og Emigrationer forekom dengang lidet eller slet ikke. Soldaterne havde i Regelen fast Tjeneste paa Lægdet, i samme Sogn eller — om de enkelte Gange kom udenfor dette — i alle Fald inden Kompanidistriktet.

Det tidligere omtalte Romsdals Marked gav dog hvert Aar i Oktober Maaned Anledning til specielle militære Foranstaltninger, idet 2. Trondhjemske Regiment afgav »1 Løitnant med behøvendes Under-Officeer og 40 Gemene til fornøden Vagt, for at forekomme Uorden og Tyveri m. v.«[1]. Denne Vagt har vel neppe Ræders Kompani bestridt alene; men da Markedet blev afholdt i Kompanidistriktet og endog paa selve Kompanichefsgaarden Devold, har vistnok Kompaniet altid leveret sin Kontingent dertil. Kompanichefen har vel ogsaa havt Opsynet med de 2 herværende Vagthuse og kanske endog havt Pligt at inspicere Vagten.

Følgende, som er hentet fra Jacob Thode Ræders Optegnelser, skal anføres til Belysning af Faderens Væsen og Personlighed.

Ræder tiltalte aldrig sine Børn haardt, men omfattedes dog inden Familien med den største Respekt. »Selv den vildeste Leg og Støi efterfulgtes af absolut Stilhed, naar han hørtes at banke i Chatul-Laaget med sin Lineal.« »Han havde en egen, ganske original Maner at straffe Ungerne paa — baade sine egne og Naboernes — naar de havde forsyndet sig i nogen Maade. Han satte dem da under Bordet i Stuen og bandt dem fast med en tynd

[1] Wessel Berg, Kgl. Rescripter m. v. II, S. 753, Rescr. til Stiftsbefalingsmanden over Trondhjems Stift og Amtmanden over Romsdals Amt af $^{28}/_{1}$ 1778.

Traad. Blev denne revet itu, fik de Prygl, — blev den det ikke, fik Synderen gaa, naar han havde siddet der en Stund.«

Hans Omgjængelighed, Velvilje og Hjælpsomhed i Forbindelse med hans sociale Stilling og Dannelse sikrede ham høi Anseelse i Egnen, saa »hans Raad blev søgt af Unge og Gamle blandt Bønderne, og i Mangel af Politi eller andre Autoriteter i Trakten var han en Skræk for Landstrygere og »Fanter«, der ikke vovede sig frem til Grænden, undtagen naar det rygtedes, at »Capteinen var bortreist«.«

Fru Ræder var det ikke saa let for Egnens Bønder at forstaa — dette gjaldt saavel hendes danske Sprog som tildels hendes fremmede Vaner. Hun samlede saaledes paa gammel Kjøbenhavnermaner Familien om »Maskinen«, hvor man kosede sig ved Eftermiddagstheen. Ræder selv satte dog ikke synderlig Pris paa denne indførte Drik. Til Maskinen trængtes imidlertid Trækul, som blev brændt ved Stranden. Dette saa Almuen paa med Forbauselse og fandt, at det var »et ødselt Paafund«. Stakkels Fru Ræder — det var sandelig ikke saa meget, hun havde kunnet tage med sig fra Livet i sit kjære Kjøbenhavn til sit nye Hjem, hvor de ensformige huslige og moderlige Pligter mere og mere optog al hendes Tid.

Rustningerne 1801.

Efter 12—13 Aars fredelige Tilstande kom pludselig Rustningerne mod England Vaaren 1801. Baade til Kristianssund og Molde blev der beordret militære Detachementer. Detachementet i Kristianssund bestod af 60 nationale Musketerer af forskjellige Kompanier og 30 gevorbne Grenaderer under en Kapteins Kommando, medens Styrken af Moldedetachementet er ukjendt. Som Chef for dette blev Kaptein Ræder beordret, og han har forment-

lig begyndt denne sin Tjenstgjøring i Begyndelsen af Mars 1801.

Englænderne foruroligede ikke Norges Vestkyst under de kortvarige Fiendtligheder dette Aar, og i den eneste Rapport fra Ræder til Regimentschefen, Generalløitnant Grev Waldemar Schmettow, som kjendes fra denne Tid[1], har han saaledes intet at melde om krigerske Begivenheder, men kun om de smaa tjenstlige Bekymringer, som Forholdene medførte, og som for en saa samvittighedsfuld og omsorgsfuld Chef som Ræder kunde føles ret generende.

Detachementet fik haardt Brød fra Trondhjem, men dette maatte være veiet, i det samme det kom fra Ovnen, for da det modtoges i Molde var der 8—12 ℔'s Undervægt pr. Tønde. Ved Udveiningen til Soldaterne maatte der derfor knibes paa Vægten, hvis man ikke skulde komme tilkort; men herved blev Officererne let mistænkt for Bedrageri, selv om Folkene blev underrettet om Sammenhængen. De fleste Proviantsorter var forresten udsat for Svinding, uden at dette blev taget i Betragtning ved Leveringen, saa det var en gammel Klage fra Kompanichefernes Side, at de ikke kunde give Soldaterne fuldt ud, hvad de tilkom, uden selv at komme tilkort.

I det Hele taget stod Kompanicheferne i en baade vanskelig og ubehagelig Mellemstilling i administrativ Henseende, og man tør vistnok gaa ud fra, at i en Flerhed af de Tilfælde, hvori de blev beskyldt for Uredelighed og Bestikkelighed, var de kun tjenstlige Mellemmænd ved urimelig Kniberi eller endog tvilsom Sportulering fra Statens Side. Kaptein Ræder skriver saaledes 10. Januar 1802 til Regimentschefen, General Schmettow[2] om en gevorben Grenader, som har kjøbt Gaard, og som Regi-

[1] P. M. av 4/4 1801, findes i Videnskabsselsk. i Trondhjem, Manuskriptsaml. Fol. 331, No. 55.

[2] Schmettowske Papirer i Trondhjems Stiftsarkiv.

mentschefen derfor Aaret forud havde lovet at lade slippe Militærtjeneste, naar der blev fredelige Tider, mod at Faderen betalte 80 Rdr. til den kongelige Kasse. Schmettow sees at have paategnet Skrivelsen, at Grenaderen skal ombyttes med en national Soldat, som er »Løsgjænger«[1]. Ifald de 80 Rdr. Løsepenge virkelig er blevet opkrævet, saa er dette vistnok skeet gjennem Kompanichefen i det Distrikt, hvor Faderen boede — i dette Tilfælde gjennem Ræder. I hvilket Lys kunde han ikke derved stilles inden Kompanidistriktet. Ræder var forøvrig overordentlig ængstelig for privat at modtage Tjenester eller de paa Landet saa almindelige »Sendinger« af sine Underordnede eller af Lægdsbønderne. Ved en senere Anledning, da han har paanødet en Ørkedøl 1 Rdr. — mere vilde denne ikke tage imod — for 1 Kvarter Sild, som var leveret Fruen, siger han saaledes: »Nødig vil jeg, at dette Folk skal gjøre mig Gjengjæld for de Tjenester, jeg har bevist dem.« Men altid følte han varmt for sine Underordnede og talte deres Sag, naar Leilighed dertil bød sig.

I den foran anførte Rapport fra Molde roser han sine Folk, der opfører sig rolig og ordentlig, saa han kun en Gang har seet sig »nødsaget at arrestere og straffe en Tambour af det Eritzfiordske Compagnie, som i et Par Nætter havde sneget sig ud af Qvarteret og været paa

---

[1] Denne Regimentschefens Resolution er neppe uklanderlig. For at fylde Vakancerne ved de gevorbne Grenaderkompanier faldt der 1801 kgl. Resolution for, at der kunde udskrives (eller kommanderes) til disse Kompanier; men dette gjaldt kun de daværende »kritiske Conjunkturer« og skulde være »uden Følger for Eftertiden« (Krigskomm. Vibe til Oberstl. Hornemann $^{27}/_{11}$ 1801). Ombytningen med en national Soldat var saaledes neppe tilladelig i 1802. Med hvilken Hjemmel »Løsepenge« paalagdes, er mig helt ubekjendt; men Schmettow er hævet over enhver Mistanke om Uhæderlighed, der forøvrig her vilde været for grov.

Værtshuse, samt været grov i Munden mod Husets Folk, hvor han var indqvarteret«.

I Kristianssund, hvor Chefen for Meldalske Kompani af samme Regiment, Kaptein Ditlev Rosbach førte Kommandoen og Broderen, Ingeniørkaptein Friedlieb Rosbach forestod de samtidig igangsatte Befæstningsarbeider, havde Forholdet ikke været saa mønstergyldigt; men dette søger Ræder at undskylde, idet han fremhæver de ynkelige Forhold, hvorunder Soldaterne lever. Han siger: »Højlig beklager jeg den Uorden og Modsetsighed, som af Skarpskytterne i Christianssund er forefalden. Det er ganske vist Pligt af største Vigtighed at giøre Soldaten nøje bekiendt med Krigs Artiklerne og de øvrige Love, som han skal adlyde, og strængt at paasee Opfyldelsen deraf; — men paa den anden Side, hvor let kan ikke den stakkels eenfoldige Soldat, der idelig hører tale om sine Pligter og bliver anstrængt til deres Opfyldelse — men ikke seer nogen Lettelse i sine tunge Kaar, da han enten maa sætte til de faa Penge, han kan have bragt med sig, eller sulte — blive utaalmodig og skride ud over de Skranker, der ere satte ham. O! hvor meget beklager jeg ikke den arme Soldat, der maae lade sig nøie med 6 β daglig eller 4 β og Brød i denne dyre Tid, imedens Forbryderen faar 8 β daglig. Hvormegen Menneske Kundskab, hvor megen Sindighed og hvor megen Blidhed i ofte gientagen Omgang og Samtale med Soldaten uden for Tjenesten udfordres der ikke — foruden Strænghed til Lovens Opfyldelse — for at holde Manden, der føler sin ublide Stilling, i en munter og roelig Tilstand.«

Naar Ræder med adskillig Bitterhed nævner, at Soldaten oppebærer 6 β daglig, men Forbryderen 8 β, saa er dette naturlig nok, idet der netop — i Mars 1801 — var udstedt kgl. Reskripter til endel Kjøbstæder og Amter, hvorefter Arrestanter forundes en Forhøielse af 2 β daglig

i Tillæg til de dem ved Anordning af $^{5}/_{4}$ 1793 tillagte 6 β daglig«[1]. Soldaterne, som samtidig i stor Udstrækning blev kaldt til Tjeneste for at værge Landet, maatte klare sig uden dette »Dyrtidstillæg».

Forøvrig finder Ræder heller ikke sine egne Kaar glimrende »i denne Tid, jeg maae være paa dette kostbare Sted, hvor jeg alleene for min Kost maae betale 10 Rdr. maanedlig«. Kapteinens hele maanedlige Aflønning under denne Beordring var neppe mere end 23 Rdr. i Gage + 10 Rdr. i Kantonnementstillæg.

Endelig beretter Ræder i samme Skrivelse til Regimentschefen om de karakteristiske Vanskeligheder, han er kommet op i ved, at Enken efter Oberstløitnant Johan Michael Meldal († $^{9}/_{9}$ 1798), der boede i samme Hus som han, »i Forgaars Eftermiddag omskiftet Tiden med Evigheden i en Alder henved 69 Aar«[2]. Da Molde nu var Garnisonsby, har Datteren begjæret, at Liget begraves med fuld Honnør, og Reglementet hjemlede Ret til samme militære Ceremonier, som der vilde have tilkommet Manden, dog heldigvis uden Kommando (hvorfra skulde man ogsaa taget 400 Gemene med Befal under 1 Major?) og uden Ligvagt i Dødshuset (2 Sergenter). Selv med disse Begrænsninger kan den lille Garnison dog ikke fyldestgjøre Reglementets Bestemmelser, der var beregnet paa større Forhold. Som Marschaller skulde saaledes beordres 2 Kapteiner; men da der i hele Romsdalen — foruden

---

[1] Wessel Berg anfører kun Reskr. af $^{13}/_{3}$ vedk. Kjøbstæderne i Akershus Stift og Akershus Amt samt af $^{27}/_{3}$ vedk. Bratsberg Amt. Ved Cancelli-Cirk. af $^{15}/_{1}$ 1803 blev Tillægget almindelig over begge Riger.

[2] Hun hed Else Margrethe, f. Hammond, Datter af Sogneprest til Meldalen Thomas H. og Else Sophie, f. Frich (Steddatter av »Lappernes Apostel«, Lektor Thomas von Westen). Oberstløitnant Meldal og Frue havde 2 Børn. (Erlandsen, Trondhjems Stifts Geistlighed).

Ræder, der som Kommandant skulde tilhøre Følget — kun boede en Kaptein, Jens Henrich von Hadelen, maatte 2 Løitnanter beordres som Marschaller. Som Ligbærere opførte Reglementet 12 Sergenter, men Ræder maatte supplere »de virkelige Underofficerer« (ɔ: Sergenter og Korporaler) med »tiltagne Under-Officerer reformés« for at opdrive dette Antal.

Viljen maatte tildels tages i Gjerningens Sted, men naar alt kom til alt og seet i Forhold til de beskedne Omgivelser paa Molde, saa fik dog den salige Oberstløitnantsfrue en saare »krist-festelig« Jordefærd til Trøst og Husvalelse for den efterladte, sørgende Datter og til Misundelse for andre, der havde maattet stede sine Paarørende tiljorde uden saadan Pomp.

Ræder var neppe vendt tilbage fra Molde, da Aarets 12 Dages Eksercermøde afholdtes fra 20. Juni til 1. Juli. Dette Aar indkaldtes forøvrig kun de nyudskrevne og uøvede hjemmeværende Soldater til Øvelser, og Eksercermødet synes at være afholdt samlet for alle 6 Kompanier af Regimentets 2. Bataljon under Kommando af Chefen for Gjemniske Kompani, Kaptein Marcus Friderich von Done, med 3 Underofficerer. Eksercerstyrken var saaledes denne Gang liden, omtrent som ved et vanligt Kompanimøde. Kapteinen indskrænkede sig da væsentlig til at inspicere, medens Underofficererne eksercerede sine Troppe i den endnu udenfor »de lette Tropper« eneraadende »sluttede Exercitie«. De sidste 4 Dage blev der drevet Øvelser i »Chargering« med ialt 40 løse Patroner pr. Mand. Disse Øvelser fordrede megen Præcision. Sidste Dag skjød hver Mand »til Skiven med 6 skarpe Patroner og traf temmelig vel, især i god Linie«. En Soldat, som »traf Skiven de 3 første Skud efter hverandre, inden for Ringen«, angives navnlig i Rapporten[1]. Her faar

[1] Kapt. Done til Gen. Schmettow, dat. Giemnæs $^{11}/_{7}$ 1801.

man et omtrentlig Indtryk af Øvelsernes Gang under Kompanieksercermøderne. De Aar, da de fuldtallige Kompanier var samlet til Bataljonseksercitie, afholdtes derimod »Tallerkenmanøvrer« med de 6 Kompanier enkeltvis og i Bataljon paa de trange Eksercerpladse, med Bataljonschefen tilhest og under Musik af Piber og Trommer; men dette betegnede kun sjeldne Festøieblikke i det militære Liv.

Ræder i Kjøbenhavn 1803—1804.

Om Familien paa Nes er der lidet at berette fra de første Aar af det nye Aarhundrede. I 1802 kom atter Fruens Søster, Jomfru Mette Christine Lind paa Besøg, ledsaget af Husets ældste Søn Johan Christopher, som dengang netop var bleven Sekondløitnant ved Kronprinsens Regiment. I Februar 1803 drog de besøgende tilbage i sin »svenske Slæde« (Besøget kan altsaa, i Forhold til den lange Vei, ikke have været meget langvarig, da de ogsaa synes at have reist op paa Vinterføre). Paa Nedturen blev den 12½ Aar gamle Nicolai Ditlev med, da han havde faaet Plads paa Herlufholms Skole. Hermed fulgte frit Ophold og desuden et lidet Pengelegat, saaledes at Elevernes Uddannelse i den Tid, de opholdt sig ved Skolen, ikke var forbundet med Omkostninger for Faderen. Underveis blev selvfølgelig Tante Bjørnskow paa Hafslund aflagt et Besøg. Et »Julebesøg« i Romsdalen var hverken nogen billig eller letvindt Affære i de Dage for Kjøbenhavnere; selv Vareforsendelser var vanskelige og omstændelige nok. Jomfru Lind sender saaledes om Høsten tilbage en »Reisepels«, hun har laant af en Madame Møllerop. Den blev sendt med Skibsleilighed til Hr. Knud Danholm i Christianssund, men Skibet blev liggende Vinteren over »Vesten paa Norge«. Hvis Lykken var god, kom det vel til sit Bestemmelses-

sted ud paa Vaaren, og saa maatte Skibs- eller Baadleilighed afventes for at faa »Reisepelsen« til Molde og derfra ind til Veblungsnes. Man maatte sandelig føle sig temmelig afsondret fra Verden inde i vore Fjorde og oppe i vore Dale paa slig Vis.

I November 1803 fandt Kaptein Ræder sig foranlediget til selv at drage nedover til Kjøbenhavn. Han reiste, som saa mange andre Embedsmænd før ham, til Kjøbenhavn som Sollicitant. Det militære Avancement gik langsomt, og Kapteinsgagen var utilstrækkelig for den store Familie, naar Børnene nu voksede til. Afkastningen af en Gaard kunde i den Tid vanskelig omgjøres i Kontanter, specielt naar den laa saa afsides som Nes eller Devold i Grytten. Ræder sees derfor at have bestemt sig til at søge sig over i civil Embedsstilling. Nogen passende saadan Ansættelse stod dog selvfølgelig ikke færdig for ham, og Ræder maa derfor forblive i Kjøbenhavn hele Vinteren igjennem for selv ved forefaldende Leiligheder at tale sin Sag i Kollegierne og paa høieste Sted — hos den virkelige Regent, Kronprins Frederik. Kaptein Ræder synes da ogsaa at være stillet en civil Befordring i Udsigt, da den 63-aarige Major ved 2. Trondhjemske Regiment Christian Carl Myhlenphort uventet afgaar ved Døden 24. Mars 1804, og Regimentschefen, Generalmajor Grev Schmettow indstiller Ræder til den ledigblevne Majorspost. Ræder skriver den 14. April 1804 herom til sin Hustru, idet han meddeler, at han agter at antræde Hjemreisen i Begyndelsen af Mai for at være hjemme »inden Pintse Høitidsdage«. »Jeg kommer da tilbage som Major, siden Hr. Major v. Myhlenphort har lagt sig til at døe, og jeg altsaa er af Greve von Schmettow bragt i Forslag til Bataillons Commandeur for den vacant blevne 2den Bataillon i Regimentet. Forslaget er sendt til Prinds Carl af Hessen i Slesvig og derfra sendes (det) til Generalitetet

her i Kiøbenhavn for at forelægges Hans Majestæt Kongen til Approbation. Om en 8te Dages Tid vil formodentlig Forslaget være her, og da bliver (det) strax expideret.[1] Jeg havde vel Haab om en anden Befordring; men da denne Bataillons Vacance saa uformodentlig indtraf, og jeg dertil er bragt i Forslag fra Regimentet, saa kan jeg ikke vente denne Gang at blive anderledes befordret. Hans Kongl: Højhed Kronprindsen vil og heldst, at jeg endnu skal blive i den militaire Stand. — Gud, som bestyrer det Heele maae bedst vide, hvad der er mig tienligst.«

Ræders Skjæbne var saaledes foreløbig afgjort, men han var dog forhindret fra straks at forlade Kjøbenhavn, da han »efter Kronprindsens Villie« lærer »den her ved Regimenterne indførte Jæger-Exercice«.

Under Mandens lange Fravær har Fru Ræder havt det trist nok den lange Vinter igjennem. Børnene, hvoraf de to ældste Døtre nu var voksne, har vel livet Hjemmet op, men helt uden Bekymringer for sin store Børneflok har Moderen ikke været. Om den yngste, Severin Henrik, som nu gik i sit 4. Aar, har Fru Ræder i Mars skrevet, at »hans Tilstand kun er lidet forbedret«, og Faderen udbryder i Anledning deraf: »Al Godheds Gud! forunde os den Glæde at see ham fuldkommen helbredet!«, men »det kan ikke skee anderledes end efterhaanden«. Den yngste Søns høire Arm var lam og vissen. Armen var ikke saaledes fra Fødselen; men det sees af dette Brev, at Ulykken allerede var skeet før Faderens Afreise til Kjøbenhavn. Hermed hang det saaledes sammen: En Dag, Søsteren Ane Cathrine Bernhoft bar Suppeter-

[1] Ræders Majorsudnævnelse faldt saaledes i April 1804, men han blev tildelt Anciennetet fra 20. Mars 1801. Maaske kan hans tidligere Tjeneste ved det gevorbne Kongens Regiment have hjulpet ham til denne Plads i Anciennetetsrækken.

rinen ind til Middagen, stødte hun i Døren sammen med den lille Broder, saa han fik koghed Suppe over Halsen og høire Arm. For at lindre Smerten dyppede Kokkepigen Armen i iskoldt Vand, og — Ulykken var skeet. Armen var — som det efterhaanden viste sig — ødelagt for altid. Vistnok voksede Severin Henrik Ræder op til en forøvrig kraftig Karl; men høire Arm forblev altid uførlig. Ledig har Fru Ræder og hendes kvindelige Husstand ikke siddet om Vinteren, da de sees at have rekvireret 3 B℔. Lin hos Hr. Stephensen i Molde. Saavel Rok og Ten som Væv har tydeligvis været i Virksomhed hos Familien paa Nes. Derimod synes det ikke at have været synderlig bevendt med Selskabeligheden. Ræder ytrer i sit Brev Glæde over, at saavel Hr. Pastor Heide som Hr. Provsten Stub[1] havde aflagt Besøg paa Nes, og skulde ønsket, at Hustruen og Børnene havde seet flere af de »gode Naboer« hos sig og havde »fordrevet Tiden og muntret Sindet« ved at aflægge dem Besøg igjen, »men formodentlig har Storm af Rauma og en stræng Vinter forhindret Sammenkomsterne«. Nu glædede de sig selvsagt til Husfaderens Hjemkomst fra den store Verden med Budskab og Hilsen fra Slægt og Venner derude, friske Indtryk fra Hovedstadens pulserende Liv. Ræder længes ogsaa paa sin Side hjem til sine kjære. Han beder kundgjort for Løitnant Johan Andreas Throne, som førte Kompanikommandoen i hans Fravær, at han selv agter at overtage Kommandoen igjen allerede 20. Mai. Det synes, som Ræder agter at reise den hele Vei overland, da han underveis vil stanse et Par Dage hos Svogeren, Forvalter Knud Bjørnskow paa Hafslund,

[1] Den senere Eidsvoldsmand Jens Stub, siden 1801 Sogneprest til Veø og konstitueret Provst i Romsdalen. Han var 1793 bleven gift med Gjertrud Helene Heiberg, Datter af Sogneprest til Gloppen, Provst Johan Widing H.

der $1/2$ Aar forud havde mistet sin her oftere omtalte Hustru, Maren Johanne, f. Ræder. — Fra Christiania vilde han skrive og nærmere angive Dagen for sin Hjemkomst. Det maatte sandelig være en forceret og anstrængende Reise paa Sommerføre gjennem Sverige til Svinesund, med Stands paa Hafslund og i Christiania, videre gjennem Gudbrandsdalen til Veblungsnes paa den Tids Veie og med den Tids Befordringsmidler.

Fra Romsdalen til Trondhjem 1805.

Til 2. Bataljon af 2. Trondhjemske Regiment, for hvilken Ræder ved sin Udnævnelse til Major blev Chef, hørte hans tidligere Kompani Romsdalske samt Vestnesiske, Fanottingske, Eritsfjordske, Gagnatske og Gjemnesske Kompanier. Han kunde saaledes være bleven boende i Grytten, men synes selv at have ønsket at komme nærmere til Trondhjem, formentlig mest for Børnenes Skyld. Allerede i 1805 maa han ihvertfald være bleven forsat til Regimentets 3. Bataljon, der bestod af Ørkedalske, Børsenske, Hevneske, Budvikske, Størenske og Rennebuske Kompanier. Antagelig har Børsenske med Megaarden i Ørkedalen som Chefsgaard været hans første Livkompani, som han dog 27. Februar 1807 byttede med Ørkedalske Kompani. Ræder tilflyttede ikke sin Chefsgaard, men nedsatte sig foreløbig i Trondhjem.

Før Afreisen fra Romsdalen blev der afholdt Auktion over det Bohave m. v., som ikke skulde medbringes. Selve Huset blev solgt for 60 Rdr. og senere flyttet. Til Reisen var leiet »en stor aaben Baad« (vistnok en Fembøring) for 1 — én — Rigsdaler. »Midten af Baaden fyldtes med Møbler og Effekter, bag i Baaden var Familien, fortil Tjenestefolkene[1]

[1] Af disse medfulgte dog kun Familiens tro Tjenerinde Synnøve, som vel for det meste har været Fruen tilhaande bag i Baaden.

og Sømændene« (3—4 Skydsfolk). Majoren sad selv tilrors som Høvedsmand.

De sidste Dage paa Nes optoges, foruden med Indpakning og andre Flytningsforberedelser, tillige med Afskedsgjæstebud, formentlig først og fremst paa Prestegaarden, men ogsaa — og deri deltog baade smaa og store — hos Bønderne paa de omliggende Gaarde, »hvor der blev trakteret stærkt, især med Rømmegrød«.

Afreisen foregik paa en stille, varm Forsommerdag under megen Deltagelse fra den fremmødte Befolkning, som fulgte langs Stranden til »Skothammeren« under Hurraraab og Skud til de afholdte Reisendes Ære. Det var en Selvfølge, at det store Reiseselskab med Kvinder og Børn ikke kunde overnatte i den aabne Baad, saa man tog iland om Natten, hvor det kunde passe og Husrum var at faa. Turen synes at have medtaget 10—14 Dage. Man holdt sig selvfølgelig mest mulig indenskjærs med den tungt og med »høi Farm« lastede Baad; saaledes undgik man det aabne Havstykke, Hustadviken, ved at landsætte og kjøre baade Baad og Last over det 6 Km.'s Eid mellem Langfjorden (den nordøstlige Arm af Romsdalsfjord) og Sundalsfjorden.

Endelig naaede da Familien sit Bestemmelsessted, landede ved Toldboden i Trondhjem og tog her sit forud leiede Logi i Besiddelse. Dette var et »rødmalet, ganske stort og rummeligt« Hjørnehus (det nordvestre) ved Krydset af nuværende Nordre Gade og Dronningens Gade[1].

J. T. Ræder, som dengang rigtignok kun var 8 Aar, og som ligeledes ovenfor har været vor Kilde, skriver senere i sine Optegnelser (»Liv og Levnet«) om Trondhjem i 1806:

---

[1] Hvor den ved sine »Domkirkemotiver« vel kjendte Guldsmed Møller nu har sin Forretning.

»Throndhjem var, dengang jeg første Gang lærte den at kjende, en meget formuende — ja rig By med omtr. 8 à 10 000 Indbyggere. Den lange Fred, den nordamerikanske og franske Frihedskrig havde givet Kjøbmændene Leilighed til utrolig Fortjeneste, og der gaves maaske i denne By en 30 à 40 Kjøbmænd, som ansaaes for at eje 100 000 Rdlr. og derover. Disse Folk havde alle brilliante Huse, Landsteder, Ekvipager, Tjenerskab, og hvad der mere hører til den store Verden.« — — — »Feste afløste Feste Aaret rundt — om Vinteren i Byen og om Sommeren paa Landstederne udenfor Byen. Der var dengang maaske 40 à 50 Familier i denne lille By, som holdt Ekvipager, saa at disse bestandigt rullede gjennem Gaderne. Men Handelen var ogsaa bestandig i en blomstrende Gang. Fjorden og Elven vare ganske bedækkede med Skibe. Fra Toldboden og til Bybroen laa Skibene i mange Rader ved Siden af hinanden. Knapt var der aabent Vand i Midten. Sang og Arbeide hørtes Nat og Dag i Havnen, Skibe lossede og ladede uafbrudt. Denne Røre maatte bringe Velstand og Lyksalighed ind i den stræbsomme Stad.«

Major Ræders Økonomi tillod ham vistnok ikke at »føre Hus« paa et saadant Sted; men baade hans Stilling og Familiens selskabelige Kvalifikationer medførte, at de dog kom til at deltage adskillig i Byens Selskabelighed. — Foruden Forældrene kunde nu to af de hjemmeværende Døtre, Cathrine Marie og Ane Cathrine Bernhoft, som voksne optræde i Selskabslivet, og da de skal have været to meget nette unge Piger, var de maaske ikke de mindst eftersøgte. Den ældste, Ane Christine, var nok en ren Skjønhed, men hun var allerede ved denne Tid i Christianssund, hvor hun under et Besøg hos Venner af Familien blev forlovet og kort efter gift med en ung Skibskaptein Kortzen. Ane Margrethe var forøvrig

heller ikke helt udenfor Selskabeligheden, endskjønt hun kun var 14 Aar, men — hun skal rigtignok ogsaa have været meget vakker. Majoren og Datteren Cathrine Marie skal endog have spillet i »Det dramatiske Selskab«, som selvfølgelig dengang ikke kunde savnes inden Societeten i Trondhjem.

Flytning til Ørkedalen 1806.

Opholdet i Trondhjem blev dog paa denne Maade for bekostelig for en ubemidlet Officer med stor Familie, og Ræder besluttede snart atter at flytte paa Landet. Vistnok skal han paa Regimentchefen, Generalmajor Grev Schmettows Anmodning have været elskværdig og uegennyttig nok til at overlade Kompanichefsgaarden til en yngre Kammerat, men han fandt sig dog tjent med at tilflytte sit Kompanidistrikt og leie Hus der.

Majoren var først en Tur i Ørkedalen og fandt en anstændig Bolig, hvorefter Flytningen foregik ved Midtsommerstid 1806 — efter omtrent et Aars Ophold i Trondhjem[1]. Ogsaa denne Gang benyttedes en aaben Baad til Flytningen, og man maatte for den 4 Mils Reise tage et Nattekvarter underveis. Der landedes ved Ørkedalsøren, hvorefter Familien spadserede gjennem den lille Fiskerby og over en liden Slette ud til det nye Hjem paa Gaarden Nærviken. Gaardeieren Ole Nærviken med Familie beboede endel af Gaarden, men Ræders den egentlige Hovedbygning, »som dengang havde et ganske herskabeligt Udvortes. Værelserne vare tapetserede med Papir — dog maa det Hele have været meget tarveligt indrettet«, skriver den velhavende danske Storstadsmand.

Hans Minder fra Nærviken er dog langt lysere end

---

[1] Efter J. T. Ræders Optegnelser, hvorfra ogsaa det efterfølgende skriver sig.

de dunkle Erindringer, han havde bevaret fra Romsdalen, ja de overstraaler endog Barndomsminderne fra det mellemliggende Trondhjemsophold, som vel har havt mest Tiltrækning for de voksne Søstre. »Vi havde Skov, Mark, Fjeld og Sø for os, hvori vi frit kunde tumle os. Vi fangede Fisk i Snøre, Sild paa Garn, Kramsfugl i Snarer, gravede i Haven, plantede og saaede. Fader eller andre Drenge lærte os, hvad vi ej vidste. Saasnart der var Sne, løb vi paa Skier eller paa Slæde (»Kjælke« i Landets Sprog) ned fra de omkringliggende høie Bakker, paa Skøiter paa de tilfrosne Vande, hentede Brænde i Skovene paa vore Slæder etc. etc.«

Herude paa Landet var Børnene ogsaa mere med under den selskabelige Omgang Familierne imellem. J. T. Ræder skriver: »Vi dansede flere Gange, f. Eks. hos Angells, hos Krabbes, hos Coldevins og flere Steder, og jeg mindes ret vel, at jeg kunde dog danse noget med. Fader hjalp mig som tro Ven, hvor jeg ej kunde komme selv tilrette, traadte stundom ogsaa ind i mit Sted for at trøste min Dame, som maatte danse med mig. Fader var den venlige, galante Mand, han yndede alle Mennesker, og disse yndede ogsaa ham og følgelig ogsaa hans Familie og Børn.«

Den »gode Moder« spillede maaske en noget mindre fremtrædende Rolle end Majoren i Selskabslivet, men i Hjemmet tog hun sin fulde Andel af Pligter og Arbeide. Specielt synes Børnenes Undervisning væsentlig at have hvilet paa hende. Hendes Evner i saa Henseende kan ikke have været ringe, og hendes Kundskaber maa have strakt sig videre end Damers flest paa den Tid. Da Sønnen Johan Philip Thomas Vaaren 1807 blev indkaldt som Kadet til det kongelige Akademi i Kjøbenhavn, saa var det den af Moderen erholdte Undervisning, som satte ham istand til at følge med i Arbeidet der. Philip reiste

med Skibsleilighed fra Trondhjem til Kjøbenhavn, hvor han ankom i August Maaned, umiddelbart før Krigen med England brød ud. Derved var Bekymringerne for denne — den 3die — Søns Uddannelse fjernet. Ved Kadetakademiet fik han fuldt og frit Internat, og Omkostningerne ved hans videre Opdragelse bortfaldt, idet Kadetterne i Regelen først forlod Akademiet, da de som Officerer kunde staa paa egne Ben.

Allerede før Philips Afreise havde Søsteren Ane Cathrine Bernhoft forladt Fædrehjemmet, idet hun kom i Huset hos Vennerne fra Romsdalen, Pastor Heides paa Alstadhaug Prestegaard i Skogn.

Hjemme hos Ræders var saaledes i 1807 kun Døtrene Cathrine Marie, 21 Aar, og Ane Margrethe, 15 Aar, samt de to yngste Sønner, 9 og 7 Aar. Ane Margrethe blev om Høsten antagen til Konfirmation af Sogneprest Amund Barhow († 1813) til Bynesset. Konfirmationen foregik 20. Søndag efter Trinitatis i Børsens (Viggens) Kirke[1], efterat hun i nogle Dage havde opholdt sig i Bynessets Prestegaard, hvor da formentlig Forberedelsen har gaaet for sig. Det ansaaes dengang mindre standsmæssig at forberedes til Konfirmation sammen med den almindelige Almuungdom paa Kirkegulvet. At Konfirmationen ikke foregik i Ørkedalens, men i Børsens Kirke, endskjønt Nærviken tilhørte Ørkedalen Prestegjeld, kan maaske have havt sin Grund i, at Konfirmantens Faster, Anne Cathrine, g. m. Major Peter Christian Bruenech, paa Æli i Børsen fik Anledning til at overvære Høitideligheden, naar den foregik i denne Kirke.

Ekserecerskolen i Trondhjem 1807.

Major Ræder blev fra 1. April 1807 beordret til at følge Øvelserne ved Ekserecerskolen i Trondhjem.

[1] Børsen var Anneks til Bynesset, indtil det i 1813 blev eget Prestegjeld.

Disse Eksercerskoler, som allerede i nogen Tid aarlig var afholdt i de norske Garnisonssteder, blev i 1807 — ihvertfald i Trondhjem — bragt i et bedre Spor end tidligere[1].

Skolen fik en Kaptein som Forstander (dette Aar Otto Frederik Christian Hegermann, † 1841 som Generalmajor i Trondhjem), der stod direkte under kommanderende Generals (v. Kroghs) Kommando og var fritagen for al anden Tjeneste. Til Eksercerskolen blev beordret unge tilgaaende Officerer og Underofficerer, samt Befalingsmænd, som nylig var avanceret op i høiere Charge, eller som havde vist sig lidet dygtige i sin Tjeneste. Endvidere Menige, som var uøvede eller af Mangel paa Flid stod tilbage i Tjenesten. De saaledes indkaldte dimitteredes atter fra Skolen, naar de var tilstrækkelig oplærte. Denne Del af Eksercerskolen var allerede begyndt 12. Januar og var væsentlig praktisk, men for Befalet tildels ogsaa theoretisk.

Den næste Periode af Eksercerskolen — den som Major Ræder var beordret til at overvære — synes væsentlig at have været en Befalsinstruktionsskole, hvortil særlig de, der besad »gode Gaver til at introducere det

---

[1] General von Kroghs Parolordre af $^{11}/_{1}$ 1807. Dette stod formentlig i Forbindelse med Oprettelsen af »Det militære Institut i Trondhjem«, som ifølge Fr. Sinding-Larsen: »Den norske Krigsskoles Historie«, S. 170 f., bestod fra 1806 og nogle Aar udover 1814. Uden at man har seet noget eget Navn anvendt paa det til Eksercerskolen knyttede praktiske og theoretiske Officerskursus, skulde man formode, at det var identisk med »Det militære Institut«. I samtlige norske Garnisonssteder blev der imidlertid i disse Aar gjort alvorlige Skridt for at hæve den militære Uddannelse; men Krigsskolens Direktør, Didrik Hegermann udtaler, at han anser Trondhjem for at have særlige Betingelser for at naa høit i denne Retning.

Lærte«, blev indkaldt. Af hver Bataljon, som ikke skulde have Bataljonsmøde om Sommeren, blev Bataljonskommandøren og 1 Officer eller Underofficer pr. Kompani beordret. Bataljonskommandøren skulde »som daglige Tilskuere« og de øvrige som Elever i Skolen holde nøiagtige Dagbøger »over alt, som foretages sammesteds, for siden nøiagtig at befølge samme«. Forstanderen skulde ved Hjemsendelsen attestere, at Elevernes Dagbøger var »ensartede, fuldstændige og rigtige«. Siden skulde Eleverne indføre det i Eksercerskolen lærte under Kompanieksercitien og Bataljonskommandøren forvisse sig om, at dette var gjort »ved Omrejsen« (ɔ: Mønstringerne). Eksercerskolens Varighed var ikke paa Forhaand bestemt, men afhang formentlig af Fremgangen i Undervisningen; — Ræder kunde den 10. April endnu ikke sige, hvorlænge Beordringen vilde vare. Imidlertid var Bataljonernes Skarpskytterbefal og Spil indbeordret til 1. Mai, saa da tog formentlig en ny — 3dje — Periode af Eksercerskolen sin Begyndelse, og de tidligere indbeordrede forudsattes vel ved den Tid at blive hjemsendte. Skolens 4. Periode begyndte 1. Juli, da Aarets Rekrutter indkaldtes til Uddannelse.

Det er vel neppe sandsynlig, at Bataljonskommandørerne er beholdt inde i Garnisonen længere end til 1. Mai. Ræder var under dette sit Trondhjemsophold Gjæst hos Major og Veimester Johan Mangelsen Brun (f. 1757, † 1835), der tilbød ham »sit Hus og sit Bord«, hvor han havde det »overmaade vel«, indtil han kunde vende hjem igjen for at tilbringe det meste af Sommeren sammen med sin Hustru og hjemmeværende Børn.

Krigen med England 1807. Garnisonsliv i Trondhjem.

Allerede i Slutningen af August blev Ræder atter kaldt til Tjeneste i Garnisonsbyen og denne Gang under alvorligere Forhold.

Englænderne havde gjort sit sørgelig bekjendte, røveriske Overfald paa Kjøbenhavn, der indledede den langvarige, for vort Land saa tunge Krigsperiode 1807—1814.

Ræder indkom til Trondhjem omkring Udgangen af August med Regimentets nationale Grenaderer, hvoraf der blev opsat 2 Kompanier samt 1 Grenadervolddivision til Skytsbetjening ved Befæstningerne. Af de 2 førstnævnte Grenaderkompanier i Forbindelse med Regimentets 2 stadig tjenstgjørende Kompanier, hvis »Frimænd« (ɔ: i Fred permitterede Mandskaber) ligeledes var indkaldte, blev der opsat »2. Trondhjemske Regiments Grenaderbataljon« paa 480 Mand, inddelt i 4 Kompanier. Desuden indkaldtes i Løbet af September af Regimentet 1 Bataljon Musketerer, 2 smaa Skarpskytterdivisioner à 70—80 Mand samt Regimentsartilleristerne. 1. Trondhjemske Regiment opsatte en lignende Styrke, saa der maa have været et livlig militært Liv i Trondhjem i September 1807. Desuden sendtes en af »kommanderede« fra begge Regimenter og noget Artilleri kombineret Kommando under Major Brun til Kristianssund. Major Ræder blev Chef for 2. Trondhjemske Regiments Grenaderbataljon. Dette var vistnok en stor Hæder, men den blev dyrekjøbt, da han paa Grund heraf maatte forblive i Garnisonen hele Vinteren udover, medens Musketerbataljonerne atter blev hjemsendt 23. Oktober, rigtignok med det Forbehold, at de skulde være marschberedte paa mindste Vink og — om ingen anden Ordre udgik — atter være i Trondhjem 31. Mars 1808.

Af Grenaderbataljonerne og de øvrige Afdelinger permitteredes vistnok ogsaa endel Mandskab hjem udover mod Jul; men det meste af Befalet maatte dog forblive paa sine Poster, og Major Ræder fik saaledes ikke Anledning til at gjøre mere end 2 ganske korte Ture hjem til det nærliggende Ørkedalen, før han med sin Bataljon blev beordret søndenfjelds i Mars 1808.

Trondhjem laa foreløbig langt fra Krigsskuepladsen og helt uberørt af krigerske Begivenheder; men Spændingen var i Begyndelsen stor, baade i civile og selvfølgelig endnu mere i militære Kredse, da man svævede i den største Uvished om Begivenhedernes Gang, og om hvorvidt trønderske Tropper skulde blive beordret hjemmefra og til det betrængte Danmarks Hjælp eller til Dækning af det søndenfjeldske Norge mod engelsk Landgang eller Fiendtligheder fra det vistnok endnu rolige, men ingenlunde paalidelige Sverige.

Efterretninger fra Danmark indløb først temmelig sent og var i Regelen meget ufuldstændige. Ræder skriver saaledes til sin Hustru den 8. September — Dagen efter Kjøbenhavns Kapitulation, — at der Aftenen forud er ankommet Christiania- og Hamburgerpost, »men ingen Post eller Breve fra Sjælland, saa man er i største Uvidenhed, om hvad der foregaar i Kiøbenhavn og den Deel af Danmark, som England bekriger«. Ved denne Tid vidste selv General von Krogh neppe mere, end hvad der berettedes ham i Prins Christian Augusts Depescher fra Christiania af 1. September[1], nemlig at »Kjøbenhavns Beleiring vedvarer med lige Heftighed; hidindtil er intet vunden fra Fiendens Side«. Disse knappe Efterretninger har vel Generalen omtrent uafkortet meddelt sine Underordnede; ihvertfald skriver Ræder: »Vi har faaet Ordre til at være marschfærdige, da ikke kan vides, hvad Ordre kan indløbe, og General v. Krogh vil, vi skal være beredte paa alt.« Ræder »tror dog ikke, det kommer til Udmarsch, hvis ikke Svensken slaar sig løs, og han maa vel have nok med Krigen med Frankrige. Berolige Dig med«, fortsætter han, »at saalænge Kuske og Trosheste ikke udtages og leveres os, bliver der ingen Udmarsch. Fæst ikke Tro

[1] Se Norske Samlinger II, S. 342—349.

til Rygter, der mest er falske. Jeg skal oprigtig melde Dig alt, der er sandt, om vor Bestemmelse«.

I et udateret Brev til sin Hustru — antagelig omkring 22. September — maa Ræder indfri dette sit Løfte. Han »vil ikke dølge, at det heder, at Kjøbenhavn har capituleret. Vilkaarene skal dog være nogenledes gode: alle Personer, al privat og public Eiendom skal respekteres, og Englænderne skal rømme Sjælland om 6 Uger. Vi maa snart faa den sande Efterretning herom; imidlertid seer det dog noget alvorligere ud med vor Bestemmelse, da her fra General von Krogh er givet Ordre til Grenadeer Bataillonerne at være fuldkommen marschfærdige, for, paa nærmere Ordre, at afmarschere herfra Søndenfjelds hen; til den Ende blive og nu Trodsheste og Kudske udtagne paa Landet for at blive leverede til os; altsaa — dersom ingen anden Ordre indløber — kommer vi nok til at opbryde herfra om en 12 à 14 Dage; thi før indseer jeg ikke det være muligt«.

Man maa forbauses over hverken i dette eller noget andet af Ræders Breve at støde paa de afmægtige Vredesudbrud i Anledning af Engelskmændenes Udaad, som ellers er saa almindelige i Korrespondancer fra denne Tid (kfr. f. Eks. Prins Christian Augusts Breve). Ræder tager Forholdene, som de er, og søger uden videre Veklager at drage Omsorg for, at han personlig kan være rede, naar Pligten maatte kalde ham bort fra Hjem og Garnisonsliv. »Mange troe dog endnu, at det ikke kommer til Udmarsch; men, da man ikke kan giøre sig sikkert Haab derom, saa finder jeg det nødvendigt at giøre mig nogenledes færdig til Marsch«, skriver han.

Feltudstyret maa derfor gjøres istand: hans Sadel maa til Sadelmageren, »Skabrak og Pistolhylstere med Sølvgalonerne paa« vil han have sig tilsendt, da han »vil vende det og lade Galonerne oppudse«. »Det er os tilraadet at

ikke tage megen Eqvipage med; altsaa kun faae Sengeklæder, men min Feltsæng maae jeg have hidsendt for at blive istandsadt«, fortsætter han.

Bliver det til Alvor med Afmarschen, kommer han enten en kort Tur hjem for at tage Afsked, eller Hustruen maa møde ham under Marschen ved Melhus eller nærmere Hjemmet — efter Omstændighederne. Brevet slutter saaledes: »For alting bædste Kone! lad denne min Beretning ikke bringe Dig af Din Fatning, men vær kiæk, og lad (ei) Din Ømhed og Kiærlighed for mig, overgaae til ængstelig Bekymring og Frygt for mig. Hav det Haab: at Gud, inden kort Tid vil igien samle os med Glæde. Det eeniste, som skulde giøre min Afrejse bitter, var og det at see Dig overgivet til smærtelige Forestillinger om min tilkommende Tilstand. Gud er med mig overalt, og frimodig følger jeg mit Kald.«

Af et Brev, dateret 26. September, sees der at være ankommet Kjøbenhavnerpost, idet der medsendes et Brev fra Sønnen Nicolai Ditlef samt en Fortegnelse over de under Kjøbenhavns Bombardement afbrændte Gaarde og Huse, men om Afmarschen nævnes nu ikke et Ord, saa derom har Majoren neppe faaet vide mere end før — og hvorfor da bringe den for Hustruen lidet lystelige Affære paa Tapetet igjen?

1. Oktober kan han imidlertid berolige Hjemmet med, at de »Militære ere ikke nu meere udsadte for hastig Marsch-Ordre, da de Heste og Kudske, der bleve os leverede og ikke have over 4re à 5 Miile hertil, ere sendte hiem igien; men naar det paafordres maae de strax indfinde sig her i Trondhiem«. Han beder sin Hustru være ganske rolig og forvisset om, at hun skal faa Sandheden at vide fra ham, men løse Rygter om »Udmarsch og andre usikkre Ubehageligheder« vil han ikke bedrøve hende med. »Vel troer jeg, at Freden ikke saa hastig kan til-

vejebringes, og at vi derfor maae være parat, til hvad som paabydes at udføre; men neppe troer jeg, at vi i Høst kommer til at marschere; thi der ere mange Omstændigheder, som forhindrer samme, og hvoriblandt i Særdeleshed er denne: at Søndenfields har og i Aar Høet slaaet meget fejl, og Levnets Midlerne ere der endnu dyrere end her, saa at, af den Aarsage er giort Forestilling imod vor Marsch Søndenfields.«

En Uge senere — 8. Oktober — lyder Udsigterne til foreløbig at undgaa Afmarsch til Sørlandet endnu gunstigere, da 30 Mand pr. Musketerdivision — »af dem, som har mest Forfald« — nu er tilladt hjemsendt. Grenaderer og Skarpskyttere maa vistnok fremdeles forblive i Garnisonen, men Udkommando vil de sandsynligvis ikke blive udsat for under disse Omstændigheder, og det ser Ræder jo ogsaa selv helst, »skjønt det kunde være godt at faa Feltgagen«. Al Tale om Afmarsch sydover forstummede endelig helt, da Generalkommandoen i Trondhjem den 14. Oktober beordrede Hjemsendelsen til Lægderne af Musketerbataljonerne fra 23. Oktober at regne og indtil Udgangen af Mars Maaned, da de atter skulde være i Garnisonen, ifald der til den Tid ikke var afsluttet Fred. Samtidig beordredes ogsaa Grenaderbataljonernes resterende Kuske og Trosheste hjemsendte, medens derimod Grenadererne selv skulde forblive i Garnisonen Vinteren over. Om Ræder saaledes ikke kan komme hjem, er han dog »glad ved den Held at være Dig (ɔ: Hustruen) saa nær, at vi dog undertiden kan komme til hverandre og stedse give hverandre Underretning om vores Tilstand«.

Postgangen mellem Norge og Danmark forblev yderst ujevn og usikker, særlig da Forsendelsen gjennem Sverige blev stanset i Begyndelsen af Oktober; — som det hed som Repressalier, fordi »svensk Post et Par Gange skal

være stanset i Danmark«[1]. Ræder skriver 8. Oktober, at »Postmester Alstrup[2] i Trondhjem har faaet Ordre fra Postamtet i Rendsborg, hvor nu ogsaa Kongen er, indtil videre ikke at modtage Breve til Kjøbenhavn og de danske Øer, saa det er umuligt at faa Breve til Børn og Venner i Kjøbenhavn«. Først over en Maaned senere, den 11. November, beretter han om Englændernes Rømning af Sjælland, hvorefter det endelig kan være Haab om Postens sikkre Gang til Kjøbenhavn, og Ræder derfor vil skrive til sine Børn, Hustruens Søster og »flere Venner« i Kjøbenhavn.

Svigersønnen, Skipper Kortzen fra Kristianssund var ude med sit Skib, da Krigen brød ud, og Familien svævede længe i Uvished om hans Skjæbne; men nu er der da endelig kommet Meddelelse om, at han er — uantastet af engelske Kapere — »lykkelig ankommen til Barcelona; men der maa han vist blive liggende en god Tid, maaske til vi faar Fred med England«, mener Ræder.

Selv efterat Englænderne havde forladt de danske Farvande i Oktober, var dog Forbindelsen med Danmark og Udlandet usikker nok. Gjennem Sverige kunde der fremdeles ikke sendes Post, og Forbindelsen mellem Fladstrand og Norge var baade sen og ved Vintertid usikker. Det er saaledes fremdeles mest gamle Kjøbenhavnernyheder, som Ræder kan fortælle. Portoen er ogsaa uforskammet høi. Majoren er saaledes forarget over engang at have maattet betale 26 β »i Postpenge« for et Brev fra sin Svigerinde i Kjøbenhavn, »omendskjønt det ikke er 2 β værd«.

Hvad Livet i Garnisonen angik, saa var dette ens-

[1] Det var Danmark-Norges Allierede Franskmændene, som havde tilbageholdt svensk Post i Hamburg.

[2] Kancelliraad Hans Barchmann Alstrup blev senere suspenderet som Postmester, † 1831.

formig nok — fraseet den Spænding, som var en Følge af og stadig holdtes vedlige ved Uvisheden om, hvad den nærmeste Fremtid kunde bringe. Kaptein Hegermann ledede efter General von Kroghs Ordre i den første Tid samtlige opsatte Bataljoners Øvelser i »den adspredte Exercitie«, saa Ræder i den Tid kun paasaa Øvelserne; men han glæder sig, skriver han 8. Oktober, til, at hans Tid snart skal komme, »da jeg skal tumle min Bataillon paa egen Haand. Maatte da og det gode Vejr, vi nu have, vedblive!« Dette Haab blev dog gjort tilskamme; det blev »i raat Vejr og Blæst«, at Majoren senere ud paa Høsten selv eksercerede sin Bataljon ude paa Ilevolden fra Kl. 8—11 om Morgenen for derpaa at have Øvelser i »det kolde Exercerhus til Kl. 12½ slet«. Ræder boede hos en Fru Halch; men da hun og Børnene i September var paa Landet, saa skriver Majoren, at han er »eene i Huset med en Tjenestepige, 1 Kat og 10 Høns«. Forøvrig har han »gode Værelser med Varme og Lys, samt Thevand og Smør og Brød til Frokost, som Pigen bringer mig hver Morgen«. Middagsmad spiste han hos Skomager Rønnau. Aftensmad spiste Majoren ligeledes i sit Logi. Forøvrig var han ofte Gjæst hos Venner og Bekjendte, specielt hos »gamle Gadebusch«[1], hvor han

---

[1] Kjøbmand i Trondhjem Ditlev Gadebusch, f. i Flensborg 29/9 1740 og Søn af Papirfabrikant Gabriel Peter G., var Værge for Domkirken fra 1770—1809, eiede Gaarden Moholten i Strinden, † 9/10 1817. Han var gift 1) (1770) med Maren Marie Sommer, f. 1753, † 1788, Datter af Kancelliraad Jens Hansen S. og Lorentze, f. Blom. 2) (1788) med Birgitte Cathrine Rauck, f. 1756 (paa Toten), † 1818.

D. Gadebusch havde 11 Børn; af disse skal her nævnes som antagelig hjemmeværende Vinteren 1807/08:

Jens Sommer G., f. 6/2 1773, Kjøbmand i Trondhjem, † 2/1 1830. G. (27/3 1795) med Elisabeth Garnet Lysholm, f. 10/2 1769, † 22/9 1824.

spiste »2 à 3 Gange om Ugen til Middag og ellers til Aftens saa ofte jeg kan komme der«. Senere skriver han: »Jeg er næsten hver Dag inde hos Dem, da De holde meget af mig; jeg spiser og der bestemt hver Tirsdag og Fredag til Middag.« — Til sin Frokost og Aften fik Ræder hyppige Sendinger baade hjemmefra og fra gode Venner og Bekjendte, saavel fra Ørkedalen som leilighedsvis fra Romsdalen; men saa var han paa den anden Side ogsaa — efter god gammel Skik — Kommissionær i Byen for halve Bygden. Han sender saaledes engang sin Tak til »Fru Angell[1] for det tilsendte skjønne Smør«. En anden Gang fik han ½ Vog »Langebug« i Foræring af en Bondemand fra Romsdalen. Heraf gav Ræder lidt til Madame Gadebusch, »der gjerne vilde forsøge« denne romsdalske Delikatesse, og »et Knippe« sender han hjem til sin Kone. Man ser oftere Vidnesbyrd om, at der har hersket det bedste Forhold mellem Ræder og hans Lægdsbønder eller Soldater, og at disse paa forskjellig Vis søger at lægge sin Erkjendtlighed for Dagen. Som før berørt søgte dog Majoren at undgaa dette.

Lorentze G., f. 28/6 1778, † 22/8 1834, ugift.
Gabriel Peter G., f. 6/6 1782.
Leonharda Marie G., f. 26/6 1783, † 6/9 1862. G. m. Nicolai Moursund Harboe, f. 1775, Klokker og Lærer paa Fredrikshald, † 1819.
Maren Marie G., f. 7/1 1793. G. (28/1 1810) m. Wilhelm Garlieb Schwencke Meisterlin, f. 1789, † 1818, Kjøbmand i Trondhjem.
(Forstander Hornemanns Stamtavler, Trondhjems Stiftsarkiv; kfr. Chr. Thaulows personalhist. Optegn. i Vidensk.-selsk. Bibliothek, Trondhjem.)

[1] Randine Krabbe (f. 1756, † 1827), Datter af Oberstløitnant Frederik Christian K. og Ingeborg, f. Greersen, og gift med Justitsraad Hans Angell til Gjølme i Ørkedalen.

Blandt de mange Kommissioner, Ræder har at udføre, specielt for Ørkedalens Damer — ovennævnte Fru Angell, Oberstinde Gaarder,[1] Fru Bull,[2] Jomfru Holtermann,[3] m. fl. — taler det hyppige Indkjøb af Lin hos Fru eller »Kaptein« (og Rebslager) Weibye[4] et tydelig Sprog om flittig Arbeide i Hjemmene ved Spinderok og Vævstol. 4 Mærker Lin faar de der hjemme Besked om at »spinde fint« og sende tilbage, da Majoren vil lade nogen af sine Folk »i ledige Timer binde Sildegarn deraf«. At Fru Ræder ikke heller forsømte det finere Haandarbeide, tør maaske Indkjøbet af »nogle Dukker ponco rødt Silke« tyde paa.

Forøvrigt havde Damerne hjemme adskillig Arbeide med Majorens Garderobe, som nu maatte bringes i fuldkomnere Stand, end de landlige Forhold havde krævet. »Du maa vide«, som han i en anden Forbindelse spøgefuldt siger til sin Hustru, »at jeg er i Staden, og at jeg er Bataillons Commandeur«; sligt giver Forpligtelser. Specielt trængtes Manshetteskjorter med den staselige »Rue i Brystet (Kalvekryds) og smaa Manshetter, som nu igjen begyndes at bruges«. Majoren sender hjem »Varendorf Lærred« til Skjorterne og Kammerdug til »Rue« og Manshetter, idet han lover Døtrene Marie og Ane Margrethe

---

[1] Else Sophie, f. Meldal. Enke efter Oberst Ole G. og † paa Ørlandet 9/8 1821 i sit 76. Aar (Erlandsen).

[2] Ovennævnte Fru Angells Søster, Karen, f. Krabbe (f. 1750, † 1857!), hvis Mand Kaptein Anders Bull kort forud (1807) var død i Ørkedalen. De var Søstre af daværende Kaptein, senere Oberst Ole Krabbe (f. 1758, † 1826), g. m. Dorthea Marie Angell (Personalhist. Tidsskr. 1 R. III, Stt. S. 96).

[3] Sandsynligvis en Søster af Kaptein Markus Frederik H. i Ørkedalen.

[4] Christian Hansen Weibye tilhørte Trondhjems Borgervæbning og blev siden Major i denne og R. W. O., † 1839, 76 Aar gammel. Hans Hustru hed Golla Maria, f. Steen-

20 β Skjorten i Syløn. Hvide Lommetørklæder var ogsaa en Artikkel, som Bylivet nødvendiggjorde ved høitideligere Anledninger. Til daglig anvendtes vistnok kun de store koulørte Lærredslommetørklæder, som endnu vil erindres af den ældre Generation.

Næsten hvert Brev afsendes »ved Leilighed« — en Bonde, som har været i Byen, en Officerskammerat eller Soldat, som reiser hjem med Permission[1] — og hyppig følger da »en Løb« med, indeholdende Vasketøi. Ved næste Leilighed kommer Svar paa Brevene og Tøiet vasket tilbage. »Arbeidslønnen i Trondhjem er saa overmaade dyr«, at det paa alle optænkelige Maader maa undgaaes at lade udføre noget Arbeide der. Sit Skotøi lader derfor ogsaa Majoren sy i Ørkedalen; han sender Skind og Pundtlæder derop i den Anledning, hvorved 1 Par Støvler (ɔ: Ridestøvler) kommer paa $6^1/_2$ Rdlr. Landsens Skræddere kan dog ikke betroes at sy hans Uniformssager, men saa bliver de ogsaa dyre; saaledes koster en Surtout 23 Rdlr.

Da Ræder nu ikke længer har synderlig Gaardsbrug[2], men bor tilleie hos Bondefolkene Ole og Beritte Nær-

---

[1] »Unge Hr. Gaarder« bringer ogsaa engang i December Brev m. v. med fra og medtager nogle Dage senere Brev til Ørkedalen. Dette er en af Oberst Gaarders Sønner, Augustinus Meldal G., f. 1784 og † 1848 som Provst og Sogneprest til Ørlandet, der i Oktober s. A. havde faaet sin theologiske Embedseksamen. Augustinus Gaarder, der saaledes netop var kommen fra Kjøbenhavn, havde under Beleiringen tjenstgjort ved Studenterkorpset, blev derfor seet paa som en Helt og gjort meget Væsen af i Ørkedalen. Jacob Thode Ræder fik adskillig godt af hans Besøg hjemme, da han paatog sig at undervise ham og end ikke vilde tage sig betalt derfor.

[2] Ræder omtaler dog i Brev af $^3/_{12}$ 1807, at der er bleven »slet Korn hos os, men godt hos vor Vert, som saaede samtidig«. En liden Agerlap er da formentlig leiet med Huset.

vigen, saa maa han sende baade Korn, Gryn og Mel samt Smør[1], foruden Kolonialvarer hjem til Husholdningen. Af Kolonialvarer forbrugte man imidlertid overordentlig lidet i de Dage mod, hvad vi er vant til. Lidt Risengryn og The synes at være det væsentlige. Oftere sender han »Commisbrød« (nu »Soldaterstump« kaldet) hjem. Den første Gang »til en Prøve«; men denne er tydeligvis faldt heldig ud, for siden sendes jevnlig sligt Brød hjem. Skjønt Majoren ikke havde meget at »rutte med«, sender han dog ogsaa leilighedsvis »en Bouteille gammel Vin og nogle Kager« med i »Bommen« til Ørkedalen. Engang skriver han til sin Kone: »Du! det er længe siden Du haver spiist Meloner, som sendes Dig i et Papir, 3de smaae Stykker til en Smag«. Ja, Tiderne har forandret sig!

Fru Ræder har ikke nogen Ko; men da hun selvfølgelig trænger Melk i Husholdningen, foreslaar Majoren, at hun kjøber Hø og enten kjøber eller — som forrige Aar — tager en Melkeko paa For til Vaaren. »Den gode Herr Provsten Coldevin[2] kan Du anmode om Hjelp her i, og han vil ikke nægte Dig den«.

Endskjønt det saaledes er smaat med Majorindens Gaardstel, kan hun dog ikke nægte sig leilighedsvis at sende sin Mand af det lille, Huset formaar. Da han i November paadrager sig en voldsom Forkjølelse, saa han

---

[1] Hele Byggryn betaler han med 11 Rdlr. Tønden, Rug med 10 Rdlr. Tønden, Hvedemel koster 4 Rdlr. 3 Ort Vogen, og Smør, hvoraf »en Mængde« er kommet til Trondhjem fra Romsdalsmarkedet, sælges for 12 β Marken. Majoren sender noget til 10 β Marken, men det er ikke af bedste Sort.

[2] Just Wiide Coldevin, f. 2/8 1759, † 2/5 1829, Provst og Sogneprest til Ørkedalen, Søn af Oberstløitnant Isak Jørgen C. og Martha Marie, f. Wiide. Han var g. m. Caroline Anne Margrethe Musæus. Efter Ræders Død fik Provst C. større Anledning til at staa Fru Ræder bi med Raad og Daad (Erlandsen).

i en 14-Dages Tid maa holde sig inde, faar han saaledes tilsendt »en Løb med skiønne Pølser«, hvorfor han takker, om han end senere i et oprigtigere Øieblik maa vedgaa, at de var »steenfrosne«, da de kom frem, og siden »smules op«, naar de skjæres itu, og at han ikke har taalt at spise videre af dem. Det er saart, naar Kjærlighedsgjerninger ikke fører til et bedre Resultat! En anden Gang sender Majorinden sin Mand 2 stegte Kyllinger og gjør ham meget ulykkelig over, at ikke hun og Børnene har gjort sig tilgode dermed, da han »kan faae Mad meere end nok«, hvorfor han med de kjærligste Ord frabeder sig for Fremtiden at blive sendt »Madvarer af noget Slags«.

Under sin Upasselighed blev Ræder da heller ikke glemt af sine Trondhjemsvenner, »Gamle Madame Gadebusch[1], hendes yngste Datter og Gabriel Gadebusch« var saaledes oppe hos ham paa en Eftermiddagsvisit og blev trakteret med »et Glas gammel Vin og Sukkerbrød«, hvorefter Madamen, da hun kom hjem, sendte Majoren »en god Portion Gryngrød med fersk Melk«, der smagte ham udmerket.

For sin Forkjølelse har han konsulteret Regimentsfeltskjær Gottlieb Christian Roll,[2] men beder paa en spøgefuld Maade sin Hustru ikke blive forskrækket over en saa usædvanlig Forholdsregel, der kun skyldes hans

[1] Hun var kun 51 Aar og har kun Prædikatet »gamle« i Modsætning til Jens Sommer G.s Hustru, f. Lysholm. Hendes yngste Datter, Maren Marie, henved 15 Aar gml., var forøvrig ogsaa hendes eneste, da de øvrige kun var hendes Steddøtre.

[2] Senere Brigadelæge i Trondhjem, f. 1777. Han blev senere gift med Albertine Krog, Datter af Familien Ræders gamle Ven fra Romsdalen Provst Ove Christian K., der i 1800 blev forflyttet til Melhus, og i hvis Hus Major Ræder og Hustru mødtes paa Majorens Marsch til det søndenfjeldske.

høie Stilling som Bataljonskommandør og ikke er Tegn paa nogen Fare. Fru Ræder føler sig dog tydeligvis ikke tryg, men sender ham den vanlige Hjælper i Sygdomstilfælde, »Huslægen«, som turde være mere paalidelig end en ukjendt Regimentsfeltskjær. Bogen kan Ræder dog sende tilbage, da han allerede har laant den i Byen. Han har saaledes ogsaa selv havt mest Tillid til det skrevne Ord.

Det mest plagsomme ved Sygdommen var dog den tvungne Uvirksomhed, som tydeligvis ikke virker gavnlig paa den gode Majors Humør. Nu trænger allehaande Bekymringer sig frem. Den 9-aarige Jacob faar en Skrivelse med »kjærlige Formaninger« til »Stadighed og Lydighed«. Han har kanske været en livlig liden Herre og saaledes gjort sin Moder endel Bryderi; sligt hænder jo. Det, som plagede Familiefaderen værst, var dog de økonomiske Bekymringer. Han havde gjort sig sangvinske Forhaabninger om, at den økonomiske Status skulde forbedres, medens han laa i Byen med 15 Rdlr. som »gevorbent Tillæg« og vel 16 Rdlr. i »Cantonnements Tillæg«, alt i alt med Gagen 70 Rdlr. 80 β pr. Maaned. Dette havde selvfølgelig ikke slaaet til, da Byopholdet var dyrt, og Majorens Ekvipering havde forvoldt adskillige Udlæg.

Man ser, at ogsaa Officersfruerne har havt overdrevne Forestillinger om sine Mænds rigeligere Udkomme under Opholdet i Garnisonen. Kaptein Albrecht Christopher Knoffs Hustru[1] har saaledes formodet, at Manden nu

[1] Hendes Pigenavn var Sophie Heiberg Heltberg, og hun var en Datter af den i 1777 som Sogneprest til Edø afdøde Elias Eliassøn H. (f. 1728) og hans 2den Hustru, Anna Elisabeth Sommerschild († 1776, 37 Aar gml.). Hun var f. 1767 og blev 1798 gift med Kaptein Knoff († som Major 16/8 1836), der omkring 1815 blev gift 2den Gang med Sophie Andrea Schjelderup (se Erlandsen). Kaptein Albr. Knoff var

tjente 70 Rdr. maanedlig, og har villet vædde med Majorinde Ræder, at hendes Mand havde en Indtægt af 100 Rdr. pr. Maaned. Ræder oplyser, at Knoffs maanedlige Indtægter ikke kan være 60 Rdr., og at hans egne — som ovenfor oplyst — paa langt nær var 100 Rdr. »Væddemaalet vilde Du altsaa have vundet,« skriver Ræder, »men endnu bedre havde det været, om Du havde tabt.«

Da Fru Ræder i November beretter sin for Tiden syge Mand, at hun har været »i høitidelig Forretning og Gjæstebud« hos Løitnant Anton Krenkel Hegge[1] til Evjen Gaard i Ørkedalen, hvor der har været Barnedaab og »en stor Forsamling«, og hvor Majorinden endog var Fadder, saa finder Ræder det vistnok ønskelig, at hun og »Pigebørnene« har »selskabelig Omgang af honette Folk, naar det kun ikke var saa bekosteligt«, særlig naar man »maae være Fadder, og der give Penge ud[2], som man intet uden et Maaltid Mad faaer igien for«. Nu orker dog den af Naturen livsglade Major ikke længer at være Misanthrop, og han tilføier med sit vanlige Lune, at det vel er lidet rimelig, »at vi kunde komme til at byde de gode Folk til Faddere hos os og derved pudse dem de Penge fra igien«.

Ræder havde ikke alene at varetage sin Bataljons-

---

forøvrig, som Major Ræder skriver 25/11, »overordentlig lykkelig dette Aar« (1807). »Vorherre tog nu den gamle Madame Brun paa Ørkedalsøren, og derved kommer han til en vakker Skilling, da han ved Testamentet er hendes Hoved-Arving.« Majorinde Ræder og alle andre »Conditionerede« i Ørkedalen blev indbudne til Begravelsen.

[1] Han var født 1775, Søn af Sogneprest til Opdal Ole H. († 1802) og Beret Marie, f. Krenkel († 1811). Hans Hustru, med hvem han fik 11 Børn, var Sophie Alette Ruberg, f. Lemvig. Hegge døde som Kaptein paa Vartpenge 1829 (Erlandsen).

[2] Nemlig »paa Vuggen«.

kommando, men var tillige tjenstgjørende Major i Garnisonen, efterat Musketerbataljonerne var hjempermitterede. Det var derfor vanskelig for ham at blive permitteret hjem, endskjønt Veien ud til Ørkedalsøren jo ikke var særlig lang, selv med den Tids Befordringsmidler. I første Halvdel af Oktober sees han dog at have været en kort Tur hjemme — umiddelbart før Muskettererne blev hjemsendt. Turen var tydeligvis ikke begunstiget af Veiret, da Majoren — formentlig paa Grund af Modvind eller Uveir — sees »efter nogen Besværlighed i et slet Føre« — altsaa overland — at være kommen tilbage til Trondhjem. Vandveien var selvfølgelig ellers den vanlige mellem Ørkedalsøren og Byen.

Til Julen sendtes flest mulig af Grenadererne hjem, og Majoren, der i det længste haaber selv at kunne reise, skriver $^{13}/_{12}$: »De vandre i Dag inderlig glade fra Byen, fordi de kan komme hjem til Julen og med deres Venner sidde højtidelig til Bords Juleaften, og efter at være bespiset med Ludfisk og Melksuppe, kan giøre sig til gode med nogle Glas af det kiære Brændeviin og nogle Skaale stærk Øll.« Selv maa Ræder blive, hvor han er, men sender foreløbig »med Leilighed« »næsten en hel Krop saltet og tørret fedt Faarekjød«, og senere sendes mere baade af Julekost og Penge. Den $^{17}/_{12}$ skriver han: »Det er ikke saa ganske vist, at jeg kan komme hjem til Jule Aften, da saa mange mig paalagte Forretninger holder mig fast, og her ere saa faae Officerer, og jeg nu den eeniste Major her i Garnisonen; Men lykkes det mig ikke komme hjem til Jule Aftenen, som jeg dog ønskede, saa skal jeg dog vel see at komme hjem til Nyeaarsaftenen, om det og skal være kun nogle Dage; thi jeg længes nu meget efter at see Dig og vore Børn igien«. Det blev saa, at Ræder maatte ture Jul paa sin Hybel i Byen. Hos sine Venner Gadebusch's kunde han neppe heller

have nogen større Hygge, da unge Madame G., f. Lysholm, ved denne Tid var »meget syg«.

Den 28. December kan Ræder endelig skrive til sin Hustru, at han haaber at være hos hende »Nyeaars Aften, saafremt ellers at Vejret og Vejene ere saaledes, at jeg kan komme frem«. Majoren har nemlig faaet Permission til Mandag efter Nytaar og kan saaledes være hjemme »en otte Dages Tid«. Den 25-aarige Gabriel Gadebusch bliver med som Gjæst, hvilket vel ikke har været Husets 2 hjemmeværende Døtre ukjært, for Ungdom og Jul paa Landet havde sikkerlig samme Karakter dengang som nu. Forskjellen laa ihvertfald kun deri, at man paa sin fordringsløse Manér gjorde mere Væsen af Høitiden i de gamle Dage.

Majorinden faar da ogsaa Paalæg om at indkjøbe fersk Kjød og — om det er at faa — »Vildt af Harer, Ryper og Uhrfugle« (ɔ: Aarfugl). Veiret var ellers ikke julemæssig — »Regn hver Dag«; — men Majoren lod sig vistnok ikke afholde fra dette — maaske sidste — Besøg i Hjemmet hos sin kjære. Der er intet Træk kjendt fra denne Familiefest paa Nærviken, men takket være det velsignede Slør, som skjuler Fremtiden for os alle, tør man tro, at de sammen glade og fortrøstningsfulde har skredet over det Aars Tærskel, der skulde bringe Familien saa megen Hæder, men tillige saa dyb og tung en Sorg.

1808, Krig med Sverige, til Elverum og Solør.

For Ræder og hans Grenaderer hengik den første Del af 1808 paa samme ensformige Maade som den sidste Del af 1807 var forløbet; men snart begyndte mere og mere alvorlige Rygter at versere, og under 23de Februar erholder 2det Trondhjemske Regiment General v. Kroghs Ordre til 1ste Mars bl. a. at have opsat 3 marscherende Bataljoner, hvoraf 2 med Heste.

Nu blev der Liv og Travlhed overalt. 7 Mobiliseringsdage var jo heller ikke meget med den Tids Kommunikationer, selv om Soldaterne var varslet om at holde sig marschfærdige. Ræder har selvfølgelig fra første Stund af havt en til Vished grænsende Sandsynlighed for at blive beordret til det Søndenfjeldske eller ihvertfald til Røros med sin Bataljon; men nogen Marschordre fik han dog ikke før 6te eller 7de Mars, da Prins Christian Augusts Skrivelse af 2den Mars (Norske Saml. II, S. 375—377) synes at være kommet General v. Krogh ihænde. Den 7de tilskrev Ræder sin Hustru og den 8de Mars sin Datter, Ane Cathrine Bernhoft R., der fremdeles opholdt sig paa Alstahaug Prestegaard i Skogn. Det første Brev kjendes ikke; men i det andet meddeler han, »at den Grenadeer Battaillon, jeg commanderer, er beordret at afgaae herfra i 2de Afdeelinger, neml.: den første Afdeeling, under Herr Capitain (Jens) von Stang[1], marscherer paa Fredag den 11te Martj, og den anden Afdeeling, under min Anførsel paa Søndag den 13de Martj; dog staae begge Afdeelinger under min Commandoe, og gaaer Touren først til Røraas, hvor vi skal modtage Ordre til videre Marsch. — Jeg skrev i Gaar Din gode Moder til om denne min Commandoe, som hun nok ikke vil være sønderlig fornøjet med, da jeg kjender hendes ømme og følsomme Hjerte. Vel trøstede jeg hende med det Haab, at disse critiske Tider ikke vil vare ret længe, og at vi snart kan med Glæde samles igjen; men jeg frygter for, at hun ikke saa let lader sig trøste, og denne Tanke er den eniste, som foruroeliger mig i nærværende Tid; thi jeg er i øvrigt fornøjet med min Stilling, og jeg er, Gud skee Lov! frisk og rask. — Jeg har skrevet Din Moder til, at hun paa Søndag Eftermiddag ville møde mig hos vores

[1] Major 22. December 1808.

gamle Ven: Herr Provsten Krog [1] i Meelhuus Præstegaard, og jeg haaber at have den Glæde at see hende der tilligemed Dine Sødskende hjemme hos hende, som jeg har anmodet hende om at ville tage med sig derhen, saa jeg dog kunde faae sagt dem Farvel. Jeg hviler Natten over i Meelhuus Præstegaard. — Men Dig, min kiære Datter, maae jeg skriftlig sige Farvel — — — vær ved det Haab, at vi om kort Tid sees igien.« — Sender hende 2 Rdr. »som en liden Mindelse« fra sig og beklager ikke at kunne sende mere, »da svære Udgifter med Anskaffelser til Reisen, samt Heste og Kjøretøi [2] berøver mig alt, hvad jeg har af Penge og mere til. Nu, Gud velsigne Dig! Lev vel!«

---

[1] Ove Christian Krog, f. 27/2 1741, Søn af Sogneprest til Værdalen Provst Peder K., kjendte Ræders fra Romsdalen, da han fra 1789—1800 havde været Sogneprest til Vedøen og fra 1794 tillige Provst i Romsdalen. Han døde 1813. Hans Hustru var Albertine Sylow, f. 1755, † 1835, Datter af Provst og Sogneprest til Snaasen Thomas Edvard v. Westen S. (Erlandsen).

[2] Ifølge Prins Christian Augusts Skrivelse til Norske Generalitets og Commissariats Collegium, dat. Hovedkv. Hafslund 15/9 1808, havde ingen af de Søndenfjelds beordrede Bergenske og Trondhjemske Afdelingers Officerer Heste eller Kuske med, — ikke heller egne Oppassere, da der blandt de i disse Distrikter udskrevne Kuske ikke fandtes duelige Officersoppassere. Oppassere var derfor tilstaaet Officererne af det tjenstgjørende Mandskab. Disse Oppassere var siden stillet som overkomplette, idet Divisionerne fik dem erstattede fra Distrikterne. I Prinsens Skr. til General v. Krogh af 2/8 1808 (Norske Samlinger II, S. 375—377) anmodes dog om, at de nødvendige Heste — ogsaa for Officererne — medtages Nordenfjelds fra. Efter det reducerede Regulativ, der blev gjort gjældende under Felttoget, skulde Bataljonerne have 46 Heste, hvoraf 3 Heste for Bataljonskommandøren (heraf 1 à 2 Rideheste), 2 for Adjutanten (1 Ridehest), 4 for 4 Kapteiner, 6 for 12 Subalternoffi-

13de Marts 1808 forlod altsaa Major Ræder Trondhjem med de sidste 2 Divisioner af sin Grenaderbataljon. At det var staute Karle, som Trønderne kunde være bekjendt af at sende ud i Verden, og at de dannede en Kommando, som Major Ræder kunde være stolt af at have uddannet og disciplineret, det borger allerede deres første Marsch for. De marscherede den lange Vei fra Trondhjem over Fjeldet om Røros til Elverum paa 14 — skriver fjorten — Dage. At denne 2det Trondhjemske Regiments Grenaderers Marschpræstation i Dagene fra 13de til 26de Marts 1808 er enestaaende her i Landet, skulde man formode [1]. 3 gamle norske Mil om Dagen, 14 Marschdage i et Træk — uden Rastdage — om Vinteren og paa den Tids Veie samt med vistnok oftest daarlige og overfyldte Nattekvarterer, det kunde selv Napoleonske Veteraner været bekjendte af. Tropper, der havde leveret den Kraft- og Disciplinydelse, som dette indebærer, maatte Ræder med Tillidsfuldhed kunne føre i Ilden.

---

cerer (havdes sjelden saa mange Officerer ved Bataljonen), 2 for Regimentskvartermesteren og Auditøren, 1 for Bataljonschirurgen, 2 for Instrument- og Medicinkassen, 8 for 4 Ammunitionskjærrer, 8 Telt- og Dækken-Heste (tiltænkt Feltkjedlerne og de Syge), 8 Marketenterheste. Ifald de 8 Brødvogne medtoges, skulde disse transporteres ved Skydsheste eller rekvirerede Heste. Desuden var opført 4 Heste til 2 Rekvisitkjærrer og 3 Reserveheste; men for disse sidste 7 Heste sees aldrig Rationer at være betalt. De Trondhjemske Bataljoner medførte ikke Regimentsartilleri (Amusetter), der i det Hele ikke var høit i Kurs. Ifølge Oberst Staffeldts Rapport af 13de April til Prins Christian August medførte Ræders Grenaderbataljon heller ikke mere end 2 Patronkjærrer, og Bataljonen har derfor neppe medført mere end 40 Heste, maaske kun 27.

[1] Om man som Følge af, at denne Marsch er bragt i Erindring, skulde blive overbevist om, at der kan fremsættes Sidestykker fra andre norske Afdelingers Annaler, vilde det selvfølgelig kun kunne glæde enhver — saaledes ogsaa Nedskriveren heraf.

Det første Nattekvarter toges i Melhus efter 2 Mils Marsch. Her mødte da Fru Ræder efter Aftale frem med de 4 hjemmeværende Børn.

J. T. Ræder beretter (1841) bl. a. følgende om Major Ræders sidste Samvær med sin Familie:

»Til fastsat Tid og Sted mødte vi da Fader, som kom marscherende med sin smukke og kjække Grenader-Bataljon fra Throndhjem, naar jeg ej feiler den første Marschdag i Melhus Præstegaard. Det maa have været tidlig i Marts Maaned, da vi kjørte i Slæde endnu, og Sneen allevegne laa meget dyb.« — »Altsaa vi mødte Fader — — — og fulgte med ham en 2 à 3 Dage[1] indtil Støren Præstegaard. Han var altid munter og glad. Hvor han kom frem, blev han modtaget med Jubel. I Præstegaarden, hvor han boede var stort Selskab om Middag og Aften, hvor ogsaa en stor Del af Officiererne samledes, saavidt Rum havdes. Der blev om Aftenen afsunget festlige Sange, drukket Faders og Moders Skaal o. s. v. og vist os al tænkelig Opmærksomhed. Kom Fader til Bataljonen, raabte denne Hurrah! — og var Mandskabet meget glad og muntert. Jeg mindes ret, at jeg om Aftenen stod ved Faders Stol og saa ham spille Kort — uden at sige et Ord — stundom tiltalte han mig et Par Ord — altid kjærlig og venlig. Om Dagen kjørte han selv Moder i Slæde, hvori ogsaa en af os Børn. Bataljonen var da marscheret forud. Ved et eller andet Sted blev der spist Frokost, hvor Fader da gjorde Honneur, idet han var saare godt forsynet med Victualier — især kolde Stege, som var bleven ham sendt fra flere Familier i Throndhjem ved Udmarschen. Munterhed herskede vel, men en vis Alvor tillige. Fader forekom at være meget alvorlig. Jeg

---

[1] Her erindres feil: Bataljonen marscherede paa 1 Dag de $2^3/_4$ Mil fra Melhus til Støren.

mindes ogsaa, at han beklagede ei at kunne følge Bataljonen. Senere vilde han, naar Familien var borte, stadig følge med den paa Marschen.« — — — —

»Afskeden med Fader fandt Sted — saavidt jeg mindes — i Støren Præstegaard[1]. Aftenen var meget sørgelig, vi vare alle i Taarer, og Fader som altid venlig, men alvorlig — meget alvorlig. Den følgende Morgen fandt da Afskeden Sted imellem en Mængde Mennesker i Præstegaarden — Alle græd. Fader kjørte endnu en Strækning med os bagpaa Moders Slæde. Endelig kom vi til et Sted, hvor en Vei gik af til Venstre, rimeligvis, hvor Vejen drejer af til Røraas. Her blev da gjort Holdt. Fader sagde os Alle: Lev vel, kyssede os Alle, steg tilhest og red strax meget hurtig bort, idet nogle Buske og Vejens Krumning skilte os fra ham. Han var, stakkels arme Mand, meget rørt ligesom vi. Det var ogsaa sidste Gang vi saa ham og han os.« — — — —

»Sagte vendte vi vore Heste og kjørte atter hjem til Ørkedalen.« — — — »Hjemreisen var over al Beskrivelse trist og ubehagelig. Hvis jeg mindes ret, tog vi samme Vei tilbage, som vi vare komne, overnattede paa Elygaard (ɔ: Æli) i Børseskogn hos Faders Svoger, Major v. Brünneck, og kom saaledes over Vigen (ɔ: Viggen Kirke) langs Throndhjemsfjord tilbage til Nærvigen.«

Den samme Søn, som beretter ovenstaaende, Jacob Thode Ræder, var ogsaa tilstede, da Grenaderbataljonen $1^1/_2$ Aar senere atter gjorde sit Indtog i Trondhjem; men — »da red en fremmed Mand foran Bataljonen«, og den 11-aarige, faderløse Gut stod ensom med sin Smerte i den jublende Folkehob. Dette kunde han aldrig glemme, og da han 40 Aar senere, efter en hæderfuld Deltagelse i den

[1] Her boede dengang Sogneprest Nils Rosing Bull (f. 1767, † 1842) og Hustru Kirstine Elisabeth, f. Hansen.

første Slesvigske Krig, vendte tilbage og i Spidsen for 10. lette Bataljon holdt Indtog i Kjøbenhavn, sørgede han for, at hans 2 Sønner mødte ham udenfor Byen og ledsagede ham gjennem den jublende Hovedstad.

Hans Sønner skulde nu gjennemstrømmes af Glæde og Stolthed, da han paa »den tungeste Dag« i sit Liv havde følt den dybeste Smerte og Forladthed.

Strax Bataljonen Ræder naaede frem til Elverum, blev 2 af dens Divisioner disponeret af Oberst Staffeldt. Divisionen Stang staar den 28de Mars ved Lundeby i Vaaler for at falde Fienden i Ryggen, om han rykker frem langs Flisen Elv, medens en andeu af Grenaderdivisionerne er fremsendt til Hernes i Elverum for at observere Veien til Trysil[1].

I Elverum blev Major Ræder indkvarteret paa Fogedgaarden Kirkenær, lige ved Prestegaarden, hvor Brigadechefen med Stab boede. Majoren var meget fornøiet med dette sit Kvarter, hvor han tydeligvis har vundet sig nye Venner i sine Værtsfolk. Han skriver 16. April til sin Hustru: »Jeg har nu maattet forlade min gode Vert, Herr Fogden Linds og Kones[2] behagelige Huus i Elverum efter 12 Dages Ophold hos disse herlige Folk, da jeg tidlig om Morgenen den 8de April fik Ordre, med min Division at marschere fremad til et Skifte Lundebye og der modtage nærmere Forholds Ordre[3]. Jeg kom med min Bataillon

---

[1] Oberst Staffeldt til Prins Chr. Aug. fra Elverums Prestegaard $^{28}/_{3}$ 1808.

[2] Christian L., f. paa Kongsberg 1754, Foged i Østerdalen 1792—1854, † 1817, * (1793) Brigitte Charlotte, f. Winsnes, f. 1763, † 1845, Datter af Sogneprest til Stange Povl W.

[3] Oberst Staffeldt fik $^{7}/_{4}$ Kl. 4 Eftm. i Elverums Prestegaard Melding fra Major Stabell (Chef for Søndenfjeldske Skiløberbataljon og af Staffeldt benyttet som Stabschef), at Fienden stod i Begreb med at rykke ind ved Pladsen Midtskogen. Den i

(ɔ: 3 af dens Divisioner) Kl. 2 Eftermiddag til Lundebye, som er 2 Miil fra Kirckenær, hvorfra jeg var marscheret, og forefandt her Ordre at indqvartere min Bataillon i Omegnen af Lundebye[1]. Atter den 9de April fik jeg Ordre at marschere med min Bataillon 2 Miile længere frem til Gaarden Biørnebye i Soleur og der at tage Qvarteer i de omliggende Gaarde[2]. — Jeg fik Qvarteer paa Gaarden Biørnebye, hvor og Herr Kammerherre von Staffeldt, Major Stabel[3] og Kammerherrens tvende Adjutanter er indqvarteret, samt min Adjutant: Herr Lieutenant von Lange[4]. Vi ere her meget godt indqvarterede hos en riig Bonde: Ole Halvorsen Biørnebye, der lever som en Herremand

---

Hernes staaende Division af Bataljonen Ræder blev strax beordret til Houm i Elverum (ca. 8 Km. S. Elverums Kirke), og Staffeldt reiste skyndsomst til Solør, hvor han paa Sønsterud i Aasnes blev mødt med Melding om, at Fienden nu var i Anmarsch. Ræders 3 i Elverum gjenstaaende Divisioner beordres da frem til Lundby i Vaaler for der at danne Repli for de mere fremskudte Dele af Brigaden. (Staffeldt til Prins Chr. Aug. fra Sætre i Hof 8/4, Kl. 1 Morgen).

[1] Meldingerne om Fiendens Anmarsch viste sig den 8de at være blind Allarm.

[2] Staffeldt melder til Prinsen fra Bjørneby i Aasnes 9/4, at Fienden ventes over Vermundsjøen til Sønsterud. Paa denne Vei ligger Elverumske Skiløberkompani, bag dette 1 Division (Stang) af 2. Trondhjemske Regiments Grenaderbataljon og Trondhjemske Skarpskytter Division (under Kaptein Sigholdt, der kun paa Marschen til Elverum var underlagt Major Ræder). Bataljonen Ræders 3 Divisioner kantonerer med 1 Div. om Lundby, 1 Div. om Vaaler Kirke og 1 Div. om Bjørneby. Hofske Skiløberkompani og Lærdalske lette Infanterikompani kantonerer søndenfor Gjæstgivergaarden Arneberg. Brigadens Styrke er nu 11—1200 Mand, men Obersten ønsker at forstærkes med Holtaalske Skiløberkompani, der staar i Trysil.

[3] Frederik Wilhelm Bruenech Stabell, f. 1763, † 1836 som General og høistkommanderende i Kongens Fravær.

[4] Jacob Lange, f. 1768 og Officer fra 1789. Han fik siden Kapteinsanciennetet fra 28/1 1808.

og boer i et Huus, der meere seer ud til at være et Hotel end en Bonde Stue. Den Storstue med Sovekammer ved er skiøn betrukken og moderne meubleret, som jeg er indqvarteret i, og Sengen er efter højeste Mode med Omhæng af den fineste Sirtz. Stolene ere engelske med fine vævede Hestehaars Sæder. Disse Folk har og en Mængde Sølvtøj samt Kaffe og Thestælle af den bedste Sort Kiøbenhavns Porselain. — Madlavningen er saa god som i en meget fornem Mands Huus. Kort! Her er alle Ting saa overordentlig prægtig og kostbart, at man maae falde i Forundring derover. — Da og alt, hvad vi faae af Mad og Drikke, er saa overordentlig godt og skiøndt, saa tænker jeg, at det vil blive os et kostbart Qvarteer, naar vi til Slutning skal betale Fortæring og alt øvrigt, som vi her faae.

Nu maae jeg og fortælle Dig noget om vor Stilling i Henseende til Krigen og Fiendtlighederne paa dette Sted, og er da følgende Begivenheder her forefaldne: Tre Gange har en Troup Svendske været her over Grændserne, men aldrig nogen Gang over 400 Mand stærk. Den første Gang kom de os paa $1^1/_2$ Miil nær[1]; men da de fik Underretning om, at vore Skieløbere og Skarpskyttere nærmede sig dem, trak de sig hurtig tilbage over Grændserne. Den anden Gang skeede den 11te April. — Fra vore Forposter blev os da meldt hen ved Middag, at Fienden, 3 à 400 Mand stærk, var gaaet over Fæmund (ɔ: Vermund) Søen og var i Anmarsch mod os. — Der blev da givet Ordre til Udrykning, som da skeede meget hurtig med de lette Tropper af Skieløbere og Skarpskyttere foran øg derefter min Bataillon til deres henviste Poster. — Jeg fik Ordre at gaae med 1 Division over Flisen Elv hen til en Trangstie eller Defilé: Kielaasen

[1] Den 8de April om Morgenen; se foran.

kaldet, og med de andre tre Divisioner at følge efter de lette Tropper; dette skeede saa hurtig som muelig. Ved en Plads: Nyen kaldet, stødte vore Skieløbere og Skarpskyttere paa Fienden, og der blev vexlet nogle Skud; men Fienden trak sig tilbage og gik over Grændsen igjen ind i Sverrig. Dette Spil endte sig fra vor Side med en saaret Skieløber, som fik en Kugle i det højre Knæe. — Vi kom om Aftenen Kl. 10 igien ind i vore Qvarterer[1]. Den 12te April havde vi Roelighed; men den 13de, om Eftermiddagen Kl. $1^1/_2$ slet[2], blev givet Ordre til Udrykning, da Efterretninger vare indløbne, at Fienden nærmede sig. Alting blev sadt i en Hast i Bevægelse, og

---

[1] Oberst Staffeldt rapporterer herom fra Bjørneby $^{11}/_4$: Fienden rykkede ind fra Midtskogen, og der meldtes, at han havde vexlet Skud med mine Poster ved Udneset. Jeg rykkede ham imøde med 3 Divisioner (Elverumske Skiløberkompani, Trondhjemske Skarpskytterdivision og 1 Division af Bataljonen Ræder) og beordrede de øvrige at følge efter. Ved Nyen naaede min Avantgarde Fiendens og gik løs paa den med friskt Mod Fienden retirerede under Skydning og forfulgtes til Skalbukilen, hvor Forfølgningen standsede ved Mørkets Frembrud. Fienden var ca. 200 Mand stærk. Mine Poster staar ved Nyen, Udneset og Rønne Sæteren. Lærdalske Kompani og Hofske Skiløberkompani er trukket hid, og Bergerveien er ladt aaben.

[2] Ifølge Oberst Staffeldts Rapport, dateret Bjørneby $^{13}/_4$, fik Brigadechefen allerede Kl. 10 Fm. Melding fra Feltvagten, at Fienden atter rykkede frem fra Midtskogen. Elverumske og Hofske Skiløberkompanier, der laa i Gjesaasen, dirigeredes tilligemed Trondhjemske Skarpskytterdivision strax frem. Staffeldt fulgte selv disse og siger, at han »øieblikkelig« lod beordre Grenaderdivisionerne at følge efter. Denne Ordre er dog neppe udstedt, før det ved fornyede Meldinger var godtgjort, at Fienden rykkede frem med nogen større Styrke, og Ordren har, som man ser, ikke naaet Bataljonen Ræder, før $3^1/_2$ Time efter, at den første Rapport om Fiendens Fremrykning var indkommen til Brigaden.

fik jeg min Post med 3de Divisioner at hindre Fiendens Overgang over den saakaldte: Giesbecken. De lette Tropper rykkede mod Fienden og traf ham ved en Plads, som kaldes: Skalbuekilen[1], og strax angreb ham. Skarpskytterne under Herr Kapitain von Sigholdt viiste kiække og modige, ligesaa et Skieløber Compagnie (ɔ: Hofske) under Capitain von Arentz (ɔ.: Arntzen); men Fienden vilde ikke vige. Jeg fik derpaa Ordre at sende til Hjelp en Division op til Skalbuekilen. Herr Capitain von Knoff blev derpaa afsendt med den 2den Division mod Fienden,

---

[1] Ræders Angivelser om selve Kampen er — det maa erindres — hverken fremkomne i en tjenstlig Rapport eller bestemte for Offentliggjørelse og behandler Ting, som han ikke selv har seet. De er »omtrentlige« og hele Fremstillingen paa dette Punkt er kun skizzeret i den Udstrækning, som det kunde interessere og forstaaes af hans Hustru. Staffeldts Rapport er mere exakt og behandler flere Detaljer, som Ræder i sit Brev maatte udelade. Staffeldt siger: Fienden naaedes noget østen for Nyen, hvor begge Skiløberkompanier vexlede Skud med ham. Jeg rykkede frem med Skarpskytterne og brugte Skiløberne til Sidepatruljer og drev ham tilbage til Skalbukilen. Her besatte han Husene og beskjød Veien fremover og Skarpskytterne fra Døre og Vinduer. Skarpskytterne spredtes da, og jeg løb Storm paa Huset med en Trondhjemsk Grenaderdivision, hvorved Fienden nødtes at retirere. Jeg forfulgte ham med de 4 Kompanier til Rønnesæteren og videre ned til Flisen Elv, hvor Forfølgelsen standsede paa Grund af Troppernes Udmattelse og Mørkets Frembrud. Hofske Skiløberkompani og Trondhjems Skarpskytterdivision har »meget udmærket sig«.

J. T. Ræders Fremstilling af denne Træfning i hans »Danmarks Krigs- og Politiske Historie fra 1807—1809«, II, S. 456, er vistnok taget fra svenske Kilder og supplerer forsaavidt ovenstaaende, med hvilket det forøvrigt stemmer godt overens. Svenskernes Styrke angives her til 180 Mand og deres Tab til 2 Mand døde samt 2 Officerer og 8 Mand saarede. Trondhjemske Skarpskytterdivision henhørte — som før sagt — ikke under Bataljonen Ræder, som i det nævnte Verk angivet.

og fik han Ordre af Brigade Commandeuren Herr Kammerherre v. Staffeldt strax at giøre Angreb. Vore Folk studsede noget og begyndte at vige; men Herr Kammerherren og Hr. Major v. Stabel satte Mod i Folkene og fik dem til at vende om og angribe Fienden. Vore Grenaderer gik der paa modig, med fældt Bajonet mod Fienden, som derpaa i Hue og Hast tog Flugten og gik tilbage over Grændsen. Saaledes endte denne Affaire sig, og bestaaer vort Tab i det Heele sig af 1 Død og 14 Blesserede, hvoraf 2de Mand ansees at være dødelig saaret. Herr Capitain von Knoff fik ved hans Grenadeer Division 8 Mand saarede, Skarpskytterne 1 Død og 3 Mand saarede og Skieløberne 3 Mand saarede. Fiendens Tab veed vi ikke; men vi formode, at det er større end vores, og vi veed, at 2de Officeerer ere blesserede, da de blevne (!) af deres Feldtskier forbundne i en Huusmandsplads strax ved det Stæd, hvor denne Affaire forefaldt. Fienden lod os (ɔ: overlod) alle sine Døde og (lod sine) Saarede lægge paa Slæder og bringe med sig. Jeg var ikke med mod Fienden, da den Post, jeg var beordret at forsvare, ikke blev angreben.

I Gaar Kl. $1^1/_2$ Eftermiddag blev og meldt fra vore Forposter, at Fienden var i Anmarsch. Vi rykkede derpaa ud; men ingen Fiende var at see; det var altsaa denne Gang kun blind Allarm[1].

[1] Oberst Staffeldt siger i Rapport af $^{15}/_4$, at Fienden havde rykket frem ad Vermundsøen mod Flisen Elv, men atter var vendt tilbage. I Oberstens Rapport af $^{16}/_4$ meldes, at Løitnant Thime af Bataljonen Ræder med 10 Hofske Skiløbere og 10 skiløbende Grenadeerer var udsendt for at overfalde den svenske Feltvagt paa Søndre Vermunds Torpet. Paa Grund af det haarde Skiføre hørte Svenskerne de Norskes Ankomst, og Varselsskud blev løsnet, da Nordmændene var 100 Skridt fra Vagten, der talte 1 Korporal og 14 Mand. Af disse blev 1 Mand skudt, 1 saaret, Korporalen og 4 Mand fangne; men Resten undkom. Den Saarede maatte efterlades i Fintorpet.

Ræder siger videre i sit Brev, at han er frisk og rask. »Omendskiønt det maaske kan blive noget kostbart for mig paa dette Stæd, hvor alting er saa overmaade prægtigt og galant, saa er jeg dog meget fornøjet med at være her, hvor jeg lever i selskabelig Omgang med vor Brigade Commandeur: Herr Oberste og Kammerherre Staffelt; med den værdige og brave Mand: Herr Major von Stabel, med Generalqvarteermæster von Juul og fleere til Staben hørende Officeerer, af hvem jeg og i mange vigtige Ting saa let kan hendte Efterretninger og i en Hast bliver underrettet om alt, hvad som forefalder. Jeg har det altsaa, efter som Omstændighederne nu ere, saa beqvemt og godt som muelig, og maae Du derfor, gode Kone! ikke plage Dit ømme Sind med ængstelige Forestillinger om min Tilstand. Det være saavel Dig som mig beroeligende, at jeg gaaer i mit Kald, og at Gud derfor, saavel herefter som hidindtil, vil være med mig.«

Fru Ræder var selvfølgelig ikke den eneste »Græsenke« i Ørkedalen. Datteren Madame Ane Kortzen, hvis Mand, som vi hørte, var kommet med sit Skib til Barcelona, havde nu reist hjem til Moderen en Tid, for at dè kan være hinanden til gjensidig »Opmuntring og behagelig Omgang«.

Desuden boede jo Kaptein A. Knoffs Frue i Nærheden, og Ræder skriver til sin Hustru, at det glæder ham, at hun »har været hos Frue Knoff og trøstet hende. Hils hende fra mig, og sig hende, at hendes Mand stod sig ret kiæk ved Angrebet paa Svensken den 13de April«.

»Vi har endnu her temmelig stærk Vinter; thi uagtet Solen skinner meget varmt om Dagen, saa er Natten dog saa kold, da Himlen er klar, og en kold Norden Vind blæser, at der fryser stærk Iis paa Vandene. Dette foraarsager og, at Svensken saa let over Iisen kan gaae over

til os; vi ønske os derfore snart Regn og Tøevejr, saa vi dog en Tid kunde faae Roe for hans Strejferier«.

Glommendalen var, som man ser, i 1808, sig selv lig med Hensyn til haardt Klima, og det var derfor neppe uvelkomment, at Bataljonen i disse Dage fik nye »Munderinger« istedetfor de gamle, tyndslidte og lappede Uniformer, hvormed den var draget afsted fra Trondhjem, og som allerede en Gang tidligere, nemlig Høsten 1788, havde gjæstet Solør.

I flunkende ny Mundur aflagde Grenaderbataljonen Eden til den nye Konge, Frederik VI den 17de April.

Samme Dags Eftermiddag kom Krigskommissær Rynning[1] fra Kongsvinger, og han bragte Efterretning om, at Fienden var i Anmarsch fra Eda Skandse mod Oberst de Seues Brigade. Denne Efterretning bekræftedes ved en Skrivelse fra Oberst de Seue, hvilken modtoges af Oberst Staffeldt paa Bjørneby den 18de om Morgenen. I Overensstemmelse med en Aftale, som de tvende Brigadechefer havde truffet under en Konferance paa Gaarden Piksrud i Grue den 10de April, afsendte Staffeldt nu strax et Detachement til Vinger til de Seues Undsætning. Dette Detachement, der stilledes under Kaptein Næglers[2] Kommando, bestod af dennes Grenaderdivision af Bataljonen Ræder samt Elverumske Skiløberkompani. Desuden posteredes Lærdalske lette Infanterikompani, Kaptein Jürgensen[3], ved Gjæstgivergaarden Vold, nær Grue Kirke, til Dækning af Veien forbi Skasen, Frysjøen og Gaardsjøen mod Berger, særlig for Sikring af Detachementet Næglers Retraite.

---

[1] Krigskommissær Ludvig R., der boede paa Kongsvinger, var Søn af Sogneprest til Vinger Mentz R. († 1789).

[2] Elias Nægler, senere Oberstløitnant og R. D. O.

[3] Den bekjendte Wilhelm Jürgensen, senere R. D. O. og Major, † paa Ringerike 1842 efter allerede 1818 at være afgaaet paa Vartpenge.

Den 19de April fik Brigadechefen Staffeldt Underretning fra Oberst de Seue[1] om den uheldige Træfning ved Lier den 18de, hvorefter de Seues Brigade var trukket tilbage under Fæstningen Kongsvingers Kanoner. Detachementet Nægler kunde under disse Omstændigheder ikke gjøre synderlig Nytte ved de Seues Brigade og blev derfor kaldt tilbage.

Kampen ved Trangen 25de April.

Oberst Staffeldt koncentrerede atter sin Brigade ved Flisenelvens nedre Løb og forberedte den varmest mulige Modtagelse for Oberst Gahns Korps, hvis Fremrykning fra Midtskogen nu daglig kunde ventes.

Lærdalske lette Infanterikompani blev dog staaende i Grue, nu væsentlig som Bevogtning mod Oberst T. Lejonstedts 1ste svenske Brigade ved Lier. Kaptein Jürgensens Kvarter blev flyttet fra Vold til Kongshov mellem Gaardsjøen og Glommen, hvor Kompaniet maaske har tænkt i Tilfælde at modtage Fienden. Til Besættelse af Passet ved Kjelaasen (Trangen) blev bestemt to af Major Ræders Grenaderdivisioner, og under Kampen den 25de April fulgtes saaledes Major Ræder kun af Halvdelen af sin Bataljon, 2den og 3die Divisioner under Kapteinerne Albrecht Christian Knoff og Jens Stang, da han fra Nyen rykker frem til Rygangrebet paa Oberst Gahns 2den Dalbataljon under dens Marsch gjennem Trangendefiléet mod Baltebøl. Som bekjendt var imidlertid ved dette Angreb tillige Elverumske Skiløberkompani og Trondhjemske Skarpskytterdivision (forsaavidt den ikke var disponeret til Bevogtning mod Vermunden) under-

[1] Werner Nicolai de Seue, der paa Grund af denne Affære blev fjernet fra Brigadekommandoen af Prins Christian August, og som kort efter tog Afsked, som han fik med Generalmajors Karakter. Han døde 1823.

lagt Major Ræder, der saaledes kom til at lede Hovedangrebet denne Dag. Grenaderbataljonens 1ste eller Livdivision under Stabskapteinen, Kaptein Johan Richard Lied, og 4de Division, Kaptein Elias Nægler, under sidstnævte som Detachementschef dannede Besætningen bag Forhugningen i selve Passet. Vi skal imidlertid ikke her dvæle ved Skildringen af denne Dags Kamp[1], men følge Major Ræders korte og fyndige Anvisning i et senere Brev til hans Hustru: »Hvorledes jeg stod mig i Affairen den 25de April, det kan Du læse i Christiania Blade: Budstikken kaldet, No. 7 og 8.«

»Budstikken« eller rettere Oberst Staffeldts Rapport er forresten meget kortfattet, og det tør vel være uvist, om Brigadechefen her har graderet sine Officerers Fortjenester af Dagens Kamp og dens Udfald fuldt retfærdig. Oberst Staffeldt saa personlig meget lidet — om noget — til Kampen. Først og fremst fremhæves her Kaptein Svend Arntzen[2], Chefen for Hofske Skiløberkompani, som den, der har »i Besynderlighed udmærket sig«, hvorfor han og er den eneste Officer, for hvem i Dagens Anledning »en naadigst Belønning« udbedes[3]. Dernæst kan han »ikke

---

[1] Man tillader sig desangaaende bl. a. at henvise til den i Norsk militært Tidsskrift for 1899 indtagne Fremstilling ved undertegnede Forfatter.

[2] Senere Oberstløitnant og Chef for Østerdalske Jægerkorps, R. D. O. og R. S. O.

[3] Kaptein Arntzen, om hvis Dygtighed og Raskhed der forøvrigt ikke bør herske Tvivl, optraadte denne Gang, som bekjendt, ikke paa Kamppladsen, før Kampen i det store Hele taget var afgjort, og omtrent samtidigt med Brigadechefen selv. Denne kan saaledes maaske have seet noget af Kaptein Arntzens Indgriben, der hidkaldte den endelige, men vel forberedte og da uundgaaelige Afgjørelse. Hvad Staffeldt imidlertid absolut intet kan have seet til, det er Major Stabells Fortjenester under Kampen. Disse kan han kun have kjendt

noksom rose Hr. Major von Stabell, hvis Nidkjerhed og Iver har bidraget meget til Dagens heldige Udfald«.

Fremdeles har Kaptein Nægler »udmærket sig, og jeg vilde være uskjønsom, dersom jeg ikke anbefalede det hele Officier-Corps, hvorunder især Major von Ræder« — altsaa først nu nævnes den ældste Officer ved hele Affæren; han, der ubetinget havde baaret det tungeste Ansvar — »der med megen Uforsagthed førte Tropperne (i Originalen staar: »Tropper«) i Ilden«.

Angaaende Major Ræders Optræden under Kampen den 25de April haves dog et noget mere talende Vidnesbyrd i en udateret, og uunderskreven »Liste over de Officerer, Underofficerer og Mandskaber under min (ɔ: Staffeldts) anfortroede Brigade, der ved de forefaldne Affaires i denne Krig i Besynderlighed have udmærket sig«. Her anføres om Ræder, at han under denne Dags Kamp »var stedse i Ilden og fremskyndte med Mod og Iver Folkenes Attaque«.

Det er ihvertfald et smukt Træk af Beskedenhed hos Ræder, naar han virkelig har været fornøiet med den officielle Omtale i »Budstikken«, og intet i hans nævnte Brev tyder paa noget andet, tvertom. Karakteristisk for hele denne Del af Oberst Staffeldts hurtig nedskrevne Rapport af 25de April er forøvrigt ogsaa Omtalen af Kaptein Sigholdts »raske Fremrykning«, der kommer som en Slags Efterskrift, vistnok foranlediget tilføiet enten af Major Ræder eller af den som Stabschef benyttede Major Stabell.

---

gjennem Major Ræder — der vist ikke har stukket dem under Stolen — eller fra sin Stabschefs — Stabells — egen Mund. Man kan ikke frigjøre sig fra den Tanke, at Staffeldts Chefsstilling ved Norske Jægerkorps, hvorunder Søndenfjeldske Skiløberbataljon jo hørte, har paavirket ham noget, saa han her har seet disse, forøvrigt fortræffelige, Skiløberofficerers Fortjenester i et særlig gunstigt Lys.

Fra Slagmarken detacheredes den svagelige, men nidkjære og ærekjære Kaptein Nægler med sin Grenaderdivision, Elverumske Skiløberkompani og 50 Trondhjemske Skarpskyttere ind til Midtskogen i Sverige, hvorfra de uden videre Kamp tog den her efterladte Styrke, 2 Kanoner m. v. med sig tilbage til Norge. Dette Tog var ublodigt, men har vistnok ovenpaa Dagens Begivenheder været meget anstrængende, og en Billet fra Major Ræder af 27de April, da de var komne tilbage, viser da ogsaa, at Anstrængelserne har været for meget for Nægler, som nu ligger syg paa Gaarden Svesætre, nær Baltebøl.

Den vigtige Seir ved Trangen, der havde renset Veien gjennem Flisas Dalføre for Fiender og tillod Koncentration af Brigaden Staffeldt[1] i Kongsvingertrakten, havde kostet Normændene: 1 Kaptein, Peter Nicolai Drejer, dødelig saaret, og 15 Mand døde, samt 52 Mand saarede og 2 fangne.

Ræders Grenaderer i Brandvold.

Oberst Staffeldt begav sig vistnok allerede den 27de eller 28de April til Kongsvinger, hvor han ihvertfald var den 29de, medens Major Ræder maaske endnu nogen Tid blev staaende i Aasnes; han havde ihvertfald Kommandoen over de her staaende Tropper til ud i Mai.

I denne Tid fik han den sørgelige Pligt først at besørge begravet Premierløitnanten ved 3die Grenaderdivision, Kaptein Drejer, der døde den 29de April, af de 7 Saar, han havde faaet under Kampen ved Trangen, og kort efter ogsaa »paa lige Maade« som ham at stæde til Hvile paa Aasnes Kirkegaard de tvende fangne svenske Officerer:

---

[1] Denne blev den 27de April ogsaa tildelt de fleste af de Tropper, der hidtil havde tilhørt den fra nu af opløste Brigade under Oberst de Seue.

Oberjægermester og Løitnant v. Kothen, der ligeledes døde af sine Saar, og Adjutant Ahlsted, der døde af en Sygdom, han allerede havde paadraget sig, før han faldt i Fangenskab.

Den 5te Mai var imidlertid kun 3die Division (Kaptein Stang) af Ræders Bataljon[1] tilbage ved Flisa til Observation af Veien her, medens Resten af Bataljonen er trukket ned til Helgeneset i Brandvold bag Tronbølaaen, og Ræder har da faaet Kvarter paa den nærliggende Gaard Berger.

Fra denne Tid har man atter opbevaret et Brev, dateret Kongsvinger 13de Mai fra Majoren til hans Hustru.

Af Brevet ser man, at Majoren netop er kommen til Kongsvinger, og at Kammerherre Staffeldt her gjør ham bekjendt med, at der nu er Anledning til at faa sendt Brev til Fruen, da en Expresse skulde afgaa til General v. Krogh. Ræder forsømte aldrig en saadan Leilighed til — selv om det kun blev »i Hast« — at skrive til sin »kiæreste og ejegode Kone«.

»Jeg er frisk og vel«, siger han, »og tumler mig ret godt i de Tjeneste Forretninger, som er paalagt mig. — Nu er jeg stationeret en Miil fra Kongsvinger og har Qvarteer paa Gaarden Berger, hvor mange andre Officeerer ogsaa ere indqvarterede. Vi have det her saa nogenledes skikkeligt for Officeererne, som faae tarvelig Kost for 2 Ort 12 ß til 3 Ort daglig; men vore Folk har virkelig slette Qvarterer og kan ikke engang faae Halm at ligge paa, men i dets Sted maae have til Underleje Granbar; ogsaa kan her intet faaes kiøbt af Levnets Midler, da Bønderne her omkring ere usle og have selv neppe det tørre Brød. Det bedste for Soldaten er dog, at han faaer godt Brød og endeel andre Fødemidler, som Flesk, Kiød, Gryn, Erter og Meel, leveret af Magasinerne.«

---

[1] Hvortil snart kom endel af Aamotske Skiløberkompani.

Længere nede i Brevet heder det: »Vore Folk holde sig meget kiæk, og uagtet de have temmelig Strabace, ere de dog muntre og kun faae syge.« Det er forøvrigt gjennemgaaende den hele Tid, at denne Bataljon har forholdsvis faa Syge; — Grenaderbataljonen af 1ste Trondhjemske Regiment har saaledes en betydelig større Sygeprocent, da den kommer ned til Brigaden i Vinger. De gode sanitære Forhold tør vel for en Del skrives paa en særlig omhyggelig Chefs Regning.

»Vore Fiender staar her en Miil fra os, forskandsede næsten indtil Tænderne. Fra Fæstningen Kongsvinger kan mand see Vedetter eller Forposter. — Hidtil har Fienden, siden jeg kom hertil, holdt sig roelig.

Vi have nu her faaet nogen Regn, som er den første, siden vi forlod Størens Præstegaard, da vi heele Tiden forhen enten have haft Snee eller klart Vejr med Frost. Nu først begynder og Birken at skyde Knopper til Løv, og kun faae Jordbrugere her have begyndt at pløje.«

Det prægtige Liv paa Bjørneby er forbi, som man ser; men Skjæbnen har dog været saa naadig baade mod Officerer og Mandskab, at Kvartererne i Brandvold paa en Vis formidlede Overgangen til de udspiste Trakter og elendige Kvarterer eller Bivuaker, som senerehen skulde bydes dem inde paa Eidskogen.

Som man ser, har der ikke forefaldt større Krigsbegivenheder efter Kampen ved Trangen. Prins Christian August havde ivrig søgt at animere Staffeldt til en aktiv Optræden mod Fienden ved Lier. Dennes Stilling her var dog sterk, og Staffeldt har, trods sin tilsyneladende Kampiver og de mange offensive Projekter, der kommer frem i hans Rapporter og Skrivelser til Prinsen, naar det kommer til Stykket, en Hoben Indvendinger og Betænkeligheder, der maaske nok kan have været saa vægtige, at de retfærdiggjorde hans Uvirksomhed; men

som ihvertfald ikke tog sig ud ovenpaa de Bravader hvormed han tidligere havde delikateret Prinsen. Ingen forstod som Staffeldt at besnakke Prins Christian August; ingen af Prinsens underordnede Chefer forstod ham som Staffeldt, der slog ham med hans egne Vaaben. Gamle General von Krogh, som var adskillig af en »Hugaf«, sympathiserede ikke med den noget skolemesteragtig docerende søndenfjeldske Hærfører, hvorfor han ogsaa tilsidst gik sine egne Veie. Dog tilbage til vort Emne!

For at vise sin Iver sendte Staffeldt af og til ud Patruljer eller mindre Streifkorps samt underholdt en flittig Spionering, uden dog at udnytte de derved indhentede Oplysninger eller at forfølge nogen fast Plan.

Angrebet paa Jaren 18. Mai.

Hermed kunde han dog ikke i Længden tilfredsstille Prins Christian August, der vilde, at noget skulde gjøres for at drive Fienden bort fra Lier. Major Ræder er maaske i den Anledning kaldt til Kongsvinger den 13de Mai; thi Oberst Staffeldt har ved denne Tid endelig bestemt sig til at lade udføre et større Angreb paa en Del af den svenske Stilling den 15de Mai. Da det har vist sig, at Fienden er »allart« om Natten, skal Angrebet, der skal arrangeres som et Overfald, foretages om Formiddagen Kl. 11, ved hvilken Tid man mente, at Fienden vilde være spredt paa Furagering.

Svenskerne forsterkede stadig sin høire Fløi ved Skinnarbølaaen (Austbølaaen) med Forskandsninger, saavel paa Aaens søndre som paa dens nordre Bred, mellem Gjøsgaarden og Mobæk eller paa »Jaren«, som Strøget paa Nordsiden af Aaen gjerne kaldtes. Da dette var den eneste Front af den svenske Stilling, der — saaledes som den norske Brigades Opstilling nu engang var — kunde angribes, efterat Glommen var gaaet op, saa vilde Staf-

feldt itide søge at bemægtige sig og ødelægge disse Befæstningsarbeider for herfra at have Anledning til at trykke paa Fiendens Retraitelinie og saaledes manøvrere ham ud af den sterkt befæstede Stilling ved Lier.

Efter Planen skulde Angrebet ske i 3 Kolonner:

1ste Kolonne under Major Ræder skulde bestaa af 1 Division af hans Grenaderer, Elverumske Skiløberkompani og 100 Mand af den Trondhjemske Skarpskytterdivision. Denne Kolonne skulde fra Rud[1] over Mellem, Kap og Fransbraaten søge «at komme Fienden i Ryggen og fra denne Kant begynde Attaquen paa Pladsen Moebech (Mobæk) eller Forskandsningen ved samme, som, om ikke anderledes er muelig, maae vindes med Bajonnetten. Ved Ankomsten til Mobech maae sendes og sættes et lidet Commando mod Pladsen Frøvigen, hvor Fienden har en Post, ca. 30 Mand. Noget af denne Kolonne maatte ogsaa sendes fra Kap til Skinderbøll for at holde denne Vei aaben og attaquere der«.

2den Kolonne under Kaptein Jürgensen skulde sammensættes af Hofske Skiløberkompani og Lærdalske lette Kompani og marschere fra Rud over Skogen til Skansgaarden for at »attaquere denne Post i Flanken«.

3die Kolonne under Kaptein Nægler — 1 Division af Ræders Grenaderer og Resten af Trondhjemske Skarpskytterdivision — skulde gaa fra Rud lige over Skogen til Nesteby og »fordrive Fiendens Forposter imellem Skandsgaarden og Giøsgaarden og i Tilfælde at Fienden ved at blive angreben baade forfra og paa Flanken ej vil vige, maae Forskandsningerne med Bajonetten vindes.

[1] Vistnok oppe ved Præstegaardstjernet, hvor Rektangelkartet dog ikke har nogen Gaard af dette Navn, men vel en hel Del Gaarde, hvis Navne ender paa Rud, ligesom her findes baade Rudshagen og Rudsmoen samt længer op i Fjeldet Rudsæter.

Angrebet begyndes af 1ste Colonne paa Moebech og maae de øvrige Colonner ej før lade sig see.

Saasnart og eftersom Fienden fordrives, maae Tømmermændene med Bønderne deromkring begynde at ruinere alle Jordforskandsninger og om muligt opbrænde alle Forhak (ɔ: Forhugninger) og nedhuggen Skov. Det halve 3-℔ige Batteri beordres at rykke frem og tage den angivne Post[1]; Grenaderdivisionen Nissen (af 1. Akershusiske Regiment) dækker samme« [2].

Af den vidtløftige — efter Nutidsbegreber altfor detaljerede — Instruktion skal yderligere kun refereres: »Enhver Colonne tilsendes herfra en paalidelig Veiviser. En Feltskjær følger hver Colonne, og til at medtage og transportere Blesserede medtages endeel Kjærrer, som have god Fremkomst fra Ruud over Mellum, Kap og til Skinderbøll«.

Endelig tilføies som en Rettelse til foranstaaende, at Divisionen Nissen[3] — paa Grund af at Grenaderdivisionerne er svage — skal være ved Helgeneset imorgen tidlig Kl. 6, hvor Divisionen vil blive anvist sin Post (i Angrebskolonnerne). Isteden skal en anden Division af Grenaderbataljonen Müller[4] til samme Tid sættes over Glommen for at tjene som Dækning for Batteriet.

Denne Forsterkning af Angrebskolonnerne var vistnok meget betimelig, da disse selv med fuld Feltstyrke ved Kompanierne oprindelig kun vilde have talt tilsammen 750 Mand; med denne Forsterkning svarede Feltstyrken

---

[1] Formentlig ved Helgeneset eller Tronbøl.

[2] Af Oberst Staffeldts Instruktion, indlagt i Skrivelse til Prins Christian August af 15/5 1808.

[3] Peter Georg Nissen, senere Oberst og Chef for Fredriksstads gevorbne Musketerkorps, R. S. O.

[4] Johan Collet Müller blev Oberst 9/10 1809 og gik ikke længe efter af paa Vartpenge.

til 900 Mand, men oversteg vel i Virkeligheden neppe 800 Mand. Efter Staffeldts Mening havde Svenskerne ialt ca. 3000 Mand foran Kongsvinger, hvoraf dog kun en mindre Del, ca. 1 Bataljon, stod paa denne Fløi, og deraf atter kun en Brøkdel antoges at være posteret i Forskansningerne.

For at bortlede Fiendens Opmerksomhed fra hans høire Fløi paa Jaren og hindre ham fra at sende Forsterkninger derhen, skulde Vingerske lette Infanterikompani og Oplandske Regiments Skarpskyttere fra Spetalen og Spetalskroken — altsaa vestenfor Kongsvinger — demonstrere mod Digerud og Holt. Ligeledes skulde 2 Divisioner af Grenaderbataljonen Müller og det andet halve 3-℔ige Fodbatteri henimod Kl. 11 om Formiddagen rykke ned mod Traastad (ɔ: lige i Fronten og paa samme Side af Elven som Fæstningen) for ogsaa her at vække Fiendens «Jalousi«. Sent om Aftenen den 14. Mai var Staffeldt selv over ved Spetalen for at instruere Kaptein Hals[1], som her skulde føre Kommandoen, og anordnede endog, at der til Forsterkning af Hals om Morgenen skulde sendes 1 Musketerdivision af Oplandske Regiment. »Alt anordnet« — som Staffeldt skriver til Prinsen den 15. — »for at kunne bringe Deres Durchlauchtighed en behagelig Efterretning«. Men ak! Kl. 2 Nat meldtes, at vore Feltvagter havde seet Fiendens Vagtilde slukkes og hørt Allarmtrommen gaa og Halvmaanerne lyde. Dette var nok til, at Staffeldt fandt at maatte »indstille denne combinerede Manøvre, til jeg fik Rede paa Aarsagen hertil«.

Det lader til, at Staffeldt siden kommer paa de Tanker, at det er hans Tur til Spetalen, som har foranlediget Natallarmen hos Fienden. Han skriver nemlig den 16.

---

[1] Caspar Andreas Hals, senere Oberstløitnant og Chef for Romerikske Musketerkorps.

Mai til Prinsen, at hverken han selv eller Stabell tør fjerne sig fra Fæstningen, naar det opsatte, men ikke opgivne Angreb paa Jaren skal finde Sted. Saasnart vi rører paa os, er Fienden »allart«. »Es geht hier wie in Dännemark, für Geld gibts Spione«. Mistænksomhed var — synes det — en ren Sygdom hos Oberst Staffeldt, og den gav sig ikke sjælden Udtryk i lige stødende som uretfærdige Beskyldninger.

Den 18de Mai blev endelig det planlagte Overfald udført, men under lidet gunstige Forhold.

Om Natten havde Glommen steget sterkt, saa Grenaderdivisionen Nissen, der havde sine Kvarterer paa Vestsiden af Glommen, paa Grund af Flommen blev sinket over 2 Timer ved Overfærgningen ved Gjølstadsundet. Afmarschen fra Helgeneset kunde derfor først finde Sted Kl. 8¹/₄ Fm. — 2 Timer senere end beordret. Dette og at Angrebet som Følge heraf først kan finde Sted Kl. 1 Em. indmeldes ved Afmarschen af Major Ræder. Majoren tilføier, at »efter Vejvisernes Udsigende vil det højt stegne Vand paa mange Steder foraarsage Ophold og Hindringer«. Idet denne Melding passerer Ryengen ved Gjølstadsundet, paategner Artilleriløitnant Christopher Pritzier Meidell[1], som førte det halve 3-𝔏ige Batteri, at Kanonerne ikke kan komme længer frem paa Grund af de opblødte Veie.

Denne Melding indløb til Oberst v. Staffeldt paa Kongsvinger Kl. 10¹/₂ Fm., og da var det forsent at ombestemme Tiden for Demonstrationen fra Spetalen, hvortil nu var beordret det den 16. fra Solør ankomne Aamotske Skiløberkompani og 50 Mand af Vingerske lette Infanterikompani under Fænrik von Gill[2]. Denne Demonstra-

---

[1] Senere Oberstløitnant og Chef for 4. Artilleribataljon i Trondhjem, R. D. O. og R. S. O.

[2] Christian Olaus Gill, senere Kaptein i Bergenske Brigade, R. D. O.

tion blev derfor som befalet udført Kl. 11 Fm. Fiendens Forposter kastedes af Fænrik von Gill tilbage mod Hovedstyrken ved Lier. Herunder blev der taget et Par Fanger, dræbt 3 og saaret nogle af Fienden, uden at vore led noget Tab.

Aamotske Skiløberkompani rykkede frem yderst paa vor høire Fløi mod Speismarken og Holer (ved Sigernessjøen) uden at støde paa nogen Fiende.

Hovedangrebet mod Svenskernes anden Fløi fik paa Grund af dets forsinkede Udførelse ikke den Nytte af Demonstrationen som paatænkt; men værre var det, at Forsinkelsen medførte, at Overfaldet blev udført netop under Afløsningen af Forposterne, saa Forskansningerne under Kampen tildels havde dobbelte Besætninger.

Major Ræder, der havde den øverste Kommando mod Jaren, angreb med sin Kolonne, forsterket med Nissens Grenaderdivision, Forskansningerne ved Mobæk. Efter at have aabnet Ild paa Fienden med Elverumske Skiløberkompani og de Trondhjemske Skarpskyttere, der formerede sig ved Husene paa Mobæk, gik Skarpskytterne, Grenaderdivisionen Nissen og 30 Mand af Ræders egne Grenaderer til Bajonetanfald, men Angrebet blev afslaaet ved Ild.

Imidlertid var Fienden ved Skansgaarden angrebet i venstre Flanke og Fronten og drevet ud af sine Forskansninger tilbage over Aaen mod Overud (Ovra) af 2den[1] og 3die Kolonne. Kaptein Jürgensen, der var nærmest Austbølaaen og saa, hvorledes Svenskerne bag Aaen blev optaget af friske Tropper, og samtidig hørte sterk Skydning fra Mobæk, efterlod sine Skarpskyttere og Skiløbere mod Overud og rykkede med Leirdølerne til

[1] Der var forsterket med 1. Akershusiske Regiments Skarpskyttere.

Mobæk, hvor da det første Bajonetanfald var afslaaet. Her deltog han først med Nissens Grenaderdivision i Ildkampen mod de svenske Forskansninger, og da »Major Ræder med Skarpskytterne og 1 Skieløber Comp. Elverum kom til«, løb de »med Bajonnetten 3de Gange Storm, men en græsselig Kugleregn giorde Skandsens Erobring umuelig«. Skansen laa med Ryggen til Aaen og støttedes af en paa den anden Aabred liggende, høiere Skanse, saa »havde vi ogsaa Skandsen indtagen, havde der ikke været Tid til at demolere den. ej heller at tage Fiender til Fanger« [1].

Efter 4 forgjæves Bajonetanfald, og efterat Kampen havde varet i 4 Timer fra Kl. 1 til 5 om Eftermiddagen, trak Ræder sine Afdelinger ud af Ilden og tiltraadte i god Orden og uden at blive forfulgt Retræten til Helgeneset og Berger.

Angrebet var saaledes mislykket i Hovedsagen. Kun ved Gjøsgaarden og Skansgaarden var de svenske Forskansninger tagne og ødelagte. Oberst v. Staffeldt var da ogsaa meget skuffet og viste det tydelig. Ikke alene gav han sit onde Lune Luft i sine Rapporter til den kommanderende General, men han skal ogsaa ligeoverfor Tropperne have givet sin Misfornøielse tilkjende, da han senere fik Anledning dertil. Under Kampen opholdt Obersten sig nemlig paa Kongsvinger, som han i Overensstemmelse med sin tidligere anførte Udtalelse ikke turde forlade for ikke at vække Fiendens Opmerksomhed. Først da Kampen var igang, vovede han at sende sin fungerende Stabschef, Major Stabell frem; men denne blev opholdt 5 Timer paa Veien paa Grund af Flommen og naaede derfor neppe

---

[1] Kaptein Jürgensens Rapport af $^{18}/_{5}$ efter H. J. Barstad, Leirdølernes Saga, hvor Affæren paa Jaren $^{18}/_{5}$ 1808 er omhandlet S. 200—211.

Kamppladsen, før alt var forbi. »Nie hatte ich gedacht, dasz ich Jahren nicht erhalten sollte, da alles so geheim angeordnet war,« siger Obersten i en Rapport af 19. Mai; men han skylder paa Flommen og de slette Veie, der ikke tillod Fremsendelse af Kanoner. »Til at tage Forskansningerne med Bajonetten trænges Folk, som har erfaret, at man ikke har saameget at frygte, naar man gaar lige paa, som naar man kaster sig ned foran Skansen og overlader sine ligesindede Kammerater Æren af at bestige den.« Staffeldts Dom over Tropperne er i det Hele meget haard og vistnok uretfærdig. Normændene kjæmpede — som det synes — mod mindst lige Styrke, og Fienden havde Støtte i sterke Befæstninger. »Saa længe vi havde Fienden paa frit Mark, maatte han retirere,« siger Kaptein Jürgensen, der af Staffeldt selv faar Attest for ikke at overdrive.

Man faar snarere Indtryk af, at der kan bebreides Staffeldt, at han har sat for smaa Kræfter ind paa Angrebet, og at han ikke itide har været opmerksom paa de Vanskeligheder, som Flommen beredte Foretagendet, end at det var selve Udførelsen, som var mangelfuld. I saa Fald tager det sig ilde ud, at han søger at dække egne Feil bag Udfald mod sin Underordnede som nedenstaaende[1]:

»Hätte ich taugliche Officiers, hätte ich Truppen, die zu gebrauchen, wahrlich ich würde vieles leisten können, aber leider! Der Major Ræder, Kapitän Jürgensen und einige andre sind gut, aber die Leute gehorchen nicht. Was ist denn zu thun? Ehre und Reputation kann man verlehren (!). Kein Parthey-Gänger Streich kann und darf man wagen. Sie kennen dergleichen kaum von Namen, viel weniger aus Büchern. Es ist traurig. Gott schencke uns Friede und Adieu alle Nationale!!!«

Oberst v. Staffeldt var vistnok en meget dygtig Chef, og der er ikke Grund til at betvile hans personlige Mod;

[1] Til Christian August af $^{21}/_{5}$ 1808.

men Forholdene medførte, at han hverken ved Trangen eller paa Jaren personlig var tilstede under Kampen, og da er neppe den Slags Udtalelser tilladelige.

Efterat Leirdalske Kompanis heldige Affære ved Jerpset 25. Mai atter har bragt Obersten i bedre Humør, skriver han den 26. til Prinsen: »Diese Kompagnie habe ich meine Meinung gesagt. Sie hat sich gebessert und Wort gehalten; die andern werden es auch thun. Desfals bitte ich unterthänigst Ew. Hochfürstlichen Durchlaucht wollen die Gnade haben diese Sachen zu ignoriren.«

Brigadechefen omtaler saaledes gjentagende Affæren den 18. Mai, som om de deri deltagende Tropper alvorlig havde forgaaet sig, endskjønt den rette Sammenhæng i Virkeligheden var, at de paa en meget hæderlig Maade havde udholdt en langvarig og ulige Kamp, hvorunder — som Staffelt i en af sine Rapporter[1] selv udtaler — »wir sind nicht geschlagen, nicht verfolgt, sondern in der besten Ordnung in unser vorigen (!) Cantonnement zurück gegangen«.

Kampen den 18. Mai, hvorunder Tabet paa norsk Side var 3 saarede Officerer, 7 døde og 27 saarede (heraf 4 fangne) af Underklasserne, blev forøvrig ikke helt resultatløs, da Svenskerne senere ikke mere viste sig paa Digerud, Holt og Skansgaarden, hvorfra de under Kampen var fordrevne, men fandt sig beføiet til at koncentrere sig og indskrænke sin Patruljering. At Svenskerne jevnede Pladsen Mobæk med Jorden og Natten til 22. Mai afbrændte Broen ved Nor, var vistnok ogsaa et Vidnesbyrd om, at de frygtede for Gjentagelse af Angrebet. Leirdølernes Overfald paa Jerpset den 25. Mai modnede dog først Svenskernes Beslutning om at gaa tilbage fra Lier; men den var vistnok forberedt ved Overfaldet paa Jaren den 18. Mai.

---

[1] Til Prinsen af 19. Mai 1808.

Samtlige 3 Officerer, som blev saaret under Kampen paa Jaren, var Trøndere, nemlig Chefen for den Trondhjemske Skarpskytterdivision, Peter Lorents Sidelmann Sigholt,[1] Premierløitnant Hans Bernhardt Steenbuch[2] og Sekondløitnant Johan Sophus Lossius[3]. Kaptein Sigholts Saar var meget slemt. En Kugle var »gaaen ind under Armen (høire) og ud igiennem Albuen, hvorved han resignerer (!) en stiv Arm«, skriver Staffeldt 18. Mai. Den 6. Juni skriver Ræder, at han »har lidt meget af det Saar han fik i Albuen, men han begynder nu at bedres«. Han er imidlertid endnu syg, om end »i nogen Bedring« den 26. August. Steenbuchs Saar i høire Arm og Lossius's i venstre Laar bedredes derimod forholdsvis snart.

Major Ræder modtog, som vi har seet, ingen Bebreidelse af den misfornøiede Brigadechef i Anledning af Kampen den 18. Mai og dens Udfald. Tvertimod. Staffeldt stillede store Fordringer til sine Underordnede og havde ikke let for at yde dem Anerkjendelse, og Ræder er foruden Stabell den eneste, som han aldrig giver andet end Lovord i sine Rapporter. Da Meddelelsen om Ræders Udnævnelse til Oberstløitnant indløb omkring 25. Mai, er da ogsaa Staffeldt ængstelig for, at han skal blive

[1] Sigholt blev R. D. O. under Krigen og gik 1810 af som Major, idet han blev ansat som Told- og Konsumtionskasserer i Drammen, Justitsraad, senere Told- og Konsumtionsinspektør i Kristianssand, Afsked 1833, † i Eidsvold 1835, 67 Aar gml. ⚭ (1792) Maren Anna Wittrup, Datter af Provst og Sognepr. til Stjørdalen Mag. Lorents W. og Birgitte Lucie, f. Bull.

[2] Steenbuch var Søn af Provst og Sognepr. til Melhus Hans S. og f. 1769, Officer 1788, Kaptein 1808, R. S. O., Chef for Surendalske Kompani.

[3] Lossius var f. 1790, Officer 1807, Prem.løitn. 1808 og Kaptein 1825, Chef for Hevneske Kompani.

forsat, og skriver til Christian August: »Dasz wir den braven Oberstlieutenant Ræder behalten, hoffe und erwarte ich, sonst würde ich schlecht bedient werden«.

Staffeldts Brigade paa Eidskogen.

27. Mai begyndte Fienden at røre paa sig. Helt fra Solopgang til Kl. 10 Form. satte han paa 10 Baade Tropper over Lille Vinger Sjø fra Lier til Kabberud, saa det merkedes, at Antallet af hans Tropper paa Jaren tiltog, og et Angreb paa vor venstre Fløi ved Berger kunde befrygtes. Her havde fremdeles Oberstløitnant Ræder Kommandoen, og for Anledningen inspicerede nu Brigadechefen Stillingen, som han fandt meget sterk. Da Troppeoverføringen til Kabberud—Jaren kunde være en Demonstration for mere upaaagtet at kunne kaste sig over vor høire Fløi ved Spetalskroken, var ogsaa de herværende norske Tropper alarmeret, og Staffeldt ilede tilbage til Kongsvinger for at være i Nærheden. Det hele var dog kun blind Alarm.

Nat til 31. Mai indkom flere Meldinger om, at Fienden trak sig tilbage, og Oberst Staffeldt beordrede da straks Grenaderbataljonen Müller, det halve 3℔ige Batteri og Dragonerne sat over Vinger-(Traastad-)Sund til Forfølgning; men Fienden havde afkastet Broerne og endog brændt Midtskog Bro (ved Eidskogen Kirke), hvorfor han ikke kunde indhentes. De forreste norske Afdelinger naaede Magnor 31. Mai Kl. 8 Aften, og da havde Svenskerne passeret tilbage over Grænsen her kort efter Middag samme Dag.

Staffeldt, der nu var avanceret til Generalmajor, fulgte efter til Eidskogen med Resten af Brigaden, idet dog Oberstløitnant Ræder med sin Bataljon, Trondhjemske Skarpskytterdivision, 2 Skiløberkompanier (Hofske og Elverumske?) samt Leirdalske lette Kompani blev detacheret

frem over Østmarken for at dække Brigadens venstre Flanke, medens $^1/_2$ Musketerdivision af Oplandske Regiment dirigeredes til Rudberg (paa Vestmarken?) for at dække den høire. Staffeldts første Tanke var at rykke efter Fienden, »saa langt Provianten kan række«; men da han kom til Hesbøl paa Eidskogen, fik han alskens Betænkeligheder, og det gaar siden løs med store Papirprojekter og smaa Streifpartier igjen[1].

Oberstløitnant Ræder skrev til sin Hustru umiddelbart før sin Afmarsch fra Berger 31. Mai. Han beretter deri, at han »i dette Øieblik« har faaet Ordre at marschere »til henimod Magnord ved Sverrige, da Efterretning er indløbet, at de Svenske trække sig tilbage. — — Jeg er Gud ske Lov frisk og rask, men kiedes af denne megen Uroelighed. Gud give snart Freden!«

Ellers meddeler han, at han »har faaet Brev fra Regimentet, at jeg er avanceret til virkelig Oberstlieutenant i Regimentet, hvorved jeg da faaer et Par hundrede Rigsdaler meere i Gage aarlig; men jeg faaer og brave Udgifter, til Bestalningen, Deposito-Cassen m. m. — dog, jeg er fornøjet«[2].

Postforbindelsen med Trondhjem synes at være baade ujevn og usikker. Paa to Dage har han nu faaet 3 Breve fra sin Hustru og 3 fra »vores sande Ven, den fortræffelige Provst Coldevin«, som synes at have været Fru Ræders bedste Raadgiver og Hjælper i denne Tid. Oberstløitnanten beklager, at han ikke nu har »saa megen Ro-

[1] Staffeldt til Christian August $^{31}/_5$ og flg. Dage.

[2] I et senere Brev af 19. Juli meddeler Ræder, at Brigadechefen, Kammerherre von Staffeldt er avanceret til Generalmajor og »har faaet Bestalningen gratis, ligesom og nogle flere Oberster og andre Officerer har nydt samme Kongelige Naade«. »Som ældste Major i Armeen«, tilføier han, »blev jeg Oberstlieutenant; men jeg maae betale min Bestalning«.

lighed«, at han selv kan skrive til Provsten og takke ham »for al hans Venskab«, men han »er belæsset med Forretninger«, som jo er forstaaelig nok. Her som i flere af hans Breve fremlyser Ængstelighed for, at Pengeforsendelserne til Hjemmet ikke skal være rigtig fremkommet, og da den omhyggelige og gavmilde Regimentchef Grev Schmettow nu har skjænket 50 Rdlr. »til blesserede Soldater«, saa lægger Ræder disse Penge ud mod, at Fruen faar dem igjen af Greven. Derved slipper man denne Gang fra Risikoen ved Postforsendelse. Fru Ræder er meget plaget af Gigt i Armene, ellers staar alt vel til hjemme. Børn og Venner hilses, specielt Fru Knoff, hvis Mand, Kapteinen, »er frisk og vel«. »Jeg maa marschere.«

Oberstløitnant Ræder blev allerede 2. Juni beordret fra Østmarken og ankom samme Dag til Eidskogen. I Østmarken blev kun efterladt 1 Grenaderdivision og 50 Mand af Skarpskytterdivisionen. Foranledningen til denne Omforlægning var en Skrivelse fra Prins Christian August af 31. Mai, som Staffeldt modtog Nat til 2. Juni, og som vistnok har indeholdt en Ordre om enten at forsterke Brigaden Lowzow i Høland for at sætte denne istand til at gaa offensivt frem her eller selv at gaa frem mod Eda eller Skillingsmark[1]. Staffeldt anser det selv umulig at gaa mod Eda Skanse uden andet Artilleri end sit 3℔ige Batteri. Derimod finder han, at han kun maa observere Eda, rykke ind i Skillingsmark og falde Fienden i Ryggen paa Romskogen og om mulig sende noget som Forsterkning til Høland. Imidlertid maa Kongsvingerveien

---

[1] Sammenlign Chr. Aug.s Rapporter til Frederik VI af 2. og 7. Juni 1808 (trykt i Norske Saml. II, S. 184—187) med Gen.-major Staffeldts Rapporter til Chr. Aug. af 1.—3. Juni 1808. Angrebet fra Høland kom ikke istand, da Svenskerne forinden trak sig tilbage over Grænsen.

dækkes, 200 Mand staar paa Østmarken og 1 Division (Stanga f Ræders Bataljon) ved Baltebøl i Aasnes. Forøvrig foreslaar Staffeldt — maaske for at undgaa for stor Detachering til Brigaden Lowzow — en Offensiv fra Aasnes over Vermunden med Leirdølerne og Grenaderbataljonen Sommerschild af 1. Trondhjemske Begiment, der 7. Juni naar ned til Elverum fra Røros. Samtidig skulde ogsaa gaaes frem fra Eidskogen. Naar man hører, at Maalet skal være Falun og der desuden tales om at tage Karlstad, maa man faa det Indtryk, at det hele kun er »bluff« fra Staffeldts Side, og man kan kun forundres over, at Christian August tager ham alvorlig, naar man samtidig ser, hvad der virkelig sættes i Scene[1]. Der udføres nemlig kun spredte, smaa, betydningsløse Streifpartier ind over Grænsen til de nærmeste Forposter paa svensk Grund — tildels ikke engang saa langt, at nogen væbnet Fiende paatræffes; men Blæk og Papir ødsles der med angaaende disse Marscher.

5. Juni rykkede Kaptein Arntzen over Rud ind i Skillingsmark og kom næste Dag tilbage over Kraakfos. Han kunde da berette, at de nærmeste fiendtlige Afdelinger stod ved Adolfsfors; — selv havde han saaledes ingen paatruffet.

Mellem 10. og 13. Juni var Kaptein Arntzen atter inde i Sverige for at borttage en Provianttransport 5—6 Mil indenfor Grænsen. Denne Ekspedition er nok ikke gaaet efter Ønske, da Staffeldt den 22. Juni skriver til Prinsen, at han, trods Kaptein Arntzens »udviste Forhold

[1] I sin Rapport til Kongen af $^{15}/_{6}$ omtaler Prins Christian August Planen om Streifkorpset til Falun (Bataljonen Sommerschild af 1. Trondhjemske Regiment og Leirdølerne var udseet hertil!!), hvorom Staffeldt har »det sikkre Haab derved at finde nogen Communication med Russerne, eller dog gjøre en nyttig Diversion.« (Norske Saml. II, S. 187—190).

og Tapperhed — — — ved Kielaasen den 25de April« ikke »understaaer« sig til »underdanigst at foreslaae ham til Befordring«, »forinden han atter ved given Leylighed giver gientagende Beviis paa Mod og Conduitte«, »da bemeldte Capitaine ved en seenere paalagt Expedition (ɔ: vistnok 10.—13. Juni) ikke har viist den tiltroede Conduitte eller udført samme til min Tilfredshed«.

Fra Østmarken fik Kaptein Nægler Tilladelse at sende »et lidet Streifkorps« ind i Sverige under Løitn. Stibolt[1], »der før har vist sig duelig til sligt«. Stibolts Ekspedition foregik omtrent mellem 6. og 11. Juni og gjaldt »Helgebue« (Heljeboda i Gunnarskog Sogn), men »mislykkedes for det meste, fordi endel af Folkene ikke var til at bringe frem«. Disse bedes »strikte at maa straffes efter Krigsloven«.

Dette var alt, hvad Generalmajor v. Staffeldt har at indberette af Krigsbedrifter i første Halvdel af Juni. Baade Falun og Karlstad fik være i Fred. Dertil var det vist intet at sige, men sine Bravader kunde han maaske helst have holdt tilbage.

Fra Oberstløitnant Ræder er der bevaret et Brev til hans Hustru, dateret »Lundebye ved Kongsvinger (ɔ: Lunderby ved Eidskogen Kirke) den 6te Junj 1808«, hvori han giver en saa levende Skildring af det daglige Feltliv paa disse Kanter, at det i Hovedsagen skal citeres her.

»Jeg kan da melde Dig, at jeg Gud skee Tak er frisk og rask, og jeg har den Lykke at vinde Venner overalt. Noget besværligt er undertiden det Liv, vi fører, men dette kan ikke være anderledes, og Krigen fører det med sig. Nu ere vi da komne i en Egn, 2 Miil fra Kongs-

[1] Formentlig Christian Schjøtt S., f. 1786, Officer 1807, senere Toldkasserer i Kristianssund, R. S. O. ⚭ Inger Christine Schavland, Datter af Sogneprest til Vor Frue Kirke i Trondhjem Lorents S. (se Erlandsen).

vinger og omtrent 2 Miil fra Sverrig, hvor Fienden opholdte sig en god Tid og fortærede alt, hvad der fandtes af Levnets Midler, saa at den største Mangel er hos Indbyggerne, hvorfore vi her intet kan faae kiøbt af noget Slags, undtagen lidt Melk, som min Vertinde (et Bæst af en Qvinde) overlader mig for Betaling, naar jeg skiænker hende et godt Glas Brændeviin, som hun modtager med en løjerlig Smiil; men — jeg faaer dog Aften og Morgen en Spylkom fersk Melk, — og det er mig en vigtig Ting. Mine Fornødenheder ere ikke mange, og er fornøjet med det simpleste Maaltid; men jeg beklager dem, som paa dette Sted maae opholde sig og er vandt til et lækkert Bord, og ikke en Gang faae en skikkelig Seng, men maae ligge paa Bræder og Borde med nogle gamle Klæder under og en Skindfæld over. Vore Folk ligge for det meeste i Barhytter og have intet uden Granbar at ligge paa. En Lykke er det, at vi have saa overordentlig godt og varmt Vejr, og kun meget sjelden er faldt lidt mildt Regn. Af den Aarsag maae vi og marschere om Natten, thi Dagen er for varm; dog nøder og Omstændighederne os ofte til at marschere om Dagen. I Gaar kom nogle Handelsmænd fra Hedemarken med Fødemidler og andre Ting, som de prange ud til uhyre Priser. Saaledes tage de 24 β for en Mark Smør, 16 β for en Mark hvid Ost, som er tør og ussel, 6 β for Stykket af Spegesild, som da bliver omtrent 50 Rd. for Tønden. For maadelig norsk Brændeviin tages 80 β: skriver ottetii Skilling for Potten. Havren koster her 8 Rd. Tønden, og andre Kornvahre ere her ikke at faae; Bonden har selv intet. Et Æg koster 3 β, og en Potte fersk Melk 8 β og saaledes alle Ting. Fersk Fisk af Giædder og Aborrer betales efter Vægten med 4 à 6 β Marken. En Uhrhane 2 Ort og en Tiur 5 Ort. Men Tak og Priis være de gode Trondhjems Indvaanere, som sendte os en stor Deel af Fødemiddeler og andre

gode Ting til Vederqvægelse; kun Skade at meget deraf var fordærvet paa Transporten hertil, da Vandet var gaaet op i Slæderne og Vognene, som Vahrene bleve kiørte paa. Imidlertid vare saavel Officererne og (!) Mandskabet inderlig glade ved at faae saa meget godt sendt, som og ret kom til pas.« Efterfølgende er Vidnesbyrd om, hvorledes de omboende i Ørkedalen har søgt til Fruen paa Nærviken for at faa Efterretninger fra Felten og sine derværende kjære: »Til Svar paa Dit sidste Brev kan jeg melde, at Sønnen fra Meland i Ørchedalen, som er Grenadeer, er frisk og vel; men Sønnen af Ole Skauan blev temmelig haardt blesseret i Brystet den 18de Maj; han blev indlagt paa Feldtlasarettet ved Kongsvinger, og veed jeg ikke, hvorledes det siden er gaaet ham, da vi maatte marschere derfra. Corporal Anders Kleve befinder sig meget vel.«

Til Slutning skriver Ræder: »Fienden har nu forladt Egnen af Kongsvinger og er gaaet tilbage til Sverrig. Naar han trækker hen til andre Steder, maae vi følge ham. Det lader dog til, at de forefaldne Affairer, vi have havt med Fienden, har giort ham noget frygtsom. Han skal heller ikke rose sig af Leegen med os. — — — — Hilsener til Dig, Børnene og Venner, særlig den herlige Mand Provsten Coldevin, og tak ham for sidste, kiære Brev. Gud velsigne dem alle!«

I Slutningen af Juni var »Diversionen« til Falun definitivt opgivet, og 3 Divisioner af Bataljonen Sommerschild blev da fra Aasnes trukket ned til Eidskogen, hvor de ankom 27. Juni, medens 1 Division forblev ved Baltebøl. De 3 nykomne Divisioner afløste Bataljonen Ræder med 1 Division paa Østmarken og 2 Divisioner ved Pramhus til Dækning af Artilleriet, der var trukket tilbage til Aabogen. Bataljonen Ræder blev derimod 29.

Juni beordret frem til Midskog Bro for her at kampere paa »Nordsiden« af Elven. Samme Dag ankom den første Division af Major Grübelings Bergenhusiske Musketerbataljon, og de øvrige Divisioner kom efter med to Dages Mellemrum og forlagdes i Nærheden af Ræders Bataljon. Den modtagne Forsterkning foranledigede en hyppigere Udsendelse af Streif- og Rekognosceringspartier. Kaptein Arntzen var saaledes mellem 1. og 3. Juli over Skillingsmark inde mod Adolfsfors, men »var observeret og kunde da intet udrette, da de (ɔ: Fienden) var forsigtige og allart«.

Samtidig lykkedes det derimod Kaptein Jürgensen med Leirdølerne og Aamotske Skiløberkompani ved en Ekspedition fra Finsrud (syd s. Billingen) at ødelægge den svenske Forskansning ved Heljeboda samt derefter at rekognoscere og krokere Fiendens Stilling ved Emterud, nær Morast, paa østre Bred af Vrangselven. Major Stabell blev derefter 4. Juli sendt frem til Finsrud og fortsatte Rekognosceringerne, hvorunder han kom til det meget rimelige Resultat, at uden Opofrelser kunde intet udrettes mod Svenskernes Forskansninger.

Samtidig som Stabell fremsendtes til Finsrud, fik Oberstløitnant Ræder Ordre til med et Detachement paa henimod 500 Mand[1] — sandsynligvis 3 Divisioner af sin egen Bataljon — over Vestmarken at rykke ind i Sverige »um wo möglich dem allenthalben verschanzten Feind in der Flanke und Rücken zu kommen, seine marschirende Truppen zu attaquiren oder ihm wenigstens zu allarmiren«.

---

[1] Staffeldts Rapport til Chr. Aug. af 6/7 1808. Divisionen Nægler havde en Tid staaet paa Østmarken, men blev i disse Dage trukket ind til Brigadens Hovedstyrke (Staffeldt til Chr. Aug. af 10. Juli); den kan saaledes neppe have været med paa Ræders Streiftog 6.—9. Juli. Schnitler beretter, at hele Grenaderbataljonen var med paa Toget.

Chefen for Norske lette Bataljon, Major Kreutz havde indmeldt, at Fienden vilde sende 6 Kanoner sydover og mod Fredrikshald, ligesom der gjennem en Spion var meldt, at henimod 300 Mand var afmarscheret sydover over Östvalskog. Det var disse Troppebevægelser, Ræder skulde forstyrre eller udnytte.

Om dette Streiftog vil vi lade Oberstløitnant Ræder selv berette, idet vi gjengiver hans Rapport til Generalmajor v. Staffeldt, dateret »Gunnersrud i Sverrig (ɔ: Gunnarsrud ved Skillingsmark Kirke) den 9de July 1808«:

»I Følge Ordren at allarmere Fiendens venstre Flanke og om muligt komme ham i Ryggen eller Flanken, rykkede jeg med mit Detachement om Eftermiddagen 6te Julj over Grændsen fra Vestmarken og marscherede den Nat og paafølgende Dag paa en meget besværlig Vei til Gaardene Jelsbye (ɔ: Gällsby ved Wadjungen) og Losbye i Jernskov Kirkesogn, hvor der hviledes et Par Timer, og Mandskabet fik sig varm Mad. De imidlertid udsendte Patruljer ad Veien til Töcksmark mærkede intet til Fienden; men Indbyggerne forsikrede, at der laa ca. 6000 Mand i Töcksmark, mest spredt indkvarterede hos Bønderne. Kl. 6 Aften brød Detachementet op og marscherede forbi Gaarden Fjeld (ɔ: Fjäll), hvor Divisionen Stang blev detacheret at besætte Høiderne, hvorfra Töcksmarcksveien kunde observeres, og gav jeg Capt. v. Stang Ordre at lade Veien mod Töcksmark flittig patruljere, om Fienden nærmede sig, da skyndsomst melde mig dette og af yderste Magt forsvare sin Stilling, til jeg kom tilbage. Med Resten af Detachementet satte jeg over Vadestedet Ose (lige syd Wadjungen?) og marscherede til Gaarden Slate (ɔ: Slårteg) for at gaa over Jernskov Bro for at forurolige Fienden paa den Kant. Kort før min Ankomst til Slate var Broen af Fienden sat i Brand, saa denne min Hensigt blev tilintetgjort. Da jeg her ikke kunde

komme frem og frygtede for at blive afskaaret fra Ose Vadested, eller at Div. Stang skulde kastes, gik jeg tilbage, tog Div. Stang med mig og marscherede til Jelsbye og Losbye, hvor Detachementet hvilede nogle Timer om Natten. Fienden var ved min Indtrængen overalt allarmeret og tændte Varderne, som jeg saa brænde om Natten; paa flere Steder lod Fienden afbryde og brænde Broer. Igaarmorges Kl. 6 brød jeg op og marscherede her til Gaarden Gunnersrud og Bøe (ɔ: Bön), ligeop for Skillingfors Broe; jeg indkvarterede Detachementet paa disse Gaarde, besatte Broen, hvorover Veien gaar til Adelsfors (ɔ: Adolfsfors), og øvrige Tilgange, og saa mig saa temmelig sikker her, hvor jeg derfor tænkte at oppebie D. Høi- og Velb.heds nærmere Ordre. Her i Landet kan dog ingen Heste faaes til Transport af Brød og Proviant fra Norge, hvorhos jeg manglede Føde for de Bønderkarle, som skydse Bagagen, som jeg har maattet beholde, da her savnes Heste, som er i Skyds til Eda og Adelsfors eller paa Fjeldet. Jeg besluttede derfor idag at marschere tilbage til Rud i Norge for at faa hentet Brød og Proviant fra Almenningen (syd Vestmarken Kirke) og der at afvente D. Høi- og Vbheds videre Bestemmelse, som udbedes. Paa Tilbagemarschen antændte jeg Varden paa Gaarden Paatrul (Påterud?), som bevirkede, at flere Varder inde i Landet antændtes af Svenskerne selv. En Mand her paa Gaarden, som igaar kom tilbage fra Eda Skandse fra Skyds, beretter at i Skandsen laa kun 300 Md.; men paa en Slette, Feldtet kaldet, nogle 100 Skridt fra Skandsen stod Tropper i 3 Rader Barhytter; Antallet af Krigsfolk vidste han dog ikke. I Eda Kirkesogn var indkvarteret hos Bønderne ca. 3000 Md. Da samme Mand iforgaars kom tilbage til Adelsfors, vidste man der om min Indmarsch i Sverige, men ikke hvorhen jeg marscherede,

hvorfor Detachements blev udsendt til forskjellige Steder. I Adelsfors laa noget over 1000 Md.«

Da Oberstløitnant Ræder skrev denne Rapport, havde Svenskerne allerede forladt Magnor og Morast. De mange norske Rekognosceringsdetachementer i deres Flanker har maaske gjort dem usikre, saa de ved Efterretningen om Ræders Indmarsch i Skillingsmark, som de kan have taget som Forbud paa en almindelig norsk Angrebsbevægelse, har trukket sine fremskudte Afdelinger tilbage. Ihvertfald skeede dette Natten til 8. Juli[1], altsaa — efter ovenstaaende — ved den Tid, da Ræders Indmarsch blev bekjendt ved Eda.

Staffeldt lod den 8. Juli Fienden forfølge over Magnor til Morast med Skarpskytterne og 2 Divisioner af Grenaderbataljonen Müller samt Vingerske lette Infanterikompani. Aamotske Skiløberkompani og Leirdalske lette Infanterikompani besatte Magnor Told fra Finsrud, hvor de hidtil havde staaet. 1 Division af Grenaderbataljonen Sommerschild, Elverumske Skiløberkompani og Trondhjemske Skarpskytterdivision blev trukket over til Vestmarken for under Major Stabell at forfølge herfra. Resten af Brigaden[2] blev holdt tilbage i Norge, da Batteriet ikke kunde føres frem, før Broerne var sat istand igjen.

Forøvrig blev det ikke meget af den iverksatte »Forfølgelse med Partier«. Oberstløitnant Müller naaede den 8. om Eftermiddagen Morast, hvor ogsaa Brigadechefen

---

[1] Staffeldts Rapport til Chr. Aug. fra »Magnor Told i Sverrig« 8/7 1808; efter Barstad: Leirdølernes Saga, foregik Retræten Nat til 7/8.

[2] De 3 hidtil ankomne Divisioner af Bataljonen Grübeling, 1 Division af Bataljonen Ræder, 3 Divisioner af Bataljonen Sommerschild, 2 Divisioner af Bataljonen Müller, Hoffske Skiløberkompani, 1 let Infanterikompani og Batteriet. Brigadens 2 Eskadroner var hjemsendt i Mai allerede.

indtraf. De derværende svenske Forskansninger og militære Etablissementer viste sig bedre og mere omfangsrige, end Staffeldt havde antaget. »Fortifikationen« var som en Fæstning med Huse til Officerer og Mandskaber, Ridebane var anlagt o. s. v. »At ruinere dette vilde for 200 Mand tage 14 Dage«, hvorfor det lodes urørt og kun Broen besattes, medens Detachementet for Natten blev forlagt paa Vestsiden af Vrangselven. Næste Morgen fulgte Staffeldt selv et Kommando frem mod Eda Skanse, som man kom »paa ¼ Mil nær«, og som Staffeldt fandt fordelagtig beliggende. Da Kommandoet nu blev angrebet, trak Normændene sig tilbage over Morast bag Magnor Bro, idet kun en Feltvagt blev efterladt paa den fiendtlige Side af Elven og flittig Patruljering igangsattes fra flere Kanter mod Morast. Major Stabells Streifkorps fra Vestmarken blev helt indstillet i Paavente af, at de mod Köla og Eda udsendte Speidere skulde komme tilbage[1].

Under disse Omstændigheder blev selvfølgelig heller ikke Ræder paany sendt ind i Sverige, men med sit Detachement trukket tilbage til Midtskog Kirke, hvor han derefter laa i forholdsvis Ro vel 8 Dage.

Ved Slutningen af denne Tid sendte Ræder med en Ekspresse, som afgik til Trondhjem, sin Hustru et Brev, dateret »Kierstad ved Mitshou Kirke i Vinger Sogn den 19de Julj 1808«, der endnu er bevaret. Han melder, at han »Gud skee Lov! er frisk og vel, og mangler intet; thi mine Fornødenheder ere ikke mange, og mit daglige Brød tager jeg ikke i saa udstrakt Forklaring som den gode Doctor Luther. Kort jeg lader mig nøje med lidet og er fornøjet dermed. Kun ønsker jeg, at Krigen snart ophørte, og at vi igjen kunde komme i Roelighed. Men dertil er vel ikke endnu stort Haab, da Sverrigs Konge

[1] Staffeldts Rapporter til Chr. Aug. af 8., 9., 10. og 11. Juli 1808.

ikke vil frafalde Alliancen med Engeland«. — — — — »Min Bataillon saavel som en Bataillon af Aggershusiske Regiment og en Bataillon af Bergenhusiske Regiment camperer paa Sletten ved Mitskov Kirke i Barhytter, som de have bygget sig; men jeg er endnu i Qvarteer paa Gaarden Kierstad [1], som ligger nær ved den Slette, hvor Bataillonen staaer. Maaske flytter jeg need i Lejren og der lader mig og bygge et Hytte. Jeg meldte Dig i mit sidste Brev, at jeg var kommen tilbage fra Sverrig, hvor jeg havde været paa en Expedition for at allarmere Fienden, som til min Generals Tilfredshed var bleven udført. Nu ligge vi her roelig, men exercerer daglig om Morgenen og giver stærke Feldtvagter.« — — — »Her have vi overmaade varmt Vejr, og mangler Landet Regn.« — — — »Endeel modne Bær, saasom Jordbær, Blaaebær og lidt Multebær, kan vi nu faae kiøbt, især Jordbær, hvoraf her i Aar er en temmelig stor Mængde. Gud velsigne Dig og vore Børn! Lev vel!«

Ved den Tid ovenstaaende Brev blev skrevet, var det forbi med den Ro, som havde hersket ved denne Del af Grænsen, siden saavel Normænd som Svensker den 9. Juli praktisk talt havde indtaget Stilling paa eget Lands Grund. Den 18. om Aftenen rykkede nemlig Major Stabell med 2 Grenaderdivisioner, 1 Kompani Skiløbere og 30 Skarpskyttere over Grænsen, antagelig omtrent ved Törpan Rös (Korpungstjerns-Røset), fra Vestmarken og videre mod Adolfsfors. Da Broen ved Järnskog Kirke var afbrændt under Oberstløitnant Ræders Indfald, og Fienden havde forskanset sig bag Elven her, saa tog Stabell en nordøstligere Vei over Lesserud i Köla Sogn. De

[1] Flytningen fra Lunderby til det $1^1/_2$ Km. nordenfor liggende Kjærstad er vistnok meldt i et af de (nu tabte) Breve til Hjemmet, som ligger mellem 6. Juni og 19. Juli 1808.

første svenske Pladse passeredes, efterat Folk havde lagt sig. De blev straks besatte, saa ingen kunde komme afsted og alarmere Svenskerne. Marschen fortsattes hele Natten, og saalangt Skogen rak. Da Stabell nærmede sig Bebyggelse, gjorde han Holdt for at blive liggende i Skogen Dagen over, men Partiet opdagedes, og da fortsattes Marschen raskt til Gaarden Lesserud. Herfra sendtes Løitnant Norgreen[1] med et lidet Kommando mod Adolfsfors. Han kom uhindret frem, saa han kunde overse Svenskernes Stilling ved Adolfsfors, men da gik ogsaa Trommen i Leiren ved Köla. Svenskerne blev dog i sine Forskansninger og lod ham i Ro krokere, hvad han saa fra Forterrænget. Derefter gik Løitnanten tilbage til Lesserud, hvorfra hele Detachementet over Skillingsmark drog tilbage til Matrand, hvorhen de naaede den 20. Juli.

Imidlertid havde Svenskerne paa sin Side den 19. rykket frem saavel efter Hovedveien mod Magnor som mod vor venstre Fløibevogtning ved Emterud.

Løitnant Johan Carl Frost af Bataljonen Müller med denne Bataljons Skarpskyttere og endel Mandskab af Vingerske lette Infanterikompani laa ved Magnor Toldsted, hvor Fienden ved Middagstid rykkede frem med 300 Mand, 2 Kanoner og 1 Eskadron Husarer. Frost »trak sig tilbage med Orden, skjærmydserede med Fienden og mistede herved 1 let Infanterist skudt og 1 do. saaret«. Samtidig blev Leirdølerne overfaldt ved Emterud af 400 Mand Infanteri og endel Kavaleri. Af Leirdølerne faldt Kompanifeltskjæren[2], en Underofficer og 13 Mand samt 1 Trænkusk i Fangenskab, hvorhos Kompaniarkivet, Baga-

---

[1] Johannes Norgreen, senere Kaptein og Chef for Eidsvoldske Kompani af 1. Akershusske Brigade.

[2] Barstad, Leirdølernes Saga, S. 225, Anm. 1. Sammesteds kan læses nærmere om dette Overfald og Forhørene i den Anledning.

gen og 265 Rdlr. i Kontanter faldt i Fiendens Hænder. Premierløitnant Blix, der med 70 Mand af Aamotske Skiløbere laa paa den bagerste Emterudgaard, mistede ligeledes 4 Mand og maatte efter de afholdte Krigsforhør søge sin Afsked paa Grund af sit Forhold ved denne Leilighed.

Generalmajor Staffeldt trak nu sine Forposter noget tilbage og foretager den 28. Juli endel Forandringer i Brigadens Forlægning. Artilleriet blev kjørt helt tilbage til Lier, hvor det fik som Bedækning 200 Mand af Bataljonen Ræder under 1 Kaptein. Resten af Ræders Bataljon samt Grenaderbataljonerne Müller og Sommerschild[1] beholdt sin Barhytteleir ved Midtskog. Bataljonen Grübeling samt Aamotske Skiløberkompani fremsendtes som Forpost paa Hovedveien med 3 Divisioner ved Ilagmoen og 1 Division samt Skiløberkompaniet fremskudt til Magnor. »Hovedfeltvagt« blev yderligere fremsendt mod Rigsgrænsen med detacherede Poster ved Vilsberg Vadested paa høire og mod Pladsen Lindalen paa venstre Fløi. Elverumske Skiløberkompani dækkede høire Flanke ved Gaustad med Vagt paa Gaustadsæteren. Paa Vestmarken forlagdes Trondhjemske Skarpskytterdivision, dels paa Aastebøl og dels paa Stangnes med Feltvagter ved Ingelsrud og Pladsen Kolsaas. Endvidere Hofske Skiløberkompani paa Brustad med Feltvagter ved Pladsen Tangen og Gaarden Almenningen, hvorfra patruljeredes til Lowzows[2] Brigades Bevogtning ved Kraakfos. I venstre Flanke stod Vingerske lette Infanterikompani med et Detachement paa Gaarden Sæteren ved Nessjøen og Hovedstyrken ved Gaarden Billingsjø med Vagt ved Finsrud. Leirdalske

[1] Erich Smith S., Major 1807.

[2] Christopher Frederik Peter Theodor Lowzow, senere Generalløitnant og kommanderende General i den Bergenske Armedivision, Stk. S. O., K. D. O.

Kompani, der laa paa Gaarden Skjørberg (øst s. Aaklangen), fremsendte en Vagt til Klemmetsbraaten mellem n. og s. Billingen, og Løitnant Frost med Skarpskytterne af Bataljonerne Müller og Grübeling laa paa Pramhus med Vagt ved Pladsen Kjellerhullet n. Nordre Billingen. Som en indre Bevogtning udsattes desuden fra Leiren ved Midtskog Feltvagter ved Skotterud paa Kongeveien, ved Sørpebøl og mod Rudberg mod Vestmarken tilhøire samt ved Gaardene Lunderby og Torp tilvenstre.

Generalmajor v. Staffeldt var, som rimelig kunde være, alt andet end tilfreds med Uheldet ved Emterud, og som sædvanlig lagde han ikke Fingrene imellem, men giver i sine Rapporter til Prins Christian August sin Misfornøielse Luft saavel mod de skyldige som de uskyldige af sine undergivne Officerer.

Den 20. Juli skriver han: »Goldne Ehrenzeichen[1] bin ich nicht im Stande hier bey meiner Brigade zu vertheilen, dasz Jürgensen sie nicht verdient, davon liegt leider den Probe am Tage« . . . Ligeoverfor Underbefal og Menige falder hans Dom naadigere: »Von silberne (Ehrenzeichen)[2] erbitte ich mich einige zur Vertheilung. Es sind viele die sich ehrenvoll ausgezeichnet haben« . . . I sin strenge Dom om Officererne indbefatter han dog ikke Ræder og Stabell, idet han den 28. Juli kommer tilbage til denne Sag: »Von goldene (!) Ehrenzeichen kann ich hier keinen Gebrauch machen, — es wäre dann, dasz ich sie dem Oberstlieutenant v. Ræder und dem Major v. Stabell ertheilen konnte. Jn wie weit dieses mit der Stiftung übereinstimmend seyn mögte, lasze ich dahin gestellt. Diese Männer verdienen sicherlich eine iede

[1] Danebrogsordenens nystiftede 4. Klasse.

[2] Danebrogsmændenes Hæderstegn. Han anbefaler 19 til denne Udmærkelse.

Auszeichnung, ob aber die 4te Klasse des Ordens mit ihrer Charge stimmt lasze ich stehn. Andre Officiers habe ich nicht, die sich hervorgethan. Bey einem ieden ist ein Aber. Arentzen und Sigholt sind zu Major empfohlen und erhalten dort ihre Belohnung. Es ist dieses ein trauriges Bekenntnisz!!«

Samtlige her nævnte Officerer fik dog sit Danebrogskors, og det samme var Tilfældet med Kaptein Jürgensen, der forsaavidt slap skadesløs fra Affæren ved Emterud og de i den Anledning optagne Krigsforhør.

Fra »Leiren ved Matrand i Vinger Sogn den 26de July 1808« har man et Brev fra Oberstløitnant Ræder til den ældste Søn Johan Christopher — det eneste, som er bevaret. Dette har sin Interesse, da han her til sin Søn og Kaldsbroder — han deltog jo i Krigen i Danmark[1] — giver en Oversigt over de Begivenheder, som har forefaldt ved Staffeldts Brigade, og hvorledes han anskuer dem.

Det lyder:

»Kjære Søn!

Nu har jeg ikke havt den Fornøielse at se Brev fra Dig siden i Mai Maaned, da jeg fra Din gode Moder modtog Dit kjære Brev til mig af 15de Martz. Det glædede mig deraf at erfare Dit Vel, og at Du var ved god Helbred. Jeg saa tillige af Dit Brev, at Du den Tid var i Guldborg ved Nykjøbing, og at Du havde brav Arbeide med Forskansninger og Batterier at anlægge. Hvor Du nu er, maa Gud vide, og sender jeg derfor dette Brev

[1] Han havde forøvrigt — da Krigen med Sverige brød ud — ansøgt Kongen personlig om at maatte blive beordret til Norge for at kunne deltage i sit Fædrelands Forsvar, men havde — forøvrig i de velvilligste Udtryk — faaet et Afslag.

med Posten til Kjøbenhavn og addresserer det til Hr. Saxer, saa jeg haaber, at Du derfra vil faa det tilsendt.

Siden medio Marts Maaned har jeg som Krigsmand i Ordets egentlige Forstand vandret om med Grenader-Bataljonen af det 2det Throndhjemske Infanteri-Regiment, hvilken Bataljon jeg kommanderer. Fra Throndhjem gik Marschen først til Røraas, siden til Elverum Søndenfjelds og derefter til Soleur, hvor Bataljonen, som var kommen under Hr. Kammerherre og Oberste von Staffeldts Commando, havde de første Affairer mod Fienden, som fra Midtskog i Sverige gjorde os Besøg, men den 25 April kom det til mere Alvorlighed, da Fienden med en Styrke af henved 600 Mand angreb os og vilde trænge ind igjennem et Défilée Kjelaasen kaldet, men han blev saa kjækt modtaget af vore Tropper, at han efter et Par Timers Fægtning maatte bede om Pardon og overgive sig til Krigsfanger: 13 Officierer og henimod 500 Mand Soldater. Jeg førte 3de Divisioner af min Bataljon[1] i Ilden og fik Roes derfor af Kammerherre von Staffeldt. Formodentlig har Du og seet mit Navn i Aviserne nævnt fra denne ærefulde Affaire.

Den 18de Mai fik jeg Ordre med omtrent 550 Mand fra forskjellige Punkter at angribe Fiendens Forskansninger paa Jahren, som dækkede hans højre Fløi; men uagtet det tappreste blev gjort, saa var det dog ikke muligt at fordrive Fienden, som stod indenfor sine stærke Forskansninger, og bag disse havde andre Forskansninger, fra hvilke han kunde skyde ind i Struben af de foranliggende Halv-Redutter, ifald de vare af os bleven indtagne. Imidlertid led Fienden meget, og han blev udjaget af een Forskansning, som derefter blev ruineret. Vi mistede 8 Mand

[1] Egentlig 2 Divisioner af Grenaderbataljonen og Trondhjemske Skarpskytterdivision.

og fik blesserede 3 Officierer og 15 Gemene og gik i største Orden, uden at blive forfulgte af Fienden, om Eftermiddagen tilbage til vore Kvarterer. Siden den Tid er intet betydeligt forefaldet, uden at nogle Forposter og Feltvagter ere af vore udsendte Commandoer bleven overfaldne og borttagne.

Nylig var jeg med omtrent 600 Mand som Streifparti 5 Mile inde i Sverrig for at allarmere Fienden, hvilken Expedition lykkedes temmelig godt, men af Mangel paa Proviant, som jeg ikke kunde faa tilsendt fra Norge, da Heste til sammes Transport manglede, og i Sverrig havde Indbyggerne slet intet til Føde, maatte jeg efter 4 Dages Ophold i Sverrig, gaa tilbage til Norge igjen. Nu staar vi i Leir ved Gaarden Matrand — 3de Bataljoner, men istedenfor Telte bor vi i Hytter bygget af Gran- og Fyrrebar; men mine Folk har bygget mig af Tømmer en ret vakker Stue, som er dækket med Næver. Hvorlænge denne Roelighed skal vedvare — maa Gud vide. De svenske Tropper ligge en Mil fra os og have forskanset sig opover Tænderne.

Nu — nok om Krig. Jeg har til denne Tid været frisk og rask og er yndet af min Brigadechef. Fra Din gode Moder havde jeg Brev forrige Post. Hun lever vel, men ønsker mig snart tilbage. Din ældste Søster er nu hjemme hos Din Moder saavelsom Dine øvrige Søskende[1], undtagen Ane Bernhoft, som dog nu ligeledes kommer hjem. Hun er bleven forlovet med Lieutenant von Heidman af Dragonerne, og som forhen har staaet i Kronprinsens Regiment. Han har en god Gaard, og kan Din Søster virkeligen blive lykkelig med ham. Gud give og det!« — — — — (Hilsen fra Ingeniørløitnant Harbou og Meddelelse om Avancementet til Oberstløitnant efter Oberst

---

[1] De to Brødre i Danmark maa her undtages.

von Dagenboldt, der har faaet Afsked med Generalmajors Karakter og 600 Rdlr. i Pension) — — — — »Gud være med Dig! Det ønskes hjerteligst af Din oprigtige og kjærlige Fader

J. G. Ræder.«

General von Krogh i Trondhjem havde meddelt, at han 2. August vilde lade gjøre Indfald i Herjedalen mod Langö Skanse og i Jemtland mod Frösöen, og anmodet om, at Staffeldt samtidig vilde sende et Streifkorps ind over Grænsen. I den Anledning sendtes 200 Mand til Baltebøl for at falde ind mod Dalby i nordre Vermeland. Efter den første Bestemmelse skulde dette ske 4. August; men det blev udsat til den 11. Partiet medførte 10 Dages Proviant og blev i Sverige, saalænge Nisteskræppen holdt ud, dog uden at støde paa væbnet Modstand eller at udrette noget nyttigt.

Paa sin Side fremsendte Svenskerne Kl. 4—5 den 14. August et større Parti mod Vilsberg og et mindre mod Ingelsrud, men vendte straks om, da de norske Vedetter beskjød dem, hvorefter de forfulgtes med Patruljer til henimod Morast. 17. August Kl. $6^1/_2$ om Aftenen var atter et svensk Streifkorps fremme ved Pladsen Billa (nær Rigsgrænsen ved Billelven), men vendte om, straks det blev observeret af en norsk Patrulje.

Ellers synes intet fiendtlig at være forefaldt i August Maaned, der saaledes var en meget rolig Maaned for Staffeldts Brigade. Oberstløitnant Ræder benytter den 26. August Anledningen til at sende et Brev hjem, da atter en Ekspresse afgaar til Trondhjem. Dette var forøvrig det 5te Brev, han i denne Maaned skriver til sin Hustru, men det eneste af dem, som er bevaret. Vi mangler saaledes hans Beretning om Prins Christian Augusts Besøg ved Brigaden midt i August, ved hvilken Leilighed Ræder vel

har faaet Anledning til at præsentere ihvertfald endel af sin Bataljon for den kommanderende General.

26. August udtrykker Ræder sin Glæde over af Hustruens Brev af 7. s. M. at have »erfaret det behageligste af alt i denne Verden, dette nemlig: at Du nu er ved god Helbred«. (Fru Ræder havde — som før fortalt — en Tid været slemt plaget af Gigt i Armene), »og at saavel Du, bedste Kone, som vore Børn levede vel«. Han har allerede i Brev af 12. August meddelt, at han »var af Kongen udnævnt til Ridder af Dannebrogordenens fjerde Classe«, og »ved mit Brev af 19de d. M. sendte jeg Dig en Tegning af min Orden[1], som jeg lagde uden om mit Brev til Dig, og derudover lagde en Convolut, som Herr Cammerherre Staffeldt selv forseglede og satte sit Signet for. Han lader mig nu formelde Dig sin Compliment og Tak for Din meget Høflighed at lade ham hilse; han paalagde mig at sige Dig, at han ingen Tak fortjente for den Yndest, han bar til mig, da han forsikkrede, at det allene var en Følge af mit gode Forhold i alle Henseender. Saaledes lød Mandens Ord[2].«

Datteren, Ane Christine Kortzen, som om Sommeren havde slaaet sig ned hos sin Moder, havde faaet Efterretning fra sin Mand, der levede vel, men endnu ikke kunde komme hjem[3]. Magistraten i Christianssund synes at forlange Skibskaptein Kortzens Hus, eller et ham

[1] Det maa erindres, at denne Klasse af Ordenen var ny og saaledes endnu helt ukjendt i videre Kredse.

[2] Det turde til en vis Grad karakterisere General v. Staffeldt og hans Forhold til sine Undergivne, naar en af hans nærmeste og mest betroede Bataljonchefer lægger saadan Vægt paa et Høflighedsbevis og en anerkjendende Udtalelse af ham.

[3] Som før meddelt, var han, efterat Krigen med England var brudt ud, kommet ind til Barcelona med sit Skib, men kunde ikke komme hjem derfra af Frygt for engelske Krydsere og Kapere.

tilhørende Hus, afgivet til militært Lasaret, og »Madamen« har i den Anledning ladet Faderen forespørge, om hun maa finde sig deri. Hertil svarer da Ræder, at »det er Magistraten i Byerne given Magt og Ret til at tage til Militair Syge Huus eller Lasaretter de Gaarde og Huuse, de finde tjenligst dertil; og behøve de ikke at spørge Ejerne af saadanne Huse, om de vil tillade det eller ikke. Saavel i Kongsvinger som i Nærheden deraf, hvor Sygehuse eller Lasaretter fandtes nødvendige, ere tagne de rummeligste og beqvemmeste Huse, og ere Ejerne allene tilsagde at gjøre Værelserne ryddige til en bestemt Tid imod at faae en vis fastsadt Betaling maanedlig[1]. Prokurator Schnitler[2] ved Kongsvinger har en smuk og vel meubleret Gaard, Langeland kaldet, som Øvrigheden udvalgte til Lasaret for de Militaire; og uagtet Herr Schnitler ikke var fornøjet dermed, maatte han dog afle-

---

[1] Kgl. Forordning af 9/5 1806. I dens § 28 bestemmes, at nødvendige Sygehuse eller Sygestuer leveres af Kommunerne, hvor der kantonneres, og anvises af Øvrigheden i Forening med Regiments- eller Bataljonschirurgen.

§ 29. Kommunen leverer til hver Sygestue 2 Talglys og fornødent Brændsel.

§ 30. For hver Sygestue (hvert Rum) med Lys og Brændsel betales om Vinteren 6 Rdlr. pr. Maaned og om Sommeren 2 Rdlr. pr. Maaned.

§ 31. Fornødne Senge leveres af Kommunen paa Øvrighedens Foranstaltning. Sengene bør have Straamadras eller Underdyne, en Hodepude samt et uldent Dækken om Sommeren og 2 do. om Vinteren, tilligemed 2 Lagener.

§ 32. For en saadan Seng betales 48 β pr. Maaned. Sengene tilbageleveres efter Afbenyttelsen. Maa de paa Grund af Smitte brændes, erstattes de efter Taksation.

[2] Hans Müller S., Søn af Holzförster Hans Peter S. og Marie Elisabeth, f. Müller, f. i Surendalen 1772, † paa Skolsæg 1837, Stiftsoverretsprokurator i Skedsmo, g. (1804) m. Anne Marie Kirkgaard, f. 1783, † 1845.

vere Gaarden dertil. Vor Datter kan vel ikke giøre Indvendning imod Bruget af hendes Huus til Lasaret for de Syge; men hun kan paastaae den Betaling, som billig og ret kan være. Det kan ikke frygtes for, at Sygdomme vil komme ind i Huset, thi det kan siden udluftes og renses, saa ingen Smitte finder Stæd.«

Om Forholdene ved Kongsvinger og Aarveien siger han: »Vi have nu temmelig surt Vejr med Regn. Kornet er her overalt modent; men det er meget tyndt paa Ageren.« Videre berettes, at Ræder selv »som sædvanlig er frisk og rask og endnu er indqvarteret her paa Gaarden Kierstad, hvor jeg har en liden Bondestue til fælles med Herr Oberstljeutenant von Müller af det 1ste Aggershusiske Regiment, som og commanderer en Bataillon af de Tropper, her ere samlede. Vore Folk ligge i Hytter paa Sletten ved Gaarden Matrand og have det der nu ikke godt, da Vejret begynder at blive ubehageligt, fugtigt og koldt om Natten.«

Høsten begyndte altsaa nu at melde sig og gjøre Livet i Leiren og endmere Forposttjenesten ubehagelig og slidsom. Hertil bidrog da ogsaa, at Svenskerne i den følgende Tid hyppigere foruroligede vore Forpostlinjer og foraarsagede Alarmering af Tropperne.

I tyk Taage blev Løitnant von Krogh[1] af Grübelings Bergenhusiske Bataljon, som stod paa Feltvagt ved Magnor, angrebet i Dagbrækningen 2. September. Han forsvarede sig tappert og vilde støtte Feltvagten ved Vilsberg, men blev omringet i Taagen og taget tilfange med en stor Del af sit Mandskab[2]. Den næste Morgen Kl. 3 rykkede Fienden frem mod Major Arntzen, der stod ved

[1] Søren de Fine von Krogh, senere Kaptein og Kompanichef i Bergenske Brigade.

[2] Staffeldt frygter i Rapport af 2/9 for, at ca. 30 Mand er tagne; men endel er vel kanske senere kommet tilrette.

Almenningen, og mod Trondhjemske Skarpskytter Division ved Ingelsrud (begge paa Vestmarken). Bataljonen Sommerschild sendtes til Understøttelse af Arntzen og den disponible Del af Bataljonen Müller til Skarpskytterne ved Ingelsrud; men da de kom frem, var Svenskerne atter gaaet tilbage. Hofske Skiløbere og Skarpskytterne forfulgte ind i Skillingsmark, men uden Resultat.

9. September ved Middagstid blev vore Afdelinger paa Vestmarken atter alarmeret. Major Arntzen rapporterede og fremsendte en Løitnant med en Patrulje for at iagttage Fienden, der blev paatruffet nær Grænsen. Løitnanten trak sig fægtende langsomt tilbage; men da ogsaa et Par andre Patruljer fremsendtes, trak Fienden sig tilbage til Haugestad i Skillingsmark, fulgt af en norsk Patrulje. Bataljonen Sommerschild sendtes frem til Veikrydset ved Tollefsbøl for at være ved Haanden. Det sagdes, at Svenskerne her var 2000 Mand sterk; men da Major Arntzen den følgende Dag sendtes ind i Skillingsmark med endel af sit Kompani, som han udgav for en Avantgarde af et større Detachement, gik Fienden tilbage til Eda og Adolfsfors.

Atter 20. September blev Normændene alarmerede ved Melding om, at Fienden havde samlet alle sine Tropper med 6 Kanoner og stod foran Magnor, hvor han ved Emterud holdt paa at bygge en Bro eller Flaade. Staffeldt brød da sin Leir for at tage Stilling længer tilbage ved Kongetorp og der modtage ham. Efter forgjæves at have ventet Angreb hele Natten til den 21. og den paafølgende Dag, blev Bataljonen Ræder beordret frem paa Magnorveien, og samtlige Forposter og Feltvagter atter udsat.

24. September var Kaptein Jürgensen paa Rekognoscering til Heljeboda i Gunnarskog Sogn uden dog at paatræffe nogen Fiende; derimod meldte en Snigpatrulje

af Elverumske Skiløberkompani at have seet et svensk Baghold ved Morast.

Oberstløitnant Ræder melder den 25. fra Skotterud, at intet af Betydning var forefaldt ved hans Detachement. Han havde selv samme Dag været ved Magnor Toldsted (svensk) og deromkring. Ræder havde talt med en Pige og Kaptein von Halck af 1. Trondhjemske Regiment[1] med en Kone, og de fortalte begge, at en svensk Patrulje, hvormed fulgte 2 Officerer, havde været der Kl. 5 om Morgenen. Ræder havde tænkt ogsaa at drage til Emterud, men kunde ikke bringe paa det Rene, om Stedet var besat af Fienden, og fandt det derfor raadeligst at vende tilbage med sin lille Patrulje. Efterretninger om Svenskerne ved Eda kunde han ikke faa ved Magnor Tull, men en Mand paa Magnor Gaard lovede at snige sig ind til en Ven i Sverige og skaffe Rede paa Forholdene der, og Ræder lovede ham god Betaling for det.

Den 26. September om Morgenen nærmede en svensk Patrulje sig vor Feltvagt ved Magnor, og Natten til 30. September i sterk Taage rykkede Fienden mod Trondhjemske Skarpskytteres Feltvagt ved Ingelsrud; men da Bevogtningen paa begge Steder var aarvaagen, vendte de om, efter at være beskudt.

Som man ser, var Forposterne aldrig sikre for Overfald, men Begivenheder af Betydning forefaldt ikke. Tjenesten var saaledes baade trættende og ensformig. Mod Slutningen af September blev Nætterne desuden stedse koldere. 1. Oktober skriver saaledes Staffeldt til Prinsen, at der ligger Rim paa Markerne til Middag, og at Folkene om Natten sidder om Bivuakilden og sover. Der kan derfor ikke blive nogen Eksercitie af om Dagen, fordi Folkene maa faa hvile i den Døgntid, da det er nogenlunde varmt.

---

[1] Lucas Winther v. H., † Høsten 1808.

Generalmajor v. Staffeldt tænker vistnok her nærmest paa de Afdelinger, som laa i Barhytter. Feltvagterne, der mest bivuakerede under aaben Himmel, havde det selvsagt endnu meget værre. Afdelingernes Beklædning var ogsaa alt andet end tilfredsstillende. Om Bataljonen Ræders Uniformering skriver saaledes Staffeldt 10. September: Overmundering, Buxer og Stivletter, Tilstand maadelig, anlagt 1808. »Kjolerne, Buxerne og Stivletterne er meget slidte, dels ved sammes idelige Brug paa Marschen fra Trondhjem[1] og siden bestandig i Tjeneste, og dels ved at Mandskaberne siden sidst i Mai for det meste har ligget om Natten i Munderingen enten paa den bare Jord eller i Barhytter uden Dækkener over sig, undtagen 400 Md., som har Kabutkjoler, og da Munderingene var meget trange, saa er de sprængt i Stykker. Sko, Skjorter og Strømper mangler omtrent den halve Bataillon.« Det var kun liden Trøst for Trønderne, at bl. a. Bergenhusingerne var endnu værre stillet med Hensyn til Beklædning.

Brigadechefen trøster sig med, at Magasinforpleiningen er god og efter Regulativet. Soldaterne faar et Maaltid varm Mad om Dagen og klager heller ikke.

Imidlertid var det ikke til at undgaa, at Troppernes Sundhedstilstand udover Høsten blev slettere, og Generalmajor Staffeldt, der var en omsigtsfuld Chef og Administrator, forudsaa, at Brigaden om ikke ret længe maatte bringes under Tag, hvis den ikke helt skulde gaa tilgrunde. Han begyndte derfor allerede i første Halvdel af September at bygge Huse for 2000 Md. ved Lier, »uden stor Omkostning for Kongen. Artilleri- og endel Bondeheste kjører det Tømmer, vi hugger i Skoven, samt

[1] Her erindrer Staffeldt feil, da den nye Mundering først blev uddelt til Bataljonen i Solør omkring Midten af April.

Ler, Sten og Mose. Landværnet og endel Tømmermænd bygge og grave, og Kongen betaler blot 50 Tylvter Bord og Vindusglas[1]«.

Brigadens Afdelinger kunde ikke her som i Aasnes og Elverum indkvarteres hos Befolkningen, dertil var Bebyggelsen paa Eidskogen for spredt og daarlig, og Kvarterforpleining var der selvfølgelig endnu mindre Tale om. Selv i den Tid, Afdelingerne laa i Kvarter — altsaa før de kom ned til Kongsvinger — havde de nydt Magasinforpleining »undtagen i enkelte Tilfælde som under Marschen etc., da det mere har været Værterne en gavnlig Anledning til for antagelige Priser[2] og uden Bryderi at blive af med, hvad de kunde undvære af Fødemidler, end en Byrde«. Siden Generalmajor v. Staffeldt modtog Brigaden ved Kongsvinger, har alle undtagen Officererne »maattet undvære Senge« og (naar de har været indkvarteret) »nøiet sig med en Bænk, et Bord etc. til Leie og kun havt Beskyttelse for Regn under Kvarterets Tag[3]«.

---

[1] Staffeldts Rapporter til Prinsen af 10., 12. og 13. September 1808.

[2] Efter Forordningen af 9/5 1806 skulde Kvarterværterne for et Maaltid varm Mad — dog uden Brød — udbetales 3 β pr. Underbefalingsmand, Spil og Menig. Disse Penge tilbageholdtes af Lønningen. Det forudsattes, at Militæretaten skaffede Brødet. For Kvarter uden Mad, men med »fornødne Senge paa et sundt og tørt Sted i Huset« og med »Adgang til et varmt og oplyst Værelse« skulde Kvarterværterne have om Vinteren 6 β og om Sommeren 4 β pr. Mand pr. Døgn. Istedetfor »Sengklæder med Fjær« kan leveres Madras og Hodepude stoppet med Hakkelse, Mos eller Boghvedeavner (sic!), Heste- eller andet Dækken og tilhørende Lagener (i den Tid og tildels endnu en Sjældenhed paa Landet i Norge!). Om Sommeren Straa til at ligge paa og Dækkener.

[3] Staffeldt til Prinsen af 7/7 1808. S. finder det derfor urimelig, at Kvarterværterne skal faa Betaling efter Forordningen af 9/5 1806.

Angaaende Forholdet ved Tropperne, specielt ved Grenaderbataljonen af 2. Trondhjemske Regiment, findes en Skrivelse fra Oberstløitnant Ræder til Regimentchefen dateret »Skotterud i Vinger Sogn den 9de Oktober 1808«. Da Skrivelsen vidner om saavel Regimentchefens som Bataljonchefens Omsorg og Samvittighedsfuldhed ligeoverfor de underordnede, skal den i sin Helhed anføres her[1].

»Deres Excellence Herr General Ljeutenant
Greve von Schmettow.

For Deres Excellences højst gunstige Brev til mig af 10de forrige Maaned, frembærer jeg herved min underdanige Tak. Ligesaa have alle herværende mine Regiments Krigs Kammerader og Vaabenbrødre paalagt mig at bevidne Deres Excellence! deres samtliges underdanig Tak for Høisammes gunstigste Hilsener i ommeldte Brev til mig, og for den yttrede Glæde over Bataillonens Held i de forefaldne Krigs Begivenheder, samt for den ømme Deeltagelse i de Saaredes tunge Tilstande, og som Deres Excellence! i Gjerninger har vist at lindre[2], og for den store Kjerlighed Høi-Samme bærer for os alle, som har den Lykke at staae under Deres Højpriselige Commandoe. Vi frembære og derfor, alle af denne Bataillon vores underdanige Respect for Deres Excellence! hvorved er det inderligste Ønske: at al mulig Held og Lyksalighed maae stedse følge Høj-Samme! og den højnaadige Famillie! — og at vi længe, længe maae have den Lykke at beholde vor gode og overal elskede Regiments-Chef!

Med Glæde kan jeg melde Deres Excellence! at jeg har den største Aarsag at være fornøjet med denne Ba-

[1] Denne tilligemed 2 andre Breve fra Ræder til Grev Schmettow eiedes af nu afdøde Kaptein S. Ræder i Trondhjem.

[2] Som før meddelt havde Grev Schmettow foræret 50 Rdlr. til de Saarede.

taillon, som jeg har den Lykke at commandere, og kan jeg med Sandhed melde, at, naar jeg undtager Corporal Johan Mielve af 1ste Grenader Division, saa er ingen Mand af Bataillonen bleven straffet for grove Laster eller slette Handlinger; — saa er ej heller endnu nogen Grenadeer bleven straffet med Spidsrodløben. Da den ommeldte Corporal Mielve virkelig er et meget slet Menneske, og som jeg ikke tør betroe Noget af Vigtighed, saa tager jeg mig Frihed underdanig at ansøge hos Deres Excellence! om den store Gunst, at han maatte blive forbyttet fra Bataillonen, og at jeg maatte faae en anden meere duelig og moralsk god Underofficeer i hans Sted. Jeg ønsker saa inderlig, at Bataillonens Ære og Renomé maatte blive vedligeholdt; thi jeg kan hellig forsikkre, at de trondhjemske Tropper, som her ere, staae i ualmindelig Agtelse, saavel hos vore Fiender som hos vore Landsmænd, for deres lige saa udmærkede gode moralske Opførsel som for deres Mod og Kjækhed i Farer. Uagtet vore Folk føre et meget tungt Liv, da de foruden deres møjsommelige Tjeneste, maae ligge i aabne Barhytter, saa finde de sig taalmodig deri, og der høres meget sjelden Beklagelser over deres Tilstand. En stor Lykke er det og denne Bataillon har frem for de andre Batailloner og Corps her ere, at vi have saa faae Syge; thi at vi i alt have henved 50 syge Grenaderer kan ikke regnes for meget i den Tilsand vore Folk leve.

Den 1te Division af det 1te Trondhiemske Regiments Grenadeer Bataillon har allene 42 syge Grenaderer. Nu ligger jeg med den største Deel af Bataillonen og den 1te Division af det 1te Trondhiemske Regiments Grenadeer Bataillon detacheret henimod Magnor paa Gaarden Skotterud og omliggende Pladse, hvorfra daglig de udfordrende Feltvagter mod Grændsen udsættes, og Patrouiller udsendes. Ofte blive vi af Fienden foruroeligede;

men han har ikke naaet sin Hensigt at overrumple os. Vore Folk paa Feltvagt maae ligge i Kjede under aaben Himmel. Herr Capitain v. Sigholt er i nogen Bædring, men han faaer en stiv Arm. Jeg veed, at han af Prinds Christian af Slesvig-Holsteen er foreslaaet til Major for hans alletider udmærkede Tapperhed og Conduite, men at endnu ingen Resolution er givet af Hans Majestæd derpaa, veed jeg ikke Aarsagen til. Virkelig synes det som at fleere af vore Officerer have fortjent Udmærkelse, i Besønderlighed Herr Capitain von Nægler, men — maaske er den ham forbeholdt.

Jeg slutter med at anbefale mig i Deres Excellences høje Bevaagenhed, og jeg er

underdanig
J. G. Ræder.«

I et p. s. omhandles Kongsvinger Kommandants, Generalmajor von Blüchers[1] mildest talt ubeherskede Opførsel, og da denne Mands Brutalitet — som vi skal se — skaffede Ræder Ubehageligheder, gives ligeledes dette p. s. Plads her:

»Da Deres Excellence! maaskee ikke er fuldkommen underrettet om den Sags Sammenhæng, som foraarsagede, at Herr General Major von Blücher blev saa hastig sadt fra sin Post, som Commandant paa Kongsvinger Fæstning, saa tager jeg mig den Frihed herved underdanig at meddeele samme:

Her General Major von Blücher har /: reent ud

[1] Gottfried Carl Wilhelm Gottlob v. B., f. 1762, † 1814, maatte paa Grund af en Duel forlade Danmark 1787, gik som Ritmester i russisk Krigstjeneste; ved Tapperhed og krigersk Dygtighed tjente han sig op til Oberstløitnant og dekoreredes med St. Georgskorset. 1803 blev han Oberst i Norge og Chef for Akershusiske Dragonregiment, 1804 tillige Kommandant paa Kongsvinger, 1808 Generalmajor og nu Chef for Trondhjemske Dragonregiment, tog Afsked 1809. Ugift.

sagt:/ i lang Tid ägeret disperat og udøvede mange Galskaber; endelig falder han paa, da han en Aftenstund var kommen hjem og formodentlig var noget vel tung i Hovedet, at anfalde den gamle Oberkrigscommissair Engelhardt[1], der havde Boelig paa Festningen, med Skjeldsord af Tyv og Skielm og derefter i hans Boelig at slaae ham med knyttede Næver imellem Skuldrene samt med Magt at vride hans Haand; iligemaade skjeldte han Frue Engelhardt og Døttre for alt det nedrige og gemeene, som kunde optænkes. Herr Krigs-Commissairen, der umuelig kunde fortie saadan skammelig og ærerørende Behandling, forfattede en Klage over Herr Generalmajor von Blücher og sendte den til den commanderende General Søndenfields Hans Durchlauchtighed Prinds Christian til Slesvig-Holsteen, som derpaa strax anordnede et Forhør under Præsidio af Herr Generalmajor von Staffeldt og Assessores Her Oberst Ljeutenant von Müller af 1ste Aggershusiske Regiment og mig. Herr General Major von Blücher, som mødte for Forhøret, der blev afholdt udi Commandant Boeligen i Kongsvinger, tilstod, at han havde været meget uartig imod Herr Krigscommissairen, men erindrede sig ikke at have mishandlet ham eller skieldet ham og hans Familie; imidlertid var han villig at give Herr Krigscommissairen, som han forsikkrede at agte meget højt og erkjendte for en redelig og retskaffen Mand, al muelig Satisfaction; og bad Herr General Major von Blücher, at Herr Oberkrigscommissairen vilde være tilfredsstillet med ommeldte hans giordte Declaration for Protocollen; og bad han tillige, at de for Forhøret indkaldte Vidner ikke maatte blive afhørte, men at denne Sag maatte blive indtil videre udsadt, og at det

[1] Nicolai E., f. 1747, Søn af Sogneprest til Froen Bastian E. († 1774), blev 1802 Krigskommissær i Akershus Stift og døde 1822 som Overkrigskommissær med Oberstløitnants Rang, R. D. O.

til Hans Durchlauchtighed Prinds Christian af Slesvig-Holsteen maatte blive indmeldt, hvad for Forhøret er passeret, samt at bede, at Hans Durchlauchtighed uden videre Undersøgelse vilde afgiøre Sagen efter Godtbefindende. Efter lang Betænkning og nogle Indvendninger antog endelig Herr Oberkrigscommissairen den af Herr General Majoren giordte Proposition; og erklærede han da for Protocollen, at naar Hs. Durchlauchtighed var tilfreds dermed, vilde han ingen videre Paastand giøre, men overlod det til Hans Durchlauchtighed at afgiøre Sagen. Forhøret blev derpaa sluttet, og Afskrift deraf sendt Hans Durchlauchtighed. Men! samme Dag, at Forhøret blev afholdt, maatte, efter den commanderende General Prinds Christians Ordre, Herr General Major von Blücher aflevere Commandantskabet til Herr Oberst-Ljeutenant von Ohme[1] af Artillerie Corpset, som til den Ende Dagen forud var ankommen til Kongsvinger; tillige fik Herr General Major von Blücher Ordre at begive sig strax til Christiania og indtil videre at aflevere Regimentets Commandoe til Oberst-Ljeutenanten i Regimentet.

Ogsaa ere fleere Besværinger indkomne til Prindsen over Herr General Major von Blücher, formedelst hans haarde Affærd ved smaae Ting.

For nogen Tid siden var en Corporal Biørgen af den Grenadeer Bataillon, jeg commanderer, og af Herr Capitain von Næglers Division commanderet til Kongsvinger Fæstning for derfra at hendte Proviant og Brød. Corporalen havde imellem Kiolen og Vesten stukket en beskadiget Tobaks Pibe, som var ham medgivet for at

[1] Johan Andreas Cornelius v. O., f. 1746, blev 1805 som Oberstløitnant Chef for den norske Artilleribrigade, 1808 Chef for Reservebrigaden, forsvarede 1814 som Generalmajor Fredriksstsen mod Svenskerne og døde 1818 som Kommandant i Fredriksstad.

besørge den repareret; denne Træe Tobaks Pibe faldt fra ham paa Jorden, medens han i Fæstningen modtog Brødene og bukkede sig for at tælle dem. Han tog den derpaa op og stak den i Munden; dette blev Herr General Majoren vaer, og derpaa kaldte paa Corporalen, som da traadde frem til ham og tog Piben i Haanden. Herr General Majoren /: uden at sige noget til ham :/ greb ham da i Halstørklædet, som han vridde saa haardt om, at Mennesket var nær ved at qvæles, slæpte ham derpaa hen paa Gaarden, trak hans Sabel og med den gav ham omtrent 12 Slag; lod ham saa arrestere og bringe i Vagten, derefter om nogle Minutter igjen tage ud af Arresten og ved en Underofficeer lod ham tildeele af en Sabel 25 Slag eller Fuchtel og siden jage ud af Fæstningen. Corporal Biørgen indgav en skrivtlig Klage over Herr General Major von Blüchers haarde Behandling mod ham, hvilken Klage jeg med min Paategning har sendt den commanderende General Søndenfjelds, som er ansøgt om at afgjøre denne Sag efter eget Godtbefindende. Jeg veed, at Prindsen er og meget fortørnet mod Hr. General Major von Blücher for denne Sag[1].«

Generalløitnant Grev von Schmettow var ikke lidet af en Projektmager[2]. Som det vil sees af nedenstaaende Brev til Generalløitnanten fra Ræder, har Regimentchefen oversendt en »Plan til Hytter for Tropperne«, der dog neppe er kommet synderlig til Anvendelse, fordi allerede

---

[1] Ræders Erklæring angaaende denne Sag, som Oberstløitnanten synes at have taget sig alvorlig af og optaget som sig personlig vedrørende, oversendte Generalmajor v. Staffeldt til Prinsen 24. September.

[2] Ved sin Brigade i Stjør- og Værdalen gjorde han saaledes ved denne Tid vidtløftige Forsøg med Anvendelse af Hunde ved Bevogtningstjenesten.

Hytter for 3 Bataljoner var opført, da Planen kom frem[1]. Ræders Brev er dateret »Skotterud i Vinger Sogn den 18de Oktober 1808« og lyder som følger:

»Deres Excellences højst gunstige Skrivelse til mig med sidste Post havde jeg den Ære i Forgaars at modtage, og nedlægger jeg derfor herved min underdanige Tak.

Den mig gunstigst givne Plan til Hytter for Tropperne til Vinterqvarterer sendte jeg strax til Brigade Chefen, Herr General Major og Kammerherre von Staffeldt, som derpaa i Gaar skrev mig følgende til:

»»Deres Højvelbaarenheds Skrivelse af Gaars dato har jeg modtaget tillige med den af Hans Excellence Herr General Ljeutenant Greve von Schmettow forfattede Bygningsplan, den jeg finder meget hensigtsmessig og let i Henseende til Forfærdigelsen af de til Troppernes Vinterqvarterer opførende Bygninger; og skal jeg drage Omsorg for, at den, om muelig, skal blive bragt i Udøvelse ved de endnu ej færdige Hytter paa Lier. Dette jeg herved anmoder Dem om at ville melde Hans Excellence! og tillige at min Respect maatte blive formeldet Højstsamme.««

Allerede er en Deel tømrede Bygninger i Stand paa Lier til Soldaternes Vinterqvarterer der. I hver af disse Bygninger skal være 25 Mand. Plan og Anlæg, troer jeg, er af Ingenieur von Harbou[2] paa Kongsvinger med et Par Artillerie Officerer, og Udførelsen er anbetroet Herr Capitain Albr. von Knoff og Herr Ljeutenant von Lied[3]. Alt Arbejdet skeer af Soldater, omtrent 300 Mand i Tallet,

---

[1] Staffeldt til Prinsen af 19/10.

[2] Iver Christian Harbou, Premierløitnant i Ingeniørkorpset, f. 1782, † 1810 som Kaptein, Lærer i de mathematiske Fag ved det norske Landkadetkorps og Ingeniør ved Akershus Fæstning (Personalhist. Tidsskr., 2 R., III).

[3] Antagelig Hans Jacob Lied, Kaptein med Anciennetet fra 28/1 1808 og senere Chef for Nordmørske Kompani.

som ere af alle Bataillоner og Corps i Brigaden. Dette Mandskab er indqvarteret paa Lier og nærmest liggende Gaarde. Materialiernes Frembringelse skeer deels ved Artilleriets Heste og deels ved reqvirerede Heste fra omliggende Gaarde. Det er at formode efter omstaaende Skrivelse fra Herr General Major von Staffeldt til mig, at de ej endnu forfærdigede Hytter blive opførte efter Deres Excellences givne Plan. Da jeg nu en heel Maaned har været commanderet her til Skotterud med et Detachement af Bataillonen og den 1ste Division af det 1ste Trondhiemske Regiments Grenadeer Bataillon for dermed at besørge Feldtvagterne paa denne Kandt og de fornødne befundne Patrouiller langs Grændselinien foran Magnor, saa har det ikke været muеligt for mig at komme til Lier, og har jeg altsaa ikke seet de der opførte Bygninger. Kun faae Officerer komme til at blive indqvarterede i de nye Soldater Boeliger eller Baraqver, da de fleeste Officerer skal faae Qvarterer i den paa Lier staaende store og skiønne Vaaning, som for omtrent et halv Snees Aar siden skal være bygget af Amtmand Thaarup[1], som den Tid var Foged her. Ogsaa skal nogle Officerer faae Qvarterer hos Lensmanden paa Lier, som boer i en ganske vakker Bygning.

---

[1] Frederik T. (f. 1766, † 1845) var 1793—97 extraordinær Professor i Statistik ved Kjøbenhavns Universitet, udgav 1795—98 »Arkiv for Statistik, Politik og Husholdnings-Videnskaberne« I—III, 1797—1804 Foged i Solør og Odalen, 1804 konst. Amtmand i Hedemarkens Amt, s. A. forflyttet som Amtmand til Bornholm, senere Kommitteret i Generaltoldkammeret, Etatsraad, Told- og Konsumtionskasserer i Helsingør, Afsked paa Vartpenge 1819. Han var en meget produktiv statistisk og historisk Forfatter, Redaktør af forskjellige Aviser og Tidsskrifter m. v. Han var 3 Gange gift, de to første Gange med norske Damer, Margrethe Kirstine, f. Barth († 1798) og Christine Cold, f. Rynning († 1806). (D. biogr. Lexikon, 17. B.).

Omendskjønt vore Folk virkelig have det slet i Barhytterne, og i den Tid, de ere paa Feltvagt, hvor de i heele 24ve Timer maae ligge paa den aabne Mark i Kiæde formeret, saa kan jeg dog med Glæde melde Deres Excellence! at denne Grenadeer Bataillon ikke haver meere end 48ve Syge, i hvilket Tal endog ere de endnu havende blesserede Mandskaber paa Lasaretterne; de andre Bataillоner og Corps ere mindre heldige i denne Henseende. Den 1ste Division af det 1ste Trondhiemske Regiments Grenadeer Bataillon har allene 52 Syge. Men, jeg frygter saa meget for, at vor ulykkelige (Tid) vil komme, og som neppe vil være at undgaae, dersom Folkene skal endnu en Tid lang ligge ude i den raae og kolde Høstluft.

Med Herr Capitain von Sigholdts Helbredelse gaaer det nu ret godt; han er paa en kort Tid bleven meget bedre i den blesserede Arm. Heller ikke haves nogen anden syg Officeer ved Bataillonen eller ved Skarpskytter Divisionen.

Den 12te denne Maaned afgik herfra til Trondhiem 7 Mand, nemlig 5 Grenaderer og 2de Skarpskyttere af Regimentet, som alle ere af Lasarets Lægerne erklærede for udueligе til Felttjenesten. Bataillonen har nu i alt 32ve vacante Nummere med de til Officeers Oppassere udsatte 16 Grenaderer. Jeg giver mig den Ære her vedlagt underdanig at fremsende nogle Udygtigheds Attester af Lægerne for Grenaderer og Skarpskyttere, som ere sendte til Regimentet. Alle mine Camerader frembære med mig vores underdanige Respect for Deres Excellence! og jeg er

underdanig

J. G. Ræder.«

Oberstløitnant Ræder havde fuld Grund til at være stolt over den relativt gode Sundhedstilstand ved sin Bataljon, da hans stadige Omhu for og aarvaagne Tilsyn med

de Underordnede vistnok i saa Henseende har havt sin store Betydning. Bataljonen havde jo i den sidste Tid, efterat Veiret var blevet koldt og høstlig, ikke været sparet, men endog for den væsentligste Del besørget Forposttjenesten.

Regimentchefen, Grev Schmettow, blev imidlertid vistnok urolig for sine kjære Grenaderer efter Modtagelsen af Oberstløitnant Ræders sidste Brev. Han fandt tydeligvis, at Generalmajor v. Staffeldt ikke varetog Bataljonens Interesser paa tilbørlig Maade, og sender 22de Oktober Kommanderende General, Prins Christian August, en Skrivelse paa fransk — hvori han, »støttende sig paa mange for General Staffeldt saarende Grunde[1]« — bad om: »At Grenaderbataillonen Ræder — — maatte blive beordret fra Brigaden Staffeldt og underlagt en anden Brigadechef, helst Prinsen selv, for at fegte under hans egne Øine.«

Svaret kom under 1ste November — selvfølgelig som et Afslag, men i følgende elegante, hensynsfulde og for Bataljonen og dens Chef smigrende Form:

»Le bataillon du régiment, qui a l'honneur d'avoir Votre Excellence pour chef, a servi avec distinction. Il a le bonheur d'être commendé d'un officier distingué et respectable en tous sens; il a le bonheur de posseder plusieurs officiers, qui on donnés des preuves d'une valeur et d'un talent militaire, qui les rends dignes de mener des soldats d'une bravour si distinguée au combat. Ils se sont montrés, et tous les rapports du général Staffeldt l'ont manifestés, dignes et reconnaissants des soins de V. E., et je me trouvent (sic) heureux de pouvoir donner au brave regiment de V. E. un témoignage dû et repondant aux désirs de son père, je demande à V. E.

---

[1] General H. J. T. W. Ræders Optegnelser.

d'être persuadé, que je chercherai toute occasion de servir ces braves militaires et de leur donner des preuves de mon estime et de ma reconnaissance. C'est avec la consideration et l'estime le plus distingué que j'ai l'honneur d'être etc. etc.«

For saavel Ven som Fiende blev nu Forposttjenesten stedse mere opslidende og sundhedsnedbrydende, og man længes paa begge Sider efter at kunne gaa i Vinterkvarter.

9. Oktober ankom en svensk Parlamentær til Generalmajor v. Staffeldt med Forslag om Vaabenstilstand. Efter Prins Christian Augusts Ordre blev der gjennem Staffeldt den 13. Oktober givet et imødekommende Svar, men der skulde endnu hengaa 6 lange Uger, før der den 22. November afsluttedes en foreløbig Vaabenhvile. Staffeldt fremholder imidlertid gjentagende, at det er nødvendig af Hensyn til Aarstiden og den tiltagende Sygelighed, at hans Brigade snarest forlægges i Hytteleiren ved Lier og lettes i sin Forposttjeneste. Forinden Prinsens Tilladelse hertil indløber, bliver endnu engang hele Bevogtningslinjen allarmeret af Svenskerne.

Ræders Sygdom og Død.

Den 19. Oktober om Aftenen meldte en Speider, at Fienden var i Anmarsch. Alle Forposter blev varslet og stod under Gevær om Natten. Først ved Middagstid den næste Dag meldte Bevogtningen paa begge Fløie overlegen fiendtlig Fremtrængen med Infanteri, Kavaleri og Jægere; endnu noget senere kom samme Melding fra Magnor. Forposterne blev beordret at trække sig tilbage i sikker Stilling — om fornødent helt til Brigadens Hovedstyrke ved Matrand.

Paa Vestmarken, hvor Hofske Skiløberkompani under Major Arntzen styd yderst paa høire Fløi ved Brustad

med Bevogtning fremskudt mod Rud, og Trondhjemske Skarpskytterdivision stod ved Tollefsbøl med Bevogtning ved Ingelsrud, synes Svenskerne kun at have demonstreret svagt ved Grænsen og at have gaaet tilbage for en af Major Arntzen fremsendt Løitnantskommando paa 32 Mand. Heller ikke yderst paa venstre Fløi — paa Østmarken — synes Kaptein Jürgensen, der med sine Leirdøler og Aamotske Skiløbere havde Post om Billingsjøerne, at have været alvorlig truet. Og et Rekognosceringsdetachement paa nogle og treti Mand, som den 21. fremsendtes herfra under Løitnant Spørck[1] mod Emterud og Magnor Tull, konstaterede, at Fienden da havde forladt disse Steder, om han end havde overnattet paa Emterud. Det var væsentlig Afdelingerne paa og nærmest omkring Magnorveien, hvor Oberstløitnant Ræder havde Kommandoen, mod hvem nogen større Styrke gik frem.

Elverumske Skiløberkompani stod ved Trandum med Feltvagt syd for Gaustad. Der veksledes endel Skud med Fienden, hvorunder Feltvagten trak sig tilbage, og da Kompaniets høire Flanke blev omgaaet, retirerede det til Reppeshus, hvor det tog Stilling paa Nordsiden af Elven. Feltvagten paa Magnor og Ilagmoen trak sig noget senere af samme Grund tilbage til Grenader-Bataljonen ved Skotterud, og Vingerske lette Infanterikompani, der stod ved Næssjøen, gik fra Holtet og Sæteren tilbage til (Næs-) Tukuen. Da Fienden saa, at vore Forposter overalt var paapasselige og ikke lod sig overrumple, trak han sig overalt tilbage før Mørkets Frembrud. Staffeldt, der havde sendt Kaptein Nissen med 1 Division af Grenaderbataljonen Müller til Børgerudbroen som Understøttelse for Styrken paa Vestmarken samt dirigeret hele Bagagetrænet

---

[1] Børge Strøm Spørck kom $^1/_1$ 1818 som Kaptein paa Vartpenge.

tilbage, kunde da atter lade Forposterne indtage sine Stillinger.

Denne i og for sig virkningsløse Alarmering, der kun resulterede i, at 2 af Ræders Grenaderer og 1 Mand af Elverumske Skiløberkompani, der var paa Patruljegang, faldt i Fiendens Hænder, fik desværre de alvorligste Følger for Oberstløitnant Ræder. Han paadrog sig herunder den Sygdom, som 3—4 Uger senere lagde ham i Graven.

Efter Hjemkomsten til Kvarteret den 20. Oktober skriver han fra Skotterud det sidste, endnu bevarede Brev til sin Hustru. Hele Brevet bærer Præg af, at Ræder, da han efter et søvnløst og anstrængende Døgn skrev det, var dødstræt, og at han i det hele taget skrev det straks efter sin Hjemkomst, kan tyde paa, at han følte Sygdommen i Kroppen og har havt Trang til at »beskikke sit Hus« og sende sin Hustru en skriftlig Hilsen, før Sygdommen overvældede ham. Han synes imidlertid at have overvurderet sine Kræfter og afbryder temmelig pludselig Brevet uden dog direkte at nævne, at han føler sig virkelig syg:

»Min inderlig elskede Kone! Det giør mig meget ondt: hvad jeg af Dit sidste, kierlige Brev haver erfaret: nemlig: at Du ikke den 2den October, som er Dit Brevs Datum, har faaet mit Brev til Dig af 20de September, og hvorudi laae indsluttet 50 rd. Herr Capitain von Steenbuck lovevede (sic) mig at medtage Brevet med Pengene udi til Dig; men hans iilsomme Afreise[1] foraarsagede, at jeg ikke fik det sendt med ham; men Dagen der efter sendte jeg Brevet med Udskrift paa Hr. Capitain von Steenbuch med Sergeant Schamfer, som giv (sic) til Trondhiem med en Transport utjenstdygtige Mandskaber. Heraf

[1] Han forlod vistnok Bataljonen som Følge af sit Avancement til Kaptein.

seer Du, at jeg rigtig har sendt Dig Penge, og har Du nu faaet den fornødne Efterretning (der-)om. I Gaar giorde Fiende (sic) Mine at anbrige (sic) mig, men jeg havde fattet en saa fordeelagtig Stilling, at han ikke torde gribe mig an, men maatte gaae med uforrettet Sag tilbage. Vi have den heele Nat staaet under (Gevær), og jeg er nu meget tummel af Nattevaagen og Strabagé. — Mere en anden Gang. Vær Du selv og alle vore Børn kiærligst hilset fra mig, som til Døden er Din oprigtige Mand J. G. Ræder.«

Brevets for Ræder usædvanlig mangelfulde Ortografi og bratte Afslutning vidner ihvertfald om, at hans Kræfter nu var udtømte. Den 25. Oktober nævner Staffeldt Oberstløitnant Ræders Sygdom som Grund for, at en Rapport angaaende en Episode fra den 20. ikke endnu kan indsendes.

Trods sin Sygdom forblev dog Oberstløitnant Ræder foreløbig ved sin Bataljon og førte Kommandoen fra Sygeværelset. Den 28. Oktober underskriver han saaledes den ovenfor omtalte Rapport, som formentlig er den sidste bevarede Tjenesteskrivelse til Brigaden med Ræders Underskrift. Den temmelig ordrige Rapport er imidlertid vistnok konciperet af hans Adjutant[1], men med skjælvende Haand har Ræder gjort et Par korte Tilføielser og tegnet sit Navn under.

Rapporten omhandler forøvrig »en Tildragelse, som saa meget vidner om Nationens Snedighed og Aandsnærværelse, og at ved denne Lejlighed har vist sig, at en Bonde Pige redede en Grenadeer fra at falde i fiendlig Fangenskab, og at det fremlyser, at hun fortiener Plads

[1] Sandsynligvis var dette endnu Jacob Lange, endskjønt denne var udnævnt til Kaptein samtidig med ovennævnte Kaptein Hans Bernhardt Steenbuch (begge med Ancienetet fra 28. Januar 1808).

ved Siden af en Anne Colbiørnsen.« — Kortere at berette: En Grenaderpatrulje fra Officersfeltvagten stødte nær Grænsen paa en fiendtlig Trop Husarer, men unddrog sig Forfølgelse ved at trække sig østover langs en Myr mod Feltvagten ved Magnor. Da Patruljen kom ud af Myren, forfulgtes den atter af Jægere og Husarer. 2 af Grenadererne kom sig dog unda ind i Skogen, men 1 maatte redde sig ind i Fjøset paa Magnor. Her boede 2 Brødre og deres 40-aarige Søster Kari Isaksdatter, som styrede Huset for dem. Fienden besatte Gaarden, hvorefter to Smaagutter kom og hviskede til Kari, at en af vore Folk var i Fjøset. Hun jog dem fra sig og sagde, at havde de gjætet bort Fæ, hjalp det lidet nu at komme og beklage sig. De fik tale med hendes Broder Ole og se efter i Fjøset, hvormange Kreaturer der manglede. Selv koger hun Velling til de svenske Jægere, som ogsaa havde besat Fjøset, og faar dem alle ind at spise i Kjøkkenet, ad Bagveien, uden at Officererne, som var i Stuen, kunde se det. Saa foregav hun, at hun skulde ud og melke, og gik ned i Fjøset, hvorhen Broderen Ole imidlertid havde bragt nogle gamle Klæder, han havde i Stalden. Ole blev nu sendt ind i Kjøkkenet, Tjenestepigen blev sat til at melke, medens Kari selv, da Grenaderen er omklædt, gjemmer hans Mundering og Gevær i Fjøset og vil føre ham over Gaarden og op i Høladen for at grave ham ned i Høet. Imidlertid kommer de svenske Jægere tilbage fra Kjøkkenet, men hun opholder dem med Snak, medens Ole graver Grenaderen ned i Høet. Svenskerne forlod senere Gaarden, men Grenaderen blev der til næste Dag, da han fulgte en Patrulje under Løitnant v. Timme tilbage. Betaling for Hjælp og Forpleining vilde de ikke tage mod paa Magnor.

Samme Dag, som denne Rapport blev undertegnet, blev Staffeldts Brigade trukket tilbage til Lier, hvor-

paa Brigadechefen havde modtaget Prins Christian Augusts Approbation den 24. Imidlertid havde Oberst Lowzow endnu ingen Ordre faaet om at forlægge sin Brigade længere tilbage og holdt derfor endnu Kraakfos besat. For Forbindelsens Skyld maatte derfor Staffeldt efterlade Vagter paa endel Gaarde paa Vestmarken, indtil ogsaa Lowzow omkring den 9. November trak sig tilbage fra Grænsen.

Oberstløitnant Ræder maatte antagelig samtidig, som hans Grenaderbataljon blev trukken tilbage til Lier, overgive Kommandoen og lade sig føre til »den lille By Leiren kaldet ved Foden af Kongsvinger Fæstning, hvor han blev indlagt hos Fæstnings-Forvalter Rynning, hos hvem han fandt et venligt Huusly og en kjærlig Pleie[1]«. Herfra sender han den 2. November nedenstaaende Skrivelse til sin Regimentschef, Generalløitnant, Grev Schmettow. Det er den sidste Skrivelse, som er bevaret fra ham, og ligesom ved Rapporten af 28. Oktober er kun Underskriften skrevet med Ræders egen Haand:

»Min underdanige Tak fremsendes Deres Exellence for gunstige Skrivelse af 22de f. M. og for medsendte Bygningsplan, den jeg strax sendte Bygnings-Commissionen paa Lier til Afbenyttelse.

Jeg maa nu melde Deres Exellence, at jeg er falden i en hæftig Sygdom og er ført hid til Kongsvinger, hvor Tiden vil vise, hvad Udfaldet skal blive.

Fienden gjorde den 19de d. (ɔ.: f.) Md. Mine ved at angribe mig med en talrig Magt ved Skotterud, hvor jeg stod posteret; men da min Stilling var fordeelagtig, og jeg ville ikke for lade min Position, maatte Fienden

[1] Ræder, Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—1809, III, S. 55 ff. — Fæstningsforvalter Roald R. var Søn af Sognepræst Mentz R. til Vinger og saaledes en Broder af førnævnte Krigskommissær Ludvig R. Hans Hustru var født Engebretsen og var fra Opstad i Odalen.

om Natten til den 20de trække sig tilbage med uforrettet Sag. Imidlertid bivoacerede (!) jeg med mit Detachement i Skoven bag Skotterud i det stærke Regnvejr til om Morgenen den 20de, da jeg igjen kunne marchere til Qvartererne og udsætte Felt-Vagterne; men beklage maa jeg, at jeg har tabt 2 Mand af mit patroullerende Mandskab, som istæden for at søge Skoven for de svenske Husarer[1] og saaledes nødvendig maatte blive tagen fangne.

Den hele Brigade er nu rykket tilbage til Lier og der indqvarteret i de der byggede Baracher og Jordhytter. Detsværre mange af vore Folk ere blevne haart syge og førte ind i Felt-Lazaretterne. Jeg kan denne Gang intet videre melde; men jeg slutter med at ønske Himlens Velsignelse over Deres Exellence og Høysammes dyrebare Familie.

Kongsvinger den 2den November 1808.

(egenh.) underdanig

J. G. Ræder.«

Dette blev Oberstløitnant Ræders Afskedshilsen til sin mangeaarige Regimentschef, til hvem han vistnok har følt sig knyttet med ærbødig Hengivenhed. Dette var da ogsaa naturlig nok: de havde begge lige aabent og varmt Hjerte for sine Underordnedes Vel.

Ræders Sygdom viste sig at være en Nervefeber, som selv hans endnu sterke Konstitution ikke kunde modstaa, og den 13. November 1808 Kl. 7½ om Morgenen blev han — »til Foresattes og Undergivnes store Sorg og Deeltagelse« — bortrevet af Døden 57¼ Aar gammel.

Om Begravelsen skriver Sønnen Jacob Thode R.: — — — »Med den Glands og Hæder, som de i

[1] Her antagelig udeladt nogle Ord, f. eks. »løb ud paa aaben Mark.«

Leir forsamlede Tropper kunde yde, blev den saa tidligt hedengangne Befalingsmand og Ven den 21de November ledsaget til sin stille Grav paa Kongsvinger Kirkegaard af sine Grenaderer og omtrent 80 Officierer af den Staffeldtske Brigade, og blev den af Blomsterkranse omslyngede Lig-Kiste baaret alene af Officiererne ad den med Blomster bestrøede Vei under militair Musik til Graven, hvor en Tale blev holdt af Feltpræsten Rynning[1] og en Sang, forfattet af Premierlieutenant v. Sommer, afsjungen af nogle Damer og Officierer, accompagneret af Musikken. Et Monument viser Vandreren den Ædles stille Grav[2].«

Pastor Rynnings Ligtale blev siden trykt i Trondhjem og oversendt Enken med en Dedication. Talen er selvfølgelig holdt i Tidens svulstige Stil, men denne udelukkede jo ikke sand og dyb Følelse; det synes den at indeholde, selv om denne — efter vor Smag — er vel sterkt »draperet«.

Her gjengives Løitnant v. Sommers[3] varmt følte Sang:

Atter Trommen dæmpet lyder
sørgelig, og Hornet gyder
ved sin melankolske Røst
Gysen i det spændte Bryst.
Høitidsfuldt og langsomt drager
Toget did, hvor Taarnet klager.

Graven venter — den modtage
Støvet, som blev her tilbage,
ædle Kriger! da Din Aand
løstes af hvert jordisk Baand.
Salighed Du hisset nyder.
o tilgiv; vor Taare flyder!

---

[1] Sigward Irgens R., Sogneprest til Vinger, Broder af den tidligere omtalte Krigskommissær Ludvig R. og Fæstningsforvalter Roald R. Se Barstad, Bergenhusingerne i Felten. II, s. 85.

[2] Monumentet bestaar af en støbt Jernplade over Graven. Fødselsdatoen er her feilagtig anført til »13 November 1759« istedetfor 2 August 1751.

[3] Senere Oberstløitnant, R. D. O. og Kommandant paa Rosenborg Slot i Kjøbenhavn.

Hvad Du var — Din Id at gavne
ved Din Bortgang tungt vi savne,
kjær for Kongen, for Dit Land,
Dydens Ven og oplyst Mand!
Stedse vil Din Idræt signes,
ak! men sjelden efterlignes.

Saa Du Kummers Taare rinde,
kjærlig lod Du den forsvinde,
stansede den Ædles Nød,
delte ømt med ham Dit Brød.
Hastig glemmes Krigens Ære,
evig Hjertets Ros skal være!

Ei Du agtet Dødens Fare,
modig Du Din Trønderskare
fører gjennem Ild og Damp
for Dit Fødeland i Kamp.
Hen til Seier Du den leder
Frederik lønner Dig med Hæder.

Venner, Børn og trofast Mage
endnu har det Haab tilbage:
»Samles skal vi der igjen,
hvor Du gik for tidlig hen.
Nattens Mulm for Lyset viger,
og af Døden Liv opstiger.«

Graven lukkes — qvægsom Hvile
efter daadfuldt Liv Dig smile!
»Var ei denne tapre værd
Heltens Død i Ledingfærd?«
Dine Vaabenbrødre spørge,
gaar fra Graven hjem og sørge.

Det turde her være Plads for et Uddrag af det Billede, Sønnen Jacob Thode R. i sine Optegnelser har skizzeret af sin Fader i hans senere Aar:

»Fader var høi af Væxt — — — temmelig mager, blaa Øine og mørkt Haar, som i hans Alder, som naturligt, graanet. Det øverste af Panden var skaldet — — — — Venlig og mild, godgjørende og deltagende, dannet, munter, ædel og redelig — — — —. I sit Hjem var han den godmodige, huslige Mand og Ægtefælle. Han sagde os Børn sjælden noget ubehageligt eller haardt, og dog havde vi en saadan Respekt for ham, at vi aldrig tillod os den ringeste Uærlighed eller Kiv og Klammeri i hans Nærværelse — — — —. Dernæst var han sparsom, tarvelig og økonomisk i enhver Henseende. Han røg ej Tobak, drak ej Kaffe, ej The, ej Brændevin, hvorimod koldt Vand, Havresuppe eller Melk var hans kjæreste

Drik. — — — Han stod tidlig op, læste Morgenbøn for hele Familien, opstillet i en Kreds paa Gulvet. Han var meget religieus og holdt ogsaa paa denne i Gjerningen — — —. Han havde mere Dannelse og flere Kundskaber end Mængden af sine Samtidige og søgte stedse ved Arbeide og Studeringer at udvide disse, endskjønt den stakkels Mand havde faa Hjælpemidler og derfor ogsaa beklagede, at han ikke vidste eller havde læst saa meget, som han gjerne ønskede. Han talede ej ilde Tysk og var ej heller uvidende i Fransk, hvilket var store Ting dengang — og især i Norge.«

Oberstløitnant Ræder blev vistnok kaldt bort fra sine Grenaderer, medens de endnu laa ude i Felt; men Bataljonens krigerske Virksomhed var endt. 22. November afsluttedes en foreløbig Vaabenhvile med 48 Timers Opsigelse Søndenfjelds; den blev bekjendtgjort ved Staffeldts Brigade Nat til den 24., og Fiendtlighederne befaledes indstillet, idet Patruljer blev forbudt at overskride Rigsgrænsen. Trods Frederik VI's Henstillinger og tilsidst kategoriske Ordre blev denne Vaabenhvile ikke senere brudt. Prins Christian August fandt altid Paaskud til at udskyde Fiendtlighedernes Gjenoptagelse, og efterat han i Juli 1809 var valgt til svensk Tronfølger, afsluttedes i September en Konvention med 4 Ugers Opsigelse, hvorefter alle Tropper, der ikke var nødvendige for Grænsebevogtning, skulde hjemsendes.

Grenaderbataljonen af 2. Trondhjemske Regiment begav sig da endelig i sidste Halvdel af September 1809 — tilligemed de øvrige trønderske Tropper — paa Hjemmarsch over Røros, efter henimod et Aars fuldstændig uvirksomme Ophold ved Lier og Kongsvinger. Bataljonen havde været fraværende fra det trondhjemske vel 1½ Aar og — om Opholdet i Trondhjem tages med — fra Lægderne i over 2 Aar. I denne Tid havde iøvrig baade

Befal og Mandskab skiftet for en stor Del, og mange var med sin Bataljonschef stedet til den evige Hvile fjernt fra Hjemmet.

Oberstløitnant Ræders efterladte Familie.

Ved Oberstløitnant Ræders Død sad Enken paa Nærviken igjen med 9 Børn, hvoraf 7 uforsørgede. Den ældste Søn, Johan Christopher Ræder, stod — som vi har hørt — forlængst paa egne Ben. Han var bleven Officer 1799, var 1805 indtraadt i Ingeniørbrigaden og tjenstgjorde i de første Aar i Danmark; 1810 blev han forflyttet til Norge, Standkvarter Kongsvinger, hvor han deltog i Krigsbegivenhederne 1814. 1814—1816 var han Storthingsmand fra Hedemarkens Amt. Fra 1818 var han i mange Aar stationeret i Trondhjem, hvor han 1827 blev Medlem af det kongelige Videnskabernes Selskab. Som Oberstløitnant kom han 1841 til Kristiania og døde her 1853 som Oberst. Han ægtede 1810 Sofie Hedvig Munch og havde i dette Ægteskab 11 Børn, hvoraf dog kun 4 Sønner[1] overlevede Faderen.

Oberstløitnant Ræders ældste Datter, Ane Christine, har vi hørt var bleven gift med Skibskaptein Kortzen, som ved Ræders Død var i Barcelona og 1812 døde i Kjøbenhavn.

Efter et kortvarig nyt Ægteskab med Kjøbmand Ole Dahl paa Molde blev hun atter Enke i 1817 og døde saa selv i Molde 1820, knapt 36 Aar gammel.

Oberstløitnant Ræders øvrige 7 Børn var ved Faderens Død endnu uforsørgede.

---

[1] Generalløitnant Johan Georg R. (f. 1814), Generalkonsul Ole Munch R. (f. 1815), Stiftamtmand Nicolai Ditlev Ammon R. (f. 1817) og Generalmajor Hans Jacob Theodor Wilhelm R. (f. 1831), der nu er den eneste gjenlevende.

Den 18-aarige Nicolai Ditlev Ammon R. gik endnu paa Herlufsholms Skole, hvorfra han først det følgende Aar dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet, hvor han tog juridisk Embedseksamen 1812. Han blev 1827 Borgermester i Horsens, i hvilket Embede han virkede i 31 Aar og blev ved sin Afgang nomineret som Æresborger af denne By. I 1848 var han Medlem af Danmarks grundlovgivende Rigsforsamling. Han var to Gange gift og døde i Kjøbenhavn 1867.

Johan Philip Thomas R. var $13^1/_2$ Aar og Kadet i Kjøbenhavn siden 1807. Han blev Officer 1811, deltog i Kampen i Holsten 1813 og fulgte 1815 Okkupationskorpset til Frankrige. I Krigen 1848—50 deltog R. med Tapperhed, først som Bataljon- og senere som Brigadechef. Han fik 1862 Afsked som Generalløitnant og døde 13. November 1869.

Den 20-aarige Datter Ane Cathrine Bernhoft R. var ligeledes — som vi ved — fraværende fra Hjemmet ved Faderens Død, idet hun fremdeles opholdt sig paa Alstadhaug Prestegaard i Skogn hos Sogneprest Andreas Heide, hvorfra hun i 1810 blev hjemført som Brud af daværende Dragonløitnant F. H. J. Heidmann, der døde som Amtmand i Hedemarkens Amt paa sin Gaard Kjonerud i Stange 1850, 73 Aar gammel. Hun døde i Hamar 1858, 80 Aar gammel.

Hjemme hos Moderen var saaledes, da hun gjennem Provst Coldevin modtog Dødsbudskabet, to voksne Døtre, Cathrine Marie, 22 Aar, og Ane Margrethe, 16 Aar, samt de to yngste Sønner, Jacob Thode, $10^3/_4$ Aar, og Severin Henrik, vel 8 Aar.

Som vanlig ved uformuende Embedsmænds Frafald i den Tid var Boets Stilling ingenlunde glimrende. Det Offentlige havde næsten altid endel Fordringer i Officerers Dødsboer, eksempelvis for modtagne Munderings-

sager fra det militære Varemagasin i Kjøbenhavn samt for Enkekassen, hvor Betalingen i Regelen afholdtes terminvis i den knappe Gage. I disse Krigsaar kom dertil den Forskudsgagering, som var bleven Officererne udbetalt ved deres Udrykning til Felt til Bestridelse af Udlæg til Ekvipering[1]. Under disse Omstændigheder maatte i Regelen de økonomiske Bekymringer straks melde sig og øge Byrden for de sørgende Efterladte.

Imidlertid glemte ikke Ræders mange Venner og Velyndere hans Enke, men søgte paa enhver Maade at tage sig af hendes Velfærd. Herom vidner tydelig nok nedenstaaende Breve fra den afdødes Brigadechef, Generalmajor v. Staffeldt til Regimentchefen, Generalløitnant Grev Schmettow og fra Brigadeauditør, karakteriseret Overkrigskommissær Jørgen Andreas Grabow til Provst Coldevin i Ørkedalen, der i denne Tid optraadte næsten som Fru Ræders Værge. Generalmajor v. Staffeldts Brev til Grev Schmettow, hvori han meddelte Oberstløitnant Ræders Død, lød saaledes: »Herved har jeg ej skullet undlade for Deres Excellence at formelde den saa sørgelige Efterretning, at Herr Oberstlieutenant og Ridder af Dannebrog v. Ræder er idag, efter nogen Tids Sygdom ved Døden afgaaet. Meget beklager jeg Savnet af denne brave, og for Landets og Hans Majestæts Tjeneste saa ivrige Officeer, hvis altfor tidlige Død berøvede Fødelandet en saa værdig Borger og hans efterladte Familie en øm Mand og Fader.

Allerede havde man det bedste Haab om hans Bedring, men pludselig angreb Sygdommen ham paany og endte hans virksomme Liv; og tror jeg med Grund at kunne paastaa, at hans store Tjeneste-Iver, der og i Sygdommen forledede ham til selv at ville expedere et og andet, ei var uden Aarsag i hans Død.

[1] Se nedenstaaende Brev fra Overkrigskommissær Grabow.

Jeg kjender hans efterladte talrige Families Forfatning fra den Side, at sammes Udsigter i Fremtiden ville vorde mørke, naar ei Hans Majestæt ville vise samme sin særdeles Naade; og har Hans Høifyrstelige Durchlauchtighed, den søndenfjelds comanderende General, der idag beærede dette Sted med sin Nærværelse, lovet at saadant paa det bedste at anbefalle, ligesom jeg i saa Henseende og til Hans Excellence, Hr. General v. Krogh, har anbefallet disse, en værdig Mands Efterladte, og smigrer jeg mig med, at ogsaa Deres Excellence medvirker til et saa skjønt Øiemeds Opnaaelse, hvorved den billige Sorg for en elsket Mand og Fader i det mindste vil tabe den Vægt denne vilde erholde, naar dette Tab tillige bebudede mørke Udsigter i Fremtiden. — — — —

Lier pr. Kongsvinger den 13de November 1808.

Staffeldt[1].«

Brevet fra Overkrigskommissær Grabow til Provst Coldevin er dateret »Trondhiem den 28de November 1808« og skal ligeledes anføres her: »Allerede paa den første Efterretning om min ædle Velynders, Oberst Lieutenant von Ræders høystbeklagelige Frafald anmodede ieg Hans Excellence Grev von Schmettow om paa kraftigste Maade at virke til den talrige Families Understøttelse for Fremtiden. Ret inderlig rørt, saa vel over sit eget som den brave Families Tab, svarede han, at han fra Prindsen, baade egenhændig og giennem General Major von Staffeldt havde de mest smigrende Løfter om en extraordinair Pension for de Efterladte, og at følgelig hans Medvirkning, inden man saae Udfaldet af det lovede, maaskee vilde støde Vedkommende og paa denne Maade skade den gode Sags Fremme. Derimod lover han, i sin Tid

[1] Af Generalmajor H. J. F. W. Ræders Optegnelser.

at bevirke Pension for den syge Søn[1], naar først Fruens extraordinære Pension er bestemt.

Naar Frue Oberst Lieutenantinden indgiver Ansøgning til Hans Majestæt Kongen om Bevilling at hensidde i uskiftet Boe, haaber Hans Excellence ved Recommandation at skaffe hende samme gratis, og ieg er overbevist om, at General Auditeuren vil være fuldkommen fornøyet med 6 à 8 Rd. i Recognition, følgelig er der vel ingen Tvivl om, Fruen giør rigtigst, naar hun resolverer til a beholde Boet urørt; thi skulde det end ogsaa mislyckes at faae Bevillingen gratis, som ieg dog ingenlunde tvivler om, naar Ansøgningen, som den egentlig bør, indsendes igiennem de militaire Collegier, vil dog den heele Bekost ning i det høyeste beløbe til 24 Rd.

Den salige Afdødes Bestalling som Oberst Lieutenant er endnu ikke ankommen, og neppe er den endnu expederet eller vil blive det, inden Anmeldelsen om hans Afgang indløber paa behørig Stæd; og skulde den endogsaa blive udfærdiget, og Gebyren fordret, vilde det til visse blive en ringe Sag, ved Ansøgning til Kongen at faae den eftergivet. Anmeldelsen til den almindelige Enke Casse, med de fornødne Beviisligheder, skal med denne Post blive afsendt, og da Policerne ikke skal indsendes, følge de hervedlagt tilbage[2].

Under 31te Augustii dette Aar tilsendte Salig Oberst Lieutenant von Ræder mig 100 Rd. til Opbevaring, indtil han nærmere bestemte Anvendelsen; disse følger her vedlagt, da ieg formoder, at de vil kunne behøves, inden Pensionen kan blive reguleret.

Ellers vil de bekomne 2de Maaneders Forskuds Gage,

[1] ɔ: Severin Henrik.

[2] Det sees heraf, at Provst Coldevin tidligere har tilskrevet Brigadeauditøren om disse Ting for Fru Ræder.

2de Maaneders Forbedrings Gage og Junii Terminen til den almindelige Enke Casse samt det endnu resterende paa bekomne Munderings Sager andrage en større Summa, men som alt kan henstaae til bedre Tiider — og disse vil snart komme, for saa vidt det kan skee ved Udsigterne af en for Trang betrygget Fremtiid, thi vor gode Konge kiender den Afdøde fra den Siide, at han ikke vil lade hans talrige Familie blive iblandt de Trængendes Tal.

Skulde ellers gives nogen Lejlighed, hvormed jeg kunde være til nogen Tieneste, haver Deres Høyærværdighed kuns at befale,

Deres ærbødigste Grabow.«

Prost Coldevin oversendte Brevet til Fru Ræder med følgende Paategning:

»Den indsændte Majors Bestalling beholdte von Grabow. Policerne behager Fruen at giemme. Vi tale snart med hinanden, og da avtales nærmere, om der skal indgives Ansøgning om at sidde i uskiftet Boe. Er dette Fruens Ønske, skal jeg give Concept til Ansøgningen og skaffe et Stycke 27 Skillings Papir[1].

Den 2. December 1808.

J. Coldevin.«

De forskjellige Bestræbelser for at lette Familiens Kaar førte efter Tidsforholdene til særdeles tilfredsstillende Resultater, og dette vidner maaske tydeligere end alt andet om den Agtelse og Hengivenhed, hvormed den Afdøde havde været omfattet. Foruden den reglementerede Enkepension erholdt Fru Ræder nemlig extraordinært: »Pension af Postkassen 200 Rdlr.«, for hvert af de »ufor-

[1] Alle slige Ansøgninger maatte skrives paa stemplet Papir. Stempelafgiften var forskjellig, — her var altsaa 27 Skilling det reglementerede.

sørgede Børn 30 Rdlr. og særligt for den lamme[1] Severin 60 Rdlr.«, altsaa tilsammen extraordinært 210 Rdlr. aarlig. Desuden sees af en Takkeskrivelse fra Fru Ræder til Grev Schmettow af 4. Juli 1809[2], at der (en Gang for alle) blev tilstaaet hende 400 Rdlr. af »Fondet til de Faldnes og Kvæstedes Efterladte«, hvorhos Oberstløitnant Ræders »efterladte Gjæld af 5 à 600 Rdlr.« (væsentlig den før omhandlede 2 Maaneders Forskuds Gage m. v., se Regimentsauditør Grabows foran anførte Brev til Provst Coldevin) — formentlig paa Foranledning af Grabow — blev dækket ved Sammenskud af Borgere i Trondhjem. Enken fik saaledes en aarlig Indtægt af 5—600 Rdlr. aarlig, men paa Grund af Pengereduktionen og Krigen sank dog Pengenes Værdi snart saa voldsomt, at Livsvilkaarene for hende, saavelsom for alle andre fastlønnede, blev noksaa kummerfulde.

Imidlertid mindskedes Fru Ræders Husstand raskt i de Aar, der fulgte paa Mandens Død. Vaaren 1809 drog den 11-aarige Jacob Thode ind til Trondhjem, hvor en formuende Mand, Hr. Busch tilbød sig at tage sig af hans Opdragelse. Hr. Busch og Hustru havde netop mistet sit eneste Barn og søgte paa denne Maade at udfylde sit Savn. Gutten blev sat ind i Trondhjems Realskole, men tilbragte sine Ferier ude hos Moderen ved Ørkedalsøren, hvor hun — antagelig 1809 — kjøbte en Gaardpart med Have og saa meget Jordvei, at hun kunde holde et Par Kjør og avle lidt Korn. Jacob, der i denne Tid — trods sine unge Aar — var Moderen til megen, baade Trøst og

[1] Som tidligere nævnt var hans høire Arm lam. Ligeledes er før nævnt, at Nicolai Ditlev paa Herlufsholm havde fuldt Internat og endog et særlig Tillæg, til han 1809 blev Student, og at Philip ligeledes foreløbig var »forsørget«, da han havde fuldt Internat ved Kadetakademiet.

[2] Trondhjems Videnskabsselskabs Mnskr.-Saml., Fol. 331—44.

Hjælp, forblev dog ikke i Trondhjem ret længe. Høsten 1811 blev han nemlig virkelig Kadet ved Akademiet i Kjøbenhavn, hvilken Plads han saa at sige arvede efter sin Broder Philip, som uformodet blev Underofficer ved Kadetkorpset.

Samtidig kunde ikke to Brødre være Kadetter med Internat, men nu var altsaa denne Hindring ryddet afveien, og den senere Oberst, hædrede Kriger og Militærforfatter begyndte sin militære Løbebane. Han blev Officer 1815, deltog med Udmærkelse i Krigen 1848—1850 som Chef for 10. lette Bataljon, blev haardt saaret ved Slesvig 1848 og vendte tilbage som Oberst. Den virksomme Mand var ganske produktiv som Forfatter i den militære Fagliteratur, men er dog mest kjendt som Krigshistoriker gjennem sit Hovedverk »Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—1809«. Han døde af Kolera 1853. Saavel han som den ældre Broder, Johan Philip Thomas R. blev meget velhavende Mænd, da de ægtede Døtre af den rige Etatsraad Baur i Altona.

Efterat den ældste af Fru Ræders Sønner, Johan Christopher var kommen tilbage til Norge og her havde faaet eget Hjem 1810, drog Datteren Cathrine Marie sydover og optoges i sin Broders Hus paa Kongsvinger først og siden i Kristiania, indtil hun ægtede daværende Løitnant, senere Overtoldbetjent Jens Herman Scheel.

1814 ægtede den yngste Datter Ane Margrethe Løitnant Reinert Ulfers († 1834), hvorefter kun den yngste Søn, Severin Henrik var tilbage hos Moderen. Da nu denne — efterat Søsteren Cathrine Marie var bleven gift med Scheel — kom i Huset hos sin ældste Broder, der 1818 blev Ingeniørmajor med Standkvarter i Trondhjem, har sandsynligvis den ensomme Moder brudt op fra Ørkedalen og flyttet ind hos Datteren og Svigersønnen, Ritmester Heidmann paa Rinnan. Her døde

Fru Ræder allerede den 9. April 1820, endnu ikke fuldt 59 Aar, af »Brystsyge«. Et virksomt Liv var afsluttet, vistnok tidligt, men sit Livsverk opnaaede hun dog at føre tilende; da hun lukkede sine Øine, var alle hendes Børn sat ind i sin Livsgjerning, fraseet den yngste Søn Severin, som imidlertid nu ogsaa var paa god Vei og i de bedste Hænder. Han kom siden paa Kontoret hos sin Svoger Heidmann, som da var bleven Amtmand, og nedsatte sig derefter i Løiten, senere i Romedal paa Hedemarken som Prokurator og tillige som en betydelig Skogeier. 1834 ægtede han Alette Rappe Lowzow, Datter af Generalmajor Ditlew L. (f. 1790). Hun døde allerede næste Aar, efterat have skjænket en Søn, nuværende Oberstløitnant Alexius Fredrik Heidmann R., Livet. 1839 indtraadte Prokurator Ræder i nyt Ægteskab med Enkefru Ida Nissen, f. Hagerup, med hvem han fik to Døtre og en Søn (nu afdøde Kaptein Severin Henrik R. i Trondhjemske Brigade). Efter et Slagtilfælde var Prokurator Ræder sine sidste 10 Leveaar svag og flyttede tilsidst til Kristiania, hvor han døde 1878 som den sidste af Oberstløitnant Johan Georg Ræders Børn.

PERIAL — PERIVALIUM — IMPERIAL ROOF.

AF

L. DIETRICHSON.

I nærværende bind af »Historisk Tidsskrift« pag. 166 har antikvar Nicolaysen for nogen tid siden anklaget mig for at have gjort mig skyldig i en »misforstaaelse«, der i og for sig ikke er af saa stor betydning, at jeg havde tænkt at ofre ham noget gjenmæle, især da enhver læser ved nogen eftertanke vil kunne se, paa hvilken side »misforstaaelsen« ligger. Men da denne »misforstaaelse« danner grundlaget for en høist interessant semasiologisk undersøgelse af professor Logeman i Gent i sidste hefte af »Maal og Minne«, 1909, og jeg nødig vil staa som den, der ved en misforstaaelse har ledet en anset videnskabsmand paa vildspor, ser jeg mig nødsaget til at anmode den ærede redaktion om at optage en liden redegjørelse fra min haand.

Jeg har i mine »Norske Stavkirker«, pag. 7, udtalt, at vore bønder benævner det lille taarn over stavkirkernes apsis »perialen«, og har antydet som en formodning, at dette navn kunde være en forvanskning af middelalders-Latin: »perivalium«, idet jeg dog selv har udtalt en tvil om denne derivations tilstrækkelighed. Prof. Logeman mener, og vistnok med rette, at min derivation ialfald maa sættes i

forbindelse med en anden arkitektonisk terminus technicus, nemlig det engelske »imperial roof«, idet han henviser til New English Dictionary, hvor vi læser: »Imperial — a kind of roof or dome which, viewed in its profile, is pointed towards the top, and widens itself more and more in descending towards its base«. For den nærmere udvikling maa jeg henvise til Logeman's afhandling.

Nicolaysens ord i Historisk Tidsskrift, l. c., lyder: »Naar det forøvrigt gjentagende er sagt af en af vore mest frugtbare historiske forfattere, at man i enkelte bygder af landet paa den omtalte del av stavkirkerne har det løierlige navn »perialen«, som han mener kan hidrøre fra det latinske perivallium (sic), saa hviler det hele paa en ren misforstaaelse, idet sammenhængen kun er denne, at sognepræsten i Aal i 1853 fortalte til en arkitekt som exempel paa ord, man kunde høre af bønderne der, at en vigtig snob engang kaldte den omtalte del i Aals kirke for »perialen«.«

Det forekommer mig, at antikvar N. her er kommen i skade for at bevise, netop hvad han vilde modbevise. Thi det vilde jo være en aldeles uforklarlig mærkelighed, at en uvidende »snob« oppe i Hallingdal skulde slumpe til at gribe ud af luften et navn paa stavkirketaarnet, der netop falder næsten nøiagtig sammen med hele to brugelige middelalderske termini technici for lignende bygningsdele, tekniske udtryk, der selvfølgelig maatte være ham fuldstændig ubekjendte. Enten det nu er »perivalium« eller »imperial roof« eller begge, der ligger til grund for »snobbens« perial, er det jo umuligt andet, end at han og in casu andre bønder maa have hentet dette ord fra en i bygden i tidligere tider brugt benævnelse. At presten i Aal, der vel ikke var bygningskyndig, lo af snobbens perial, er jo let forklarlig; men det undrer mig,

at antikvarens opmærksomhed ikke ved det sælsomme ord blev henledet paa dets mulige middelalderske oprindelse. Jeg slutter mig gjerne til prof. Logemans mening med den udtrykkelige tilføielse, at jeg, der ikke er sprogmand, er ligesaa ukyndig i semasiologi som Aalspresten i bygningsterminologi.

NORSK-FINSKE KIRKELIGE FORBINDELSER I MIDDELALDEREN.

AV

EDV. BULL.

Den finske kunsthistoriker dr. Meinander har nylig[1] paavist og deri faat tilslutning fra norsk side av dr. H. Fett[2], at det i middelalderen har bestaat en forbindelse mellem den kirkelige kunst i Norge og i Finland. Fett tænker sig den nærmest formidlet ved den stadige strøm av pilgrimmer, som gjennem Jemtland naadde Nidaros østfra. At denne forbindelse er av gammel dato, er klart nok av den overordentlige rolle Olavskultusen spillet i Finland, en kultus som ialfald maa gaa tilbake til tiden før Eriks- og Henriksdyrkelsen var kommet op, fra midten av det 13. aarh.[3], og som sandsynligvis er endnu adskillig ældre. Olavs overlegenhet over Erik den hellige som finsk helgen ses av det rent talmæssige forhold mellem deres billeder i finske kirker: ved siden av 7 sikre Eriker er der 21 billeder av Olav, 5 av begge konger sammen

---

[1] Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Helsingfors 1908.

[2] Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten. Kria. 1908. S. 78 f., 115.

[3] Knut Stjerna, Erik den helige (Acta universitatis Lundensis. 1898. I).

og 17 usikre[1]. Dominikanerklostret i Åbo var viet til Olav[2] og endnu i det 19. aarh. har Olsok været feiret som helligdag i Finland[3]. Ved slutningen av det 13. aarh. gir paven avlad til dem, som besøker Åbo domkirke paa de store, fælleskirkelige festdage, paa den hellige Henriks, Finlands skytspatrons, eller paa Olavs dag[4]. Og veien fra Olavs helligdom i Nidaros til Åbo kan vi klart følge: over Jemtland til Ångermanland og Helsingland, som i det 14. aarh. utredet en fast Olavsskat til Nidaros erkestol[5], og derfra over Åland til den svenske bygd i det sydøstlige Finland; Åland maa i en ganske særlig grad ha været Olavs land, da dets segl (fra det 14. aarh.) bærer hans billede og omskriften: S . Terre . Alandie . et S . Olavi . regis[6]. Og fra Finland gik Olavsdyrkelsen videre til Novgorod, hvor den efter vidnesbyrd av Åbobispen Magnus (Stjernkors) endnu holdt sig saa sent som i 1493[7]. Fra slutningen av det 13. aarh. ser Fett i en finsk Olavs-

---

[1] Med den sterke sammenblanding baade av de to helgeners attributer og deres legender er en slik usikkerhet let forklarlig og betegnende nok; den yngre helgen Erik har laant en række træk fra sin ældre, mere berømte kollega. — Karakteristisk er det, at ved siden av Erik og Olav har den danske helgenkonge Knut bare et eneste billede i finske kirker. Meinander, anf. skr. S. 62—74, 153—57.

[2] Styffe, Skandinavien under unionstiden. S. 310.

[3] Rühs, Finland och dess invånare (cit. av Meinander, anf. skr.).

[4] Registrum ecclesiæ Aboensis, utg. Reinh. Hausen. Helsingfors 1890. S. 12. — Først 100 aar senere, 1396, finder vi en tilsvarende avlad for Eriksdagen (sstds. S. 209 f.).

[5] Daae, Norges helgener. S. 48 f.

[6] Styffe, anf. skr. S. 308.

[7] Dipl. Norv. XVIII 125. Sammesteds taler biskop Magnus om de talrige kirker i Åbo stift, som er bygget og viet in honore et sub vocabulo ipsius (ɔ: Olavs), og ber erkebiskop Gaute av Nidaros om nogen relikvier av Olavs legeme i bytte mot Henriksrelikvier.

statue fra Rusko kirke tydelig paavirkning av samtidige norske motiver; derimot later det ikke til, at noget finsk Olavsbillede er gjort i Norge, de er enten av indenlandsk eller gotlandsk oprindelse.

Ved siden av denne tydelige paavirkning fra Norge til Finland i helgendyrkelsen har vi ogsaa fra den senere middelalder en del spor av personlig forbindelse mellem de to lands kirker og et enkelt forsøk paa at efterligne norske kirkelige institutioner i Finland. I 1353 faar den svenske eller finske klerk Johannes Rotgeri løfte paa et kanonikat med præbende ved Hamar domkirke, uagtet han paa forhaand hadde faat Hattala sognekald i Finland og vi et par aar senere ser ham som kannik i Åbo[1]. Sognepresten i Jumala i Åbo stift, Stigandus Stephani, kannik i Strengnes, blir i 1360 archipresbyter i Oslo mot at avstaa sit sognekald til den svenske prest Johannes Rudolphi[2]. I den norske kirke forekommer archipresbyteratet — der som selvstændig domkapitels-prælatur overhodet er meget sjeldent — bare i Nidaros og Oslo. I Nidaros nævnes en archipresbyter bare et par ganger ved mitten av det 13. aarh.[3], uten at man nærmere kan se hvad stillingen egentlig var for noget. I Oslo derimot forekommer erkepresten meget hyppig og altid som den første blandt kannikerne; nogen prepositus, archidiakon, dekan eller anden prælat har dette kapitel neppe hat, foruten erkepresten bare en kantor. Naar det da mot slutningen av det 15. aarh. i Åbo blir oprettet et slikt archipresbyterat — som ikke fandtes i noget svensk stift — ligger det nær at tænke paa norsk paavirkning, selv om i Åbo erkepresten ikke

---

[1] Munch, D. n. F. H., Un.-Per. I 559. — Historiallinen Arkisto (Finsk Historisk Arkiv) II S. 13 ff.

[2] Historiallinen Arkisto. II S. 16. — D. N. VI 241, 242, 247.

[3] D. N. III 4; II 11.

blev kapitlets forstander, men kun den fjerde og siste av dets prælater[1].

Endnu et eksempel foruten de ovenfor nævnte har vi paa, at en finsk geistlig forsøker gjennem kurien at skaffe sig et fett embede i den norske kirke. Det er den Magnus Nicolai, in artibus magister, presbyter Aboensis diocesis, som i 1465 søker om at bli archidiakon i Nidaros efter Ingvald Jonssøn, som vil træ ind i Elgeseter augustinerkloster[2]. Og endelig har vi i en interessant brevveksling fra 1493 mellem Åbo bisp og kapitel og Nidaros bisp og kapitel et siste utslag av den middelalderske forbindelse mellem den finske og den norske kirke[3]. Den overordentlig dygtige og driftige biskop Magnus (Stjernkors) av Åbo og hans kapitel ønsket nemlig at indstifte et mensa communis (»refectorium« og »præstacommune« kaldes det ogsaa), et fælles bord for kannikerne og vel ogsaa for de andre prester i Åbo by. I den anledning lot han da under 1. juli 1493 avgaa to brev til Nidaros erkebisp og kapitel for at faa avskrifter av de dokumenter, som laa til grund for kommunitetet der og i andre norske stiftsstæder, da den norske kirke gjaldt for i denne henseende at utmerke sig fremfor de øvrige nordiske kirker[4], saa

---

[1] Lundqvist, Bidrag til kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden. Sthm. 1897. S. 49 f.

[2] A. Bugges indledn. til utg. av Kalteisens Kopibok. S. XIX.

[3] D. N. XVIII 124—126, 129—131.

[4] Mensa communis i Nidaros var alt stiftet av erkebiskop Sørle i 1252 (D. N. II 9), idet han dertil gav tomt til en bygning og bispetienden av 4 kirker i byen og stiftet; alt paa forhaand hadde forresten Nidaros kapitel, foruten de enkelte kannikers præbender og andre indtægter, sin fælles eiendom og derav flytende indkomster, »commune«. Fællesbordet gav adskillig anledning til at øke communet, idet man der kunde opta i provent, til forsørgelse, ogsaa utenforstaaende, endog lægfolk, mot klækkelig vederlag, helst i jordegods (Daae, En krønike om erkeb. i Nid. S. 84 f.).

at alt hans forgjængere har tænkt paa at efterligne den deri. Særlig ønsker han at vite, hvilke forpligtelser det paaligger bispen til at møte ved fællesbordet og hvad han bør betale derfor for sig selv og sine ledsagere. To dage senere ber han erkebispen av Upsala, som han ofte har snakket med om denne sak, om pas for sit bud og om at han vil anbefale saken til erkebispen i Nidaros. Alt den 24. nov. samme aar sendte Nidaros kapitel sit svar med de ønskede avskrifter (som desværre er tapt) og den 29. svarer erkebiskoppen. Han fraraader at indrette mensa communis for hele byens presteskap; i Norge har man det bare for domkapitlet og de som dette særlig maatte opta (proventfolk). Dog findes der i Oslo foruten domkirkens fællesbord ogsaa et mensa communis for kannikerne ved det kongelige kapel Mariakirken. Men dette avviker fra domkirkernes ved det ringe antal deltagere, idet der bare er 6 kanniker og likesaa mange vikarer og bare en prælat, provsten, som tillike er rikets kansler; de 6 kanniker forestaar efter tur et aar ad gangen bordets bestyrelse. — Hvorledes dette biskop Magnus's fællesbord virkelig blev indrettet og hvorlænge det bestod, vet vi ikke videre om. Men at det kom istand er sikkert nok; det omtales i aarene 1508 og 9, da Johan Dyrhake, prebendatus i Åbo, gir sig i provent der for en gaardpart paa 160 (eller 140) marks værdi[1].

[1] Registrum ecclesiæ Aboensis. S. 558 ff.

PØNITENTIARIER FOR DEN NORSKE KIRKE I MIDDELALDEREN.

AV

EDV. BULL.

Den pavelige *poenitentiaria* synes at være opstaat i slutningen av det 12. eller begyndelsen av det 13. aarh.[1] Denne institution var blit nødvendig ved den sterke utvikling i det 12. aarh. av pavernes ret til at gi dispensationer og absolutioner. Særlig for de sistes vedkommende er centralisationstendensen tydelig. Dels begyndte paverne at gjøre mere utstrakt bruk end tidligere av sin ekskommunikationsmyndighet, overfor de nu opdukkende kjætterske bevægelser i mange land. Dels, og fornemmelig tilhører utviklingen av den pavelige *reservatret* denne tid[2].

Alt fra gammel tid av hadde det været en av de almindeligste bodsgjerninger enten frivillig eller paa konfessorens bud at gjøre en pilgrimsreise til Rom for der at søke pavens absolution i vanskeligere eller alvorligere tilfælder. Fra den norske kirkes historie har vi en række eksempler paa denne skik: det ældste er vel Sigvat Skalds

---

[1] E. Göller, Die päpstliche Poenitentiarie I, 1 (Bibl. d. Kgl. Preuss. Hist. Inst. i Rom. III). Rom 1907. S. 75 ff.

[2] Götz, Studien z. Geschichte d. Busssakramentes, i Zeitschr. f. Kirchengesch. XVI (1896).

reise i 1029[1]; om denne antar Storm i sin oversættelse av Snorre, at den foregik forat Sigvat kunde avløses; dette maatte da nærmest støtte sig til skaldens strofe i Magnus den godes saga, kap. 9, hvor det heter:

Vatnœrin hefi ek vitni,
vask til Rúms i háska[2].

Mest bekjendt er vel fortællingen om Sverres mor Gunhild, som for til Rom og skriftet for en prest, at hendes søn var kongssøn, uten at han selv visste om det. Saken blev forelagt for paven, som paala hende »som bod« (í skript) at aapenbare sin søn sandheten. At historien i sig selv er litet paalidelig[3], gjør i denne forbindelse intet til saken; hvad der interesserer os, er, at skikken ved aar 1200 var almindelig kjendt i Norge. — Fra det 13. aarh. har vi en hel række eksempler, særlig fra Sturlunga saga.

Innocens II statuerte i bullen »Si quis suadente« av 1131 (gjentat af Lateränkoncilet i 1139), at fra den ekskommunikation, som skyldes vold mot geistlige, skulde der bare kunne gis absolution av paven selv eller den, hvem han specielt hadde befuldmægtiget dertil[4]. Og fra

---

[1] Einar Tambarskjælvers reise i 1024 har vel neppe noget med bod at gjøre, og Tore Hunds efter Olav den helliges død gik til Jorsal — om da denne historie er at stole paa.

[2] Jfr. uttryk som: háski við guð, og: í lífs háska (ɔ: in articulo mortis); — Hertzberg i N. g. L. V.

[3] Daae, i Hist. Tidsskr. 4 R. III. S. 6 ff.

[4] I 1173 bestemmes dette for Island, men i meget indskrænket form (Dipl. Isl. I 38, 40); selvfølgelig har de samme bestemmelser gjældt for hele den norske kirke. Senere ser vi imidlertid gjentagne ganger, at paven har befuldmægtiget den norske erkebiskop til selv at foreta avløsningen fra det paa denne maate paadragne ban, naar forseelsen da ikke er altfor grov, saaledes ved 1190, 1221, 1253, 1292 (D. N. XVII 7; VI 14, 26, 61).

nu av blir stadig flere tilfælder dradd ind under den pavelige reservatret, brandstiftelse, kirkerov, geistliges omgang med bansatte. Innocens III forbeholdt sig selv at absolvere dem, som beholdt forfalskede pavebrev længer end 20 dager uten at ødelægge dem. Og i analogi med denne pavelige reservatret og -praksis, som stadig øker i løpet av det 13. og 14. aarh., ser vi, at der samtidig ogsaa utvikler sig en lignende ret og praksis for provinsialsynoder, erkebisper og bisper. Denne fører saa paa samme maate som ved kurien til en organisering av faste pønitentiarstillinger.

Lederen av den pavelige pønitentiarie var gjerne en kardinal, som bar titlen poenitentiarius maior eller summus. Første gang vi ser ham optræde overfor den norske kirke, er i 1308[1]. Poenitentiarius maior er da kardinal Berengarius, og han skriver til abbeden i Jonsklostret i Bergen i anledning av en klage fra denne: nogen noviser har gjort sig skyldige i vold mot geistlige og ulydighet mot abbeden eller sine andre overordnede (bisp og kapitel), eller er kommet ind i klostret ved simoni. I de første tilfælder bemyndiges abbeden til at paalægge passende straf og pønitens og derefter absolvere de skyldige; de derimot, som er kommet ind ved simoni, maa suspenderes fra al geistlig tjeneste — en passende tid, hvis de har handlet uten at forstaa rækkevidden av sin gjerning, — i to aar, hvis de nok har forstaaet den, men dog ikke handlet av foragt for pavemagten *(in contemptum clavium)*. Har de nogen eiendom skal abbeden konfiskere den til fordel for klostret og forøvrig gaa frem i overensstemmelse med det almindelige koncils statuter[2].

---

[1] D. N. IX 78 (jfr. Langes Klosterhist. 1. Utg. S. 511 og 752—54).

[2] Nærmest ligger det vel at tænke paa den hithørende bestemmelse fra Laterankoncilet i 1215 (c. 40, XIV 3).

Kort tid efter støter vi imidlertid paa særlige pønitentiarier for de nordiske riker, for provinsen Dacia. Den første indehaver av denne stilling, jeg har støtt paa, er Fr(ater) Petrus de Dacia i 1316[1]. Fast oprettet blev den imidlertid ikke før i 1320-aarene, efter ansøkning fra de svenske biskopper, som beklager sig over, at deres sprog ikke forstaas ved kurien[2]. Det er klart, at det i mange maater — ogsaa utenfor pønitentiariens egentlige embedsomraade — har været nyttig for de nordiske geistlige at ha en hel eller halv landsmand i en saapas anset stilling ved kurien, og vi har da ogsaa eksempler paa, at de har benyttet sig av det[3]. Under det store skisma synes embedet som poenitentiarius de Dacia efterhaanden at være bortfaldt (Petrus (av Hólar) i 1390 er den siste,

---

[1] Göller, Die päpstl. Pön., S. 133.

[2] Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, S. 147 ff. Til Moltesens liste over poenitentiarii de Dacia kan efter Göller (l. c. S. 152) føies prædikebroderen Petrus Nicolai, som nævnes i 1390, og 6. april 1391 blir utnævnt til biskop av Hólar (D. N. VI 333). Eubel, Hierarchia catholica II, S. 174 nævner som apostoliske poenitentiarier Paulus Gobelinus og Joannes, som henholdsvis 1431 og 1432 blev biskopper av Garðar; men baade disse to og den Johannes Bloxwich, som i 1435 fik Hólar bispestol (Eubel II S. 183), er os som fuldstændig fremmede helt uvedkommende.

[3] Biskop Haakon av Bergens brev av 24. juli 1338 og 25. juni 1339 (D. N. VIII 112; VII 167) til fr. Petrus Åbo. Notis om at erkebiskop Paal besøker pavestolen for det forløpne treaar ved sin procurator Petrus Åbo (D. N. XVII 60; 1344). Leilighetsvis ser vi, at skandinaver ved denne tid ogsaa har indtat andre stillinger ved pavehoffet; saaledes var biskop Benedikt av Bergen før sin indvielse (14. jan. 1370) foruten pønitentiar ogsaa pavens kapellan (Eubel, l. c. I, S. 137). Som de allerfleste pønitentiarier var ogsaa han dominikaner. — Erkebiskop Eiliv sender i 1320-aarene to mænd til pavens poenitentiarius maior og en til poenitentiarius de Dacia for at faa absolution for kvalificeret hor (D. N. XVIII 9).

jeg har set nævnt). Det oprettes igjen av Martin V paa Erik av Pommerns ansøkning, idet paven 29. juni 1425 utnævner den danske minoritermunk Heming Bossøn[1], men kun for snart igjen at forsvinde og nu vistnok for alvor[2]. Grunden til, at dette embede bortfalder, er det ikke godt for os at se; snarest er det vel den, at paven har villet spare, bruke stillingens indtægter til andre ting. Fra nordisk side har ialfald de behov, som ledet til stillingens oprettelse, vedblit at gjøre sig gjældende. Saaledes hører vi den 26. mars 1435, at Linköpingspresten Birger Gunnarssøn, som var rector for den hellige Birgittas hospital i Rom, ansøker pave Eugen IV om ret for sig og sine efterfølgere til at høre skriftemaal og administrere sakramenterne for de skandinaver, som kommer til Rom og ikke kan klare sproget[3].

Foruten de egentlige pønitentiarier finder vi, at ogsaa andre har baaret tilsvarende titler; særlig er dette tilfældet med pavelige legater, som handlet med avlad. Saaledes optræder der vaaren 1402 i Roskilde en Augustinus de Undinis, extra Romanam curiam sanctissimi domini nostri pape penitenciarius, og tillater Islands hirdstjore, Vigfus Ivarssøn, med 100 mand at la sig absolvere av selvvalgt skriftefar; tillike delagtiggjør han dem i jubelaarets almindelige avlad, naar de inden mai yder sit offer i Roskilde og valfarter til fire kirker[4].

Netop ved denne tid, hvor der, som ovenfor vist,

---

[1] D. N. XVIII 437.

[2] Mens Dacia i Urban V's og Gregor XI's tid (1362—78) er optat i fortegnelsen over de land, hvorfra det pleier at beskikkes pønitentiarier, er det blit strøket, da Eugen IV den 16. okt. 1435 reducerer deres antal fra ca. 15 til 11 (D. N. VII 294. Göller, l. c. I S. 140 f.; II S. 122 f.).

[3] D. N. XVII 1023.

[4] D. N. V 416.

ingen poenitentiarius de Dacia fandtes ved kurien, har vi igjen et eksempel paa, at poenitentiarius maior henvender sig direkte til en prælat i den norske kirke. Det er kardinal-presbyteren Franciscus (Carbonus; kard. 1385—1405), som i aar 1400 skriver til biskop Olav av Stavanger eller hans vicarius og paalægger ham at frita Torgils Andressøn, prest i Stavanger stift, fra alt ansvar for et manddrab, han har begaat i nødverge; saken fremstilles utførlig efter Torgils's forklaring, og hvis denne viser sig at være rigtig, bør han være fri[1].

Gjennem pønitentiarien er ogsaa den række dispensationer i ægteskapssaker ekspederet, som vi ser, kurien i slutningen av det 15. og begyndelsen av det 16. aarh. har meddelt[2]; naar alle de bevarede brev herom er rettet til islændinger, skyldes det sikkert kun den omstændighet, at vi overhodet har saa forholdsvis mange flere islandske privatdiplomer end norske.

Den første gang en særlig poenitentiarius omtales i Nidaros kirkeprovins, er i erkebiskop Jon Raudes tid (1268—82). Nidaroskanniken Jon Nikulassøn Birkebein erklærer nemlig i et vidnesbyrd av 20. febr. 1293[3], optat i anledning av striden mellem erkebiskop Jørund og hans kapitel, at i Jons tid utnævntes erkestolens embedsmænd, deriblandt ogsaa poenitentiarius, av erkebispen med kapitlets samtykke. Dette har Jørund ikke villet indhente, men utnævnte paa egen haand Laurentius Kalvssøn til poenitentiarius og thesaurarius[4]. Poenitentiarstillingen næv-

[1] D. N. IV 709.

[2] Dipl. Isl. VI 101, 159, 231; D. N. XVII 1203.

[3] D. N. III 32. — De to lignende vidnesbyrd fra efter 1295 (branden i Nidaros dette aar omtales) (D. N. III 34, 35) lar sig desværre ikke nøiagtig datere og kan derfor ikke brukes til at fastslaa rækkefølgen av begivenheterne i denne strid.

[4] Laurentius saga, kap. 13 (Bisk. sǫg. I S. 802, 806). Sagaen synes at sætte denne begivenhet til 1298; men dens kronologi

nes ikke i det forlik, kong Erik mæglet paa Tautra mellem erkebispen og kapitlet den 23. juni 1297[1], men omtales derimot i kannikernes klage til pavestolen samme aar[2] som et »officium quod ad Nidrosiensem ecclesiam pertinere dinoscitur«, mens erkebispen »motu proprio« overfører det »ad ecclesias alias« og lar de »publice penitentes«, som pleiet at gjøre bod i Nidaros domkirke paa askeonsdag, nu foreta den i sit private kapel. Det ligger derfor nær at anta, at Laurentius er blit utnævnt umiddelbart efter Tautraforliket, og at vi kanske endog her har den egentlige foranledning til det nye brud. Ved biskop Narves og Peter Matas dom av 10. juni 1299[3] gjenoprettes det fra Jon Birkebeins vidnesbyrd kjendte forhold, at poenitentiarius likesom de øvrige erkebiskoppelige embedsmænd skal utnævnes med kapitlets samtykke.

I begyndelsen av det 14. aarh. finder vi, at der er tillagt poenitentiarien i Nidaros som særlig indtægt tiende fra alle prester indenfor Agdenæs av al utsæd og alle rette indtægter[4]. Hans myndighet strakte sig oprindelig ikke utover Nidaros diøcese og dens medlemmer, men utvidedes under erkebiskop Gaute til at omfatte ogsaa de fremmede pilgrimmer, ifølge pave Sixtus IV's bevilgning av 19. Juni 1475[5]. Ved denne tid har der, ialfald paa de store festdager, været flere fungerende pønitentiarier ad gangen. Naar paven bruker uttrykket, at de er »per ipsum ordinarium pro tempore deputati«, ligger der deri neppe

---

paa dette punkt er meget forvirret (jfr. Keyser, Kirkehist. II S. 90 anm.).

[1] D. N. III 39.

[2] Pavebrev av 28 okt. (D. N. VI 64).

[3] D. N. II 50.

[4] N. g. L. III S. 310.

[5] D. N. XVII 695, 1102.

noget om, enten kapitlets samtykke har været indhentet ved utnævnelsen eller ikke.

For bispesæterne utenfor erkestaden er pønitentiarstillingen oprettet ved provinsialkoncilet i Oslo 6. juli 1306[1]. I dettes statut, som er vedtat av alle de norske biskopper, samt av Erlend av Færøerne, heter det nemlig, at da biskopperne som sjælens læger har at sørge for sine undergivnes aandelige helbred, saa har de bestemt, at der ved hver katedralkirke skal ansættes en kyndig, skikket og paalidelig prest, som paa et bestemt sted og til passende tider kan være til tjeneste i kirken selv for dem, som ønsker at skrifte for ham. Denne bestemmelse gjentas av erkebiskop Paal i hans hyrdebrev, som almindelig sættes til tiden 1336—1346[2].

Imidlertid later det ikke til, at denne særskilte pønitentiarius ved bispesæterne har været en regelmæssig embedsmand. I norske diplomer har jeg aldrig set ham nævnt, og i islandske bare en gang; det er en broder Bjørn Jønsson, som indehar denne stilling i Hólar 1431[3]. Og i biskop Godsvin av Skaalholts synodalstatut av 26. juni 1439[4] fastsættes paa nyt, at der i bispedømmet skal ansættes saa mange pønitentiarier, som synes nødvendige for at løse fra de synder, som har været biskoppen forbeholdt.

Naar man gjennemgaaende har kunnet klare sig uten

---

[1] N. g. L. III S. 243 ff. D. N. VII 36.

[2] N. g. L. III S. 284—94. Det indledes med et kort avsnit »om den kristelige tro: først de tre artikler, og saa fortsættes der: »Vi har ogsaa at tro, at vore synder tilgis os i daaben og likesaa de, vi gjør siden, om vi angrer, skrifter og bøter, efter det, som lærde mænd viser os, de, som dertil er sat og har magt av den hellige kirke.«

[3] Dipl. Isl. IV 497.

[4] Dipl. Isl. IV 627.

pønitentiarius ved bispesæterne, er grunden uten tvil den, at hans arbeide som regel har været utført av biskoppens almindelige stedfortræder, officialen. Uttrykkelig bevidnet er dette ved et brev av 17. sept. 1440, hvor biskop Godsvin av Skaalholt, ombudsmand for Hólar bispedømme, utnævner presten Jon Paalssøn til official i Hólar, med ret til at avløse læg og lærd og sætte dem »penitencias competentes« [1]. Desuten ved en hel række domsavsigelser, hvor officialen optrær som den, der har ret til at sætte skript for klerikere.

Hvorvidt der i klostrene regelmæssig har været ansat særskilte skriftefædre, poenitentiarii eller confessores, kan være tvilsomt. Lange mener [2], at det kun har været tilfældet, hvor abbedens likegyldighet har gjort det nødvendig. I saa fald har skriftefaderen vel været utnævnt av klostrets foresatte — enten, for de eksimerede klostres vedkommende, provinsens eller hele ordenens leder, eller diøcesanbiskoppen. Dette siste har været tilfældet i det eneste os bekjendte eksempel, nemlig da biskop Erik av Stavanger (1322—42) opnævnte en pønitentiar i Utstein augustinerkloster for at holde styr paa den uregjerlige abbed Erik. I nonneklostrene har vel i almindelighet prioren fungeret som skriftefader. Og hvad endelig birgittinerklostrene angaar, staar de for saavidt i en særstilling, som deres prior bærer titelen confessor generalis; ogsaa denne embedsmand vælges vistnok av klosterkonventet, men maa ha biskoppens stadfæstelse og tillatelse til at høre skrifte og paalægge bod, som det fremgaar av et brev fra Olav av Bergen av 12. sept. 1440 [3]. — De 4

[1] Dipl. Isl. IV 653.

[2] Klosterhist. 1. utg. S. 193 f.

[3] D. N. XVI 113. — Denne tillatelse gjælder vistnok ogsaa lægfolks skriftemaal (subditos nostros ad vos in foro penitenciali confugientes). — Confessor generalis i Munkeliv (og Hoved-

confessores, som ifølge pave Bonifacius IX's brev av 16. jan. 1399 skal opnævnes i Munkeliv cistercienserkloster i Bergen av hensyn til den devotionsavlad, han skjænker klostret[1], hører ikke herhen, da de ikke er ordinære skriftefædre for munkene, men bare for de lægfolk, som paa visse store festdage besøker klostrets kirke.

øens) birgittinerkloster omtales paa en mængde steder (D. N. I 801, 905, 930; IV 1024; V 860; X 628; XVI 113—120, 134—137, 322, 350, 365 o. fl. st.), derimot ikke den confessor quotidianus, som fandtes i Vadstena.

[1] D. N. XVII 196 (og XII 130).

BERGENS KALVSKIND OG KIRKEMØTET I BERGEN 1320.

AV

Dr. JUST BING.

I.

I sin utgave av Björgynjar Kálfskinn har P. A. Munch paavist, at denne jordebok er en avskrift. Han meddeler, at den indeholder notater fra 1316 til 1351, men gaar ikke nærmere ind paa at bestemme dens alder[1].

I sin artikel om Bergens bispedømme i middelalderen har professor L. Daae[2] henført jordeboken til det sidste aar og ser i den et minde om bisp Gisbrekts virksomhet.

Dersom man gjennemgaar de steder, hvor disse aarstal findes i Bergens Kalvskind, vil man imidlertid komme til at lægge mere vægt paa det ældste aarstal 1316 end det yngste 1351[3]. Det sidste findes som løs datering efter avsnittet om Nordfjords kirker[4]. Denne datering tilhører sandsynligvis avskriften; et saadant løststaaende aarstal er noget, som en avskriver har let for at indsætte,

[1] Utgaven s. 2 f.

[2] Norsk Hist. Tidsskr. 4. r. 2. b. s. 34.

[3] Taranger: Om Eiendomsretten til de norske Prestegaarde, Kr.a 1896, daterer den uten at angi nogen grund fra 1330 —1340.

[4] Utg. s. 21 a. Faksimile bak i boken.

likesom han har let for at sløife det, om det har staaet i originalen.

Anderledes forholder det sig med det ældste aarstal 1316. Det findes paa to steder, foran avsnittene om Sogns og Søndhordlands kirker. Der er det indført i det, man kunde kalde selve avsnittenes overskrift. Avsnittet om Sogn begynder saa:

Soghnn.

Anno domini m° ccc° xvj° in festo apostolorum philippi & jacobi hofzst þæsse kirkna skra[1].

Dette er en middelaldersk haandskriftindledning, et »incipit liber«, der viser, at 1316 er anlagt en jordebok, en »Skraa« for Sogns kirker.

Ikke fuldt saa bestemt, men dog tydelig taler notisen foran avsnittet om Søndhordland:

Anno domini milesimo trecentesitimo sexto (!)

Svnn. horðv lanðz kuaterni

Præst tækiur þæssar æro kirkna. jarder a sunn horðv lanði[2].

Her staar aarstallet i overskriften over jordeboken, der her betegnes som en »kvaterne«, et hefte[3]. Denne kvaterne er jordegodsfortegnelsen for 1316.

Naar man saaledes ved to distrikter finder bestemte vidnesbyrd om, at der er anlagt en jordebok i 1316, tør man vel gaa ut fra, at det samme er tilfælde over hele linjen. Hvorvidt disse distriktsjordebøker (»skraaer«, »kvaterner«) i 1316 er forenet til en jordebok for hele bispedømmet, kan man naturligvis ikke avgjøre; det er vel ogsaa likegyldig, om man dengang brukte en fælles

---

[1] Utg. s. 35 a. Faksimile findes i slutningen av boken.

[2] Utg. s. 64 a. Man kan sikkert (som vel P. A. Munch maa ha gjort) her anse »sexto« som latinisering av »sextan«.

[3] Om dette udtryk se Finnur Jónssons Litt.-Hist. II, s. 264.

jordebok eller et dusin særskilte hefter. Men derimot maa P. A. Munchs anden formodning, at jordeboken er avskrevet efter løse sedler[1], bestemt avvises. Avskriften fra 1351 er baseret paa »skraaerne« fra 1316.

De notiser, der bærer datering fra de mellemliggende aar, kan være indført sukcessivt i originalen eller først være optat i avskriften. Men bisp Gisbrekts virksomhet for »Bergens Kalvskind« strækker sig ialfald ikke videre end til, at han har ladet de forskjellige skraaer avskrive i et samlerhaandskrift og ladet det føre à jour.

At bisp Gisbrekt har havt god grund til at foranstalte en saadan avskrift med indførelse av, hvad der var kommet til, kan man nok indse. Dels kom der straks krav paa pavetiende; dels bestemte et kirkemøte i Nidaros 1351, — Gisbrekt har selv deltat i det — at biskoppen skulde ha opsyn med alle avdøde benificiaters gods, — og dem var der nu i pestens tid vel noksaa mange av — indtil der kunde bli foretat en deling mellem deres gods[2]. Men til en saa gjennemgripende foranstaltning som anlægget av en jordebok har dette vel ikke kunnet gi anledning.

II.

Anderledes er derimot forholdet i 1316.

Dengang sad paa Bergens bispestol Audfinn Sigurdsson, der havde efterfulgt sin bror Arne. De er ikke bare brødre efter kjødet; de samme tendenser gjør sig gjældende under begges episkopat[3].

---

[1] Utg. s. 2, »codicem descriptum esse aut de exemplari antiquiori, aut de *variis schedulis*«.

[2] Daae i N. H. T. 4. r. 2. b. s. 33 ff. Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen II s. 344.

[3] Daae N. H. T. 4. r. 1. b. s. 264—284.

I disse bispers tid finder vi i de nærmeste aar omkring 1316 bestemmelser, som meget bestemt maatte tilskynde dem til at utarbeide en jordebok over geistlighetens godser.

I 1312 bestemmer biskop Arne, at han vil hæve førsteaars-indtægterne (annaterne) av de præbender og prestekald, som stod ledige, eller som blev ledige i løpet av 5 aar[1]. Og paa kirkemøtet (provincialkoncilet) i Bergen 1320 blir der truffet bestemmelser, som i væsentlig grad indskrænker prestens raadighet over prestegodset. Han maa ikke bortsælge noget av det uten efter biskoppens raad, ellers er kjøpet ugyldig, det dobbelte tilbakebetales, og 3 mark bøtes til biskoppen. Samme straf lider han, om han ved vanrøgt lar jord gaa fra kirken, mens han bestyrer den. De »kirkekjor«, som han mottar, maa overleveres eftermanden. Ødelægger han jorden ved at ta større landskyld, end den kan bære, bøter han efter 6 mands skjøn og 3 øre til biskoppen. Ja, der hævdes som ret, at presten skal ansees som leilænding og bispen som jorddrot over prestegodset[2].

Ind imellem disse bestemmelser passer Bergens Kalvskind fuldkommen. Naar biskoppen vil hæve førsteaarsindtægterne av prestekaldene og præbenderne, da maa anlæg av en jordebok over deres gods være det første, man utførte for at kunne fremme en effektiv kontrol. Og endnu mere nødvendig var den, naar der fra biskoppens side skulde øves opsyn med prestegodset, ja, endog »kirkekjorne«, og naar biskoppen endog vil staa som jorddrot over presternes og kirkernes jordegods. Ja, man kan endog anse det for rimelig, at naar der paa kirkemøtet i Bergen 1320 hos stedets biskop forelaa en nylig

---

[1] Dipl. Norv. I nr. 135.

[2] Keyser: Kirkehist. II s. 204 ff.

indrettet jordebok færdig for bispedømmets geistlige gods, da har dette faktum kunnet danne den basis, hvorpaa bestemmelsen om, at presten skulde betragtes som leilænding og bispen som jorddrot, kunde bli vedtat for hele landets kirke.

Naar vi sætter Bergens Kalvskind i forbindelse med disse kirkelige bestemmelser, finder vi ogsaa forklaringen paa en omstændighet, der kan synes paafaldende. Bergens Kalvskind har altid tilhørt bispestolens arkiv, og man har sikkert altid ment, at det er istandbragt ved biskoppens foranstaltning, noget som professor Daae uttaler som selvsagt, naar han i den ovennævnte avhandling tillægger biskop Gisbrekt æren derfor. Gjennemgaar man jordeboken, vil man se, at der findes fortegnet gods og indtægter for præbender og prestekald. Men jordeboken indeholder intet om bispestolens egne eiendommer. Dette forklares i den ovennævnte sammenhæng ganske naturlig. Bispestolens egne eiendommer og indtægter blev bestyret slik, som de altid havde været bestyret; der behøvede man ikke i 1316 at anlægge nogen jordebok, naar man tidligere havde klaret sig uten. Derimot kunde en jordebok trænges for præbender og prestekald, naar bispen nu havde besluttet i paakomne nødstilfælde at ty til førsteaarsindtægterne av de præbender og kald, som blev ledige, og naar han selv tilla sig overbestyrelsen over det hele preste- og kirkegods. Alt hvad der nævnes paa kirkemøtet i 1320 derom, endog »kirkekjørne«, finder vi i Bergens Kalvskind nøiagtig fortegnet for hvert prestegjæld.

Hele jordebokens indretning staar saaledes i nøieste overensstemmelse med de beslutninger, der blev vedtagne paa dette kirkemøte, saa alting tyder paa en forbindelse mellem den og møtets bestemmelser. Men derved kommer denne jordebok til at træde ind som led i en hel

kirkelig og kirkepolitisk bevægelse, som vi i det følgende skal søke at klargjøre, specielt for det punkt, som allerede vor betragtning paa jordeboken har rørt ved, nemlig bispernes forhold til presterne.

III.

I Tunsbergforliket av 1277 havde kirken, mot at den anerkjendte arveretten til kongedømmet, faat en magtstilling paa sit eget omraade, som betegner et høidepunkt. Den fik i stor utstrækning frihet for ledingspligt og ledingsskat og ret til frit kjøp og salg; erkebispen endog ret til at slaa mynt. Tienden skulde erlægges efter de kanoniske bestemmelser, og kirken fik domsret i alle saker, som efter kanonisk ret hørte under den, saker, der gjaldt kirkens mænd, gods og tiende, testamenter og løfter til den, kaldsretten til kirker. Endvidere ægteskap og fødselsret, bansverk, mened, aager og utugt; kongen skulde bare ha sin del i pengebøterne derav. Bisperne skulde ansætte presterne ved de kapeller, kongerne havde grundet, akkurat som ved andre kirker[1].

Men dette forlik blev ikke holdt. Allerede formynderregjeringen for Erik Magnussøn brøt det; forgjæves erklærede et kirkemøte i Nidaros kort efter kroningen 1280, at den, som gjorde indgrep i kirkens jurisdiktion, dens handels- og skattefrihet, faldt i ban. Formynderregjeringen gjorde indgrep, og dens ledende mænd lot sig bansætte[2]. Og endnu slemmere blev kirken og dens mænd stedt, da den kraftige Haakon Magnussøn 1299 blev konge.

Haakon havde selv oplevet en formynderregjerings forvirring; han taler om »saadan uhørlig skade, som riget

---

[1] Keyser: Kirkehist. II s. 20—28.
[2] Sstds. II s. 36—48.

fik, medens vi to brødre var børn«[1]. Og han saa frem til den tid, da han selv vilde dø sønneløs. Han søkte derfor at styrke de institutioner, hvorigjennem kongedømmet virket, søkte ut fra hirden at danne et riksraad, at gjøre de kongelige sysselmænds og lagmænds virksomhet regelmæssig og kontrolleret. Han bestræbte sig for at undertrykke institutioner, der kunde konkurrere med kongedømmet, eller at vise dem tilbake inden deres grænser; lendermandsværdigheten blev avskaffet, og med geistligheten førte han en stadig kompetencestrid og tok selv med kraftig haand affære inden dens indbyrdes tvistigheter. Men kirkens mænd vilde av al magt hævde sin stilling. Vistnok fik kongen arveloven forandret og nye regler for en formynderregjering bestemt, saa hans datters slegt kunde ta riket, og formynderstyrelsen blev ledet av den første hirdembedsmand, merkesmanden og kongens kansler. Dog, inden sit eget vilde kirkens mænd raade. Paa et kirkemøte i Oslo 1306 stadfæstet erkebiskop Jørund og bisperne den forrige erkebisp Jons statuter, ikke mindst dem fra kirkemøtet i Nidaros 1280; de skulde oplæses en gang hvert aar i alle hovedkirker. Men et par aar efter svarede kongen med at holde loven op for bisperne: Testamenter til kirkerne skulde ikke holdes videre, end lovboken vidner; lægmænd skulde arve klerker og prester efter loven. Og paa de geistlige banbestemmelser svarede han med en slags verdslig boycotting. Hvis folks forfædre har grundet kirker og bønderne skudt sammen dertil og saa biskopen ikke vil sætte prest der efter gammel skik, skal bønderne ikke betale. Og foruretter presterne kongens thegner og truer med ban, kan lægmænd og sysselmænd forbyde folk at arbeide for dem. Men det føleligste slag, han gav kirken, var dog

[1] P. A. Munch: Norske Folks Hist. IV 2, s. 399.

hans organisation av geistligheten ved de kongelige kapeller. Som han satte hirden op mot lendermændene, satte han her en hirdgeistlighet op mot erkebispen og bispernes geistlighet; skapte, som P. A. Munch træffende siger, et hierarki inden hierarkiet, som dette før havde dannet en stat i staten.

Han fik utvirket pavebrev av 5. februar 1308 om, at de 14 kongelige kapeller med Apostelkirken i Bergen og Mariakirken i Oslo i spidsen i det væsentligste skulde styres av provsten ved Apostelkirken. Han skulde ha titel av »magister capellarum«, skulde føre bispestav og mitra som andre bisper, og naar kongen var tilstede i hans kirke og ingen anden bisp nærværende, skulde han ha ret til at utdele biskoppelig velsignelse. Han skulde visitere de kongelige kapeller og rette paa presterne »i mindre ting«; men forøvrig forbeholdtes vedkommende biskops myndighet over dem[1]. Ved senere breve forklarede paven sig nærmere om kapelmagisterens stilling; han blev i det ydre en fuldkommen hird-biskop; men de kongelige kapeller skulde dog fremdeles visiteres av biskoppen paa stedet.

Bergensbispen havde denne konkurrent i nærmeste nabolag, og da paven havde utstyret de kongelige kapeller i Bergen rikelig med avladsret baade overfor valfartende og stadig kirkesøkende, kom ogsaa de bergenske sogneprester i konkurrenceforhold til kapelpresterne. Saken blev endnu mere indviklet, fordi erkebispen benyttet kapelmagisteren som sin ombudsmand til et aars halve kirketiende, som han havde ret til at kræve av Bergensbispen som hjelp til at løse sit pallium.

Der blev i denne strid truet fra begge sider med ban og med suspension.

---

[1] DN. I nr. 113.

Næste aar (1314) døde biskop Arne og blev efterfulgt av sin bror Audfinn. Under ham blev striden mellem Bergensbispen og de kongelige kapellers geistlighet endnu voldsommere og endte med en knaldende skandale.

Der var en endnu ivrigere hirdmand end kapelmagisteren blandt den kongelige hirdgeistlighet i Bergen. Han het Botolf Haakonsson og forenet geistlig embede med verdslig syssel; han var kannik i Nidaros i navnet, men han havde kongens fehirdsle i Bergen[1]. Da biskoppen sendte en klerk for i Apostelkirken at forkynde et forbud, om hvis indhold begge parter var enige, saa blev Botolf saa rasende over dette indgrep i Apostelkirkens rettigheter, at det kom til et regulært slagsmaal mellem dem i kirken. Skandalen var flagrant; alle parter følte vistnok, at her maatte man komme til enighet eller ialfald finde en modus vivendi.

IV.

Leiligheten for at faa istand et kompromis var særlig gunstig. Kong Haakon var død og hans lille dattersøn Magnus Erikssøn var blit konge. Kongsmoderen, hertuginde Ingeborg, drog rundt i landet med den lille konge. Der blev holdt et høvdingemøte i Bergen, og dit var ogsaa lyst kirkemøte. Her kunde forhandlinger finde sted, og i de dokumenter, som utgik fra dette kirkemøte, — — direkte eller indirekte — har vi kompromisresultatet for os[2].

Det første statut, som er utsendt fra kirkemøtet (Norges gamle Love III s. 246 ff.), gir kort og klart kompromissets program. Der fastholder bisperne de tidligere statuter, som

---

[1] Daaes identifikation l. c. 279.

[2] Dette blir tydelig, naar vi ser paa statuterne i NGL. III.

søker at styrke den hellige tro, ære de hellige ting og fremme gode sæder, men tilbakekalder alle bans- og interdiktstraffe, som er ulovlige[1]. Dette er det avgjørende tilbaketog fra 1280 og 1306. Bisperne maatte anerkjende landsloven og kunde ikke bruke banstraf for at hindre den. Men saa faar de ogsaa myndigheten over sit hele presteskap. De byder det først at avholde sig fra alle stridigheter og trætter og usømmelig opførsel, — det sigter ganske tydelig til de indtrufne skandaler — og de opfordrer dem til at holde sig til dyd og guds tjeneste, som det sømmer sig deres stilling. Dette uskyldige tillæg indeholder alt, hvad bisperne vinder. Det vil nemlig mere bestemt uttrykt si, at det hele presteskap maa bøie sig for de kanoniske regler. Først gaar bisperne strengt tilverks mot de prester, der holdt friller. Saa straffes den, der gir nogen mand raad og hjælp mot kirkens ret og frihet, med suspension ved selve verket, og den, som volder sak eller slutter forbund mot kirkens ret og frihet, skal ikke vælges til noget hæderlig embede eller værdighet, uten han har utstaat straf derfor. Samme straf rammer den, som gir sig i tjeneste hos lægmand eller i hans vold mot klerkers privilegier. Alt dette er skarpe bestemmelser, der har anvendelse paa nærmeste hold. Kapelmagisteren og hans geistlighet skulde ikke kunne støtte nogen i kamp mot kirkens »frelsi« (ɔ: privilegier). Derved var hele denne institution, der skulde være kongedømmets støtte, lamslaat. Og naar der var forbudt, at en klerk tok tjeneste hos en lægmand, kunde de ikke som Botolf Haakonssøn baade være geistlig og sysselmand eller fehirde.

---

[1] Variantens læsemaate. Man skulde tro, at det avgjørende ord med hensigt var forvansket i de fleste haandskrifter. III s. 246, note 23.

En særlig opmerksomhet fortjener bestemmelserne mot presternes frillelevnet. Vi ser, at der siges her, at presterne levet aapenbart i dette forhold. Et kirkemøte en 30 aar efter vet at meddele, at presterne fæstet kvinder ved gaver og troskapsløfter i overvær av deres slegt[1]. Det var altsaa — om end ikke lovlig anerkjendt — et slags borgerlig ægteskap. Nu havde staten for ikke mange aar siden tildels beskyttet forholdet ved Haakons bestemmelse om, at lægmænd skulde ta arv efter prester efter loven. Vi kan se, at det var her, skoen trykket; for 7 aar efter paa et kirkemøte i Bergen tales der om »presternes usømmelige elsk til deres frænder, særlig til dem, som de avle i et utilladelig og fordømt frilleliv«; naar de fattige er sat til at styre kirken og av den er blit fete og fulde og saare rike, saa tænker de i sine sidste dage ikke paa kirken, men de gir alt det gods, som de av kirken har avlet, til sine frænder[2]. I kampen mot prestegiftet, som den paa denne tid førtes med fortvilet haardnakkethet fra bispernes side, maa vi da kanske først og fremst se den døde haands kamp mot de levende hænder om arven. Her kom det til at spøres fremfor alt, hvad der var presternes personlige gods, og hvad der var presteembedets; dermed maatte der føres nøie kontrol, her var en jordebok som Bergens Kalvskind nødvendig, og ikke mindst var det nødvendig at ha indseende med, at der stadig førtes ind, hvad folk gav til presten (ɔ: presteembedet), for at han skulde synge sjælemesser for deres døde slegtninger[3].

---

[1] NGL. III s. 302.
[2] NGL. III s. 273 f.
[3] Slutningen av brevet fra *Ef þeir menn andaz* (NGL. III s. 247), som mangler i de fleste og de ældste haandskrifter, hører ikke med til det.

I et andet brev, som kirkemøtet i 1320 utsendte, rimeligvis noget senere (9 juli), gir bisperne tilsvarende regler for klosterfolk og tiltar sig kontrollen med munkers og nonners optagelse. Men mens det heter i det første brev, at den klerk, som deltok i forbund mot den hellige kirkes ret og frihet, ikke skulde vælges til noget hæderlig embede eller værdighet, heter det her ikke i sin almindelighet »forbund mot den hellige kirkes ret og frihet«, men »mot bispesætets lovlige ret *(lögmál)* og frihet og mot den biskoppelige værdighets glans«. Forandringen er betegnende og viser, hvad der fra bispernes side mentes med »kirkens ret og frihet«.

Paa kirkemøtet blev sikkert nedsat den voldgiftskommission av geistlige, som skulde dømme mellem Bergensbispen og kapelmagisteren. Kommissionen fulgte med kongstoget til Tunsberg, hvor dommen blev avsagt; den er en avgjort kompromisdom. Paa den ene side gav den Apostelkirken igjen en kirke, som biskoppen havde fratat den. Men paa den anden side reducerte den Apostelprovstens og hans korsbrødres geistlige betydning. De blev en hirdgeistlighet i snevreste forstand. Kongen, dronningen og deres følge og fehirden, »der sitter i kongens gaard«, kunde de gi alterens sakramente. Kongens børn og dem, som kongen eller dronningen holdt over daaben, kunde de døpe og forrette ved de bryllupper, som blev holdt i kongens gaard. Men ellers skulde de ikke befatte sig med utdeling av sakramenter eller sogneprests gjerning. Dommen fratok dem altsaa — utenfor de opgivne tilfælde — den »cura animarum«, som var sognepresternes (hovedpresternes) særkjende fremfor underpresterne (høgendespresterne). Den ret, de fik til at være hoffets repræsentationsgeistlighet, vandt de paa bekostning av sin almindelige geistlige værdighet og indfly-

delse[1]. Trods alt havde det lykkedes bisperne at neutralisere hirdgeistligheten som institution, og kapelmagisterens embede taper efter 1320 tydeligvis sin betydning[2]. Men de kunde nok allikevel behøve at stramme tøilerne for presterne og søke at hævde korpsaanden inden den hele geistlighet.

V.

Med kirkemøtet i 1320 staar ogsaa i forbindelse det store »Erkebiskop Eilivs 3dje Statut«[3]. Det er vistnok udateret, og indledningen er bare opbevaret i utdrag. Men av det ser vi, at det er utstedt — som alle kirkemøters statuter — av erkebispen og bisperne i Norge. Ved siden av dem nævnes som utsteder biskop Jon av Skaalholt. Han blev først indviet i august 1322 og tiltraadte aaret efter[4]; hans stadfæsting er vistnok senere tilkommet; om bestemmelsen har været offentliggjort, før den blev git, kan vi ikke se. Dette store statut er imidlertid et samlerhaandskrift av bestemmelser, — overskriften har flertal (Statuta, skipanir, rettarbœtur) i de fleste haandskrifter, — der vel alle er forberedt paa møtet. Der forekommer et steds[5] ordene: likesaa blev der anordnet og stadfæstet paa prestemøtet — og det kan vel neppe være tvil om, at dette prestemøte er møtet 1320.

---

[1] Keyser l. c. II s. 212 f.; cf. Bang: Udsigt over den norske kirkes historie under katholicismen s. 180.

[2] Keyser l. c. II s. 239.

[3] NGL. III s. 249—70, 307—10. Utførligt utdrag av alle tre statuter hos Keyser II s. 198—209.

[4] Keyser II s. 214.

[5] NGL. III s. 310 øverst: Svá er ok skipat ok staðfest á prestamóti.

Statutsamlingen aapnes med bestemmelser om prestestevner. Denne del findes særskilt i nogle faa haandskrifter, fuldstændig blot i et fra 1363. Den angir sig, som ovenfor nævnt, at være vedtat »paa prestemøtet«. Naar den siden er bortfaldt i haandskrifterne, er det vel tegn paa, at bestemmelserne ikke har kunnet opretholdes. Men det er i kirkepolitisk henseende utvilsomt det interessanteste. For her synes bisperne at ville holde regelmæssige kirkemøter for at kontrollere presterne — der tales om straf for hovedprester, som undlater at opnævne prester til prestemøtet, — hvert aar, naar prestemøte skal være, saa biskoppen synes aarlig at forsamle en repræsentation av sin geistlighet om sig. Dermed stemmer ogsaa, at man paa møtet skulde bekjendtgjøre tiden for advent og faste det følgende aar.

Til møtet skulde hver fylkesprest føre Romaskatten av hele sit fylke med bevisligheter (með skilriki) og likesaa prestesølvet. Til møtet er altsaa knyttet almindelig regnskapsavlæggelse. Der undersøkes endvidere, om der er holdt messe paa rigtige dage. Og presten skal møte i sin egen prestekjole og messeserk og med sine egne messebøker; der sættes straf for at laane av og til en anden; saa ogsaa dermed øves her kontrol. Paa møtet bekjendtgjøres, hvem der er død i aarets løp; der skal synges sjælemesser for dem siden. Møtets bestemmelser skal forkyndes av hver prest fra kirkedøren inden 14 dage, efterat han faar dem at vite. Den, som røber hemmelige bestemmelser fra møtet, som biskoppen byder at skjule, er ved selve verket suspenderet. Der er straf for at komme ukaldet og for at utebli, naar man er kaldet. Paa møtet avgjøres naturligvis ogsaa saker mellem kirkens mænd. Ingen faar tale uten efter biskoppens tillatelse.

Man ser, at her er en kontrolinstitution av den største betydning organiseret. Med slike aarlige kirkemøter

maatte korpsaanden inden geistligheten vokse sig sterk. Karakteristisk er ogsaa den bestemt fremtrædende hierarkiske ordning inden prestestanden; hovedpresten bringer med Romaskatten og oplæser dødslisten for sit fylke; han skal inden en uke efter sin hjemkomst underrette sine kapelprester om møtets bestemmelser. Paa møtet sitter kapelpresterne hos sin hovedprest. Organisationen av disse aarlige prestemøter er det nye, som kirkemøtet 1320 bringer.

Forøvrig indeholder statutet nøiagtige forskrifter for presternes gjerning: daab, skrifte, messe, begravelse med den sidste olje[1]. I disse bestemmelser søkes hævdet de kanoniske regler om ægteskap, først og fremst kirkens ret til ægteskapslysning. Der kjæmpes mot frillevæsenet: en frille faar ikke den sidste olje, om ikke manden lover at fæste hende. Naar der ikke er lyst for et par, og der viser sig hindringer for ægteskap, tar ikke børnene arv efter dem Dette har vel først og fremst adresse til prestebarn og prestefriller. Der følger saa en række bestemmelser om presternes forhold til prestegodset, deres private optræden og levesæt og om deres kollegiale forhold.

Keyser[2] har vistnok ret i, at disse bestemmelser er utdragne av pavelige dekretaler, og at de ikke er nye i den norske kirke. Avsnittet om presternes ansvar for prestegaardene indeholder endog et direkte citat av Gulathingsloven. Men man maa allikevel gjøre et vist forbehold overfor denne betragtning. Det er det kanoniske presteideal, som her opstilles. Presten er skilt fra menigheten. Han skal ikke bære »folkevaaben«, han skal være klædt i ensfarvet dragt og ikke i rødt eller gult, de straa-

---

[1] Til begravelsesavsnittet hører vistnok ogsaa slutningen av 1ste statut — se ovfr. s. 203, note 3.

[2] L. c. II s. 209.

lende farver, som riddertidens moder nu bragte i kurs blandt folk; han skal være kronraket paa bestemt maate. Presterne skal ikke møte for nogen dom, ikke sitte i den, ikke føre sak for den, uten paa kirkens, paa enkers og faderløses vegne, — og kun med biskoppens tillatelse skal de underkaste sig lægmænds dom. De skal ikke sætte op breve, eller delta i raad mot anden mands liv. Prestegaarden skal de forvalte, og alt hvad der skjænkes dem paa embedes vegne, — de kjør f. eks., som de faar for at holde sjælemesser for folk eller for noget andet — skal de være ansvarlig for. Man ser, at deltagelse i noget verdslig avvises her bestemt. Sætte op brev og delta i raad mot anden mands liv — det vil efter datidens begrep si saa meget som: delta i politiken. Og i al sin eiendomserhvervelse er de bare kirkens forvaltere. Efter den kanoniske betragtning er paven eier av alt kirkegods[1]. Men denne eiendomsret er væsentlig en ideal. Den kan nok anvendes i striden mot verdslige myndigheter til forbud mot at paalægge geistligheten skat uten pavens samtykke. Men den er ikke en eiendomsret, hvorpaa kirkegodsets forvaltning kan bygge. Derimot staar i alt, hvad der vedkommer kirkegodsets forvaltning, biskopperne med sin gamle kanoniske ret: biskoppen er i princippet sogneprest i den hele diøcese og repræsenterer alle kirkelige anstalters eiendommer indenfor dens grænser. Prestegodset er efter kirkens og folkets opfatning i middelalderen en slags forlening, og biskopen er lensherren, den egentlige jorddrot[2]. Denne kanoniske opfatning gjør biskopperne gjældende her: deres raad kræves til gyldig kjøp, salg og

---

[1] Moltesen: De avignonske pavers forhold til Danmark, s. 55 f.

[2] Hertzberg: Om eiendomsretten til det norske kirkegods, s. 19 ff., specielt s. 24.

bytte. Og dette er ingen blot ideal øvrighet; bispen har sin jordebok; han kræver regnskap ved prestemoterne hvert aar, og han kan kontrollere paa stedet ved visitatserne[1].

Det kanoniske presteideal, som her opstilles, er ganske paafaldende motsat den opfatning, man havde av presten og hans stilling i de første kristendommens tider her i Norge; dengang het det om presterne: »Vi besvogrer os med dem og later vore sønner oplære«, og presterne skar kors til kirkestevne, som høvdingen hærpil til hærstevne[2]. Den kanoniske prest er skilt fra menigheten, ja, det er, som der her ved statutets regler opstilles i kirken selv en gradation av mere og mere utilnærmelig hellighet. Kister, husbunad og skibsredskap maa ikke sættes i kirken; i koret maa ingen lægmand staa; blir en draape av altervinen spildt, skal presten slikke op draapen, træet avskaves paa stedet, brændes, og asken kastes i alteret. Presten og alteret blir da den eneste hellige person og det eneste hellige sted i kirken. Men skjønt skilt fra menigheten holder presten den i sin haand ved skriftemaal, vielse, barnedaab og den sidste olje; og ved messen koncentrerer alt sig om ham. Dog, bak presten fremtræder bispen; han blir kirkegodsets egentlige styrer, og han raader ved skriftet, naar der er bansverk med i spillet.

Man kan vanskelig frigjøre sig fra den tanke, at naar det kanoniske presteideal opstilles saa bestemt præciseret, saa har der været andre interesser med i spillet end de theoretiske. Disse interesser har ikke været paa prester-

---

[1] Hertzberg l. c. s. 72 fremhæver med rette, at anførslerne i slike jordebøker ikke maa ansees som bindende overfor vedkommende biskop selv. Det maa overfor Tarangers fremstilling l. c. s. 22 f. fremhæves, at disse jordeboker er biskoppernes jordebøker.

[2] Gulathingsloven kap. 15 og 19.

nes side; vi hører intet til nogen bevægelse mot dem rundt om i menigheterne. Derimot kan saadanne interesser ganske avgjort sees at være tilstede hos biskopperne. De havde været i strid med landets regjering i mere end en menneskealder. Det havde vist sig, at de ikke kunde regne paa særlig støtte hos paverne nu, da disse havde bosat sig i Frankrike. Ved pavernes medvirkning var der endog blit oprettet en hirdgeistlighet, som konkurreret med dem, og som med støtte hos konge og hird vilde frigjøre sig fra deres overherredømme. De har netop her ved kirkemøtet i Bergen 1320 maattet gi kjøp utattil, men til gjengjæld vundet frie hænder overfor sit presteskap. Og for at sikre sig presteskapets lydighet skiller de presten ut fra det samfund, han lever i, negter ham at delta i politiken. De tar styret i sin haand i alt, som har forhold til utenverdenen. Det norske episkopat, som nødsages til at staa paa egne ben, fremtræder her med myndighet og tar tøilerne bestemt i sin haand. Det sætter det kanoniske program op som sit; men det skaper sig ogsaa organer til gjennemførelsen derav i stiftsmøter, jordebøker og regelmæssige visitatser — et par aar efter har vi for Bergens bispedømmes vedkommende bestemmelser om biskoppens visitats i Sogn, Sønd- og Nordfjord[1]. Den episkopalisme, der vokser sig stor i den katholske kirke gjennem det følgende aarhundrede ved pavedømmets forfald, ser vi her i Norge optræde fuldt myndig i strengt kirkelig holdning paa kirkemøtet i Bergen 1320. Og samtidig med, at den her med en, man kan si: uhyggelig — tydelighet fremlægger sit program, har den i sin praktiske virksomhet skapt den ældste av de store jordebøker over geistlighetens gods, som er bevaret fra middelalderen her i Norge.

---

[1] Björgynjar Kálfskinn ed. Munch s. 88 f.

Det er almindelig antat, at den ledende mand paa møtet har været biskop Audfinn, og alt synes at tyde herpaa. Audfinn har avsluttet sin geistlige utdannelse i Frankrike, og det blir da at undersøke, om ideerne i det kirkelige program av 1320 stammer fra fransk paavirkning. Den franske geistlighets stilling mellem en sterk kongemagt og en verdsligsindet pavemagt svarer fuldstændig til den norske geistlighets stilling. Men jeg savner midler til at gjennemføre undersøkelsen. Paafaldende er, at der nu i Norge ved 1320 synes at være en motsætning mellem høiadelen og geistligheten. Haakon 5's strid er optat igjen av drotseten Erling Vidkunnsson; stillingen var den samme i 1280, men den var en ganske anden i 1164. Det viser sig ogsaa, at bispernes herkomst paa denne tid er ganske ukjendt; det er en ren undtagelse, at man kjender Arnes og Audfinns farsnavn; de synes altsaa ikke at ha hørt til de fremtrædende ætter. Det norske kongedømme har opnaaet at splitte sine motstandere. Men mens adelen blir hirdadel, møter kongemagten en avgjort motstand hos geistligheten. Motstræbende bøier den sig for den nye landslov; men forsøket paa at skape en kongelig hirdgeistlighet inden presteskapets række møtes med en kraftig organisationsplan til et bispestyre inden kirken og en streng kanonisk holdning i opfatningen av presternes kald.

Efterskrift.

Efter at ovenstaaende artikel er skrevet, er fremkommet et skindbrev, som indeholder inventarfortegnelse for Haalandsdalens kirke i Søndhordland fra 1306. Det opbevares i Bergens stiftsarkiv og vil bli utgit av forf. i Bergens Museums Aarbog for 1909.

Da dette diplom bærer aarstallet 1306, tror jeg, at aarstallet for Søndhordlands »kvaterne«, »milesimo trecentesitimo sexto« ogsaa maa forstaaes som 1306, ikke som P. A. Munch har opfattet det: 1316.

Begyndelsen til anlæg av den jordebok, vi har i Bergens Kalvskind, er da tat i biskop Arnes første biskopsaar og staar sikkerlig i forbindelse med hans visitatser i Søndhordland 1306, da der findes inventarfortegnelse fra samme aar for en av kirkerne i det distrikt, hvorfra den ældste »kvaterne« til jordeboken skriver sig. Med andre ord: jordebokplanen ledsager Arnes og Audfinns kanoniske politik fra første færd av. At jordeboken for Sogn er istandbragt 10 aar senere, er der intet paafaldende ved; slike foretagender pleier at strække sig gjennem flere aar.

NOGEN MEDICINSKE FORHOLD I NORGE I 16DE AARHUNDREDE.

AV

FREDRIK GRØN.

Blandt norske forfattere i tiden kort efter Reformationens indførelse indtar trekløveret Absalon Pederssøn Beyer, den bekjendte Anne Pedersdotters mand, biskop til Oslo Jens Nilssøn og sognepresten til Undal Peder Claussøn en i mange henseender fremtrædende plads. Deres levetid og virksomhet falder nogenlunde samtidig og tilhører væsentlig det 16de aarhundrede, om end Peder Claussøn, der levet senest og længst av de tre, først var født i 1545 og døde i 1614. Absalon Pederssøns levetid falder mellem 1528 og 1574 og endelig Jens Nilssøns mellem 1538 og 1600. De er altsaa samtlige knyttet til den vanskelige og betydningsfulde brytningstid i de første tiaar efter reformationsaaret 1536. For aandslivet i det hele og særlig for en begyndende gjenopvækkelse av den sunkne nationalfølelse er, som bekjendt, Absalon Pederssøns og Peder Claussøns forfatterskap og virksomhet i det hele av den største betydning. Det er i videre forstand den humanistiske aandsretning, som med disse mænd holder sit indtog i Norge. Det er ialfald væsentlig disse tre, som fører med sig humanismens tanker til Norges

indtil da aandelig avstængte og for disse tanker fremmede, oplyste kredse, altsaa først og fremst til geistligheten. Om end de politiske følger av denne friere luftning ikke falder i øinene, er dog vistnok den almindelige kulturhistoriske betydning av disse tre mænds virksomhet saa meget paatageligere. Derimot har det været en langt senere tid forbeholdt at erkjende deres store vigtighet for den almindelige historieforskning i deres egenskap av kildeskriftforfattere.

Det vil under henvisning til ovenstaaende forhold og til dette forfatterskaps art ogsaa være tænkelig, at de nævnte forfatteres verker delvis med fordel kan utnyttes i en saa speciel retning som til undersøkelse av medicinske forhold i Norge i det tidsrum, hvorunder de levet. I betragtning av den polyhistoriske karakter, som fremragende geistliges lærdom i hine tider gjerne besad, vil det paa forhaand være at vente, at man i verker av den beskaffenhet som de nævnte forfatteres ogsaa kan møte oplysninger av interesse for lægevidenskabens historie i nævnte tidsrum. Her kommer da særlig i betragtning Absalon Pederssøns dagbok »Liber Capituli Bergensis«, der omhandler begivenheter i Bergen fra 1552—1572, og Jens Nilssøns visitatsbøker og reiseoptegnelser fra tidsrummet 1574—97. Ogsaa Peder Claussøns Norgesbeskrivelse gir for en enkelt sygdoms vedkommende enkelte oplysninger av værd. Det maa da tilføies, at vort kjendskap til medicinske forhold og sygdomstilstande i vort land netop for det 16de aarhundredes vedkommende er meget ringe, og at undersøkelser herover blot for en ringe del og for ganske specielle sider endnu er utført. Det er dog ikke hensigten med det følgende at levere nogen uttømmende og systematisk fremstilling av de her omhandlede forhold, men blot spredt og stykkevis at utnytte det stof, som kan hentes fra optegnelser av samtidige

forfattere. Dette stof kan nu av og til suppleres ved korte antydninger i diplomer eller andre dokumenter fra samme tidsrum.

Nogen selvstændig videnskabelighet kan for lægevidenskabens vedkommende — saa vel som for andre grene av naturvidenskaberne — ikke paavises i Norge i det 16de aarhundrede. I saa henseende danner tiden en likefrem fortsættelse av middelalderen. Men der er dog spor av, at enkelte fremragende mænd fulgte godt med ogsaa paa dette felt i de videnskabelige rørelser utenlands. Meget illustrerende i denne retning er en bemerkning i Jens Nilssøns dagbøker[1]. Under 17 januar 1597 anføres nemlig, at bispen hos sognepresten paa Storenæs paa Øvre Romerike har set et medicinsk verk »Institutiones Leonharti Fuchsij in octauo, cujus libri titulus est: »Institutionvm medicinae, ad Hippocratis, Galenj aliorumque veterum scripta recte intelligenda, mire utiles libri quinque«« etc. (ɔ: Leonhard Fuchs's grundtræk i oktav, hvilken boks titel er: 5 overordentlig nyttige bøker, indeholdende medicinens grundtræk, efter Hippocrates's og Galens og andre gamle forfatteres skrifter, til deres rigtige forstaaelse. Forfattet av L. T., læge og offentlig professor ved Tübingens universitet«). Tilslut heter det om trykkestedet: Basileae (ɔ: Basel). Den forfatter, der er tale om, var en i det 16de aarhundrede (1501—1566) levende, meget berømt, lærd, særlig av betydning som botaniker, men ogsaa bekjendt som læge og medicinsk forfatter[2]. Han var født i Bayern og blev, som det ogsaa fremgaar

---

[1] Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser, 1574—97, udgivne ved Dr. Yngvar Nielsen, Kristiania 1885, s. 463.

[1] Haeser, Geschichte der Medicin, Jena 1881, II, s. 10 og s. 17. Efter ham har den bekjendte potteplante Fuchsia sit navn.

av det nævnte verks titel, professor i Tübingen. Han har forfattet en række botaniske og medicinske bøker, hvoriblandt det ovenfor omtalte verk først utkom i Venedig 1556, medens Baselerutgaven stammer fra 1566. Det er altsaa denne sidste, hvorav et eksemplar forefandtes i Norge hos en prest paa Romerike i 1597. Dette vidnesbyrd om, at man hos os ogsaa paa det medicinske omraade fulgte med i det videnskabelige liv i utlandet, fortjener at paaagtes, saa meget mere som de vidnesbyrd, man ellers har fra dette tidsrum om medicinske verkers tilstedeværelse i Norge, er meget sparsomme. Saaledes har dr. phil. Oscar Alb. Johnsen i sin undersøkelse av[1], hvad der fandtes i norske geistliges og forskjellige geistlige institutioners boksamlinger i den senere middelalder og tiden derefter, blot én gang fundet omtalt et medicinsk verk, nemlig »Plinius Secundus« i en fortegnelse over Throndhjems domkapitels boksamling i 1550. Paa den anden side har vi gjennem de av skolebestyrer Sørensen i Riksarkivet gjorte fund i 1908 faaet kundskap om, at man her i Norge allerede i middelalderen eiet adskillige medicinske avskrifter av middelalderlige, fremmede forfattere[2].

At nu ogsaa biskop Jens Nilssøn har benyttet den sjeldne anledning til at gjøre bekjendtskap med det ovennævnte medicinske arbeide, fremgaar av en optegnelse[3] fra 5 mars 1597, ifølge hvilken han fra bispegaarden i Oslo tilskriver presten paa Romerike med anmodning om at faa laane boken. Denne anmodning er vistnok imøte-

[1] Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde, Kristiania 1908, s. 73 ff.

[2] Nærmere herom i forfatterens avhandling: Nogle bemerkninger om middelalderens medicinske videnskab i Norge, Norsk magazin for lægevidenskaben, 1908, s. 1009.

[3] S. 424, note 4.

kommet. Ogsaa av et andet sted[1] i dagboksoptegnelserne fremgaar det, at bispen har havt interesse for lægevidenskaben og benyttet leiligheten til at samle sig kundskaper deri. Der er nemlig tale om »den dansche schreffne bog de medicinis« (altsaa en haandskreven dansk lægebok), som Hr. Jon Bang i Tune laaner ham. Det fremgaar av sammenhængen, at bispen har studeret den meget grundig, idet han har havt den tillaans i 4 aar. Utgiveren av dagbøkerne, professor Yngvar Nielsen, har derfor visselig ret, naar han i sin livsskildring av bispen uttaler[2]: »I medicin og astronomi har han havt en del kundskaber.« Dette synes at fremgaa ogsaa av andre steder i dagbøkerne, hvorom senere.

Det bør i denne forbindelse dog ikke lates uomtalt, at der allerede før det tidsrum, hvorom her er tale, fandtes trykte medicinske bøker i Norden, om end ikke av videnskabelig karakter. Det er nemlig de populære, paa lægfolk beregnede, lægebøker, hvorav særlig to i dette tidsrum utkomne var berømt, nemlig kanniken i Lund, Christiern Pedersens »En skøn och nøttelig Legebog«, trykt i Malmø første gang i 1533[3], samt Henrik Smids lægebøker, der likeledes utkom i Malmø fra 1536—57, og som senere er optrykt mangfoldige gange. At man ogsaa i Norge allerede i det 16de aarhundrede har eiet og benyttet disse paa dansk utgivne lægebøker ved siden av de fremdeles brukelige haandskrevne, hvilket sidste direkte fremgaar av det foregaaende, maa vistnok anses som sandsynlig, om der end, saavidt mig bekjendt, ikke eksisterer direkte beviser herfor. Men disse slags

---

[1] S. 551.

[2] Se fortalen s. CXLI.

[3] Vort universitetsbibliothek eier et eksemplar av denne første utgave.

verker, altsaa lægebøkerne, kan ikke betegnes som videnskabelig-medicinske verker, hvorimot den ovennævnte Leonard Fuchs's arbeide maa henregnes til denne sidste slags. Det er just denne omstændighet, som gir hin oplysning hos Jens Nilssøn en speciel interesse for kjendskapet til lægevidenskabens vilkaar i Norge i det 16de aarhundrede[1].

For Absalon Pederssøns vedkommende foreligger der vistnok intetsteds saadanne direkte efterretninger om hans kundskaper i lægevidenskaben, som for biskop Jens Nilssøns vedkommende er tilfældet. Men paa den anden side kan vi av flere omstændigheter slutte os til et lignende forhold ogsaa, hvad den førstnævnte angaar. Han var en mand, der hadde studert baade længe og grundig ved utenlandske universiteter, saaledes ved Kjøbenhavns i aarene 1544—49 og i Wittenberg 1549—52. Universitetet i den sidste by, der var oprettet i 1502, og som har spillet saa stor rolle i Reformationens historie, tællet ogsaa ved midten av 16de aarhundrede medicinske professorer, hvoriblandt kan nævnes én ved navn Caspar Peucer[2], der var en tilhænger av den berømte Paracelsus. Der er da al sandsynlighet for, at Absalon Pederssøn under sit ophold i Wittenberg har benyttet anledningen til at skaffe sig endel medicinsk kundskap, noget, som sandsynliggjøres ved de talrige hentydninger til sygdomsforhold o. a. i hans dagbok.

Om Peder Claussøn derimot vet vi, at han aldrig i sit liv var uten for Norges grænser. Han hadde ikke studert ved noget universitet, og det synes forøvrig i det

---

[1] Slg. om de to nævnte lægeboksforfattere og deres betydning for Danmark: Mansa, Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, 1873, s. 176.

[2] Haeser, II, s. 107.

hele, som om han ikke har næret den utprægede interesse for lægekunsten, som de to andre av hans samtidige utvilsomt har eiet.

Det er nu hensigten i det følgende med disse tre omtalte forfattere som hovedkilder at omtale enkelte spredte forhold av medicinsk natur, som vi netop ad denne vei kan faa kundskap om. Dengang som overhodet i den ældre sygdomshistorie spillet de store farsoter, epidemierne, hovedrollen, mens »nutidssygdomme« som tuberkulosen og kræften traadte fuldstændig i bakgrunden. Ikke saa at forstaa, at disse sidstnævnte sygdomme ikke eksisteret i det hele tat. Tvertom, vi vet med vishet, at de ogsaa fandtes i gamle dage. Men deres betydning var langt ringere end i nutiden. Der foregaar nemlig bevægelser eller strømændringer ogsaa i sygdommenes historiske optræden, saaledes at man til en viss grad kan si, at enhver historisk periode har sit særegne sygdomspræg. Forklaringen herav ligger i en kort sum væsentlig deri, at medicinens, især hygienens fremskridt i første række bidrar til at omskape betingelserne for sygdommenes optræden. De virker først og fremst forebyggende. Og i vor tid er det netop de store epidemier, pest, kolera, kopper o. s. v., som med held er bekjæmpet, saa at de mere og mere trænges tilbake fra Europa og de av europæisk kultur beherskede fremmede verdensdele. Men i middelalderen og længe derefter kan man neppe engang tale om en eksisterende folkehygiene som nu. Dette er i hvert fald én blandt flere aarsaker til det ovenfor omtalte forhold.

Der er i det følgende særlig tat hensyn til de epidemisk optrædende sygdomme og deres forekomst i Norge i 16de aarhundrede. For fuldstændighets skyld skal derefter ogsaa enkelte sygdomme av anden slags kortelig berøres, om end de førstnævnte i enhver henseende frembyr større interesse baade fra almindelig historisk og

specielt medicinsk synspunkt. Thi det er de virkelige farsoter, som spiller en rolle i historien, noget, der for vort lands vedkommende har været særlig fremtrædende for den meget omtalte »sorte døds« vedkommende. Det er denne farsot, man har tilskrevet saa stor betydning, at endog Norges forfaldstid i 14de—16de aarh. er sat i aarsaksforbindelse med den. Den voldsomme dødelighet med derav følgende nedgang i folketal har naturlig hat en række økonomiske følger i sit kjølvand, og disse reflekterer sig igjen i det paafølgende tidsrums historie. Man har jo nemlig efterhaanden mere og mere faaet øinene op for, hvorledes de økonomiske forhold spiller en hovedrolle i de historiske begivenheters opstaaen og utvikling, at m. a. o. historiens love i mange stykker har berøringspunkter med den umiskjendelige lovmæssighet, hvormed økonomiske opgangs- og nedgangsperioder følger paa hinanden i folkenes liv. Om end mange andre faktorer spiller ind som medbestemmende for denne utvikling, er dog de nævnte forhold av fundamental betydning. En nærmere indgaaen derpaa er imidlertid ikke paa sin plads her.

Med hensyn til det almindelige indtryk, som disse tre forfatteres omtale av medicinske forhold overhodet fremkalder hos en nutidslæser, kan det vel sies, at man faar et ret godt indblik netop i en række foreteelser henhørende under dette sygdomsomraade. Særlig virker Absalon Pederssøns omtale i dagboken[1] av pesten i Bergen i 1565, om hvis beskaffenhet nærmere omtale nedenfor, baade uhyggelig og samtidig næsten forbausende ved den tørre og nøkterne, nærsagt statistisk-methodiske, opgave over antallet av døde. I virkeligheten staar vi her overfor et i sin art eiendommelig, om end naturligvis ufuldkomment, forsøk paa at gi indtryk av farsotens

[1] Liber Capituli Bergensis, s. 109 ff.

voldsomhet gjennem lang tid ved at la tallene tale. Daglig figurerer nemlig i dagboken gjennem et tidsrum av mange maaneder[1] en opgave over antallet av de ved Domkirken begravede pestlik. Epidemien kom akkurat som »den sorte død« i 1349 til Bergen med et skib, denne gang fra Danzig, og besætningen hørte til dens første ofre. Saa utbreder smitten sig rivende fra dag til dag, saa at der t. eks. 27 septbr. begraves ved den ene kirke ialt 19 lik, utvilsomt efter sammenhængen alle eller næsten alle døde av pest. Den synes at rase med stor heftighet hele høsten utover, saa at Absalon for november opgir antallet av døde i Domkirkens sogn til 105, for december til 65, dog uten nøiagtig opgivelse av, om det i alle tilfælde er tale om pestens ofre. Bergen var, som bekjendt, paa denne tid Nordens folkerikeste by, idet antallet av indbyggere av Troels Lund for slutningen av 16de aarh. er beregnet til omkr. 15 000[2]. Sygdommen synes at være avtat betydelig over nytaar 1566, om den end nævnes[3] av og til, og der stadig figurerer den staaende tirade »It lig til Domkirken« eller lign. Hele vaaren og sommeren synes der at ha optraadt spredtė tilfælde, indtil epidemien ved høstens begyndelse atter blusser op. I august 1566[4] heter det saaledes uttrykkelig »Fem lig dode aff pestelentz til Domkirken«. 27de i samme maaned nævnes »Summa 14 lig offuer al byen«[5]. Gjennem september, oktober og delvis november synes epidemien at ha været heftig igjen, men med avtagende voldsomhet. For december anføres

---

[1] Fra 3 september 1565 med gjentagne længere avbrytelser til 19 august 1567 (s. 147).
[2] Dagligt liv i Norden, folkeutgave, I, s. 57 og 118.
[3] F. eks. 11 januar, s. 120.
[4] S. 131.
[5] S. 132.

uttrykkelig, at »fra 13 dag indtil den 24 døde ingen i pestelentze«[1]. Saa hører man atter litet om den i hele aaret 1567, om den end av og til nævnes. Til sammenligning kan anføres, hvad Absalon selv opgir for Throndhjems vedkommende, hvor sygdommen ogsaa raset voldsomt. Under 15 februar 1566[2] anfører han, at han har faaet et brev fra en prest i Throndhjem, »oc scriffuer hand mig til, att der ere 600 personer døde vdi Trondhiem«. I god samklang hermed staar en skrivelse[3] fra Kjøbenhavn av $^{26}/_{8}$ 1566, hvori atter nævnes »den store Sygdom, der udi Byen (ↄ: Throndhjem) været har, og at største Parten Borgerne ere bortdøde«.

Hvad nu denne sygdom angaar, som her omtales, dreier det sig om den berygtede »bubonpest« eller »byldepest«[4], der er samme sygdom som »den sorte død«, og som hører til de i middelalderen og nyere tid mest utbredte og dødbringende epidemiske sygdomme. Den kaldes ogsaa ofte for »den orientalske pest«, da dens hjem er Orienten, Kina eller Indien. Selv i vor tid bringes den gjennem skibsfarten av og til, om end sjelden, til europæiske lande, saaledes i begyndelsen av vort aarh. til Portugal.

At det virkelig er denne sygdom, som har raset i Bergen i 1565, fremgaar med tilstrækkelig sikkerhet av de hentydninger til selve symptomerne, som Absalon Pederssøn mangesteds gir. Saaledes heter det etsteds[5] om en patient, at pesten »brast hannem ud paa skulderen oc i røren«, at den altsaa brøt ut paa ham paa skulderen og

---

[1] S. 138.

[2] S. 125.

[3] Norske Rigs-Registranter, I, s, 522.

[4] Hirsch, Handbuch der historisch-geographischen Pathologie, I, S. 357.

[5] S. 109.

i lysken; og lidt senere heter det om den samme, at »den byld paa hans axell er hul sprungen paa«[1]. Om en anden patient fortælles der: »laag een mand syg i pestelentze oc rasede hand«, etc.[2]. Absalon Pederssøns egen søn, Absalon, fik ogsaa sygdommen[3]; han blir syk 15 oktbr. 1566 om aftenen og »rasede udi 24 timer«, hvorefter han »fich søffn«. Han kommer sig imidlertid, da »barskeren slo hul paa bylden den 4 dag Nouembris.«

Det fremgaar av disse korte antydninger, at det virkelig har været egte byldepest, som der her er tale om. Vi vet forøvrigt ogsaa, at netop denne sygdom hersket i de andre nordiske lande i aaret 1565—66, og det med en ganske usedvanlig heftighet[4]. Den danske medicinalhistoriker F. V. Mansa[5], der utførlig omtaler sygdomsforholdene i Norden i det hele tat og herunder ogsaa specielt citerer Absalon Pederssøn, kommer, merkelig nok, til det resultat, at denne epidemi ikke har været byldepest, men »blodsot«, idet han henviser til andre beretninger om samme farsot. Imidlertid kan der likeoverfor de utvetydige uttalelser hos Absalon Pederssøn ikke med rimelighet gjøres nogen indvending mot antagelsen av en egte »byldepest«. Det er i det hele tat ikke ofte, at de gamle sygdomsbeskrivelser, som stammer fra ikke-medicinske forfattere, gir en saa vidt utførlig og betegnende beskrivelse av symptomerne.

---

[1] S. 110 i. p.

[2] S. 112 under 30 oktober. Saaledes ogsaa s. 134 under 8 oktober 1566.

[3] S. 135.

[4] Ilmoni, Bidrag till historien om Nordens sjukdomar, Helsingfors 1849, II, s. 84 ff.

[5] Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, Kjøbenhavn 1873, s. 201.

En sygdom, hvis navn i flere henseender er av interesse, men hvis identificering med en bestemt nutidssygdom kan falde vanskelig nok, er den hos Absalon Pederssøn omtalte »sprinkelsoth«. Han nævner den to gange, og i det ene tilfælde er patienten atter hans egen søn, Absalon, om hvem det fortælles i dagboken[1], for 23 decbr. 1563: »Paa denne dag, som var en Torsdag, vart min søn Absalon Absalonis hellbrigd igen, som Torsdagen tilforn bleff saare kranck aff febricum lenticulis, sprinkelsoth.« Og den anden gang, da sygdommen omtales[2], er 20 novbr. 1563: »Døde en aff mine discipler, ved naffn Nils Jørenssen, oc døde hand paa Breduig i Euindeuiggeld (Evenvik ved Gulefjorden i Sogn) aff sprinkelsoth«. Ellers nævnes dette sygdomsnavn ikke hos Jens Nilssøn eller hos Peder Claussøn.

Hvad først dette ords herkomst og forklaring angaar, saa er det naturligvis et laaneord. Det findes baade i tysk, hollandsk, dansk o. fl. germanske sprog. Heyne[3] oplyser: Sprenkel, Spritzfleck, Tupf, hochdeutsches Wort, von Sommersprossen und ähnlichen Flecken gesagt, älter in verschiedenen Tonstufen des Stammvocals: lentigo, sprenkel, sprinkel, sprunkel. Molbech[4] oplyser, at »Sprinkler« er »en hidsig Sygdom, hvorved røde Pletter fremkommer i Huden«. Videre anfører Kalkar[5], at ordet sprinkel i ældre dansk betyr en hudplet som følge av sygdom, men ogsaa betegner sygdommen selv. Endelig gir Höfler[6] en vidtløftig sproglig utredning av ordets

---

[1] Lib. Cap. Berg., s. 55.

[2] S. 47.

[3] Deutsches Wörterbuch, Leipzig 1895. (Sommersprossen = »fregner«).

[4] Dansk Ordbog.

[5] Ordbog til det ældre danske sprog, 4. bind, s. 77.

[6] Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 666.

forekomst og betydning, hvorav fremgaar, at alleslags linsestore og linseformete hudpletter er betegnet saaledes av ældre og nyere tyske forfattere. Men nogen bestemt sygdomsenhet har ikke i almindelighet kunnet henføres til dette ubestemte navn. Dog nævner han særlig »petechier« (ɔ: blodflekker), »pestflekker« og »koppear«. Nu har Absalon Pederssøn paa det ene sted ogsaa den latinske benævnelse »febricum lenticulis«[1], hvorav dog kun kan sluttes, at det dreier sig om en av feber ledsaget utsletssygdom. Vi kommer følgelig ikke sakens løsning synderlig nærmere derved. Vistnok kan der av de faktiske anførsler hos Absalon sluttes, at det dreier sig om en farlig, undertiden dødelig, sygdom, der dog synes at ha et kort forløp, idet den unge Absalon angivelig blot har været syk 1 uke, da han blir frisk igjen. Endelig synes der at være tale om en fortrinsvis hos børn eller yngre personer optrædende lidelse.

Det ligger nær at sammenstille et ord med ganske tilsvarende betydning, hvilket findes brukt av Jens Nilssøn, med det ovennævnte »sprinkelsot«. Han omtaler nemlig fra sine visitatsreiser i Baahuslen og Borgesyssel i aaret 1597 en sygdom, som han kalder »fleckesotten«[2], og hvorav ved denne anledning en voksen kvinde er angrepet. Det heter uttrykkelig, at »hun vaar megitt siug aff fleckesotten«. Videre oplysninger indeholdes derimot ikke, saaledes at der altsaa ingen beskrivelse av sygdomssymptomerne forefindes. Navnet alene involverer blot en med pletter i huden forbunden sygdom. Det tilsvarende tyske ord »Flecksucht« betegner ifølge Höfler[3]

---

[1] lenticulis er vel abl. plur. av lenticulus, -i, dem. av lens, et ord, der ligesom lentigo betyr en fregne. Men »febricum« er vel en tvilsom form for »febriculosis« eller lign.

[2] Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger, s. 537.

[3] Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 704.

imidlertid dels den smitsomme flektyfus, dels det syfilitiske utslet, uagtet ordet i og for sig intet videre betyr end det tilsvarende nordiske. Dette forekommer nu ifølge Kalkar[1] i flere varianter, saasom flækkesot eller flekkesot, men ogsaa plakfeber, hvilket sidste ord opføres som synonym til »sprinckeler«. Ordboksforfatterne synes enige om at opfatte begge disse sygdomsnavne som uttryk for den sygdom, vi nu kalder »flektyfus« eller »petechialfeber«. Dette er den samme sygdom som den velbekjendte krigs- og hungertyfus, der i tidligere tider var en uadskillelig ledsager av nærsagt ethvert felttog eller de ikke sjeldne, periodisk optrædende hungersnødstider. Ogsaa medicinalhistorikerne er, forsaavidt de uttaler sig derom, tilsyneladende enige i at opfatte ovennævnte sygdomsnavne som betegnende denne tyfusform. Saaledes omtaler f. eks. Mansa[2] gjentagne gange »sprinkler« og »sprinkelsot« saa vel som flekkesot o. lign. i Danmark under denne antagelse, om han end ikke specielt omtaler tilfælder derav i 1597.

Der forekommer nu videre i et brev, skrevet 5/8 1504 av den danskfødte Mette Iversdatter til den svenske riksforstander Svante Nielssøn Sture, en omtale av en sygdom, hvilken hun siger »kalles brennesoth och somlige fleckesot«, og hvori der ogsaa findes en slags beskrivelse av sygdommens symptomer[3]. Men disse er heller

---

[1] Ordbog til det ældre danske sprog.

[2] Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, s. 191, s. 270 o. fl. st. Ilmoni omtaler i Bidrag till Nordens sjukdomshistoria, II, s. 125, at der i 1597 var en svær hungersnød i Sverige, og at der optraadte megen sygdom, som dog kaldes »blodsot«.

[3] Brevet er trykt hos Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, s. 132, note. Mette Iversdatter var først gift med den bekjendte norske ridder Knud

ikke saa klart betegnet, at man derav kan trække sikre slutninger m. h. t. sygdommens virkelige beskaffenhet. Der tales meget om, at sygommen »tagher folket sworlighe i hoffwd, ben och i rygh«, og at folk »gha plath aff vithet« (ɔ: gaar rent fra sans og samling). Der uttales ogsaa som en mulighet, at sygdommen i ét tilfælde skyldes »nogen spikemath«, som den syke har nydt. Imidlertid gir naturligvis disse løse antydninger heller ingen sikre holdepunkter for en nogenlunde sikker bedømmelse av, om der virkelig i dette tilfælde har dreiet sig om den ovennævnte flektyfus. Vistnok er Mansa ogsaa her tilbøielig til at anta dette, og i og for sig kan heller ingen særlige betænkeligheter fremsættes derimot. Men det kan ikke negtes, at det blot blir en viss sandsynlighet herfor, og intet mere. Dog skal det indrømmes, at de andetsteds i Norden herskende sygdomsforhold gir en viss støtte for antagelsen av, at det virkelig har været flektyfus, som der i nævnte brev sigtes til.

Endelig foreligger der i litteraturen endnu et sygdomsnavn, som i denne forbindelse ikke er uten betydning, nemlig ordet »pletsot«. Dette skal forekomme i de Islandske annaler[1], uten at jeg imidlertid har kunnet finde det. Heller ikke gir ordbøkerne (Fritzner, Cleasby-Vigfusson) nogen oplysning derom. Men ordet er av en dansk læge, dr. Schierbeck, ansat som muligens sigtende til syfilis's optræden paa Island, noget jeg dog ikke

Alfssøn, blev senere gift med Svante Nielssøn Sture, hvis elskerinde hun først hadde været.

[1] Iflg. et brev fra den danske læge paa Island, dr. Schierbeck i Reykjavik, av 8 mai 1890, til prof. E. Lesser i Leipzig, trykt under overskriften »Syphilis auf Island« i »Archiv für Dermatologie und Syphilis«, 23. Jahrg., 1891, s. 37. Der oplyses dog intet om kildestedet i de Islandske annaler. Jeg har forgjæves søkt ordet i Storms utgave av disse.

kan erklære mig enig i, omendskjønt der under henvisning til Höflers ovennævnte oplysning om det tyske »Flecksucht« altsaa kan paavises en analogi hertil i det tyske sprog for dette sidste ords vedkommende.

Som resultat av denne sproglige undersøkelse av de tre ord, sprinkelsot, flechesot og pletsot, kan — som antydet — intet sikkert utledes m. h. t. den sygdomstilstand, som i tilfælde har været betegnet ved disse navne. Saa længe nemlig sygdomsnavnene blot foreligger i litteratursproget uten de supplerende sygdomsbeskrivelser eller med ufuldstændige saadanne, saa længe maa ogsaa identificeringen med nutidsbetegnelser av de samme sygdomme være usikker. Dog er det — som fremhævet — av almindelige medicinsk-historiske aarsaker ikke usandsynlig, at der virkelig bak disse navne skjuler sig den samme lidelse, som vi nu kalder flektyfus. Særlig synes denne antagelse rimelig likeoverfor det i litteraturen utenfor Norge hyppig optrædende ord »sprinkelsot«.

En sygdom, som kaldes »blodsott«, omtales dernæst to gange av Jens Nilssøn som en farlig og hurtig til døden førende lidelse. Saaledes heter det i december 1596[1], at paa gaarden »Løgen« i nærheten av Lørenskogen, altsaa ikke langt fra Kristiania, »en dreng var nylig dødt aff blodsott, och berettes at hand laa ickon 3. dage siug«. Og i 1597 nævnes[2] en ung pike, som »døde vdj Oddeuald (Uddevalla) aff den farlige siugen blodsott nu forgangen Tisdag den 9 Augusti«. Her sigtes utvilsomt til den sygdom, som vi nutildags hos os — efter tysk mønster? — benævner »blodgang« ɔ: dysenteri. Vi finder hos den før nævnte danske Christiern Pederssøn i hans lægebok for 1533 begge ord, baade blodsot og

---

[1] Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser, s. 440.
[2] Ib., s. 535.

blodgang, brukt iflæng i det kapitel, hvorunder han omtaler denne lidelse[1]. Men det fremgaar av dette, særlig efter den maate, hvorpaa han tilraader at behandle sygdommen, at der sigtes til dysenterien. Ellers betegner nemlig, som bekjendt, »blóðsótt« i oldnorsk d. s. s. bibeloversættelsens »blodflodd« ɔ: forsterket menstruationsblødning[2]. Der synes følgelig at ha indtraadt en ændring i ordets betydning efterhvert, likesom ogsaa denne vaklen gjør sig gjældende allerede hos Christiern Pederssøn. Endnu mere fremtrædende blir den sproglige usikkerhet paa dette omraade, naar man ser hen til den eiendommelige forbindelse, hvori Absalon Pederssøn bruker ordet »blodgang«, idet han sigter til en ganske anden sygdom. Det heter nemlig i dagboken[3], 19 septb. 1565: »Døde erlig mand Jens Stolsuend, — — —, aff blodgang, som løb gennom piben[4]. oc haffde hand same siugdom it halfft aar eller mere.« Her kan der efter sammenhængen kun være tale om én slags sygdom, nemlig den s. k. hæmaturi (»blodpis«), en lidelse, som ingenting har med dysenteri som saadan at gjøre, men oftest beror paa en eller anden blære- eller nyresygdom, f. eks. sten- eller svulstdannelse i ét av disse organer. Det ligger muligens nærmest i denne forbindelse at tænke paa blære-

---

[1] Cap. 73.

[2] Slg. forf.s Altnordische Heilkunde, særtryk, s. 91 og s. 108. Det er derfor uheldig, naar Steinar Schjøtt i sin Dansk-norsk ordbog av 1908 oversætter blodgang med blodsott, da dette ord ogsaa opføres som oversættelse av det bibelske blodflodd. Ordet blodsott opføres ikke hos Aasen eller Ross.

[3] Lib. Cap. Berg., s. 110.

[4] Oplyses i en note at bety »det mandlige lem«, altsaa i denne forbindelse betegnelse for urinrøret. Ordet er d. s. s. tysk »Pfeife« ɔ: en pipe. Slg. Höfler: Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 463. Kan ogsaa betegne luftrøret.

eller nyresten, da det er bekjendt, at saadanne tilfælde var ret hyppige i Norden ved disse tider. Derpaa tyder nemlig bl. a. de omreisende »stensnidere«, der paa denne tid kan paavises i Danmark[1]. Det var personer, tilhørende den haandverksmæssige kirurgis utøvere, som hadde til specialitet at foreta operationer for sten, likesom de ofte dermed forbandt en nærliggende virksomhet, idet de ogsaa optraadte som »broksnidere«.

Det fremgaar av ovenstaaende, at ordet blodsot og blodgang bruktes i forskjellig betydning av hin tids norske forfattere. Forklaringen paa dette forhold ligger vel tildels i den paapekede sproglige usikkerhet paa det medicinske omraade, noget, der iøvrigt har mange analogier i nutidens sprogbruk, naar det gjælder at gjengi specielle videnskabelige sygdomsbetegnelser med tilsvarende uttryk fra morsmaalet. Dette mangler nemlig direkte i mangfoldige tilfælde adækvate uttryk.

At der i en bok som Absalon Pederssons dagbok, der væsentlig henter sit stof fra Bergen, ogsaa maa findes hentydninger til spedalskheten, er paa forhaand saa meget rimeligere, som denne by jo allerede i middelalderen likesom ogsaa senere dannet centret for sygdommens optræden. Dog er de oplysninger, vi saaledes faar, temmelig sparsomme, om end ikke uten interesse i flere henseender. Saaledes berettes om en ung prest, Peder Giertsøn, til Selje, at han i 1563[2] er angrepen av sygdommen, og at han dør i 1566[3]. I den sidste anledning heter det: »Døde her Per Giertson — — oc døde hand af spedalske. Han drog i fiord vaar til Holland och vilde

[1] Mansa, Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, s. 176.

[2] S. 47, under 14 novbr.

[3] S. 128, under 6 juni.

lade sig læge, men han fick der ingen gode raad, de gaffue honnom drycker in, saa at de forraadde honnom. — — Døde han her i Bergen i sin moders hws oc var begraffuen i Domkircken.« Ved en anden anledning[1] omtales en viss »Jon, Elzebe messemagers søn, som var spilt«, og om hvem det berettes, at han var »tildømder paa raadhusit, at hand skulde giffue sig ind i spitalen«[2], men som dør, før denne indlæggelse blir av.

Det fremgaar videre av en i Bergen utstedt forordning av 1569[3], at det har været sedvanlig, at man bragte spedalske fra de omliggende bygder til Bergen og forsøkte at faa dem anbragt i pleie der. Thi i denne forordning heter det: »Er og dømt, at hvem, som fører spitalske Mennesker af andre Biskopsstigter hid til Byen, skal bøde 8 Ertoger 13 Mark, og siden føre dennem hjem igjen der, hvor de dennem annammet.« I samklang med denne forordning staar en klage, der kommer tilorde i et brev[4] av 7/5 1577 angaaende »nogre Tiender, som blev lagt til de Fattige og Syges Underholdning i Bergen«. Her omtales nemlig, hvorledes »mange vanføre og syge Mennesker komme til deres By, og at den Rente, som høibaarne Fyrste, vor kjære Herr Fader, har funderet og lagt til Hospitalet der udi Byen, ikke kan forslaae til flere at underholde end alene nogle faae, som med spedalsk Sygdom er beladne«. Forklaringen paa denne omstændighet, at man søkte at faa sine spedalske indlagt paa hospital i Bergen, ligger rimeligvis deri, at kong Christian

[1] S. 96, under 19 mars 1565. Ordet spiltr betyr allerede i oldn. spedalsk.

[2] I en note oplyses: »St. Jørgens Hospital træffes første Gang nævnt i et Brev af 1461.«

[3] Avtrykt i »Tillæg« til Liber Capituli Bergensis, s. 312.

[4] Norske Rigs-Registranter, II, s. 215.

III i 1545 hadde ladt opføre et nyt St. Jørgens hospital i Bergen[1], hvor der følgelig maa ha hersket mangel paa plads til de spedalskes forpleining. Alt dette synes at tyde paa, at sygdommen ikke var avtat synderlig i Norge, noget, der ellers var tilfældet i Danmark[2]. Den har, som videre bekjendt, været ret utbredt, særlig paa Vestlandet like op til omkring midten av forrige aarhundrede, da der under ledelse av prof. W. Boeck og overlæge Danielssen optoges et kraftigt arbeide for dens bekjæmpelse. Resultaterne herav har været særdeles tilfredsstillende.

»Syfilis« optrær i Norden i 16de aarhundrede under forskjellige navne, hvorav de almindeligste vel er »frantzoser« og »pochker«[3]. Vi træffer ogsaa disse benævnelser hos Absalon Pederssøn, f. eks. under omtalen av »mester Hans badsker«'s død 6 novbr. 1565[4]. Det heter her: »Døde m. H. b., icke aff pestelentze, men aff annen induortis siugdom, hand spyttede megit blodt, mange meente det var pocker.« Nu er hertil at bemerke, at det angivne symptom, »blodspytning«, ikke i og for sig taler for den antagelse, at det dreiet sig om en sygdom som syfilis. At det paa den anden side neppe er forfatterens mening i dette tilfælde at hentyde til »kopperne«, hvilket ord jo er det samme som »pokker«[5], synes at fremgaa derav, at forfatteren omtaler denne sygdom gjentagne gange, men altid under navnet »smaapocker«, som senere omtalt. Paa et andet sted i Bergens kapitelsbok[6] forekommer ifølge utgiverens, N. Nico-

---

[1] Mansa, l. c., s. 181.
[2] Mansa, ib.
[3] Se forf.'s Altnordische Heilkunde, særtryk, s. 97.
[4] Lib. Cap. Berg., s. 112.
[5] Falk og Torp: Etymologisk ordbog.
[6] S. 178, under 21 oktbr. 1569. Slg. note.

laysens, antagelse, en omtale av syfilis under navn av »frantsoser«, skjønt der netop paa vedkommende sted er en lakune i manuskriptet, som dog med størst sandsynlighet netop utfyldes av det nævnte ord. Der er nemlig tale om en avdød skjøge, Marin Kastibrog, om hvem det heter: »var hun full aff . . . ., hvilke hun fick aff hennis løsagtighed, dog hun hafde sin egte mand«. Her gjør sammenhængen det høist sandsynlig, at der virkelig er tale om syfilis, likesom antallet av utfaldne bokstaver netop svarer til antallet i det antagne sygdomsnavn. Ordet »frantzoser« findes nu ganske vist et andet sted i Nicolaysens utgave av Bergens kapitelsbok[1]; men det er under omstændigheter, som utelukker, at Absalon Pederssøn selv har skrevet stedet ned, idet det forefindes i Fredrik d. 2den's ordinans av $^{19}/_{6}$ 1582, altsaa i et dokument, der er senere end Absalons død. Det er følgelig i en dansk kgl. forordning, at dette ord findes, og det er ellers vel bekjendt, at ordet bruktes i Danmark.

Imidlertid findes der hos Absalon én gang brukt et ganske andet ord, som vistnok maa antas at betegne syfilis. Det heter nemlig under 16 mars 1571[2]: »Døde Elzebe Jnguolsches dreng aff en ny sot, heder knechtesot, som de førde fra Danmarck.« Et saadant eller lignende ord kan ikke ses at ha været brukt i dette sidste land. I hvert fald indeholder Kalkars og Molbechs ordbøker ingen oplysninger derom. Men Höfler[3] oplyser følgende: »Knecht = penis. — — Lands-Knecht = Frantzosenkrankheit.« Forklaringen av denne betydning ligger i det slette rygte, som landsknegtene særlig i 16de aarhundrede almindelig hadde. De var med god grund anset for at være

[1] S. 163, punkt 3. Slg. s. 165, note 1.
[2] S. 218.
[3] Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 278.

en av de virksomste kilder til sygdommens sterke spredning utover de europæiske lande i det 16de aarhundrede. Ganske vist er det i Absalon Pederssøns ovennævnte anførsel noget paafaldende, at der tales om en ny sygdom, og at den er indført fra Danmark. Men paa den anden side ligger den antagelse nær, at det dreier sig om et rygte, som er kommet ham for øre, og som han har nedskrevet uten videre kommentar og uten at anstille nogen efterspørgsel efter enkeltheter. I hvert fald synes det vanskelig at la sig opstille nogen anden forklaring av ordet »knechtesot«, især da altsaa en saadan bruk som nævnt av ordets første del er kjendt andetstedsfra.

Det er dog av en viss interesse at nævne den parallel, som vi har fra vor tid i Sætesdalen, nemlig ordet »syllattersjukjen«[1], altsaa direkte oversat »soldatersygdommen«, der ifølge Skar brukes til at betegne nervefeber eller tyfus. Nu er imidlertid forholdet det, at denne sidste sygdom fortrinsvis har hat ord for at utbredes med rekrutterne paa en tid, da syfilisen allerede hadde tapt sin karakter av en fortrinsvis »soldatersygdom«. Der kan derfor intet være til hinder for, at man i tidligere tid leilighetsvis ogsaa i vort land har kunnet benytte et ord som »knechtesot« om syfilis. Det er jo selvsagt et laaneord og forekommer vistnok neppe ellers i litteraturen[2].

Den sygdom, som vi nu kalder »kopper« (variola) eller av og til »barnekopper«, skjønt sygdommen ingenlunde alene angriper børn, var allerede i oldnorsken kjendt

---

[1] Skar: Gamalt or Setesdal, I, s. 62. Slg. forf.: »Folkemedicin i Setesdalen«, i Maal og minne, 2. h. 1909, s. 68.

[2] I dr. med. L. Fayes nyeste arbeide: »Om syfilis's epidemiske optræden i Europa i slutn. af femtende aarh.«, Kristiania 1909, s. 36, omtales blot ovennævnte sted hos Absalon Pederssøn, hvor ordet »frantzoser« er utfaldt i manuskriptet.

under navnet »bólusótt«, et navn, som endnu er bevaret i det norske folkesprog[1]. Men de geistlige forfattere i det 16de aarhundrede i Norge betjener sig, forsaavidt som de i det hele omtaler kopperne, av et andet ord end folkesprogets, nemlig av betegnelsen »smaapocker«, der findes flere gange hos Absalon Pederssøn. Der har ifølge hans dagbok[2] hersket en mindre koppeepidemi i Bergen, særlig i april 1572. Han anfører nemlig under 2 april d. a.: »Begrauen en mand, fød i Ferø, — —, døde han aff smaapocker, huilcke som regere fast i dette ny aar udj Bergen, oc mange dø aff dem. Hans Taraldsson, en borger meer en femti aar gamel, ligger siug i dem.« Under 3 april heter det: »Døde lagmand Axils frilledotter i smaapocker.« Og endelig under 5 april: »Udi denne maaned nogle lig huer dag, døde [af sm]aapocker.« Vi ser følgelig av disse bemerkninger, at sygdommen heller ikke dengang utelukkende angrep børn, men ogsaa ældre personer, og at dødeligheten av sygdommen synes at ha været ret stor. Sandsynligvis har det her dreiet sig om en lokal epidemi[3].

Skjørbuk var en gammel sygdom i Norden i 16de aarhundrede[4]. Den omtales hverken av Absalon Pederssøn

---

[1] Slg. forf.'s Altnordische Heilkunde, s. 87. Det kan være av interesse at tilføie, at denne sygdom synes at være den eneste, hvortil man med nogen sandsynlighet kan mene at finde en allusion i et middelalderligt kunstverk i Norge. Det er i et hode fra korgesimsen i Throndhjems domkirke, antagelig stammende fra omkr. 1200. Se Harry Fett: Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten, 1908, s. 47, fig. 73: »Koppearret maske«.

[2] Liber Capituli Bergensis, s. 264.

[3] Mansa, l. c., s. 209, nævner intet om kopper andetsteds i Norden i dette aar.

[4] Om dens forekomst i middelalderen se forf.'s Altnordische Heilkunde, s. 93.

eller Jens Nilssøn, hvorimot Peder Claussøn netop ofrer den en kortere omtale. Han uttaler i sin Norgesbeskrivelse[1] herom følgende: »Vdi Nordland vancke icke mange Siugdomme / for den kuld oc klare Lufft der er / oc Pestilentze kommer der sielden. Men en Siugdom er der megit gengse / huilcken de kalde Skiørbock / oc doe mange der aff / besynderlig de Fremmede / som did komme / fordi de kunde icke fordrage oc fordøfue den Kost oc Spise der vancker: synderlig den fede ferske Hellefisk / oc anden fed Fisk / som fortæris der meste parten uden Salt / oc denne kranckhed kommer aff Mafuens onde fordøfuelse / huor imod de bruge den Vrt Angelica / som der ofuerflødeligen voxer / huilcken de æde saa grøn / baade stylcker oc rod: Item / de æde oc Moltebær oc giøre Grød der aff mod samme siugdom; der groer oc en vrt met tycke Blade / kaldis Erichsgræs / jeg meener / det er et slaugs Vildkarse (eller Cochlearia) huilcken de oc bruge mod samme siugdom / oc groer den sommesteds saa ofuerflødeligen / paa holmer / at de om Sommeren hente hele Baade fulde deraff / oc saa sylte hele Tønder fulde aff de blade / oc bruge til Kaal om vinteren.«

At sygdommen ikke nævnes av Absalon Pedersson eller Jens Nilssøn, tør vistnok ha sin aarsak deri, at den ikke har forekommet synderlig almindelig i de trakter av landet, hvori disse to bevæget sig. Det er forøvrigt paafaldende, at Peder Clausson, som ellers ikke omtaler sygdomme i sin Norgesbeskrivelse, netop ofrer skjørbuk en saa vidt utførlig omtale, og da specielt fremhæver dens forekomst i Nordland. Thi han hadde selv aldrig været utenfor det sydlige Norge. Men hans omtale av sygdom-

[1] Norriges oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse. Prentet i Kiøbenhaffn 1632, s. 126: Om Siugdom udi Nordland.

men staar i god samklang med en skrivelse[1] fra aar 1604, som omhandler, hvorledes »Sognepresten udi Loppen i Finmarken har tilkjendegivet, hvorledes han af den farlige Sygdom Skjørbug, som udi den Landsort regjerer, udi nogle Aar haver været plaget, saa at han neppeligen haver havt en Helbredsdag, men har været foraarsaget at drage til Throndhjem og lade sig der kurere« etc.

Det er ikke hensigten her at gaa nærmere ind paa skjørbukens forekomst i Norge i de følgende tider, forsaavidt vi har efterretninger derom. Hvad den i sidstnævnte skrivelse omtalte reise til Throndhjem angaar, fortjener at bemerkes, at man ingen kundskap har om, at der ved begyndelsen av 17de aarh. fandtes nogen videnskabelig utdannet læge i denne by[2]. Men dr. Scharffenberg antar, at der allerede da fandtes bartskjærere der. Det maa da sandsynligvis være under en saadans behandling, sognepresten har git sig ind.

En viss interesse, særlig i sproglig henseende, tilkommer uttykket »smaa tarmer«, som forekommer etsteds i Jens Nilssøns dagbøker[3]. Det er en viss »her Christiernn paa Aass« (i Smaalenene), om hvem det heter, at han blev »megit siug och klaugede (ↄ: klagede) sig offuer sine smaa tarmer«. Uttrykket er vel direkte = oldn. »smáþarmar«, som betyr lysken, hvortil i oldn. ogsaa findes »smáþarmamein« = broktilfælde[4]. Jeg antar derfor, at der i ovennævnte tilfælde sigtes til et saadant. Det fremgaar ellers ikke av sammenhængen, hvad slags sygdom der kan være

---

[1] Norske Rigs-Registranter, IV, s. 64.

[2] Scharffenberg: Bidrag til de norske lægestillingers historie før 1800. III. Throndhjems stadsfysikat, i Norsk magazin for lægevidenskaben, 1905, s. 134.

[3] S. 266, den 30 april 1594.

[4] Slg. Altnordische Heilkunde, s. 64.

tænkt paa. Vi ser blot, at patienten næste dag er frisk igjen og holder gjæstebud for bispen.

Om tuberkulosen har spillet nogen større rolle i Norge i det heromhandlede tidsrum, tør være tvilsomt, om man da kan slutte noget derom av den omstændighet, at lidelser av saadan beskaffenhet næsten ikke omtales. Jeg har blot én Gang hos Absalon Pederssøn truffet ordet »suindesott« (= dansk svindsot, norsk tæring) under 1 april 1567[1], da det heter: »Døde Tosten scriuer — — tiente denne Tosten paa Bergenhuus i mange aar, — — — han døde aff suindesott.«

En sygdom, som ogsaa blot nævnes én gang hos Absalon[2], er »vatersoet«, hvorom det heter under 20 august 1568: »Døde Marine, Nils Wiborgs quinne, aff vatersoet.«

»Popelsi« (ɔ: apoplexi, hjerneslag) er derimot en ret hyppig omtalt sygdom og dødsaarsak. Den bekjendte biskop Geble Pederssøn døde herav 9 mars 1557 efter 2 aars sygdom[3]. Han hadde været biskop i Bergen i 20 aar og døde sammesteds. I 1567 omtaler Absalon Pederssøn en »Throndhjemsfare«, som »fal i popelsi oc døde«[4]. Jens Nilssøn omtaler i 1594 utførlig en prest i Baahuslen, hr. Anders, om hvem det heter følgende[5]: »Siden taled her Anders — — — om sin siugdom at thet er nu paa dett 6. aar siden 14 dage for S. Mortens thid, at hand først fich denn, och meente det at vere popelssie. Hand sagde at 3. dage effter hand fich den da bleff hand

---

[1] Liber Cap. Berg., s. 144.
[2] Ib., s. 168; slg. om ordets optræden forøvrigt i middelalderen Altnordische Heilkunde, s. 110.
[3] Lib. Cap. Berg., s. 2 og 3.
[4] Ib., s. 152.
[5] Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger etc., s. 162.

saa hart angreben at hand vaar saa gaat som død, saa at de lagde hannem ned paa straa, och laa der en $^1/_2$ dag. Der effter bleff hand noget tilpas. Och er endnu noget tilpass, dog iche saa at hand i nogen maade kand giøre tienniste. Thj maalit slar hannem feyll.«[1] Et meget hurtig indtrædende dødsfald av apoplexi er det vistnok, der beskrives av samme forfatter i 1597[2] som indtruffet paa hans visitatsreise paa Romerike, i Odalen og Solør. En mand blir syk ved middagstid i en slæde »lige som hand schulle fantisere«. Det heter videre: «Paa veyen begynte siugen at tage hannem ydermere, saa att hand strechte vd hender oc føder och miste strax maalit.« Han dør saa om aftenen.

Hvad først selve ordet »popelsi« angaar, er vistnok den av Höfler[3] givne forklaring den rigtige. Ordet skrives paa mange maater av de forskjellige læge og lærde forfattere; Höfler opfører saaledes »popelsucht«, »popelsie«; fra 15de aarhundrede »poppelsucht«; ifølge Diefenbach ogsaa »popelsy« i aaret 1440 o. fl. Ordet er avledet av det græske »apoplexia«, idet a'en er faldt væk; men folkeetymologien har søkt en tilknytning til ordet »Popel« eller »Pöpel«, som ifølge samme forfatter er en hus- eller skovaand, der i folketroen har spillet en meget stor rolle ogsaa som sygdomsdæmon[4].

Mens »popelsi« er en populær benævnelse paa den pludselig indtrædende hjerneblødning, apoplexi, betegner det fremmede ord »paralysis«, som ogsaa én gang paa-

[1] At denne omstændighet ansaaes som særlig karakteristisk for apoplexien, fremgaar ogsaa av Christiern Pederssons lægebok, cap. 28, hvis overskrift lyder: »Om man mister sit Maal aff Popelssie.«

[2] S. 462.

[3] Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 713.

[4] Ib., s. 478.

træffes hos Absalon Pederssøn, den efterpaa opstaaede lamhet. Her hadde oldnorsken en oversættelse »limafall«[1], som imidlertid synes at være gaat tapt senere, da noget saadant ord ialfald ikke findes opført hos Aasen eller Ross. Det er under omtalen av den ovennævnte biskop Geble Pederssøn, at Absalon ved en senere anledning i sin dagbok[2] omtaler de jertegn, som gik forut før Gebles sygdom. Her heter det da, at han »bleff kranck oc fal udi paralysin«. Det er, som det synes efter sprogbruken hos Absalon, av ham benyttet som et synonym for »popelsi«.

Det vil endelig være av interesse at gi nogle antydninger om, hvorledes man i hin tid forsøkte at behandle enkelte sygdomme, saavidt vore tidt nævnte kilder oplyser noget derom. Der fandtes dengang, som allerede tidligere antydet, neppe videnskabelig utdannede læger i Norge, ialfald ikke til stadighet. Muligens dog saadanne leilighetsvis ogsaa forekom hos os, saasom ved kongebesøk o. lign. Man hjalp sig med »bartskjærere«, altsaa barberer, som ogsaa utøvet den haandverksmæssige »lille kirurgi«, d. v. s. utførte kopsætning, aarelatning, iledsætning og lignende operationer. Saadanne bartskjærere nævnes ogsaa hyppig hos Absalon[3]. Hvorledes man i tilfælde forsøkte at hjelpe sig, naar man maatte greie sig uten assistance av en saadan bartskjær, faar man et eiendommeligt indtryk av éngang, da Absalon omtaler et selv-

---

[1] Se forf.'s »Altnordische Heilkunde«, s. 117.

[2] S. 73, under 7 april 1564.

[3] Saaledes Hans Bartsker s. 52, s. 53 o. m. fl. st.; Thomas Bartsker, raadmand i Bergen, s. 93 o. fl. st. Ogsaa flere andre bartskjærere nævnes. Den første læge i Bergen, hvis navn sikkert kjendes, er Henrik Høyer, som nedsatte sig der i 1593. Slg. forøvrigt: J. Scharffenberg: Bergens stadsfysikat, særtryk av Norsk magazin for lægevidenskaben, 1904, s. 10.

mordsforsøk[1]. En person ved navn Henrick Lutter stikker sig med en kniv paa sin gaard etsteds utenfor Bergen. Han maa paa grund av storm bli liggende hjemme i 5 dage; »oc de stucke it stycke flesk i saared, indtil han kom til baskeren«, heter det herom. Om han slipper helskindet fra denne affære, oplyses ikke, da han kun nævnes denne ene gang. Men der er neppe nogen grund til at tvile derpaa. At disse bartskjærere i enkelte tilfælde ikke vek tilbake fra at foreta større operationer, fremgaar bl. a. av et sted, hvor det likeut fortælles om en amputation av et ben, rigtignok med døden tilfølge Det heter nemlig under 28 april 1569 i dagboken[2]: »Jelle, een Hollender, døde, som hafde først brut hans been i tw (ɔ: itu), oc wart ille tillægt, da hans been bleff affsagit, døde han der aff, onde bardskere forderuede honnom.« At disse bartskjærere ogsaa behandlede andet end kirurgiske sygdomme i vor forstand, fremgaar bl. a. av den før omtalte episode[3] under byldepesten, da det heter, at »barskeren slo hul paa bylden« hos Absalons egen søn. Og om en anden pestpatient heter det likefrem, at »badskeren leger hanom«.[4]

At den lægehjelp, som disse bartskjærere kunde yde, ikke altid tilfredsstillede høierestaaende personers fordringer, faar vi bl. a. et indtryk av gjennem den før nævnte oplysning om presten Peder Giertsøn, som reiser til Holland for at søke lægedom for sin spedalskhet[5]. At dette ikke førte til noget, vil ikke overraske nogen i nutiden, da man anser denne sygdom som praktisk talt uhelbredelig. Men Absalon Pederssøn skylder paa de »drycker«, som han

---

[1] Liber Cap. Berg., s. 62.
[2] S. 171 f.
[3] S. 135.
[4] S. 109 f.
[5] S. 47.

fik der, og synes at anse disse som skyld i hans død. At imidlertid sygdommens karakter var den samme dengang som nu, er neppe nogen dristig antagelse.

Det kan videre i forbindelse med den ovenfor paapekte allusion til stensygdom være av interesse at omtale en hentydning til denne hos Jens Nilssøn, hvor der er tale om et populært lægemiddel mot »steensott«. Han omtaler[1] nemlig under sin visitationsreise i »Vigen och Bohusslen« en slags fisk, som fanges i »Vandsøe« (vel Vansjø i Rygge i Smaalenene), og hvorom det heter: »noch it slaug, kallis sugger (eller kolbas germanice) [ɔ: Kaulbarsch (?) paa tysk], der ligger 2 been i hoffuedit, dem bruger de emod steensott«. Hvad først den nævnte fisk angaar, oplyser Ross[2] følgende: »Sugga, liden karpefisk som lever i dyndet vand; Carassius? Smaalenene.« Carassius er nærmest den almindelige karuds (cyprinus carassius), som hører til karpefiskene. Disse utmerker sig ved en hornplate paa hodeskallens underside, som hos karpen benævnes »karpesten«[3]. Imidlertid findes blot én saadan i hver fisk, hvorfor det muligens nærmest hentydes til de bekjendte »hørestene«, der ligger i fiskenes indre øre og danner porcellænsagtige, flate, smukt formete benskiver. Disse vites dog ikke at fremby noget eiendommelig hos de nævnte familier.

Besynderlig nok omtaler et norsk diplom[4] fra aar 1432 ogsaa bruken av en sten mot »stensoth«. Jeg har nærmere omtalt dette diplom, og hvad det muligens sigter til, andetsteds[5]. Efter det ovenfor anførte er det vel ikke

---

[1] S. 63.
[2] Norsk Ordbog, 1895.
[3] Salmonsens konversationslexicon.
[4] Diplom. Norveg., II, s. 533.
[5] Altnordische Heilkunde, s. 62.

utelukket, at der kan være tale om en anden forklaring, noget i overensstemmelse med hine fiskeben.

En anden slags stene, hvortil der forekommer en eiendommelig hentydning i et brev[1] fra Hans Michelssøn av $^{13}/_{12}$ 1527 til kong Christiern II, er dadelstene, altsaa kjerner av almindelige dadler. Der nævnes »thee dadelstene, som Sygbrit bruchte til quinne brøster.« Den Sigbrit, der nævnes, er Dyvekes mor; hun var meget bekjendt for sin syslen med lægekunsten[2]. Hvad der i ovennævnte forbindelse sigtes til, fremgaar vistnok av et sted i Christiern Pederssøns lægebok[3], hvor der under overskriften »Om nogen pines met barn« gis følgende raad: »Da maa de som ære der hoss skaffue Dadel stene smaa oc giffue hende dem ath dricke meth vin, det hielper hende megit vel.« Vi har her at gjøre med et middel, som ogsaa nutidens folkemedicin ialfald i visse lande kjender og benytter, om end i andet øiemed end det ovennævnte. Saaledes meddeler Fossel[4] fra Steyermark følgende: »Ein Dattelkern, dem Kinde umgehangen, schützt vor dem Fallen.«[5] Det dreier sig følgelig om et av de utallige midler, hvis anvendelse i fortidens sygdomsbehandling gaar igjen fremdeles i nutids folkemedicin.

At aquae vitae var kjendt som lægemiddel i Norge i begyndelsen av 16de aarh., fremgaar bl. a. av et brev[6] fra Esge Bilde av $^{13}/_{4}$ 1531 til erkebiskop Olav i Throndhjem. Han sender denne sidste »nogit watn som kallis aqua vite och hielper szamme watn for alle hande kranck-

---

1 Diplom. Norveg., XI, s. 527.
2 Slg. Mansa, Folkesygdommenes Historie etc., s. 334, note 2.
3 Cap. 95.
4 Volksmedizin und med. Aberglaube in Steyermark, Graz 1886, s. 67.
5 ɔ: mot epilepsi.
6 Dipl. Norv., XI, s. 631.

dom som ith menneske kandt haffue indvortis.« Den sies forøvrigt at være tilsat forskjellige urter.

Av hvad beskaffenhet den »purgatz« (ɔ: avføringsmiddel) har været, som Christofer Throndssøns datter, Anne, den berømte skottefrue, jarlen av Bothwells tredie kone, tillaget egenhændig for mester Absalon Pederssøn selv[1], er ikke godt at vite; men det maa ha været et kraftig middel, da det heter derom: »Wart m. Absalon hastelig syg aff en purgatz, som han tog til sig, oc frw Anne, Christofer Throndsons datter, hafde den bereed, besuimede hand fem ganger, oc hans ganske legome pusnede[2] op, som om han hafde werit befengit med pestilentze.« Ordet purgatz er en fortysket gjengivelse av det latinske purgatio (verbet purgare = at rense), der betegner legemets renselse ved uttømmelse av ekskrementerne[3]; det kan altsaa direkte gjengis med »bruk av avføringsmidler«. En saadan kur forbandtes ofte med aarelatning eller kopsætning og var hele middelalderen igjennem en yndet behandling for mangeslags sygdomme. Den naaet maaske sin høieste »blomstring« i det 17de og delvis ogsaa i det 18de aarhundrede. Særlig i Frankrike faar vi gjennem samtidige vidnesbyrd, bl. a. gjennem Molières komedier, specielt »Le malade imaginaire«[4], et sterkt indtryk av klystersprøitens store rolle i lægekunsten[5]. Men at methoden ogsaa i Norden nød anseelse, om end kanske ikke i den utstrækning som andetsteds, kan vi vel anta med sikkerhet. I hvert fald har vi vidnesbyrd ogsaa herfra om, at man benyttet purgering som

---

[1] Liber Capituli Bergensis, s. 166, under 17 april 1568.

[2] ɔ: hovnet, svulmet op.

[3] Höfler: Deutsches Krankheitsnamenbuch, s. 483.

[4] ɔ: Den indbildte syke.

[5] G. Legué: »Médecins et empoisonneurs au XVIIe siècle«, Paris 1895, s. 16.

et middel for ganske andre ting end den, som er selvindlysende nok, nemlig for forstoppelse. Vi har saaledes et brev[1] fra kong Christiern II, hvori han anbefaler dronningen at purgere for ondt i øinene: »Jtem som i scriffwe, ati haffwer vnt vti ether øgne tha er thet got ati lade purgere ether — — — — thet er giørt paa en dag.« Og i et andet brev[2], som kongen har faaet fra sin apotheker Peter de Tornaco i Mecheln, og hvorefter han faar tilsendt en hel del lægemidler, er der tale om nogen piller, som anbefales ham til at »purgere« hodet med. Her heter det ogsaa uttrykkelig, at det skal gjøres én gang i maaneden. Dette er i god overensstemmelse med tidens skik og bruk at la sig aarelate én gang maanedlig, ofte forbundet med faste og badning. De diætetiske og hygieniske forskrifter i hin tid yndet nemlig i høi grad denne regelmæssighet, hvormed man vistnok ofte skaffet en sikkerhetsventil for de utskeielser i mat og drikke, som hørte tiden til.

---

[1] Diplom. Norveg., X, s. 372. Brev av 9 juni 1524, fra Wittenberg.

[2] D. N., XI, s, 517: Conuenieret etiam semel jn mense, purgare caput his pillulis.

HUMLEDYRKNINGEN I NORGE FRA ÆLDRE TID TIL NUTIDEN.

AF

O. OLAFSEN.

Humle (humulus lupulus Lin.) er som bekjendt en vildtvoksende Plante i vort Land. Den forekommer hist og her paa varme Steder, i Urer og lignende, gjennem hele Landet i de lavere Egne lige til Helgeland og Snaasen. I det sydlige Norge skal den stige til omkring 1700 Fod over Havet[1].

Det kan ikke nægtes, at der er meget, som taler for, at Humlen er en oprindelig vildtvoksende Plante i Landet. Den hører efter Blytt til den Klasse Planter, som har overlevet den sidste Istid, og som nu lever som Vidner om en varmere Tid i Landet. Det er ogsaa sikkert, at Planten forekommer i vort Land allerede meget tidlig i vor Historie, og at vi kan følge den tilbage henved 1000 Aar.

Men der har dog hævet sig Røster mod denne Opfatning, og det af ingen mindre end den store Linné, som i 1766 paastod, at Humlen sammen med flere Kjøkkenplanter var kommen til Norden i Folkevandringens Tid fra Rusland. Den var ukjendt for de gamle og indført i de barbariske Aarhundreder, da vore gothiske Forfædre besatte Italien, hvilke uden Tvivl førte sine Kjøkkenvekster

---

[1] Blytt, Flora; og Schübeler, Virid. norveg.

med sig til Italien. Efter Linné er Planten forvildet blandt os. En Plante, som dyrkedes saa almindelig, maatte let forvilde sig ogsaa til Egne, hvor den ikke var dyrket, naar Klima og Jordbund ellers passede for den.

Spørgsmaalet lader sig ad historisk Vei ikke bestemt besvare. Hehn[1], som vel er den betydeligste Autoritet paa dette Omraade, siger: Der er kun tre Sætninger, som er sikre: 1. at de gamle aldrig havde hørt om en lignende Plante, hvis Blomster giver Øllet en behagelig Tilsætning. 2. At den tidligste Middelalders Kilder, i hvilke Øllet og sydlige Havers Produkter ofte nævnes, aldrig omtaler Humle, som senere var saa uundværlig. 3. At i mange af Europas Lande som England, Sverige Brugen af Humle som Tilsætning til Øllet først optræder henimod Slutningen af Middelalderen eller endog først i Løbet af det 16de Aarh. og lidt efter lidt bliver mere almindelig.

Derimod kunde der synes, at man ad filologisk Vei maatte kunne kaste Lys over dette dunkle Spørgsmaal. Det kan ingen Tvivl være om, at vort Navn paa Planten (Humle, gammelnorsk *humli*, *humall*) er direkte afledet af det latinske *humulus*[2]. Vi har altsaa faaet Navnet fra Rom, og det synes da naturligt, at vi ogsaa maa have faaet Planten derfra. I hvert Fald kjendes nu ikke noget eget norsk Navn paa den. Det tyske Navn *Hopfen* er af en anden Stamme, ligesom det engelske *hop;* vi har saaledes, synes det, ikke faaet Planten fra Tydskland, men fra Rom, og den kan ikke være kommen til os som en fællesgermansk Arv, men som et senere Laan — alt dette under Forudsætning af, at Planten ikke tidligere har haft et andet Navn, som senere forsvandt. Sikkert kan vi

[1] Kulturpflanzen u. Hausthiere in ihrem Uebergange aus Asien. 6te Aufl. S. 463.

[2] Det latinske Navn kunde være afledet af et nordisk, men det er vel neppe tænkeligt.

slutte, at Humlen som Kulturplante først er kommen til os i Middelalderen, efterat vi havde stiftet Bekjendtskab med den romerske Kultur, rimeligvis først i og med Kristendommen. Har Planten allerede tidligere været vildtvoksende her i Landet, saa har den enten været ukjendt og uden Navn, eller Navnet er blevet fortrængt og forglemt.

Jeg skal her anføre det vigtigste af, hvad den nævnte tydske Kulturhistoriker siger om den filologiske Side ved Spørgsmaalet; det er ingen, som jeg kjender, der saa grundig har udredet denne Sag.

Han mener, at det tydske *Hopfen* kommer af det nedertydske eller nederlandske *hoppe*, som forekommer i en Glosse af Junius (hos Nyerup, Symbolæ), som af Graff sættes til det 8de eller 9de Aarh.: hoppe timalus (feilskrevet for humalus?), feldhoppe, bradigalo. At Ordet *hoppe* igjen er opstaaet af middelaldersk Latin *hupa*, som Weigand mener i sin Ordbog, har liden Sandsynlighed for sig. Hupa findes efter Ducange kun i en Kilde, som stammer fra Nederlandene, og det er neppe andet end Latiniseren af det tydske Ord. Det lod sig maaske gjøre at paavise en Etymologi af *hüpfen* (hoppe), en Plante, som hopper fra Gren til Gren, ranker sig; men det synes ikke at være en naturlig Forestilling og Benævnelse. Af dette *hoppe* opstod en Diminutivform med tilføiet *l*, af hvilken det franske Ord *houblon*, for *houbelon*, ligesom det middelalderlig-latinske *hubalus* (duos modios hubali) lader sig forklare. I Italien, hvor man ikke dyrkede og heller ikke brugte Planten, smeltede dette fremmede Navn sammen med Artikelen til det italienske *lupalo, luppolo.* Af dette Ord opstod saa igjen i Middelalderens Latin det allerede hos italienske Forfattere optrædende *lupulus* (Humle). Paa Grund af den middelalderlige Botaniks Afhængighed af den græsk-romerske Literatur, som nød

en Slags kanonisk Anseelse, søgte man efter et ligelydende Plantenavn hos de gamle og fandt det hos Plinius, som omtaler en Plante, som hed lupus og voksede blandt Pilekrat. En anden latinsk Forfatter (Martial) nævner ogsaa denne Plante i et Vers: Naar *lupus* sættes for os, længes vi efter den almindelige Oliven. Hvilken Plante dette var, er uvist, men man gjorde den til Humle. Af *hupa, hubalus, hubelo* blev der et middelaldersk-latinsk Ord *humulus*, som blev det latinske Navn paa Humleplanten i Middelalderen og gik med Planten selv mod Nord og Øst. Paa Gammelnorsk blev deraf *humall*, paa Finsk og Esthnisk *humala, humal*, hos de slaviske Folk *chmeli, chmelĭ*, magyarisk *komló*, nygræsk *choumeli* (*χουμέλι*), valachisk *hemeju* osv. Ordet synes efter denne Udvikling at henvise til Tydskland som Hjemstavn. De tydske Franker eller de keltiske Belgier vilde da være Opfindere af den bitre Drik (Øl).

Men man kunde ogsaa antage, at det slaviske Ord *chmelĭ* er Grundordet, og at dette igjen var et græsk Ord: smilaks (*σμίλαξ*), en rankende Plante, som lignede Epheu efter Diodorus. Det er ogsaa at lægge Mærke til, at Ordet *chmelĭ, humeli* hos Slaverne har Betydning af Beruselse, Drukkenskab. Denne Betydning er meget gammel og findes allerede i det 12te Aarh. hos en Forfatter, hvor *humeli* er en berusende Drik (beruser uden Vin). Ordet bruges endnu om Brændevin og dets Virkninger. Hos den russiske Forfatter Nestor nævnes *Humleblad* (i et Ordsprog, som anføres) 985 efter Kristus. Efter denne Fremstilling skulde Ordet fra Slaverne være kommet til Tydskerne og deraf igjen være dannet det latinske *humulus*.

En tredie Afledning gaar ud fra det latinske *lupus*, som gik over til *lupulus* og videre til *hoppe* og *hopfen*.

Udgiveren og Bearbeideren af Verket, O. Schrader, opstiller endnu en fjerde Afledning. Ordet skal være et

oprindelig østasiatisk Ord: Finsk *humalu*, Esthnisk *humal*, *umal* o.s.v.

Humlen og Øllet hører efter dette hjemme blandt de østasiatiske Folkeslag og er derfra gaaet over til Tydskerne og videre til det øvrige Europa.

Den sidste Paastand synes mig noget tvivlsom; men det er jo meget vanskeligt at kunne gjøre sig nogen Mening herom. Saameget synes mig at staa fast efter de nævnte Kulturhistorikeres Udvikling, at Ordet er fra de slaviske Folk gaaet over til Germanerne og fra dem videre. Om Ordet da er ægte og oprindelig slavisk eller det er kommet ind fra asiatiske Folkeslag som Finner, Magyarer, Lapper, Esther o.s.v., faar staa uafgjort indtil videre.

Hermed forlader jeg denne Side af Spørgsmaalet og vender tilbage til den historiske.

Det vil være nødvendigt, at jeg her giver en ganske kort Oversigt over Humlens Optræden som Kulturplante i Europa. Jeg skal atter gjengive det væsentlige af, hvad Hehn siger.

Humlen omtales ikke i den saakaldte Lex salica eller i Karl den Stores Forordninger. Heller ikke Walafrid Strabo omtaler den i sin Hortulus, fra kort før Midten af det 9de Aarh. Men paa denne Tid dukker de første Spor af den op fra andre Egne. I et Gavebrev af Kong Pipin, Karl den Stores Fader, fra det 17de Aar af hans Regjering, til Abbediet St. Denys skjænker Kongen det *Humularias cum integritate*; heri gjenkjender man det middelalderlig-latinske *humlo* (Humle). Her har vi imidlertid at gjøre med et Egennavn ved Siden af mange andre, og Lydligheden er maaske tilfældig. Men i Abbed Irminos af Saint Germains des-Près Polyptychon — fra de første Aar af det 9de Aarh., endnu før Karl den Stores Død — omtales hyppig Tiendeafgifter af Humle, som i Teksten benævnes *humolo*, *humelo*, *umlo*. Nogle Aar senere bliver

i Abbed Adalhardus af Corveys Statuter fra 822 Møllerne befriede fra Arbeidet med Malt og Humle. Paa Ludvig den Tydskes Tid, i Midten af den anden Halvdel af det 9de Aarh., forekommer ikke sjelden i Kildeskrifter fra Stiftet Freisingen Humlehaver, humularia, som saaledes allerede var komne i Brug i denne Egn. I de følgende Aarhundreder bliver Humleavl stedse mere og mere almindelig i Tydskland, og jo længere vi kommer ned i Tiden, desto hyppigere ser vi Afgift paa Humle i Tiendebøgerne og Humlehaver blandt Bestanddelene af de Grundstykker, som ved Kjøb eller Gave gaar over paa andre Hænder. Planten er bekjendt for den hellige Hildegard og for Albertus Magnus, og dens Dyrkning er saa udbredt, at den giver Sachsenspiegel, Schwabenspiegel o.s.v. Anledning til udtrykkelige Retsbestemmelser. I Schlesien omtales Dyrkningen af Humle i Aaret 1224. Fra Tydskland trængte Humlen forholdsmæssig sent til Nabolandene. Til England kom den saaledes ikke før Henrik den Ottende og Edvard den sjette.

Efter dette maa altsaa Humlen være bekjendt i Tydskland og brugt som Tilsætning til Øllet allerede før Karl den Stores Tid. Til vort Land er den rimeligvis kommen over Nordtydskland kort efter Kristendommens Indførelse og, som dens latinske Navn synes at vise, gjennem Kirkens Formidling.

Det ældste Vidnesbyrd om Humle i vort Land finder vi i den ældre Frostathingslov: Fyrir epli oc humla scal verd gjalda oc landnám á ofan[1]. Loven er optegnet i det 13de Aarh., men dens Indhold er meget ældre og gaar antagelig tilbage til Haakon den Godes og Olaf den Helliges Tid. Bestemmelsen synes nærmest at sigte til den dyrkede Humle, og i saa Fald maa Humledyrkning

[1] Norges gamle Love I, S. 244.

være kjendt her i Landet allerede paa Olaf den Helliges Tid eller kort efter.

I de gamle Retterbøder omtales Indførsel af Humle fra Udlandet; saaledes i Magnus Eriksens Retterbod af 1346, Haakon Magnussens Retterbod af 1358, Haakon Magnussens Retterbod om Handel i Kjøbstæderne[1]. Der tales her om Handel med Humle, og det er muligvis udenlandsk Humle, som der her er Tale om.

Uden Tvivl hørte Humlen blandt de Planter, som oprindelig hos os dyrkedes i Klosterhaverne og enkelte høierestaaende Geistliges Haver; herfra trængte den efterhaanden ud til de almindelige Gaardbrugere.

I Trondhjem havde saaledes Korsbrødrene en Grasgard, som omtales i 1311. Her nævnes ikke Humle særskilt; men at den fandtes i Grasgarden, ser vi af et senere Diplom af 1341. Her tales om Korsbrødrenes Grasgard i Nidaros og om Grasgardsmanden, som skulde røgte deres Have. Her hedder det, at den Korsbroder, som dette paahviler, skal *lata fœra humla ok setia ok grafua vm ok rœkia.* Her ser vi saaledes, at der dyrkedes Humle i Korsbrødrenes Grasgard i Nidaros, og da kan vi være forvissede om, at det samme ogsaa var Tilfældet i andre Grasgarder[2].

I den Jordebog over Erkebispestolens Jordegods, som er forfattet ved Erkebiskop Aslak Bolts Foranstaltning, findes indført en Bestemmelse af Erkebiskopen fra 1432, at enhver Leilænding skulde være pligtig at rydde en Mæling Jord og sætte 10 Humlestænger aarlig. Vi ser heraf, at Geistligheden søgte at opmuntre sine Leilændinger (Landbønder) til at rydde Jord og at plante

---

[1] N. g. L. II, S. 166, 177, 205, 208.
[2] Dipl. Norv. II, No. 108, 242.

Humle, idet den vel særlig havde for Øie den forøgede Landskyld, som den kunde vente sig[1].

I 1447 skjænkede Margreta Strangesdr. en Humlegaard til Mariakirken i Tønsberg for Bønnehold[2]. Fra Tønsberg haves mange Vidnesbyrd i Diplomerne om Humlehaver; skal man dømme herefter, maa Humledyrkningen have været meget almindelig i Tønsberg i Middelalderen. I 1481 skjænkede Sognepresten ved Vor Frue Kirke og St. Petri Kirke i Tønsberg en Del Gods til Vor Frue Kirke og skulde derfor have fri Bolig med tilhørende Humlehave[3]. I 1506 kundgjør Lagmand Jon Jonsen i Tønsberg, at Jens Lauritsen solgte sin Gaard, Gautegaard med tilhørende Humlegaard[4]. I 1510 skjænkede Hustru Gunhild, Raadmand Eyvind Olsens Kone, sin Del i Humlegaarden Skolten til St. Petri Kirke[5].

Fra Sande Prestegaard, Sandeherred, har vi et Vidnesbyrd om Humlegaard fra 1446. I et Forhør om et Jordstykke, som havde tilhørt Prestegaarden, omtales et *Humblestæde*[6].

Fra Bergs Prestegjæld i Smaalenene har vi et Diplom af 1474, hvor *Humlehagen* omtales paa Gaarden Ruminæ (Remmen)[7].

Ikke alene de geistlige Stormænd, men ogsaa de verdslige Høvdinger søgte at fremme Humledyrkningen blandt Folket ved Paabud. Saaledes byder Norges Riges Raad i 1490, at hver Skattebonde skulde lægge aarlig *6 Humlekuler* paa sin egen Eiendom.

---

1 Aslak Bolts Jordebog, udg. af P. A. Munch, S. 1.
2 D. N. XI, No. 186.
3 D. N. XI, No. 247.
4 D. N. IV, No. 1047.
5 D. N. XI, No. 290.
6 D. N. I, No. 799.
7 D. N. VII, No. 477.

Vi har endnu et Vidnesbyrd om, hvorledes Geistligheden søgte at fremme Humledyrkningen i Landet. Der er os levnet nogle Optegnelser af Biskop Olaf Torkjellsen i Bergen, vistnok nedskrevne i Anledning af Rigsmødet i Bu 1533; det var Spørgsmaal, som Biskopen agtede at bringe frem paa Mødet. Deriblandt var ogsaa: *ath sætiæ humble.* Biskopen ønskede rimeligvis at faa udfærdiget et almindeligt Paabud herom [1]. Omtrent fra samme Tid er en Fortegnelse over, hvad der fandtes i Klostret paa Tautra, da det rømmedes. Her opføres bl. a. 2 Td. Humle [2]. Dersom vi vidste med Sikkerhed, at dette var hjemmeavlet Humle (fra Klosterhaven), da vilde det have været et vigtigt Bidrag til vort Kjendskab til nævnte Haver. Det er rimeligt, at Humlen var Brødrenes egen Avl; men sikkert er det ikke.

Af den gamle Hamars Beskrivelse sees, at Humlehaver var almindelige i Hamar i Slutningen af Middelalderen og Overgangen til den nyere Tid. Saaledes havde St. Olafs Kloster baade Frugthaver og Humlehaver efter Beskrivelsen. Hver Gaard fra Kannikegaarden og til Kommunet havde sin Urtehave, siger den gamle Forfatter, og her har der uden Tvivl vokset Humle. Hver Gaard i Klosterstrædet havde sin Kaalhave, Urtehave, Æblehave, Kirsebærhave og Humlehave. Biskopen havde sin Æblehave overfor Hamar Gaards Port, og udenfor den laa hans Humlehave. Idet Forfatteren omtaler Hamar Bys Herlighed i de svundne Dage, siger han: der var skjønne Frugthaver, — — der var Humlehaver, Kaalhaver, Æblehaver og Kirsebærhaver [3].

Der er saaledes ikke saa faa Vidnesbyrd om Humleavl i Norge i Middelalderen, og vi har seet, at baade den

[1] D. N. X, No. 674.
[2] D. N. XI, No. 583.
[3] Storms Udg. S. 119, 120, 123, 131.

verdslige og geistlige Styrelse gjorde, hvad de kunde, for at fremme den. I hvilken Grad dette lykkedes, eller, med andre Ord, i hvilken Udstrækning Humle dyrkedes her i Landet henimod Middelalderens Slutning, er det ikke muligt at afgjøre. Det er i hvert Fald sikkert, at den her i Landet avlede Humle ikke paa langt nær var tilstrækkelig for Behovet. En betydelig Del indførtes fra Udlandet, ligesom ogsaa tydsk Øl var en almindelig Handelsvare. Endvidere ved vi, at der brugtes en hel Del andre Planter som Tilsætning til Øllet. Schübeler regner op en hel Del saadanne i Viridarium Norv., og det er ufornødent her at omtale dem. Kun vil jeg nævne *Pors* (myrica Gale, L.) som en af de Planter, der synes at have været længst i Brug og særlig yndet. Porsmyrer omtales som en Herlighed og nævnes ogsaa i Danmark. Porsen havde en stærk Virkning, som formodentlig syntes at være gavnlig; om man blev syg efter den, viste det kun dens fortrinlige Virkning.

Jeg har etsteds læst en Fortælling fra Sverige, som er meget oplysende i denne Henseende. Det var en svensk Adelsmand, som gjorde et Selskab; Kong Karl den 9de var Gjæst hos ham. Manden trakterede Gjæsterne med Pors-Øl. Kongen drak godt; men næste Morgen var han syg og elendig. Da han traf Manden, var han ikke videre blid; Pors-Øl vilde han aldrig mere smage, og han henstillede til Adelsmanden herefter at brygge bedre Øl.

Naar der anvendtes mange forskjellige Planter som Tilsætning til Øl, vil dette ikke sige, at man ikke kjendte eller ikke satte Pris paa Humle. Det kom kun af Mangel paa den. Det var kostbart at kjøbe den, og det var vanskeligt at faa den i de fjernere Bygder. Saa maatte man hjælpe sig med det, som simplere var. Underligt da, vil man sige, at de ikke selv dyrkede den i tilstrækkeligt Maal! Ja, ligesaa underligt, som meget, vi ser omkring

os ogsaa i Nutiden. Man kjøber — eller undværer, — hvad man selv med Lethed kunde frembringe. Almindelig hed det da som senere: at Humlen vilde ikke vokse. Det var imidlertid i de allerfleste Tilfælde en tom Undskyldning. Hvad der manglede, var derimod Tiltag, Initiativ.

Om Humledyrkningen i vort Land i den første Tid efter Reformationen (1530—1660) mangler vi tilstrækkelige Oplysninger til, at vi kan gjøre os noget klart Begreb om dens Udvikling i dette Tidsrum. De Vidnesbyrd, som jeg har stødt paa, skal her anføres.

Den 19de April 1572 udsteder Kong Fredrik den anden en Skrivelse til Superintendenten (Biskopen) i Oslo om Anvendelsen af den saakaldte *Communs-Rente*, som tidligere havde tilhørt Hamar Domkapitel. *Skolemesteren* i Hamar skulde have sit Hus paa de gamle *Communs Tomter og nyde og beholde de Ager og Hommelgaarder*, som Kapitlet der sammesteds tilkommer. Her har vi saaledes en Del af de ovenfor omtalte Humlehaver paa Hamar[1].

Biskop Jens Nielsen omtaler i sine Visitatsbøger et par Gange Humle og Humledyrkning. Saaledes siger han om Gaarden By i Vardal i 1594, at her var der en skjøn Humlehave. Ligesaa omtaler han kort efter Humledyrkningen i Birid, og da heder det, at Bispen gav Sognepresten Hr. Kristian Jakobsen 2 Daler at kjøbe Humle for.

I Bergens Bispegaard var der en gammel, meget bekjendt Have, som rimeligvis var anlagt af Franciskanerne, som boede her i Middelalderen. Biskop Geble Pedersen forskjønnede Haven meget og holdt endog en egen Gartner fra Flandern; rimeligvis har han ogsaa havt en Humlegaard her, som igjen stammede fra Munkene. Imidler-

---

[1] Norske Rigs-Registr. II, S. 21.

tid nævnes ikke Humle eller Humlegaard i Beskrivelsen over Haven, saaledes som Edv. Edvardsen har overleveret os den, og som uden Tvivl hviler paa Absalon Pedersens Beretning. Derimod findes Humlehave omtalt i Bispegaarden, i den Beskrivelse af Haven under Biskop Nils Randulf, som Edvardsen har leveret[1]. Randulf var Biskop i Bergen 1665—1711. Naar der paa hans Tid var Humlehave i Bispegaarden, saa er det høist sandsynligt, at det havde været saa i lange Tider, lige fra Geble Pedersen og endnu længere tilbage.

Som vi ovenfor har seet, havde Styrelsen allerede tidlig sin Opmærksomhed fæstet paa Humleavlens Betydning for Landet og søgte at fremme den ved Lovbud. Denne Bestræbelse maatte finde endnu gunstigere Betingelser i Enevældets Dage, da det blev en Troessandhed, at »vi alene ved, hvad der tjener til vore Rigers Gavn«, og da det syntes enhver uimodsigeligt, at Lovbud var den letteste Maade til at fremme en hvilkensomhelst Sag paa. Vi finder derfor ogsaa, at ikke før var Kongen bleven udrustet med sit »absolute dominium«, førend han griber Tanken om at ophjælpe Humledyrkningen i Landet.

I 1661 nedsattes der en meget mandstærk Landkommission, eller rettere 10 forskjellige Kommissioner, en for hvert Lagdømme, for at undersøge Landets finansielle Tilstand, indrette Jordebøger over alt offentligt og privat Jordegods, anstille Efterforskninger efter det af Regjeringen pantsatte Gods, at indhente Oplysninger om Skovenes Tilstand, om Tolden, at taksere alle Huse og Eiendomme o.s.v. Det gjaldt om at skrabe sammen Penge, da Rigerne naturligvis var kommen i stor Gjæld ved Krigen. For-

[1] Se Sagen og Foss, Bergens Beskr., S. 415. I Nicolaysens Gjengivelse er Humlehaven udeladt.

maalet var saaledes egentlig at ordne og bedre Skatteforholdene; men dette vovede man ikke helt ud at tilstaa, da det kunne vække Frygt hos Folket for nye Skattebyrder.

Der udarbeidedes en meget udførlig Instruks for Kommissionen. I Post 6 heder det bl. a., at Kommissionen ved hver Gaard skulde bestemme (specificere), hvor meget og af hvor mange Tønder Sæd Rydningsland der findes paa Gaarden, hvor meget Bonden uden Forsømmelse kunde rydde hvert Aar, i lige Maade at forelægge enhver Bonde at plante sig fornøden Humlehave, hvor ingen findes, og enhver formanes sligt at efterkomme uden Ladhed og Forsømmelse, med mindre han vil staa i Fare at miste sin Gaard.

Det var strenge Ord; men vi forstaar let, hvorledes det gik. Naturligvis fandtes der sjelden eller aldrig Rydningsland, og Humle vilde ikke vokse, hvor den ikke allerede var plantet. Men undertiden nyttede det dog ikke at komme med disse Udflugter, da det var altfor øiensynligt, at de var opdigtede.

Kommissionen har afgivet Beretning om sin Virksomhed. I Oplandenes Lagdømme nævnes ikke Humleavlen i Beretningen.

I Fredrikshalds Lagdømme var Almuen paalagt at plante Humle, hvor ingen fandtes.

Ligesaa i Tønsbergs Lagdømme og i Skien, hvor det er bemærket, at tilfjelds vilde Humlen ikke gro, da Sommeren var for kort.

Fra Agdesidens Lagdømme heder det, at alle Mand var paalagt at plante Humlehaver, hvor Landets Leilighed kunde tillade det.

Fra Stavanger Lagdømme meddeles, at man fandt det rettest at en eller to *fornemme* (naturligvis, det var det vigtigste) Mænd i hvert Tinglag blev opnævnte, som

skulde udvise saadanne Pladse, som kunde ryddes *enten til Sæd* eller Humlekuler. Mere findes der ikke i denne Beretning om Humleavl.

I Bergens Lagdømme fandtes (naturligvis kunde man sige) ikke noget Rydningsland. Om Humleavlen siges der, at paa de Steder, hvor Humle kunde vokse, var der allerede *lagt Flid* paa at ympe og pode Humle, saasom udi Sogn, Søndhordland, Nordhordland, Nordfjord, Voss og Hardanger.

I Trondhjems Lagdømme havde Kommissionen formanet Almuen at plante Humlehaver.

Fra Nordlands Lagdømme kom der ingen Beretning[1].

Holder man sig til Ordlyden i disse Beretninger, faar man ikke meget høie Tanker om Humleavlen i Landet paa denne Tid. Det synes, som om det væsentlig kun var Bergens Stift, hvor den var mere almindelig. Imidlertid har dog neppe Forholdet været saa slet; man har vel indskrænket sig til at paaminde Almuen i Almindelighed at plante Humle uden nærmere at undersøge, hvorvidt der fandtes Humlehaver. Det vilde ogsaa være et uoverkommeligt Arbeide for Kommissionen med de Hjælpemidler, den besad, og den Tid, som var stillet den til Raadighed. Det kan saaledes ansees som temmelig sikkert, at Humleavlen er udbredt i en hel Del, kanske de fleste Bygder i Landet i den vestlige, sydlige og østlige Del, hvor ikke Naturforholdene var altfor ugunstige. I Trondhjems Stift synes det derimod at have været lidet af den.

De Foranstaltninger, som ovenfor er omtalt, for at ordne Skatteforholdene og ophjælpe de kongelige Indtægter af Landet ledede kort efter til nye og mere indgribende. Den 23de Januar 1665 udstedte Kongen en Befaling til alle Lagmænd i Norge, at de i Forening med

[1] Beretningerne er trykt i Meddelelser fra det norske Rigsarkiv og en i Saml. til det n. Folks Sprog og Historie IV, S. 30.

Fogden og Sorenskriveren samt 6 Lagrettesmænd skulde befare alle Gaarde og sætte dem til en bestemt Skatteskyld, som skulde regnes efter samme Skyldspecies i hver af de to Dele: Søndenfjelds og Nordenfjelds. Dette skede dog ikke helt. I dette Paabud gjentages Bestemmelsen fra 1661 om Rydning og Anlæg af Humlehaver: »*samt og annotere dem, som endnu efter Recessen ei haver plantet sig Humlehave med Formaning det forderligst at efterkomme*« o.s.v.

Matrikulen af 1667 — den ældste Matrikul i vort Land — indeholder i Overensstemmelse med dette Paabud detaljerede Opgaver over Humledyrkningen i Landet. Har Gaarden Humlehave, er dette bemærket. Hvis ikke, saa er vedkommende Gaard enten *paalagt* at plante Humle, eller den fritages derfor paa Grund af Naturforholdene (»vil ikke vokse«). Imidlertid er der en hel Del Gaarde, ja mange Bygder og Herreder, hvor der ikke siges noget. Man skulde da nærmest tro, at der ikke fandtes Humlehaver, og at man antog, at det heller ikke vilde nytte at anlægge saadanne. Imidlertid synes det dog, at Skyldsætningskommissionerne har gaaet frem efter forskjellige Principer, og at de ikke altid har taget det saa nøiagtig. Især synes det, som om den Mening, at Humle ikke vilde trives i vedkommende Egn, har gjort, at man ikke har bemøiet sig videre med Sagen. Dette vil antagelig klart fremgaa af det følgende. Opgaverne bør derfor behandles med adskillig Kritik, naar man vil eftergaa dem i Enkelthederne; men i det store og hele giver de vistnok et temmelig godt Billede af Humledyrkningen i vort Land i Tiden omkring 1660.

Jeg skal nu i al Korthed gjennemgaa Opgaverne i Matrikulen af 1667 om Humleavlen.

Jeg begynder med Vestlandet, hvor vi skulde vente at finde den største Humleavl.

Romsdals Amt.

Her findes Humlehaver i Nordmør, særlig i Surendalen, som havde 33 Haver. Stangvik havde 13. Gimnæs Skibrede havde 7. De øvrige Tinglag eller Prestegjæld havde ingen Humlehaver undtagen et Par, som havde 1 og 2 hver.

I Romsdalen var der saagodtsom ingen Humlehaver; alene Visdalen havde 2.

I Søndmør nævnes intet om Humleavl.

Nordre Bergenhus Amt.

I Nordfjord nævnes ikke Humlehaver eller Humledyrkning. Dette synes besynderligt, og man har Grund til at tvivle paa, at det er korrekt.

I Søndfjord nævnes 11 Humlehaver i Askevold og Indre Holmedal.

I Sogn var Humledyrkningen meget udbredt. I Norum Skibrede var der 15 Humlehaver, medens 49 Gaarde fik Paalæg om at anlægge saadanne. I Sogndals Skibrede var der kun 4 Humlehaver; 51 Gaarde fik Paalæg om at anlægge saadanne. I Marifjærens Skibrede var der 23 Humlehaver, medens 16 Gaarde fik Paalæg om Anlæg. I Solvorn var der 31 Humlehaver, medens kun 7 Gaarde fik Paalæg om at anlægge saadanne og 29 manglede naturlige Betingelser. I Jostedalen var der 15 Gaarde, som havde Humlehaver. I Lyster var der 12 Gaarde med Humlehaver, og 79 fik Paalæg om at plante Humle. I Aardal havde 12 Gaarde Humlehaver og i Lærdal 13. I Borgund var der ingen. Alle disse Bygdelag fik Paabud om at plante. I Nærø Skibrede var ingen Humlehave, og kun 11 Gaarde fik Paalæg at plante. I Aurland var der 2, i Sjøstrand ingen og ligesaa i alle de følgende Skibreder i Sogn; mange fik Paalæg om at plante Humle.

Man vil heraf se, at det i dette Amt var væsentlig Indre Sogn, som dyrkede Humle.

Søndre Bergenhus Amt.

I Nordhordlands Fogderi nævnes intet om Humleavl.

Om Voss har jeg ikke nogen Oplysning; Matrikulen mangler (?).

I Søndhordland findes ikke saa faa Humlehaver. Saaledes var der i Os 12, i Strandvik 14, i Kvinnherred 6, i Strandebarm 6, i Skonevik 3 og i Etne 1.

Hardanger var den Egn paa Vestlandet, som havde de fleste Humlehaver. Jondal havde saaledes 18 Humlehaver, medens 13 Gaarde havde faaet Paalæg om at plante Humle. I Øystesø Skibrede, hvor Humledyrkningen var mest udbredt, havde 66 Gaarde Humlehaver, og om 17 Gaarde er det bemærket, at Humlen ikke vil vokse der. Kun 4 Gaarde havde faaet Paalæg om at plante. Intet Skibrede paa Vestlandet stod saa høit som dette i Humledyrkning. I Ullensvang havde 80 Gaarde Humlehaver, 30 havde faaet Paalæg om at plante, og 33 manglede naturlige Betingelser. I Røldal var der ingen Humlehaver; ligesaa i Eidfjord. I Ulvik havde 21 Gaarde Humlehaver, og 20 havde faaet Paalæg om at plante. 14 manglede naturlige Betingelser. I Granvin var der kun 5 Gaarde, som havde Humlehaver, og kun 4, som havde faaet Paalæg om at plante. De fleste Gaarde synes at have manglet naturlige Betingelser (hvad der naturligvis ikke var Tilfældet).

Hardanger er saaledes i dette Amt det Strøg, hvor der paa denne Tid dyrkes mest Humle. Især udmærker Vikør og Ullensvangs Prestegjæld sig.

Stavanger Amt.

Her nævnes ingen Humlehaver.

Lister og Mandals Amt.

Intet om Humlehaver.

Nedenæs Amt.

Intet om Humlehaver.

Bratsberg Amt.

I Øvre Telemarken (Skatlandet) nævnes ikke Humlehaver.

I Nedre Telemarken (Tiendelandet):

I Solum Sogn havde 5 Gaarde Humlehaver. I Mælum havde 6 Gaarde Humle, i Holden 9 Gaarde, i Komnæs 6, i Helgen 11, i Bø 29, i Saude 32, i Næs 16, i Hitterdal 35.

Den øvrige Del var dels — for en mindre Del — paalagt at plante Humle, dels — og fornemmelig — manglede de naturlige Betingelser.

I Bamle Fogderi havde Gjerpen 5 Gaarde med Humlehaver, 5 var paalagt at plante, og 111 Gaarde manglede naturlige Betingelser. I Eidanger havde 23 Gaarde Humlehaver; alle de øvrige manglede Betingelser. Slemdal havde 16 Gaarde med Humlehaver, medens de øvrige »ikke havde Leilighed«. Sannikedal havde ingen Humlehaver. Ligesaa Bamle. Men Drangedal — mærkelig nok — havde 11 Humlehaver. Dette skulde jo tyde paa, at det ikke var rimeligt, at der i hele Sannikedal og Bamle ikke skulde findes en eneste Gaard, som havde naturlige Betingelser for Humleavl.

Som man ser, har hele Strækningen fra Hardangerfjorden og til Skiensfjorden ingen Humleavl; men omkring Skiensfjordens indre Del og opover fra den begynder

atter Humledyrkningen og tiltager i det hele og store østover.

Jarlsberg og Laurviks Amt.

Dette Amt var det Amt, som havde det største Antal Humlehaver i Forhold til Folketallet. Samtlige Herreder havde Humlehaver, og det i den Udstrækning, at i de fleste Herreder var Tallet af Gaarde med Humlehaver større end Tallet af Gaarde uden. I det hele havde Amtet 763 Gaarde med Humlehaver. Især udmærkede sig: Sandeherred, Slagen, Borre, Stokke, Vaale, Sande osv.

Buskeruds Amt.

I Numedal var der ingen Humlehaver. I Sandsvær var der 40 Humlehaver. I Hedenstad 18, i Komnæs 23 og i Tuft 8.

I Buskerud havde Modum 18 Gaarde med Humlehaver. Sigdal havde 59 Gaarde med Humlehaver, Eggedal 11, Krødsherred 19, Eker og Skoger 32.

Kristians Amt.

I Land og Hadelands Fogderi stod Gran høiest med 33 Gaarde, som havde Humlehaver. Jevnaker havde 7, Land havde 95.

I Valders nævnes Humlehaver kun i Aurdal, hvor 10 Gaarde havde Haver, medens Resten som Regel var paalagt at plante.

I Totens Fogderi udmærkede sig Totens Prestegjæld, hvor 139 Gaarde havde Humlehaver. Om de øvrige Gaarde heder det enten, at de var paalagt at plante, eller at de »ikke havde Leilighed«.

I Vardal havde 50 Gaarde Humlehaver, i Biri 43 Gaarde.

I Gudbrandsdalen fandtes der ikke mange Humlehaver. I Faaberg var der 12 Gaarde, som havde saadanne, i Follebu var der 13, i Gausdal 27, i Fron 21; de øvrige Prestegjæld havde ingen Humlehaver eller saagodt som ingen.

Smaalenenes Amt.

Rakkestad havde 79 Gaarde med Humlehaver. Frøland (d. e. Trøkstad og Askim) havde 17, Spydeberg havde 50, Skiptvet 53.

Borge havde 28 Gaarde med Humlehaver, Hvaler havde 6, Berg ingen, Varteig 15.

Rygge havde 31 Gaarde med Humlehaver, Vaaler 26, Tune 50, Glemminge 14.

Om flere Prestegjæld savnes Oplysning.

Akershus Amt.

Om Aker og Follo Fogderi savnes Oplysning undtagen for V. Bærum, hvor der fandtes 8 Gaarde med Humlehaver.

I N. Romerike havde Enebak 45 Gaarde med Humlehaver, Sørum 41, Skedsmo 9 og Fet 10.

I Ø. Romerike havde Eidsvold omkring 100 Gaarde med Humlehaver, Næs ligesaa omkring 100, Nannestad 90, Ullensaker 85 og Gjerdrum 23.

Hedemarkens Amt.

I Østerdalen havde Aamot 14 Gaarde med Humlehaver og Elverum 29. I de andre Prestegjæld fandtes ikke Humlehaver.

I Solør havde Grue 90 Gaarde med Humlehaver, »Gudtz Aasiundtz Annex« (?) havde 78, Hoff Prestegjæld 50, Aasnæs 44 og Vaaler 39.

I Vinger og Odalen havde Vinger 32 Gaarde med Humlehaver og »Midtskogen« 65.

I Hedemarkens Fogderi stod Næs Prestegjæld høiest; det havde 98 Gaarde med Humlehaver. Helgeøen stod høiest; thi her var der kun 3 Mand, som ikke havde Humle. Ringsaker Prestegjæld havde 70 Gaarde med Frugthaver, Vangs Sogn havde 83 Gaarde med Humlehaver, Furnæs (Deiglum Sogn) havde 47, Romedal havde 38, Stange Prestegjæld havde 116 og Løiten havde ingen.

Som man ser, var Hedemarkens Amt rigt forsynet med Humlehaver, naar Hensyn tages til Naturforholdene.

Søndre Trondhjems Amt.

I Ørkedalens Fogderi stod Rennebu høiest; 57 Gaarde havde Humlehaver. Meldalen havde 45 og Ørkedalen 33. Opdal havde ingen. Kommissionen gik her frem med Alvor; omtrent alle Gaarde, som ikke havde Humle, ogsaa i Opdal, fik Paalæg om at plante. Dette tager sig unægtelig lidt besynderligt ud, naar man sammenligner disse Bygder med mange andre, hvor det uden videre heder, at »de ikke havde Leilighed«, eller hvor man ikke engang havde umaget sig med at nævne det.

I Guldalens Fogderi savnes Humlehaver i Aalen, Holtaalen, Soknedalen og Budalen. Soknedalen fik Paalæg om at plante, de øvrige Bygdelag manglede naturlige Betingelser. Melhus Prestegjæld havde 28 Gaarde med Humlehaver, deraf 1 paa Høilandet og 1 i hver af de to andre Sogne. Støren havde 15. I Strinde og Selbo Fogderi havde Børseskogn, Buviken, Selbo og Tydalen ingen Humlehaver. Buviken fik Paalæg om at plante. Børsen havde 2 Gaarde med Humlehaver, Bynæsset 11, Klæbu med Tiller 25, Strinden 24. Mange Gaarde fik Paalæg om at plante. I Fosens Fogderi havde Hevne 3 Gaarde med Humlehaver, Hitteren, Ørlandet, Frøien, Bjørnør,

Bjugn og Aafjorden havde ingen Humlehaver. Stadsbygden og Rissen havde 37 Gaarde med Humlehaver.

Søndre Trondhjems Amt viser sig, sammenlignet med de øvrige Amter, at staa meget høit, hvad Humledyrkning angaar, ligesom Kommissionen har taget det dem givne Opdrag baade med Alvor og med fuld Forstaaelse af Forholdene.

Nordre Trondhjems Amt.

I Stør- og Værdalens Fogderi staar Værdalen øverst med 94 Gaarde, som har Humlehaver, Skogn (Alstahaug) havde 70. Størdalens Prestegjæld havde 63. Frosten med Aasen 29. Om Gaarden Laugsten findes den interessante Oplysning, at der fandtes en Kirsebærhave, som betalte en Afgift til Logtu Kirke, men tilhørte Borgermester i Trondhjem Anders Hellekands Børn og Arvinger. Forrens Tinglag havde 130 Gaarde med Humlehaver.

I Inderøen fandtes en Mængde Humlehaver. Inderøens Prestegjæld havde saaledes 36 Gaarde med Humlehaver, Ytterøens 29, Beitstaden 72, Stod 102, Sparbu 140, Snaasen 4.

Det maa vække Forundring, at Inderøen kunde staa saa høit i Humleavl, naar man tænker paa Beliggenheden. Det hørte til de Egne i Landet, som stod høiest.

I Namdalens Fogderi omtales ikke Humlehaver, og der gives intet Paalæg om at plante Humle.

Til ovenstaaende maa bemærkes, at jeg ikke har kunnet finde Matrikler for enkelte Bygders Vedkommende. Det skulde dog være besynderligt, om saa vigtige og i sin Tid meget brugte Skrifter skulde være forsvundne.

Med Hensyn til Gaardene og deres Antal maa jeg gjøre opmærksom paa, at som Regel omfatter Gaarden et Matrikulnummer, og der er som oftest 2 eller flere Brugere paa hver Gaard. Vi maa derfor antage, at naar det

siges, at der var Humlehaver paa Gaarden, menes derved i Almindelighed, at hver Bruger havde sin Have. I enkelte Tilfælde er det udtrykkelig bemærket, at der var flere Humlehaver paa Gaarden.

I de fleste Tilfælde følger Matrikulen Skibredeinddelingen, uden nogen anden Inddeling. Men ofte findes ogsaa Prestegjældsdeling eller Sognedeling, tildels uden Skibredeinddeling. De forskjellige Kommissioner har fulgt forskjellige Principer.

Matriklerne af 1667 og følgende Aar er af meget stor Betydning, naar det gjælder om at lære Fortiden at kjende. Ved Siden af Presternes Mandtal af 1664 er de i Virkeligheden de vigtigste historiske Kildeskrifter, vi har fra denne Tid; de burde for længe side have været udgivet.

Det i 1665 givne Paalæg om Plantning af Humle har antagelig virket ud over Landet. Det er ialfald sikkert, at det Paabud, som i 1661 blev givet Landkommissionen, gjorde Virkning; thi i Matrikulen af 1667 heder det gjentagende, at Humlehave nylig var anlagt, og det er uden Tvivl skeet netop paa Grund af det nævnte Paabud i 1661. Det er da ogsaa fuld Grund til at antage, at det i 1665 givne Bud, som formentlig blev indskjærpet overalt paa Tingene og ved de Møder, Matrikulkommissionen holdt med Folket, ogsaa bar Frugt i de nærmest følgende Aar.

Regjeringen havde vistnok for Øie med sit Paabud om Humleavl at øge de kongelige Indtægter, nemlig gjennem Tiende; men det har neppe lykkedes. Jeg kjender kun eet Eksempel paa et Tilløb i denne Retning, idet Sognepresten i Ullensvang Peder Løgil i 1657 i sin Tiendebog ogsaa opførte Tiende af Humle; men det førte ikke til noget.

I det enkelte at paavise, hvorledes Humledyrkningen i den følgende Tid gik fremad, lader sig ikke gjøre, da

nøiagtige Oplysninger mangler. Rimeligvis har den udbredt sig videre og videre; men det gik smaat, og man avlede kun til eget Brug paa de fleste Steder.

Pontoppidan skriver i sin Norges naturlige Historie[1]: Man finder Humlehaver overalt i Syd og i Nord, dog de bedste paa Hedemarken og i Solør. Ogsaa paa Søndmør havde han seet god Humle. Lignende almindelige Udtalelser kan man finde ogsaa hos andre topografiske Forfattere; men de giver saa liden Oplysning. Forfatteren Thaarup[2] nævner Toten, Hedemarken, Grue i Solør, Hardanger, Surendalen og Folden (?) som de bedste Humlebygder.

I det følgende skal jeg fremdrage en Del Vidnesbyrd fra trykte og utrykte Skrifter, idet jeg gjennemgaar de forskjellige Amter og følger Ordenen ovenfor.

I Romsdals Amt omtaler, som vi hørte, Pontoppidan Humlehaverne paa Søndmør. Presten Strøm, som kort efter skrev sin berømte Søndmørs Beskrivelse, omtaler i denne Humledyrkningen paa Søndmør[3]. Humle plantes vel paa adskillige Steder, men fornemmelig i Søkelvens og Strandens Sogne og allermest i Sunelvs-Bygden, hvor man ei alene avler Humle til egen Fornødenhed, men endog til at sælge, og det undertiden saa meget, at de aarlige Skatter dermed kan betales. Paa visse Steder lægger man sig til Æblehaver istedenfor Humlehaver, skjønt de sidste er uden Tvivl fordelagtigere end de første. Senere fremhæver han især Nordalen[4].

I Romsdalen levede og virkede de bekjendte Havedyrkere Fogden Eg, Fader og Søn, paa Gjermundnæs samt Provst Erik Røring paa Veø; disse søgte uden Tvivl

[1] I, S. 195.
[2] Udførl. Veiledn. til d. danske Monarkis Statistik, II, S. 25.
[3] I, S. 341.
[4] II, S. 281.

ogsaa at fremme Humleavlen. I Bulls Beskrivelse af Molde omtales Reknæs og Humlehaven »ved Toppen af Bakken«, hvor der avledes 2 Voger Humle. Desuden nævnes en Humlehave »ved Foden af Fjeldet.« Disse Haver er antagelig anlagt af General-Auditør Koren. Vi kan endvidere med Sikkerhed gaa ud fra, at der fandtes Humlehaver paa alle Herregaarde indover fra Moldegaard og til Strande.

G. Schøning omtaler i sin Reisebeskrivelse Humledyrkningen i Kværnæs; men den synes ikke at have været meget betydelig.

I Nordmør stod Surendalen og Sundalen høiest, hvad Humleavl angaar. Chr. Pram omtaler i sin Reisebeskrivelse Humleavlen i Sundalen og fortæller, at man avlede meget mere, end man selv behøvede, og solgte den paa Romsdals Marked.

I Krafts Norges Beskrivelse[1] faar vi nogle sparsomme Oplysninger om Humledyrkningen i Amtet. I Surendalen avledes der Humle i betydelig Mængde, og mere end i noget andet Prestegjæld i Amtet. De fleste Gaarde, særlig i Hovedsognet, havde Humlehaver, og en enkelt Mand kunde avle fra 2 til 4 Voger Humle. Ogsaa i Stangvik avledes en Del, men mest til eget Brug. I Sundalen avledes saa meget, at man ogsaa havde adskilligt tilsalgs. I de øvrige Prestegjæld fandtes der saagodtsom ingen Humlehaver.

I Romsdals Fogderi avledes Humle hist og her, men kun i ringe Mængde. Paa Søndmør avledes Humle inde i Fjordene af en Del Gaardbrugere til Husbrug. I Sunelven, Nordalen, Stranden og Ørskog kunde man ogsaa afsætte en Del Humle til andre Bygder. Humlen roses for sin gode Kvalitet.

---

[1] V, 1, S. 236, 164, 76.

Denne Krafts Fremstilling af Humleavlen i Romsdals Amt er maaske lidt for ugunstig. Jeg kan mindes fra omkring 1850, at der endnu fandtes Humlehaver i Romsdalen paa omtrent hver Gaard eller Levninger af saadanne. De var smaa og kun beregnede paa Husbrug. Jeg har al Grund til at antage, at saa var Forholdet overalt i Amtet, hvor ikke de naturlige Forholde lagde Hindringer i Veien, som ude ved Havkysten eller tilfjelds.

I N. Bergenhus Amt vil jeg først nævne Nordfjord. Vi har Oplysning om Humleavlen i Provst J. A. Kroghs Beskrivelse af Nordfjord. Han skriver[1]: Humle vokser her ingensteds, som mig bekjendt er, vild, men dyrkes især inde i Fjordene mesten af hver Bonde. Saa ofte ikke Vindduggen gjør den Skade, falder den i Almindelighed temmelig god. I Indvikens Prestegjæld avles det meste, hvorfra ei alene Nordfjord de fleste Aar for det meste forsynes, men og endel føres til Søndmør, hvor den gemenlig gjelder 8 til 12 Skil. Pundet. Dog kjøber og Nordfjord aarlig noget i Bergen, hvilket sat i Ligning med det, som i dets Sted sælges paa Søndmør, gjør i denne Artikel mest fuldkommen Balance. Som man ser, har der i Nordfjord paa denne Tid været en betydelig Humleavl; man var selvhjulpen. Det ser da besynderlig ud, at der i 1667 ikke skulde findes Humlehaver i Nordfjord; dette viser os, at vi kan ikke uden videre stole paa Opgaverne i den gamle Matrikul. Kommissionerne har paa mange Steder taget det givne Paabud let; i Nordfjord har de vel ganske sat det tilside.

Om Søndfjord har vi en sparsom Oplysning i H. Arentz's Beskrivelse over Søndfjord fra omkring 1780[2]. Han skriver her (S. 75) om Humleavlen i Distriktet: Humleplantningen lægger og enkelte sig efter, og det i

[1] Nordfjords Beskrivelse S. 265. I Topogr.-stat. Saml. II, 1.
[2] Topograph. Journ. VIII, H. 2, m. flg.

gode Aaringer med nogenlunde Lykke, og vilde jeg ønske, at den her blev dyrket noget mere almindelig og omhyggelig, end nu sker; thi lad være, at vort Veirlag ikke just kan siges at være det passeligste for denne Plante, tør jeg dog paastaa, at den Humle, som her i føielige Aaringer kommer til sin Fuldkommenhed, kan maaske i Smag og Styrke sættes ved Siden af den bedste Brunsvigske Humle, som faaes tilkjøbs i Bergen.

Om Sogns Humleavl har vi meget faa Efterretninger efter 1667; vi ved kun, at den var almindelig udbredt, særlig i Indre Sogn. Bing siger om Sogn i sin Norges Beskrivelse[1]: »Her vokser en Mængde Roer, Humle, Havefrugter, Æbler etc.«

Presten Bøiesen omtaler i sin Beskrivelse af Lærdals Prestegjæld[2] ogsaa med faa Ord Humleavlen i Prestegjældet. Han fortæller, at der paa Gaarden Rikum var en betydelig Humlehave, som stadig udvidedes. Paa de fleste Gaarde fandtes der nogle enkelte Humleranker, som han mener er Levninger af de Humlehaver, som omtales i Matrikulen i 1667, idet han gaar ud fra, at Humledyrkningen tidligere havde været betydeligere. Der er dog ingen Grund til at antage dette; alt beror paa den Maalestok, man bruger, og i Sogn som overalt ellers i Landet var det kun til eget Brug, man som Regel dyrkede Humle. At dyrke Humle til Salg svarede sig vistnok i Almindelighed kun daarlig, i hvert Fald paa den Maade, man i ældre Tid dyrkede den paa.

Kraft fortæller i sin Norges Beskrivelse om Nordfjord (IV, S. 889), at Humle avledes paa de fleste Gaarde inde i Fjordene til Husbehov. Indvikens Prestegjæld og især Nedre Stryn udmærkede sig særlig og afsatte en ikke ubetydelig Del Humle til Bergen og Søndmør.

---

[1] S. 859.

[2] Budstikken for 1820—21.

Om Søndfjord siger han (S. 844), at der dyrkedes Humle her i kun ringe Udstrækning. Paa enkelte Gaarde i Førde og Indre Holmedal avledes lidt, men man maatte indføre en god Del, og det skjønt Humlen voksede godt i Søndfjord og Humleavlen var meget fordelagtig. Krafts Opfatning er uden Tvivl vel mørk. Som Gaarde, hvor Humle særlig dyrkedes, nævnes Gaarden Tyse ved Dalsfjorden, hvor Sorenskriver Landmark boede; den havde 6 Humlehaver. Videre det bekjendte Gods Svanø, hvor Ole Torgersen Svanø boede. Her nævnes ogsaa bl. a. en Humlehave.

Om Sogn skriver han, at Leikanger, Vik og Brække Sogn avler, hvad man selv tiltrænger. I Ladvik og Eyvindvik Prestegjælde dyrkes ikke Humle. I Indre Sogn staar Humledyrkningen høiere, men den er dog af ingen Betydning, siger han. Hvad Lærdals Prestegjæld angaar, gjentager han kun, hvad Presten Bøiesen havde skrevet tidligere. Om de øvrige Prestegjæld i Indre Sogn siger han, at Humle dyrkes hist og her noget mere, og den lykkes godt nede i Dalene, hvor der var Ly for Nordenvinden; der var dog kun faa Steder, hvor man avlede nok til Husbehov. Dog syntes Humledyrkningen at være i Opkomst. Ogsaa for Indre Sogns Vedkommende synes mig Krafts Skildring vel mørk.

I Søndre Bergenhus Amt stod Nordhordland mest tilbage i Humledyrkning; der nævnes intet om den i Matrikulen af 1667. Dog har der sikkerlig senere været Humlehaver paa mange Steder ogsaa her. Proprietær Krüger, som i Budstikkens 2den Aarg. har leveret en Beskrivelse over Os Prestegjæld, fortæller, at Humle dyrkedes paa nogle faa Gaarde i Strandvik, Fuse og Dalens Sogne; 10—12 Gaarde havde Humlehaver, og i de bedste kunde man avle en 5—6 Bismerpund. Humledyrkningen, siger han videre, var gaaet tilbage, siden man lærte Pote-

terne at kjende; det lønte sig bedre at dyrke Poteter end Humle. Tidligere var Humledyrkningen mere almindelig i Prestegjældet, og næsten hver Mand avlede, hvad han behøvede af Humle. Rimeligvis har dette været Tilfælde ogsaa i mange andre Bygder i Nordhordland.

I Søndhordland har uden Tvivl Humledyrkning været temmelig almindelig i mange Bygder. I Kvinnherred var der enkelte Humlehaver, fortæller Sogneprest P. H. Hertzberg i sin Beskrivelse af Prestegjældet[1]. Pram fortæller i sin Reisebeskrivelse om Etne, at der var noget Humleavl her, men kun til eget Forbrug.

I Hardanger stod Vikør Prestegjæld øverst i Humledyrkning. Saaledes skriver Biskop Neumann[2] om Vikør og Hardanger i Almindelighed: Ved Norheim ligger en Strækning af Humlehaver, hvilke netop i dette Prestegjæld findes hyppigst, ihvorvel man over hele Hardanger som op paa Voss dyrker Humle. Avlen var en vigtig Næringsgren for Bønderne.

Kraft skriver om Humleavlen i S. Bergenhus[3]: Humleavl finder noget hyppigere Sted i Nordhordland (nemlig end Hamp- og Linavl), da man hist og her i Lindaas og Hosanger Prestegjælde fornemmelig i den til det sidste hørende Modal avler noget Humle, og paa Voss er Humleavlen saa udbredt, især i visse af Hovedsognets Ottinger, at man derfra afsætter en ikke ubetydelig Del Humle til de omliggende Bygder.

I Søndhordland avles Humle paa enkelte Gaarde; i Os Prestegjæld gjentager han, hvad Krüger havde skrevet tidligere om de 10—12 Gaarde, som dyrkede Humle. I Hardanger lægger man Vinn paa Humleavl. Den meste

---

[1] Budstikken 2den Aarg., No. 21—22.
[2] Budstikken 1825, S. 375 f.
[3] Krafts Beskrivelse, IV, S. 601, 457.

Humle avles i Vikør Prestegjæld, hvorfra en betydelig Mængde udføres til de østlige og sydlige Nabodistrikter i Akershus og Kristiansands Stifter. Han omtaler ogsaa, at Potetesdyrkningen i Søndhordland havde fortrængt Humledyrkningen. Naar en Mark Humle kunde kjøbes for 1 Skj. Poteter, svarede det sig ikke at dyrke Humle, siger han, og det maa vel alle være enige i.

Ogsaa i Ullensvangs og Ulviks Prestegjælde var Humledyrkningen almindelig; men den dreves ikke i den Udstrækning her som i Vikor; det var mest til Husbehov.

Fra gammel Tid af hørte Humle til de Varer, som Haringerne paa Hesteryggen førte over Vidden til Østlandet, særlig til Kongsberg. Store Masser Humle førtes i Sommerens Løb over. En stor Del var rimeligvis indkjøbt rundt om i Bygderne; men en stor Del var vel af udenlandsk Oprindelse. Vi kan ogsaa se, at Handelskarle fra Hardanger reiste sydover til Ryfylke og Stavanger med Humle, hvorover Landhandlerne høiligen forbitredes.

I Stavanger Amt omtales ikke Humlehaver i Matrikulen af 1667. Det er ogsaa sikkert, at Humledyrkningen i dette Amt altid har været meget ubetydelig. I Ryfylke mangler mange Herreder naturlige Betingelser; men i de indre Bygder vilde nok Humlen vokse. Det synes dog, som om man ikke har lagt sig synderlig efter Dyrkningen. Suldal nævnes af Kraft som det Prestegjæld, der havde en Del Humlehaver. Rimeligvis har dog ogsaa enkelte andre Prestegjæld haft enkelte Haver.

Jæderen var naturligvis uskikket for Humleavl. Inde i Dalerne derimod vilde nok Humlen trives, og man havde ogsaa Humlehaver paa enkelte Steder; men det hele var uden nogen videre Betydning. Man indførte Humle især fra Hardanger, med hvilken Landsdel en livlig Handelsforbindelse fra gammel Tid af synes at have fundet Sted.

Hardanger synes ialfald i daarlige Kornaar at have indført Korn fra Jæderen.

At Humledyrkningen dog ikke har været ukjendt i Stavanger Amt i ældre Tid, viser Amtmand de Fines Ord i hans Beskrivelse over Stavanger Amt (1745): Humle vokser, siger han, paa adskillige Steder baade i Dalerne og Ryfylke Fogderier; men de fleste Bønder bliver almindelig ved sine Forfædres gamle Sædvane, skjønt de kunde plante saa meget Humle, som de selv havde fornøden. Humlen vilde, mente han, trives ligesaa godt her som i Hardanger, naar undtages Jæderen og Øerne mod Havet.

I Lister og Mandals Amt har der heller ikke været nogen stor Humleavl. Store Strækninger af Amtet er ogsaa uskikkede for Humledyrkning. I de indre Bygder derimod trives den.

Vi har et mærkeligt Forslag fra dette Amt. I 1735 udgik der et Kgl. Reskript, at Stiftamtmændene skulde afgive Erklæringer om Amternes og Byernes Tilstand. Stiftamtmand With i Kristiansand afgav en Beretning (Relation) med 10 Poster, som han henledede Opmærksomheden paa. Deriblandt var der en Post, som gik ud paa, at Regjeringen for at fremme Humledyrkning skulde paabyde, at ingen ung Karl skulde faa gifte sig, førend han kunde fremvise Sognepresten Attest for, at han havde anlagt Humlehave. Dette Eksempel karakteriserer Tiden og dens Opfatning, hvor man ventede al Lykke og Velsignelse af den enevældige Styrers Lovbud. Heldigvis gik dog Regjeringen ikke ind paa denne Galskab; men man kunde vente sig noget af hvert, og der er Lovbud, som er mere taabelige, end dette vilde være.

Der har dog været dyrket Humle paa mange Steder i Lister og Mandals Amt. Løitnant Floor, som reiste gjennem Amtet i 1810, skriver, at han fandt Humlehaver i de fleste Egne, han reiste igjennem, og at Bønderne før

Krigen havde brugt at sælge Humle til Byerne, men Prisen var saa lav, at Dyrkningen ikke svarede sig.

Kraft siger i sin Norges Beskrivelse[1], at Humle dyrkedes saagodt som ikke i Mandals Fogderi og i Listers Fogderi kun paa enkelte Gaarde. Man fandt det billigere at kjøbe, hvad man tiltrængte, i Byen.

I Nedenæs synes Sætersdalen at have været det Bygdelag, som lagde mest Vinn paa Humleavl. Reier Gjellebøl omtaler i sin Beskrivelse af Sætersdalen Humleavlen, men siger, at den kun var af ringe Betydning. Presten Lund, som skrev en Beskrivelse over Valle Prestegjæld i 1798, siger, at Humle dyrkedes i ringe Udstrækning i Hyllestad Sogn. Man kjøbte Humle fra Hardanger. Pram derimod fortæller i sin Reisebeskrivelse, at man i Valle avlede det meste af den Humle, man behøvede, og at den var udmærket god.

Kraft siger om Sætersdalen i sin Helhed, at man avlede en Del Humle, men ikke nok til Husbehov.

I Nedenæs Fogderi dyrkedes kun ubetydeligt Humle; man kjøbte heller den Humle, man tiltrængte, i Byerne.

I Øvre Telemarken omtaler Lund i sin Beskrivelse, at Humlehaver fandtes ved mange Gaarde, men ingen af Betydning[2]. Løvenskiold omtaler i sin Bratsbergs Beskrivelse Humlehaver i Gjerpen, hvor man synes at have dyrket Humle i ikke saa liden Udstrækning. I en Del gamle Optegnelser blandt Landstads Papirer i Universitetets Manuskriptsamling omtales Dyrkningen af Humle i Ø. Telemarken, rimeligvis i Kviteseid, og Fremgangsmaaden beskrives. I en utrykt Beskrivelse sammesteds af Presten Grave over Saude heder det, at mange havde Humlehaver; men dog avledes ikke nok; man maatte kjøbe paa

[1] III, S. 454 og 518.
[2] Lunds Beskr. over Ø. Telemarken, S. 95.

Kongsberg Marked af »Oplændingerne«. Det er rimeligt, at de bekjendte Havedyrkere i Ø. Telemarken Provst Vinfeldt, Sorenskriver Vamberg og Fogden Klouman har bidraget meget til at fremme Humleavlen i sin Omegn, og i hvert Fald har Humledyrkningen i Slutningen af det 18de Aarh. været almindelig i de fleste Bygder i Øvre og Nedre Telemarken. I Bamle derimod synes den at have været ganske ubetydelig.

Kraft siger i sin Norges Beskrivelse[1] om Bamle, at der dyrkes lidet Humle her; man kjøber den heller. I Nedre Telemarken dyrkedes mere, dog ikke tilstrækkeligt til Fornødenhed. Om Humleavlen i Ø. Telemarken siger han, at den er ubetydelig, uagtet den maatte kunne drives med Fordel. Ølbrygningen var aftaget og Brændevinsbrændingen tiltaget; dette havde vel gjort sit til at sætte Humledyrkningen tilbage.

Af Opgaverne i de gamle Matrikler saa vi, at Jarlsberg og Laurviks Amt var blandt dem, som stod høiest i Humledyrkning; dette var vel en Følge af de naturlige Forholde.

I Laurviks Fogderi var, efter Krafts Beskrivelse[2], paa hans Tid Humleavlingen meget ringe. Enten maa da Forfatteren se Forholdene i et vel mørkt Lys, eller ogsaa maa Brændevinsbrændingen have fortrængt Ølbrygningen.

I Jarlsberg Fogderi dyrkedes paa Krafts Tid Humle, især i Arendals Sogn i Stokke; men i det hele taget var Avlen ikke tilstrækkelig til at tilfredsstille Behovet.

I Buskeruds Amt nævner jeg først Sandsvær. Her var der henimod Slutningen af det 18de Aarh. nogen Humleavl. Presten Joh. Klem har efterladt sig en utrykt Beskrivelse af Sandsvær — i Universitetets Haandskrift-

---

[1] III, S. 51.
[2] II, S. 825, 630.

samling —, og her omtales ogsaa Humledyrkningen. De fleste havde smaa Humlehaver og avlede tilstrækkeligt til eget Brug, men mindre til Salg. Dog drev man Dyrkningen endnu paa gammel Vis. Men en Sgr. Wright havde anlagt en Humlehave efter engelsk Mønster, og Sogneprestens Søn havde igjen lært af ham og anlagt en ny og tidsmæssig Humlehave. Forfatteren haabede, at en ny Næringsvei heraf vilde opstaa.

Presten Hans Strøm omtaler i sin Ekers Beskrivelse[1] Humledyrkningen i Egnen. Der fandtes Humlehaver ved de fleste Gaarde af nogen Betydning; de var i Almindelighed gamle og ikke skjøttede eller vedligeholdte; de var derfor kun i maadelig eller slet Stand. I »Oplandene« derimod tiltog Humleavlen mere og mere, saa at der ved Drammens »store« Toldsted nu (d. e. omkring 1784) lidet eller intet indføres fra fremmede Steder. Mange betjente sig af den vildtvoksende Humle, som fandtes mangesteds i Mængde. Mange hjalp sig med nogle faa Humleranker, som havde staaet over 20 Aar paa Stedet.

Om Ringerike skriver Foged Ivar Wiel i sin Ringerikes og Hallingdals Beskrivelse (1743), et for sin Tid meget godt Arbeide[2]: Humlehaver findes snart ved hver Gaard paa Ringerike. Humleavlen maa saaledes have været almindelig paa Ringerike. Ogsaa i Hallingdal maa der have været dyrket Humle paa de fleste Gaarde i de lavere liggende Bygder. Den nævnte Forfatter siger, at i Flaa, Næs, Gol og Torpe Sogne fandtes Humlehaver ved snart sagt hver Gaard. I de øvrige Sogne derimod var der faa. Humlen, som voksede her, var meget god. Bygderne var i Almindelighed selvhjulpne undtagen i Misvekstaar.

---

[1] S. 175.

[2] Topograph. Journal H. 32, S. 151.

I Lier dyrkedes Humle temmelig almindelig. Essendrop siger i sin Liers Beskrivelse (1761)[1], at Humle var plantet paa nogle Steder, men de fleste gjorde sig liden Umag med at røgte den. Den var almindeligvis plantet paa gammel Vis og var mindre god. Forfatteren havde gjort Forsøg med at plante den paa en anden Maade, og det havde givet et godt Resultat.

Pram, som reiste gjennem Lier, Modum og Eker, omtaler kun Humleavlen i Eker: Man avlede for en stor Del den Humle, man tiltrængte.

Kraft[2] siger om Ringerike, at Humlehaver findes mangesteds (hvilket antagelig er et vel svagt Udtryk), og i Sognedalen sælges endog lidt Humle til Nabobygderne. For Hallingdals Vedkommende gjentager han Ivar Wiels Ord. Om Lier siger han, at Humle kun dyrkes meget lidet. I Røken og Hurum dyrkedes ligeledes meget lidet Humle. I Modum og Eker dyrkedes Humle for det meste til egen Fornødenhed. I Sigdal avledes Humle ogsaa til Salg. I Sandsvær dyrkede man nok til eget Brug, og i Numedal fandtes Humlehaver blot paa nogle Gaarde.

I Kristians Amt vil jeg begynde med Land og Hadeland. Her maa Humledyrkning fra gammel Tid af have været almindelig, som man ser af Opgaverne i den ældste Matrikul.

Sommerfelt siger i sin Beskrivelse af Kristians Amt[3], at Humlehaver er ikke rare (d. e. sjeldne). Han fremhæver særlig Toten, hvor der hvert Aar sælges en betydelig Mængde Humle. Han klager over, at Afsætning og Pris i Byerne var saa usikker.

---

[1] S. 131.
[2] Norges Beskriv. II, S. 299, 361, 504.
[3] Top. Journ. 15de H., S. 110.

Om Humleavlen i Gudbrandsdalen siger Hjorthøy[1], at Bønderne almindelig dyrkede Humle, og paa enkelte Steder havde de saa store Humlehaver, at de ikke alene havde til eget Behov, men ogsaa kunde sælge til andre, naar ikke Nattekulde gjorde Skade paa Planterne. Jens Abildgaard i sine »Bemærkninger om Gudbrandsdalen«[2] siger, at Humle avles for det meste til Fornødenhed, ja stundom sælges ogsaa noget til Trondhjems Stift.

Om Humledyrkningen paa Land og Hadeland siger Kraft[3], at Bønderne avler, hvad de behøver. I Valders avler Aurdal, hvad der behøves; i Slidre haves ogsaa Humlehaver paa adskillige Gaarde, men i Vang lykkes Humleavlen sjelden. Paa Toten avles ikke alene Humle til eget Behov, men der sælges ogsaa en Del til andre Bygder. I Birid avles tilstrækkeligt til eget Behov. Om Gudbrandsdalen siger han, at man ikke lægger sig synderlig efter Humleavl, og en betydelig Del Humle kjøbes fra andre Bygder.

I Smaalenene synes Humledyrkningen at have været temmelig almindelig i det 17de Aarh., og senere har den vel holdt sig og tildels ogsaa udvidet sig. Wilse omtaler i sin Beskrivelse af Spydeberg Humleavlen og fortæller, at de fleste Gaarde havde Humlehaver, dog ikke større og ikke flere, end at jo Sognet behøvede dem selv, og mange enda maa kjøbe fra Sognene østenfor Elven. Humlen trivedes i Skoglier og skadedes ikke synderlig af Nattefrost[4].

Om Onsø Prestegjæld skriver Provst Sandberg i sin Beskrivelse af Prestegjældet[5]: Humle dyrkes af Nogle,

---

[1] Gudbrandsdalens Beskr. S. 78.
[2] Budstikken 1817 No. 100 flg.
[3] Norges Beskr. II, S. 190, 14, 86.
[4] Spydebergs Beskrivelse I, S. 260 flg.
[5] Budstikken 1817 No. 5—6.

men i ubetydelig Mængde. Om Haabel skriver J. Abildgaard, Sogneprest sammesteds[1]: Humle avles til Husbehov, især da man kan bruge Øllet istedetfor Melk.

Kraft skriver om Idde og Markers Fogderi[2]: Af Humle avles kun saare lidet, og den meste Humle maa kjøbes andensteds fra. Om Mosse og Tune Fogderi siger han[3], at Humle dyrkes paa sine Steder, dog i ubetydelig Mængde. I Rakkestad, Frøland og Heggen Fogderi avledes i Rakkestad Prestegjæld tilstrækkelig til eget Brug og ligesaa i Spydeberg, men i Skiptvet næsten intet. I Trøkstad, Askim og Eidsberg dyrkedes noget Humle, men ikke tilstrækkelig til Behovet. Om Frøland og Heggens Fogderi findes en Oplysning vedkommende Humledyrkningen i den Beskrivelse, som tillægges Foged Rested[4], hvor det hedder: Humlegaarde er almindelige; der findes og nogle, hvorudi kan avles endel Aar 2 Bismerpund (= 120 Kilo) Humle og derover; dog falder her ikke synderlig god Humle. Bønderne reiste omkring og solgte Humle til andre Bygder og i Byerne. Om Rakkestad Sorenskriveri skriver Sorenskriver Bassøe[5], at der var anlagt Humlehaver paa enkelte Gaarde.

I Akershus Amt kjender vi lidt til Humledyrkning i Høland. Presten Reier Gjellebøl, som har leveret en Beskrivelse af Prestegjældet i Topogr. Journal, fortæller her, at der fandtes paa hans Tid (1771) Humlehaver ved de fleste Gaarde, skjønt de kun var smaa og af ringe Betydning, saa at de fleste knap havde, hvad de selv tiltrængte. Han mente, at dette kom af Ukyndighed og Mangel paa Flid. Sogneprest Palludan har ogsaa leveret en Beskri-

[1] Budstikken 1817 No. 45—46.
[2] Norges Beskrivelse I, S. 63.
[3] Samst. S. 121.
[4] Topogr. Journ. H. 27, S. 106.
[5] Topogr. Journ. H. 18, S. 46.

velse af Høland (Budstikken 1817 No. 88—89), og han fortæller ligeledes, at man avlede temmelig meget Humle, saa at man havde til eget Brug.

I Asker var efter Sogneprest Neumanns Beskrivelse af Prestegjældet i den nævnte Aargang af Budstikken Humledyrkningen altfor lidet udbredt, hvorfor det nylig stiftede Selskab for Askers Vel bl. a. ogsaa havde sat sig til Opgave at arbeide for Humledyrkningens Opkomst.

I Enebak var der efter Sogneprest J. Aars, Budstikken 1817 No. 3—4, neppe en eneste Humlegaard af *nogen Betydning.*

Efter Krafts Beskrivelse (se 1ste B. S. 258, 358 og 416) dyrkedes i Follo Humle kun af meget faa og kun til eget Brug. I Aker og Asker dyrkedes Humle »altfor lidet«. Selskabet »For Askers Vel« havde ogsaa sat sig til Opgave at arbeide paa Humleavlens Opkomst.

I Nedre Romerike dyrkedes Humle overalt, men ikke i tilstrækkelig Mængde for Behovet. I Frogner, Anneks til Sørum, stod Humleavlen høiest, idet man ikke alene dyrkede tilstrækkeligt til eget Brug, men ogsaa forsynede Nabobygderne og endog afsatte mindre Partier til Kristiania.

I Øvre Romerike dyrkedes vel Humle paa mange Steder, men det var ikke tilstrækkeligt til Husbehov.

Det egentlige Hedemarken var blandt de Egne i Landet, hvor Humleavlen var mest udbredt og dreves i størst Udstrækning. Vi mangler imidlertid nærmere Underretning herom. Pram fortæller i sin Reisebeskrivelse om Vang, at man her avlede rigelig Humle, og det samme gjælder ogsaa vistnok Naboprestegjældene. Især var Helgeøen bekjendt for sit Havebrug og sin Humleavl.

Kraft siger i sin Norges Beskrivelse[1] om Vang, at Humle avles til Prestegjældets eget Forbrug, men ikke

[1] I, S. 631.

til Salg. Om Ringsaker siger han, at der sælges meget Humle hvert Aar; men mange havde nedlagt sine Humlehaver paa Grund af den lave Pris paa Humle; man fandt, at Dyrkningen ikke lønnede sig. Om de øvrige Prestegjæld siges ikke noget om Humleavlen; kun bemærkes, at i Stange, Romedal og Løiten dyrkes mindre Humle. Rimeligvis stod Humledyrkningen paa Hedemarken noget høiere, end man faar Indtryk af i disse knappe Bemærkninger.

Om Østerdalen siger samme Forfatter[1], at Humlehaver var sjeldne her; den meste Humle maatte kjøbes fra andre Bygder.

Om Solør og Odalen skriver han[2]: Humle dyrkes kun lidet i Odalen, men derimod i Mængde og af god Art i Solør, hvor der dermed drives en temmelig betydelig Handel. Dog har i de senere Aar Afsætningen ikke været fordelagtig formedelst Humlens ringe Pris i Forhold til andre Artikler i Kjøbstaden, hvortil ogsaa Bedrageri kan have virket, da man har fundet paa at blande Humlen. Dette har noget indskrænket Humleavlingen.

I Søndre Trondhjems Amt mærker vi os særlig Ørkedalen, hvor Humleavlen omtales af Presten Garmann i hans Beskrivelse af Ørkedalen — yderst tarvelig — i det Kgl. norske Videnskabsselskabs Skrifter 1ste B. (1813). Der solgtes endogsaa lidt Humle. I Opdal derimod dyrkedes ikke Humle[3]. I Melhus fandtes faa og ubetydelige Humlehaver[4]. Men Sevald Bloch fortæller os i sine Reiseerindringer fra 1806, at der i Guldalen dyrkedes meget Humle, og især synes han at have haft Soknedalen for Øie. Om Trondhjems Omegn bemærker Pram i sin Reisebeskrivelse, at Humle dyrkedes her i ringe Udstrækning.

[1] Samst. S. 570.
[2] Samst. S. 488.
[3] Nævnte Skrifter I, S. 344.
[4] Samst. S. 342.

G. Schøning omtaler i sin Reiseberetning Humleavlen i Melhus; der avledes en betydelig Mængde, skriver han. I Bynæssets Prestegjæld derimod avledes intet. I Ørlandet nævner han ikke Humledyrkning, og om Stadsbygden bemærker han udtrykkelig, at der ikke dyrkedes Humle. I Rissen derimod avledes en Del og især i Skogdalen, hvor hver Mand havde sin Humlehave, som leverede en meget god Humle. I Leksviken avledes kun lidet Humle.

Efter J. Krafts Beskrivelse dyrkedes Humle paa hans Tid *mangesteds* i Ørkedalen og Guldalens Fogderi, »men ikke overalt til egen Fornødenhed[1].«

Om Humledyrkningen i Nordre Trondhjems Amt meddeles nogle Oplysninger af G. Schøning i hans Reisebeskrivelse. Om Størdalen siger han saaledes, at der avledes en temmelig betydelig Mængde Humle her, og ligesaa i Nabobygden Aasen. Om Skogn siger han, at der ved de fleste Gaarde fandtes en Humlehave. Leopold v. Buch omtaler ogsaa Humledyrkningen i Skogn, som maa have været betydelig. I Sparbo avledes ogsaa Humle. I Snaasen avledes endog Humle i betydelig Mængde og af en særdeles god Sort. 4 Mark af den var tilstrækkelig til en Tønde Malt. I Overhalden avledes ligeledes en Mængde Humle.

Om Størdalen har Sogneprest H. Heyerdahl skrevet i Budstikken for 1817[2], og han siger her, at der avles noget Humle, men ikke tilstrækkeligt til Behovet.

Efter Krafts Beskrivelse dyrkedes der i Stør- og Værdalens Fogderi Humle paa mange Steder, men ikke til Fogderiets Fornødenhed.

Om Inderøens Fogderi siger han, at der i Beitstadens og Snaasens Prestegjælde gives Humlehaver ved de fleste Gaarde og fra det sidstnævnte Prestegjæld afsættes endog

[1] V, S. 460.
[2] No. 96 flg.

en Del til andre Bygder. I de øvrige Prestegjælde synes Humledyrkningen at være mindre betydelig, skjønt den overalt finder Sted. Om Namdals Fogderi skriver han, at Humleavlen var temmelig almindelig i Overhalden og Grong, hvorfra en ikke ubetydelig Del Humle afsattes til andre Bygder. I Fosnæs samt i Elden Sogn avledes mangesteds Humle til egen Fornødenhed. I Kolvereid, men især i Foldereid havde næsten hver Mand sin Humlehave, hvoraf han endog solgte Humle. Ved Sjøkanten derimod avledes ikke Humle[1].

I Nordland kan man ikke vente at finde Humledyrkningen almindelig; de naturlige Betingelser synes her at mangle. Ikke desto mindre finder vi, at der i sin Tid dyrkedes Humle paa mange Steder i Nordland. Et af de bedste Humledistrikter her var Korgen i Hemnæs, især Lerskar-Bygden. Om denne siger Presten Heltzen[2], at Humlehaver findes ved enhver Mands Gaard.

Kraft siger i sin Beskrivelse, at der avles nogen Humle paa enkelte Gaarde inde i Fjordene i Brønø Prestegjæld. Ogsaa i Vefsen findes Humlehaver ved nogle Gaarde, hvor Humlen trives godt. Han gjentager saa Presten Heltzens Ord om Lerskarbygden[3].

Kaster vi nu et Tilbageblik paa Udviklingen, vil vi se, at Humledyrkningen er meget gammel i vort Land, men at den dog ikke har fundet nogen almindelig Udbredelse ud over Landsbygderne før omkring 1660. De Bud, som da udgik til Bønderne om at plante Humle, bar Frugt i hvert Fald i mange Egne, og Humledyrkningen tiltog stærkt. Det var Indlandsbygderne, som særlig dyrkede Humle, medens Kystdistrikterne blev staaende tilbage, en Følge af de naturlige Forholde. Den yderste Kyststribe

[1] VI, 2. S. 15, 80, 174.
[2] Budstikken 1831 No. 53—54.
[3] VI, 2. S. 262.

var blottet for Humlegaarde, og ogsaa de indenfor liggende ydre Fjordbygder var temmelig fattige i denne Henseende. Ogsaa de høiere liggende Fjeldbygder var udelukkede af samme Grund som de nævnte Kystegne. Klimaet var ugunstigt; Sommeren var her for kort. Det bliver saaledes de indre Fjorddistrikter og Østlandets Slettebygder med de lavere liggende Dalfører samt Egnene rundt Trondhjemsfjorden, som var Humleavlens Hjem hos os. De vigtigste Humlebygder var Jarlsberg og Laurviks Amt, Dele af Smaalenene og Akershus Amter, Egnene om Randsfjorden og Mjøsen samt Indherredsbygderne og enkelte Dalfører i Søndre Trondhjems og Romsdals Amter. Ligeledes maa nævnes de indre Bygder om Sognefjorden og især omkring Hardangerfjorden.

I Løbet af det 18de Aarhundrede udviklede Humledyrkningen sig videre i vort Land og naaede sin største Udstrækning imod Slutningen af dette Aarhundrede. Paa denne Tid har de fleste Indlandsbygder og indre Fjordbygder avlet tilstrækkeligt til eget Behov, og mange har desuden udført Humle til andre Bygder og til Byerne. Det maa bemærkes, skjønt det skulde være overflødigt, at Humle var i Datiden en Nødvendighedsartikel i enhver Bygd. Øl bryggedes nemlig i hvert eneste Hus paa Landet, og hvorvel man forsøgte mange Planter som Surrogater for Humlen, var der dog ingen, som vandt Bifald. Der skulde saaledes store Masser af Humle til, og en hel Del indførtes naturligvis fra Udlandet. Men det meste var dog avlet i Landet, og derfor tror jeg, at Humleavlen i Virkeligheden var mere udbredt, end man faar Indtryk af ved at læse, hvad vi finder optegnet herom. I de fleste Hjem, hvor Forholdene tillod det, var der smaa Humlegaarde; men de var saa ringe og ubetydelige, at man oversaa dem. De leverede dog det fornødne til Husbrug, om end naturligvis Varen ikke altid var af første Sort.

Ved Overgangen til det forrige — 19de Aarhundrede begyndte Humledyrkningen at gaa tilbage. Grundene hertil var forskjellige.

Humlen havde altid været billig; det lønnede sig derfor ikke at dyrke den i nogen større Udstrækning; herom synes alle at have været enige. Paa den Tid, som her er nævnt, blomstrede Handel og Skibsfart i vort Land, og det blev lettere at faa kjøbt udenlandsk Humle. Samtidig voksede Interessen for et rationelt Jordbrug; men det var især Kornarterne og Poteter, som optog Sindene. Det lønnede sig jo ganske anderledes at dyrke Poteter end Humle. Saa kom Krigsaarene i 1808—14, og da fik man nok at gjøre med at dyrke Korn og Poteter for at stille Hungeren. Efter Krigen var al Foretagsomhed lammet, og Humledyrkningen kom aldrig op igjen. Den gik stadig tilbage, og jo mer Samfærdselsmidlerne forbedredes mellem Landet og Udlandet og mellem Landsbygderne og Byerne, desto mere vandt den udenlandske Humle Indgang. Det afgjørende Slag traf den norske Humleavl omkring Midten af det forrige Aarhundrede, da de tydske Ølsorter trængte ind og Ølbrygning i stor Maalestok udviklede sig, især i de større Byer. Hjemmebrygningen ophørte nu meget hurtig over den største Del af Landet og dermed ogsaa Brugen af Humle. Det blev kun nogle faa Bygder paa Vestlandet, som vedblev at brygge Øl; men de fandt, at den tyske Humle var bedre end den norske.

Saaledes ophørte Humleavlen i vort Land, og det er heller ikke noget Savn efter den. At dyrke Kulturplanter, som ikke svarer sig, er en daarlig Anvendelse af Tid og Jord. Det var en Tid, da man her i Landet opmuntrede Bønderne til at dyrke alle mulige Kulturplanter; det var velmenende Mænd, som gav disse Raad; men de

var udtænkt i Studerkammeret. Den Bonde, som vilde følge disse Raad, vilde komme paa Betlerstien.

Der har været gjort Forsøg i den nyere Tid paa at gjenoptage Humledyrkningen efter udenlandsk Mønster. Dette Forsøg gjordes i den Egn af vort Land (Mjøsegnen), som skulde have de bedste naturlige Betingelser herfor; men det viste sig, at Produktet ikke kunde konkurrere med den indførte Humle, og i vor Tid er en Konkurrance paa en saadan Basis dødsdømt i Fødselen. Humledyrkningen i vort Land er død en naturlig Død, og den vil aldrig opstaa igjen til Liv, med mindre der maatte indtræffe Forholde, som vi nu ikke kan forudse.

SMAASTYKKER.

1.

En bibliografisk Notits.

At Bergensbiskopen Friderich Arentz havde forfattet og udgivet i Trykken en Katekismusforklaring, det har været bekjendt nok, siden Claus L. Fasting i 1793 udgav sin Fortegnelse over danske Skrifter (Side 14). Nærmere Besked om dette Skrift fik man i de af Professor Dr. L. Daae udgivne Visitatsberetninger (1748) af Biskop Pontoppidan[1]. Paa et Sted i disse Indberetninger[2] siger den berømte Bergensbiskop, at daværende Sogneprest til Askvold F. Arentz havde ladet trykke en Forklaring »for nogle Aar siden« (regnet fra 1748). Et andet Sted giver han nærmere Oplysning om Bogen i følgende Ord:

»Førend den almindelige Forklaring (ɔ: Pontoppidans) blev indført, havde Arentz ladet trykke her i Bergen nogle Spørgsmaal, som ere temmelig gode, saavidt de strækker sig.«

Hvad man altsaa i Henhold hertil vidste, var følgende:

1. At Sogneprest (senere Biskop) F. Arentz nogle Aar før 1748 havde ladet trykke i Bergen en Forklaring.
2. At den var meget kort, blot »nogle Spørgsmaal«.
3. At den maa have været et meget dygtigt Arbeide.

Claus Fasting oplyser, at Bogens Titel var »Catechismus eller Melk for Børn«. Da Bogen ikke har været omtalt af nogen tidligere, og da det ikke kan antages, at Fasting skulde have opdigtet Titelen, saa maa man an-

[1] Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie i Theol Tidsskrift VII.

[2] Theol. Tidsskr. VII, S. 370.

tage, at han har havt den mellem sine Hænder. Hvorfor han ikke har opgivet, hvor og naar den er blit trykt, det vil jeg nedenfor søge at forklare Grunden til.

Dette var da alt, hvad man tidligere vidste om heromhandlede Forklaring. Noget opbevaret Exemplar af Bogen var ikke forhaanden, hverken i danske eller norske Bibliotheker.

Professor Caspari, der havde omtalt Bogen i Fortalen til sin Udgave af Biskop Munthes Forklaring, kom senere, jeg ved ikke paa hvilken Maade, i Besiddelse af et Exemplar af den tidligere forsvundne Forklaring af Arentz, det eneste kjendte Exemplar af Bogen. Efter Professor Casparis Død blev den erhvervet af Universitetsbibliotheket og er senere omtalt af Bibliothekar Hjalmar Pettersen, der har anført den fulde Titel i sin Bogfortegnelse.

Under min sidste Visitats i Larvik var forhenværende Lærer O. A. Thorvik saa venlig at foræere mig en liden gammel Katekismusforklaring uden Titelblad.

Idet jeg bemærker, at denne Forklaring ved nærmere Undersøgelse viste sig at være en ældre Udgave af Biskop Arentz's Bog, skal jeg nærmere beskrive den, slig som den foreligger.

Bogen udgjør 18 smaa Blade med 231 Spørgsmaal. Dens Udlæggelse af Børnelærdommen er klar og grei, dybt tænkt og for sin Tid meget folkelig fremstillet. Den tredje Part meddeler kun en kort Udredning af Bønnen i Almindelighed, men giver ikke nogen Forklaring af »Fadervorets« 7 Bønner. Forklaringen af 5te Part er ogsaa meget kort. Nederst paa sidste Blad læser man:

BERGEN
Tryckt Aar 1736.

Det vil indsees, at slig som Bogen foreligger, svarer den i et og alt til, hvad Pontoppidan har oplyst. I Sammenligning med Pontoppidans »Sandhed til Gudfrygtighed« maa den betegnes som meget kort, — »nogle Spørgsmaal«, og den fortjener fuldt vel den Ros, hvormed Pontoppidan omtaler den. Oplysningen om, at den er trykt i Bergen i 1736 svarer ogsaa til, hvad Pontoppidan har anført. At der ikke paa Bogens Titelblad, men paa dens sidste Side

gives Oplysning om Trykkested og Trykkeaar, antager jeg har været Grunden til, at Claus Fasting intet har meddelt desangaaende. Han maa have ladet sig nøie med kun at tage Titelbladet i Øiesyn uden at værdige Bogen videre Opmærksomhed.

Sammen med Forklaringen er i mit Exemplar indbundet 2 Tillæg.

Det første Tillæg, hvis første Blad mangler, udgjør 10 Blade og indeholder Forklaring af Fadervorets 7 Bønner. Det andet Tillæg (6 Blade) betegnes som »Anhang om Daaben« (2 Sider) og som »Nødvendig Prøve for dem, som agter sig til Herrens Bord (5 Blade).

Begge Tillæg har sin selvstændige Paginering og er trykt med samme Slags Typer som dem, der er brugte i selve Forklaringen; Formatet er ogsaa det samme. Trykkested og Trykkeaar er ikke anført.

Jeg tror med Sikkerhed at kunne gaa ud fra, at disse to Tillæg er forfattede og trykte, efterat Pontoppidan havde været paa Visitats i Askvold og ligeoverfor Arentz havde udtalt sig om, at han fandt hans Forklaring altfor kort. Forfatteren har villet bøde paa denne Mangel ved Udarbeidelsen af de to Tillæg. Jeg slutter dette af den Omstændighed, at det Stof, som de to Tillæg behandler, er indarbeidet som en samlet Fremstilling i det Exemplar af Arentz's Forklaring, der tidligere har tilhørt Professor Caspari og nu er i Universitetsbibliothekets Besiddelse. Dette er altsaa ikke Originaludgaven, men anden, forøgede Udgave. Den maa antages at være trykt i Bergen kort efter 1750, medens første Udgave, som ovenfor oplyst, udkom i Bergen 1736. De to Tillæg maa være trykt ca. 1749.

Dr. **A. Chr. Bang.**

2.

En Gjenganger.

Siden Lange udgav sin Klosterhistorie i 1847, har det været en almindelig Antagelse, at det til Oslo Hospital hørende gamle Stenhus er en Levning af det gamle Graabrødrekloster. Ligesom denne Mening har forplantet sig

mundtlig, saa er den ogsaa blit udbredt af hver eneste Forfatter, som senere har skrevet om vor By. Det er gaaet i dette Tilfælde som ellers saa mange Gange: den ene Forfatter har gjentaget en anden Forfatters Udsagn, Vildfarelsen er fra det ene Skrift gaaet over i det andet. At vi nemlig her har med en Vildfarelse at gjøre, det er sikkert nok.

Som man ved, blev de Bygninger og det Jordegods, der havde tilhørt Graabrødrene i Oslo, skjænket af Kristian den tredje i 1538 til Borgermester og Raadmænd i Oslo; Bygningerne skulde benyttes til Hospital, Renterne af Jordegodset anvendes til Underhold for de Syge, der var blit optagne i Anstalten[1].

Dette Kongebud maa antages straks at være blit realiseret. I 1556 sees Hospitalet at være i fuld Virksomhed; det havde dengang sin egen Prest[2].

Nogen Oplysning om Klostrets Bygninger haves, saavidt jeg ved, ikke fra Middelalderen. I sin »Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger« (S. 6 f., oplyser Professor Dietrichson, at Kirken var af Sten og spidsbuet. Jeg kjender ikke Kilden til denne Oplysning og lader den derfor staa ved sit Værd. Men at Klostrets øvrige Bygninger var af Træ, det maa ansees for absolut sikkert. Thi Absalon Pedersen Beyer ved at fortælle, at Svenskerne under Syvaarskrigen i 1567 »satte ild paa Spetalen, oc brende der mange vanføre mennisker, som icke kunde redde dennem sielffue«[3].

Hospitalet laa i Grus og vedblev at ligge i Grus i 13 Aar. Det er muligt, at der blev opført et lidet midlertidigt Træhus, hvor nogen gamle Folk fik Plads. Kongebrevet af 13de Juni 1580 synes at antyde dette. Hvad Hospitalets rige Indkomster ellers blev anvendt til, vides ikke. Intet af Betydning blev gjort, før i 1580, da Oslo Biskop og Domkapitel sees at have henvendt sig til Kongen. I Anledning af denne Henvendelse gav Kongen Lensherren paa Akershus Ludvig Munk den Befaling, at han efter Samraad med Biskopen og Domkapitlet skulde paa offentlig Be-

---

[1] Norske Rigsregistranter I, S. 55.

[2] A. Chr. Bang, Den norske Kirkes Geistlighed i Reformations-Aarhundredet, S. 5.

[3] Historisk-topografiske Skrifter, ed. Dr. Gustav Storm, S. 68 f.

kostning »lade bygge et Hospitals-Hus« i Oslo, hvori »de saare og syge Hospitalslemmer, (som) sammesteds ere eller herefter indtages, kunde . . . have Plads og Rum«[1].

Det er dette Hus, som er den ældste Del af Oslo Hospitals Bygninger. Det er ikke fra Middelalderen, men opført i de nærmeste Aar efter 1580.

Med Stiftsdirektionens Samtykke har Hospitalsforstander Dons ladet fjerne den gamle Murpuds fra Væggene og i Stedet derfor cementere Fugerne. Enhver kan nu tydelig se, hvorledes Huset er bygget. Og enhver, som maatte have blot en Smule Kjendskab til Arkitektur, vil ved første Øiesyn være overtydet om, at det gamle Stenhus ikke kan skrive sig fra Middelalderen, men fra en senere Tid. Kongebrevet af 1580 og Væggene i Huset taler fuldstændig samme Sprog.

[1] Kongebrev af 13de Juni 1580. Rigsregistranter II, S. 387 f.

Dr. **A. Chr. Bang.**

REGISTER.

REGISTER.

Ved Stedsnavne er Gd. = Gaard, S. = Sogn, P.gjæld = Prestegjæld.

RETTELSER:

Side 199, L. 4 f. o. 1325, læs 1328.
— 207, L. 13 f. o. 1195, læs 1115.
— 289, L. 11 f. n. Christian, læs Christopher.

Medlemmer $^1/_7$ 1910.

Hs. Maj. Kong Haakon VII.

Æresmedlem:

Fru Calla Wiel Nilsen, Kr.a.

Livsvarige Medlemmer:

Indenbys:

Christensen, Louise, Fru.
Selmer, Erling, Cand. mag.
Tank, Roar, Cand. mag.
Thomle, Arkivar.

Udenbys:

Kiær, Hans, Grosserer, Fredrikstad.
Meyer, Hans A., Kjøbmand, Mo i Ranen.
Wedel-Jarlsberg, H., Godseier, Bogstad.

Udlandet:

Gebhardt, August, Dr. phil., Nürnberg.
Jahr, Torstein, Library of Congress, Washington D. C., U. S. A.

Aarlig betalende Medlemmer:

Indenbys:

Aarnes, Olaf, Boghandlerfuldmægtig.
Aars, O.R.Sagf.
Andersen-Aars, Bankchef.
Andersen, Assessor.
Andersen, Otto, Dr.
Andvord, Richard, Stadshauptmand.
Arctander, Statsraad.
Arnesen, Haakon, Pastor.
Arntzen, A., Bankdirektør.
Artilleriets Bibliothek.
Athenæum.

Bang, A. Chr., Dr. theol., Biskop.
Bang, Lydia, Frk.
Beer, Henrik, Sekretær.
Bendeke, Oberstløitnant.
Berg, Lorentz, Lærer.
Bergh, J., H.R.Assessor.
Berge, Abraham, Statsraad.
Bergwitz, O.R.Sagf.
Berner, Carl, Stempletpapirforvalter.
Berner, M. H., Kvæstor.
Birch-Reichenwald, Cand. jur.
Blehr, Stiftamtmand.
Blomsnes, Kasserer.
Boeck, Fru.
Bratlie, Jens, Generalkrigskommissær.
Broch, Professor.

Bugge, A., Dr., Professor.
Bull, Edv., Universitetsstipendiat.
Bull, Francis, Stud. philol.
Burchardt, C. J. B., Kaptein.

Cappelen, J. W., Boghandler.
Castberg, Sorenskriver.
Christie, E., Byfoged.
Collett, Alf, Expeditionschef.
Coucheron, P., Skoledirektør.

Daae, Anders, O.R.Sagfører.
Dahl, J. C. A., Kaptein.
Damsgaard, E., Kontorchef.
Dannevig, Th., Kommandørkaptein.
Deichmanske Bibliothek.
Delavaud, L. C. M., Minister.
Delgobe, Chr., Ingeniør.
Den Norske Haandverks- og Industriforenings Bibliothek.
Det juridiske Læseværelse.
Dietrichson, L., Dr., Professor.
Dobloug, Grosserer.
Dons, Carl, Kontorchef.
Drolsum, A. C., Overbibliothekar.
Due, Grosserer.

Eitrem, H., Cand. mag.
Esmarck, L., Skifteforvalter.

Figenschou, Dr.
Finne, Emil, Godseier.
Friis, J., Student.
Frølich, J., Kaptein.
Furu, O., Amtmand.

Geelmuyden, Professor.
Gellein, Fredrik, Bureauchef.
Generalstabens Bibliothek.
Gjerløw, Olaf, Stud. phil.
Graarud, Aage, Meteorolog.
Gran, T. O., Lærer.
Grøgaard, Kaptein.
Grøndahl, A., Bogtrykker.
Grønvold, A., Ekspeditionschef.
Gulbranson, Carl, Cand. jur., Grosserer.

Haffner, Einar, Cand. real.
Haffner, Helga, Frk.
Halvorsen, Otto B., Advokat.
Hammer, K. V., Arkivar.
Hansen, Aug., Kjøbmand.
Hansen, Brødrene.
Hansen, C. M., H.R.Advokat.
Hansson, Cand. jur.
Hansson, M. S., Direktør.
Heftye, Telegrafdirektør.
Heiberg, J. W. R., Borgermester.
Helland, Professor.
Hertzberg, Ebbe, Rigsarkivar.
Hertzberg, M., Pastor.
Hille, Biskop.
Hiorth, M., Grosserer.
Hiortdahl, Th., Professor.
Holst, E., Dr., Overlærer.
Holst, Thea, Frk.
Holter, W., Direktør.
Hægstad, Professor.

Ingstad, C., Bureauchef, Kammerherre.
Irgens, Joh.s, Udenrigsminister.
Isachsen, G. A., Bogholder.

Johnsen, H., Lærer.
Johnsen, O. A., Dr., Universitetsstipendiat.
Jonassen, Cand. jur.
Jynge, Sekretær.

Kiær, A. N., Direktør.
Kiær, Fritz, Advokat.
Kjelsen, Th., O.R.Sagfører.
Kjelstrup, W. K., Sogneprest.
Kjær, A., Bibliothekar.
Knagenhjelm, Kammerherre.
Knudtzon, H.R.Advokat.
Kolsrud, Oluf, Universitets-Stipendiat.
Kolstad, H., Cand. philos.
Konow, Statsminister.
Kraft, K., Adjunkt.
Krigsskolens Bibliothek.
Kristiania Borger- og Realskoles Bibliothek.
Kristiania Handelsgymnasiums Bibliothek.
Kristiania Kathedralskoles Bibliothek.
Kristiansen, Oskar, Cand. mag.
Krogh, J. C., Ekspeditionschef.
Kværrum, H.

Langaard, Grosserer.
Lange, Cand. mag., Generalsekretær.
Larsen, Olga, Frk.
Lie, Carl, Justitiarius.
Lieblein, J., Professor.
Lochmann, A., Cand. jur.
Lous, K., H.R.Advokat.
Lumholz, Advokat.
Lundequist, Marie, Frk., Cand. phil.
Lund, O., Skoleinspektør.
Læseforeningen for Kvinder.
Løvland, J., Toldskriver.

Maakestad, Stortingsstenograf.
Manthey, Doktor.
Mathiesen, Mathilde, Frk.
Michelet, A., Grosserer.
Mikkelsen, Kontorchef.
Mohn, H., Professor.
Mohr, Aug. E., Kammerherre.
Moe, I. Moltke, Professor.
Morgenstierne, Dr., Professor.
Motzfeldt, Assessor.
Munthe, C. O., Oberstløitnant.
Munthe-Kaas, O.R.Sagfører.
Munthe, Wilhelm, Bibliotheks-Amanuensis.
Møller, N., Inspektør.
Mørch, Gustav, Cand. phil.

Nickelsen, Generalkonsul.
Nielsen, Yngvar, Dr., Professor.
Nissen, Hartvig, Sekretær.
Nobel-Institutet.
Nordang, Andr., Lærer.

Odland, S., Professor.
Olafsen, Arnet, Cand. jur., Sekretær.
Olafsen, E., Fuldmægtig.
Olsen, Magnus, Professor.
Olssøn, Kaptein.
Ording, F., Skolebestyrer.
Ottesen, P. V., H.R.Assessor.
Otto, Alf, Kontorchef.

Petersen, Kommandør.
Pettersen, Hjalmar, Bibliothekar.
Platou, Oscar, Dr., Professor.

Qvigstad, J., Statsraad.

Ramm, J., Advokat.
Reimers, H. J. F., H.R.Assessor.
Rigsarkivets Bibliothek.
Ringnes, E., Bryggerieier.
Rygh, E., Statsraad, Direktør.
Ræder, A., Dr., Rektor.

Scheel, Cand. mag.
Schibsted, Redaktør.
Schirmer, H. M., Arkitekt.
Schjelderup, Cand. jur., Grosserer.
Schjøth, H., Overlærer.
Schjøtt, Fru Professor.
Schlytter, Kammerherre.
Schnitler, C. W., Student.
Schou, Chr., Fabrikeier.
Schweigaard, Doktor.
Schøning, Postmester.
Skappel, S., Sekretær.
Skjelmerud, E. B.
Smith, H. C., O.R.Sagfører.
Smith, Kriminaldommer.
Soldan, J., Sekretær.
Sommerfelt, Sogneprest.
Spørck, A., Oberst.
Stang, E., Assessor.
Stang, Fr., Professor.
Steffens, Arkivar.
Stenersen, L. B., Dr., Professor.
Stortingets Bibliothek.
Sunde, E., Generaldirektør.
Svendsen, P., Apotheker.
Sverdrup, Frk.
Sørensen, S. A., Cand. theol.

Tandberg, Sogneprest.
Thaulow, Oberst.
Thomassen, Skuespiller.
Thoresen, Cand. mag.
Thoresen, J. H., H.R.Assessor.
Thrap, D., Sogneprest.
Thøring, N. M., Bankkasserer.
Torgersen, Halvor, Kjøbmand.

Unger, C., H.R.Advokat.
Universitetets historisk-filologiske Seminar.
Universitetsbibliothekets Læsesal.
Ustvedt, J., Dr. med.
Utenriksdepartementets Bibliothek.

Wangensten, Ove, Universitets-Stipendiat.

Wennevold, Henrik, Bibliotheks-Amanuensis.

Woxen, Fr., Ekspeditionschef.

Udenbys:

Aaen, Stortingsmand, Tønset.

Aaland, Jacob, Bergen.

Aalesunds Afholdslag, Aalesund.

Aalesunds off. høiere Skoles Bibliothek, Aalesund.

Aall, Cato, Cand. jur., Kammerherre, Ulefos.

Aanesen, H. G. A., O.R.Sagfører, Skien.

Aas, L. O., O.R.Sagfører, Gvarv pr. Skien.

Aavatsmark, O. S., Stortingsmand, Namsos.

Abrahamsen, Lars, Sorenskriver, Voss.

Alfarheims Boghandel, Elverum.

Anker, Chr., Grosserer, Fredrikshald.

Arendals Skoles Bibliothek, Arendal.

Asserson, A. B., Cand. theol., Stend pr. Bergen.

Asperheim, O. J., Lærer, Aaheim, Søndmøre.

Austeen, Johan, Stortingsmand, Fosnes pr. Sem St.

Bachke, A. S., Bergmester, Bodø.

Bachke, Knut, O.R.Sagfører, Trondhjem.

Bachke, O. A., Bergingeniør, Trondhjem.

Backer, Z., O.R.Sagfører, Larvik.

Balchen, Dr., Topdal pr. Kristianssand S.

Barstad, C. A., Aalesund.

Bassøe, Kr., Rektor, Aalesund.

Baumann, Kristian, O.R.Sagfører, Molde.

Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.

Berge, C. R., Boghandler, Kristianssand S.

Berge, Richard, Kviteseid.

Bergens Kathedralskole, Bergen.

Bergens Kommunebibliothek, Bergen.

Bergens Museums Bibliothek, Bergen.

Bessesen, Justitiarius, Bergen.

Bjørn, A. B., Sorenskriver, Haugsund i Eker.

Bjørnstad, A. Th., Sogneprest, Slagen pr. Tønsberg.

Blaker, Rolf, Sogneprest, Kautokeino.

Blakstad, Finn, Stortingsmand, Arendal.

Blåuw, Herman, Bergen.

Bloch, Ingeniør, Gulsvik i Hallingdal.

Bodø off. Skole, Bodø.

Bolstad, J. W., Sogneprest, Varteig pr. Sarpsborg.

Brandrud, A., Professor, Vinderen, Aker.

Breien, Sorenskriver, Solvorn, Sogn.

Brevig, Jak., Stortingsmand, Enebak.

Brodtkorb, Fru, Villa »Ranheim«, Vinderen.

Bruhjell, E. O., Sogneprest, For i Stod pr. Stenkjær.

Brun, Christen, Biskop, Hamar.

Brun, Joh., Apotheker, Trondhjem.

Bryggesaa, Aasulv, Stortingsmand, Eiken pr. Farsund.

Brynildsen, Stud. fil., Horten.

Brøgger, W. C., Professor, Bækkelaget.

Buch, Axel, Grosserer, Trondhjem.

Buen, A., Stortingsmand, Lademoen, Strinden.

Bull, Daniel, Ingeniør, Gjeilo, Hol.

Bøen, Hans, Stortingsmand, Prestebakke.

Bøhn, Alb., Stortingsmand, Næs, Romerike.

Cappelen, H., Ingeniør, Gimsø Kloster, Skien.

Centralarkivet for Trondhjem og Tromsø Stifter, Trondhjem.
Christophersen, Ludv., Politimester, Skien.

Daae, Johan, Lensmand, Langskibsø.
Dahlske Skole, Grimstad.
»Den gode Hensigt«, Selskab, Bergen.
Drammens off. Skoles Bibliothek, Drammen.
Duus, Frits, Redaktør, Fredrikshald.
Dyrland, Sivert, Stortingsmand, Skudenes.

Eidsvoldsbygningens Bibliothek, Bøn St.
Elieson, Ritmester, Stabæk.
Ellefsen, Hj., Dr., Fredriksstad.
Enger, Asmund, Redaktør, Gjøvik.
Engebrigtsen, B., Cand. mag., Nordstrand.
Engeseth, E. O., Bjørneroen.
Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
Erichsen, J. W., Biskop, Bergen.
Erichsen, O., Stortingsmand, Trondhjem.

Fasting, Th., Sorenskriver, Kristianssund N.
Faye, K., O.R.Sagfører, Bergen.
Fjermstad, Stortingsmand, Trondhjem.
Foss, Thore, Stortingsmand, Bjelland pr. Mandal.
Fredrikshalds off. Bibliothek, Fredrikshald.
Fredriksstad høiere Skoles Bibliothek, Fredriksstad.
Fredriksstad Stadsbibliothek, Fredriktstad.
Friis-Petersen, Stortingsmand, Aalesund.
Frisak, Distriktslæge, Finnø.
Færden, E. M., Amtsskolebestyrer, Hønefos.

Gabrielsen, H., Sorenskriver, Brandbu.
Gauslaa, N. Chr., Stortingsmand, Lillesand.
Gerhardsen, G. M., Storthingsmand, Mosterhavn.
Gjerdrem, Tollef, Storthingsmand, Bjerkreim.
Gjessing, G. A., Rektor, Lysaker.
Gløersen, J., Sorenskriver, Elverum.
Graarud, Læge, Holmestrand.
Gram, Jens, Konsul, Drammen.
Grieg, Joachim, Stortingsmand, Bergen.
Grønn, Major, Fredrikshald.
Gundersen, Anton, Amtsfuldmægtig, Arendal,
Gundersen, H. M., Kristianssund N.

Hagerup, Karl, Storthingsmand, Sparbu.
Hamar Folkebibliothek, Hamar.
Hamar off. Lærerskole, Hamar.
Hamar off. Skoles Bibliothek, Hamar.
Hambro, Elise, Frk., Bergen.
Hammer, Hans J., Adjunkt, Slemdal i Aker.
Hansen, Fr., Politimester, Kristiansand S.
Harbitz, Frk., Slemdal i Aker.
Harmens, G., Major, Bergen.
Haslund, Foged, Lillehammer.
Haug, Monthei, Stortingsmand, N. Odalen.
Haugdahl, O. S., Lærer, Leksdalen i Værdalen.
Havig, Fr., Hønefos.
Heggelund, Kaptein, Arendal.
Heiberg, A., Konsul, Lysaker.
Heiberg, Andreas Knagenhjelm, Cand. jur., Bergen.
Helland, Peter, Disponent, Fjøsanger.
Henie, C., Dr., Hamar.
Henriksen, O. E., Bankchef, Bergen.

Herlofsen, H. A., Kjøbmand, Kristianssund N.
Hjertenæs, R., Stortingsmand, Selje pr. Nordfjord.
Hoff, C., O.R.Sagfører, Lillestrøm.
Hoff, J. A., Stortingsmand, Tønsberg.
Hoff-Rosenkrone, G., Stamhusbesidder, Rosendal pr. Bergen.
Hognestad, Eivind, Stortingsmand, Time.
Holm, Caspar, Sorenskriver, Volden.
Holmboe, Joh.s, Distriktslæge, Tromsø.
Holmestrands Lærerskole, Holmestrand.
Holsen, G. M., Stortingsmand, Førde, Søndfjord.
Holst, E. Blich, Kontorchef, Skien.
Holta, H. H., Brugseier, Skien.
Holta, O. H., Brugseier, Notodden.
Holtan, Oberstløitnant, Lillehammer.
Holtsmark, Bernt, Statsraad, Tveter pr. Hvalstad.
Høstmark, O. B., Kaptein, Hjælset pr. Molde.

Ihlen, N. C., Statsraad, Braate pr. Strømmen.
Ingier, Provst, Rakkestad.
Irgens, Christian, Bergen.

Jacobsen, Fr., Grosserer, Fredriksstad.
Jacobsen, R., Kautokeino.
Jahren, G. A., Stortingsmand, Tomter St.
Jessen, Postmester, Drammen.
Johannesen, Edvard, Dampskibsekspeditør, Bergen.
Johannessen, Ernst, Assessor, Bergen.
Johannesen, Wm., Ingeniør, Trondhjem.
Johansen, C., Alten.
Jorde, J., Stortingsmand, Nes, Hallingdal.
Jæger, Herm., Stud. phil., Høvik.

Ketilsson, Ivar, Lærer, Helgeroen pr. Fredriksværn.
Kielland, O.R.Sagfører, Stavanger.
Kielland, J., Provst, Stange, Hedemarken.
Kildal, B., Amtmand, Molde.
Kiær, Elias, Grosserer, Fredriksstad.
Klingenberg, Odd, Stortingsmand, Trondhjem.
Kloster, Hallvard, Stortingsmand, Solheimsviken.
Knudsen, Gunnar, Statsminister, Borgestad pr. Porsgrund.
Koren, Kr., Stiftsarkivar, Trondhjem.
Koht, Halvdan, Dr., Professor, Stabæk.
Kristiansen, Lensmand, Krødsherred.
Kristianssands off. Lærerskoles Bibliothek, Kristianssand.
Kristianssunds off. Skoles Bibliothek, Kristianssund.
Krog-Torp, L., Stortingsmand, Spydeberg.
Krohn, Henr., Doktor, Arne pr. Bergen.

Lammers, Thorvald, Bestum.
Langeland, Ole, Stortingsmand, Sunnelven.
Larsen, M., Stortingsmand, Varteig.
Larsen, Rob., Grosserer, Kristianssund N.
Lekve, O. T., Utskiftningsformand, Trondhjem.
Levanger off. Lærerskoles Bibliothek, Levanger.
Liestøl, L., Stortingsmand, Frøysnes pr. Kr.sand S.
Liljedahl, Stortingsmand, Vik i Sogn.
Lillehammer høiere kommunale Skole, Lillehammer.
Lindvig, A. T. H., Stortingsmand, Kragerø.

Lossius, K., Rektor, Trondhjem.
Lund, Adjunkt, Kristianssund N.
Lundgreen, Adjunkt, Drammen.
Lundgreen, Fr., Grosserer, Trondhjem.
Løvenskiold, C., Statminister, Bestum.
Løvenskiold, Leopold, Kammerherre, Skien.
Løvvig, Chr., Lensmand, Førde, Søndhordland.
Lützow, A., Doktor, Hamar.

Malling, M. V., Sorenskriver, Eidsvold.
Marinebibliotheket, Horten.
Mellbye, Joh. E., Statsraad, Grefsheim, Nes, Hedemarken.
Meyer, Lærer, Svolvær.
Meyer, Wollert D., Cand. mag., Bergen.
Moe, O., Bankkasserer, Furulund pr. Hamar.
Moe, P. Th., Adjunkt, Stavanger.
Mohr, Conrad, Konsul, Bergen.
Motzfeldt, P., Foged, Fandrem.
Moursund, Andr. R., Sagfører, Tromsø.
Mowinckel, I. Blydt, Pastor, Aalesund.
Mowinckel, Joh. L., Bergen.
Munk, S., Adjunkt, Stavanger.
Myrvang, Stortingsmand, Storelvedalen.
Møller, H., Konsul, Porsgrund.
Møller, Z., Mægler, Fredriksstad.

Nalum, M. Olsen, Stortingsmand, Brunlanes.
Neergaard, Krigsadvokat, Bergen.
Neraas, H. M., Kr.sund.
Nilssen, Sven, Gjæsdal pr. Sandnæs.
Nissen, Marie, Frk., Slemdal i Aker.
Nordgaard, O., Cand. real., Trondhjem.
Næss, S. T., Stortingsmand, Lyster, Indre Sogn.

Olafsen, O., Sogneprest, Lofthus.
Olsen, Emil, Overlærer, Tønsberg.
Olsen, Hroar, Amtmand, Bergen.
Olsen, O., Amtsdyrlæge, Hollen.
Olsen, Rikard, Stortingsmand, Holmestrand.

Palmstrøm, O., Tønsberg.
Parelius, Gram, Konsul, Kristianssund N.
Pedersen, Tord, Adjunkt, Drammen.
Petersen, Alfred, Grosserer, Cand. jur., Porsgrund.
Petersen, K., Adjunkt, Hamar.
Piro, A., Sorenskriver, Hamar.

Qvale, O.R.Sagfører, Narvik.

Rasmussen, Lars, Stortingsmand, Sand i Ryfylke.
Rasmussen, R., Sogneprest, Manger.
Refsti, G., Lærer, Flekkefjord.
Riis, B., Kjøbmand, Drammen.
Rinde, Peder, Stortingsmand, Statø.
Rivertz, J. A., Lagmand, Hemnes i Helgeland.
Rogge, Stortingsmand, Bergen.
Rogneby, Adolf, Gaardbruger, Ø. Toten.
Roll, Edv., Lensmand, Gimsø i Lofoten.
Roll, Ferd., H.R.Assessor, Stabæk.
Roti, P. J., Lærer, Stord.
Ruberg, Otto, Stortingsmand, Brevik.
Rygh, K., Overlærer, Trondhjem.
Rønneberg, Anton J., Byfoged, Aalesund.
Rønneberg, Joak., Grosserer, Aalesund.

Saakvitne, Hans, Stortingsmand Ulvik.
Sand, O. Chr., Stortingsmand, Fredrikshald.
Sandefjord kommunale høiere Almenskole, Sandefjord.

Sars, J. E., Dr., Professor, Bestum.
Schaaning, Chr., O.R.Sagfører, Trondhjem.
Schancke, E. G., Stortingsmand, Ulstein Kloster, Mosterø.
Scheen, Cand. jur., Hamar.
Schiøt, Th., Grosserer, Skien.
Schjølberg, R. M. B., O.R.Sagfører, Bodø.
Schneider, F. T. E., Politimester, Porsgrund.
Schneider, J. A., Overlærer, Skien.
Schøning, S. J., Telegrafbestyrer, Larvik.
Simonsen, Politimester, Larvik.
Sivertsen, Martin, Stortingsmand, Frøien.
Skaar, P. V., Pastor, Snarum.
Skiens off. Bibliothek, Skien.
Skiens off. Skoles Bibliothek, Skien.
Smitt, A., Dr., Molde.
Sollied, H. O., Forvalter, Ørskog.
Sollied, O. G., Direktør, Rønvik Asyl, Bodø.
Sparre, A., Politimester, Gjøvik.
Stang, N. A., Grosserer, Fredrikshald.
Stavanger Kommunebibliothek, Stavanger.
Stavanger off. Skole, Stavanger.
Steen, Carl, Kjøbmand, Hamar.
Steen, Joh.s, Bankkasserer, Hamar.
Stendahl, Doktor, Tønsberg.
Storm, O., Overlods, Horten.
St. Olavs Klub, Drammen.
Strand, M. K., Drammen.
Strengehagen, A., Stortingsmand, Kongsberg.
Strøm, B., Stiftamtmand, Tromsø.
Svensen, Skoleinspektør, Trondhjem.
Sverdrup, J., Sagfører, Hisø.
Sverdrup, Th., Gaardbruger, Ris pr. Ski.
Sætrang, Ivar, Pastor, Asak pr. Tistedalen.
Sølsnes, A., Kirkesanger, Vistdal, Nesset.

Taranger, A., Professor, Slemdal, V. Aker.
Thallaug, Axel, Stortingsmand, Lillehammer.
Tharum, J., Kjøbmand, Trondhjem.
Thaulow, Fr., Doktor, Skjerdalen.
Thomle, Helene, Frk., Slemdal, V. Aker.
Thommesen, Rolf, Dr., Sandviken.
Thorkildsen, Adjunkt, Porsgrund.
Thorne, Statsraad, Dilling St.
Tiberg, Frk., Nordstrand.
Tjørsvaag, Joh., Stortingsmand, Flekkefjord.
Treschow, F. M., Godseier, Fritzøhus pr. Larvik.
Tromsø off. høiere Almenskole, Tromsø.
Tromsø kommunale Bibliothek, Tromsø.
Tromsø off. Lærerskole, Tromsø.
Trondhjems Folkebibliothek, Trondhjem.
Trondhjems Kathedralskoles Bibliothek, Trondhjem.
Trondhjems Landsfængsel.

Valeur, Postmester, Kristianssand S.
Velo, M., Larvik.
Videnskabernes Selskab, Det kgl. norske, Trondhjem.

Werenskiold, J. A., O.R.Sagfører, Kongsberg.
Wergeland, Hans B., Masfjorden.
Wesenberg, Jac. Chr., Bergen.
Wetteland, O., Politimester, Stavanger.
Widerberg, Oberst, Nordstrand.
Winther, Th., Overlærer, Drammen.
Wold, E., Bagn.
Wolden, J., Orkedalen pr. Trondhjem.
Worm-Müller, Stud., Bestum.

Øverland, Bernh., Stjørdalen.
Øverland, O. H., Stavanger.

Udlandet.

Danmark:

Aarhus Kathedralskoles Bibliothek, Aarhus.
Askov Folkehøiskole, Askov pr. Vejen.
Athenæum (Læseselskab), Kjøbenhavn.

Barth, A., Fuldmægtig, Kjøbenhavn.
Bibliothek, Det Classenske, Nykjøbing, Falster.
Bibliothek, Det store Kgl., Kjøbenhavn.
Blangstrup, J. C., Kaptein, Kjøbenhavn.

Christensen, W., Dr., Kjøbenhavn.
La Cour, Cand. mag., Lyngby.

Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard ved Aarhus.
David, C., Kjøbenhavn.
Den høiere Almenskole, Randers.
Den danske historiske Forening, Kjøbenhavn.

Erslev, Kr., Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Evensen, Pastor, Thorshavn, Færøerne.

Fontenay, O. E. de, Kjøbenhavn.
Fredericia, J. A., Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Fyens Stiftsbibliothek, Odense.

Gad, G. E. C., Universitetsboghandler, Kjøbenhavn.
Gad, O., Cand. phil., Kjøbenhavn.
Genealogiske Institut, Kjøbenhavn.
Gjellerup, S., Underbibliothekar, Kjøbenhavn.
Groothoff, A. V., Amtmand, Kjøbenhavn.
Grove, Gerh., Arkivsekretær, Kjøbenhavn.
Grünfeldt, Dr., Overlæge, Kjøbenhavn.

Hagerup, Minister, Kjøbenhavn.
Hansen, Pastor, Laurbjerg ved Randers.
Heide, A., Bankdirektør, Kjøbenhavn.
Heise, A., Dr., Rektor, Roskilde.
Herlufsholms Skoles Bibliothek.
Holm, E., Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Hornemann, G., Provinsarkivar, Kjøbenhavn.
Høiesterets Justitskontor, Kjøbenhavn.

Jantzen, A. T., Sogneprest, Gjentofte.
Jørgensen, Povl Joh., Cand. jur., Docent, Kjøbenhavn.

Kålund, Kr., Dr., Bibliothekar, Kjøbenhavn.
Knudtzon, A. H., Grosserer, Kjøbenhavn.
Krarup, F., fhv. Registrator, Kjøbenhavn.
Kringelbach, G., Arkivar, Kjøbenhavn.

Lorenzen, Cand. mag., Kjøbenhavn.
Læseforening, Den kvindelige, Kjøbenhavn.

Melsteð, Cand. mag., Kjøbenhavn.
Metropolitanskolens Bibliothek, Kjøbenhavn.
Mollerup, W., Museumsdirektør, Kjøbenhavn.
Møller, Th. Chr., Pastor, Birkerød, Lolland.

Neergaard, C. V., Kriminalretsassessor, Kjøbenhavn.
Nutzhorn, H., Cand. theol, Askov.
Nykjøping Kathedralskoles Bibliothek, Falster.

Olrik, A., Dr., Docent, Kjøbenhavn.
Olrik, H., Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Oxholm, Kammerherre m. m., Rosenfeldt ved Vardingby.

Ribe Kathedralskoles Bibliothek, Ribe.
Rigsarkivets Bibliothek, Kjøbenhavn.
Rørdam, H. F., Dr., Sogneprest, Lyngby ved Kjøbenhavn.

Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjørslev.
Schmidt, V., Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Secher, V. A., Dr., Herredsfoged, Kjøbenhavn.
Simonsen, O., Cand. mag., Vejle.
Sorø Akademis Bibliothek, Sorø.
Statens Lærerkursus, Kjøbenhavn.
Steenstrup, Johannes, Dr., Professor, Kjøbenhavn.
Studentersamfundets Bibliothek, Kjøbenhavn.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris ved Kjøbenhavn.
Svegaard, P., Boghandler, Sorø.
Sørensen, A., Professor, Hobro.

Thiset, A., Arkivar, Kjøbenhavn.
Thorkelin, H., Oberst, Kjøbenhavn.
Trier, Ludvig, Cand. phil., Kjøbenhavn.
Troels-Lund, Dr., Professor, Kjøbenhavn.

Universitetsbibliotheket, Kjøbenhavn.

Viborg Kathedralskoles Bibliothek, Viborg.

Wad, G. L., Landsarkivar, Odense.

Island:

Det islandske Litteratursamfund, Reykjavik, Island.
Reykjaviks lærde Skoles Bibliothek, Island.

England:

Brewer, W. T., Kirkwall, Orknøerne.
Vogt, B., Minister, London.
Wiese, Eivind, Grosserer, Liverpool.

Italien:

Dehli, Kr. J., Rom.

Rusland:

Prebensen, A., Minister, St. Petersburg.

Sverige:

Akademiska Bokhandeln, Uppsala.
Akademiska Föreningen, Lund.
Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Uppsala.

Beck-Friis, C. C., Friherre, Bosjökloster, Snogeröd.
Bergholm, Lektor, Borgå.
Bergström, Axel, Landshöfding, Örebro.
Bruno, Edvard, Dr., Hagaström (Getleborgs Län).

Det Kgl. Bibliothek, Stockholm.

Edlundska Bokhandeln, Helsingfors.

Grandinson, K. G., Dr. Göteborg.

Göteborg og Bohuslens Fornminnesförening, Göteborg.
Göteborgs Museums Bibliothek, Göteborg.

Hammer, A. N., Sogneprest, Allerum.
Herlitz, Karl, Direktør, Stockholm.
Hildebrand, E., Dr., Stockholm.
Hildebrand, H., Rigsarkivar, Stockholm.
Historiska Föreningen, Lund.
Historiska Föreningen, Upsala.
Höjer, Torvald, Arkivar, Stockholm.

Jacobi lägra Läroverk, Stockholm.
Jervell, Adjunkt, Lund.

Lundblad, G., Komminister, Fleringe pr. Odabra.

Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Montan, E. V., Dr., Professor, Stockholm.

Naumann, Stud., Göteborg.
Noreen, Professor, Uppsala.
Nyström, J. F., Docent, Uppsala.

Rigsarkivets Bibliothek, Stockholm.

Smålands Nations Bibliothek, Uppsala.
Smith, Otto, Dr., Karlshamn.
Stockholms högre Lärarinne-Seminariums Bibliothek, Stockholm.
Stockholms Norra Latinläroverks Bibliothek, Stockholm.
Studentkårens Bibliothek, Uppsala.
Styffe, C. G., Overbibliothekar, Stockholm.
Södermanlands og Nerikes Nation, Uppsala.
Söderwall, K. F., Dr., Professor, Lund.

Trolle-Bonde, Carl, Greve, Trolleholm.

Universitetsbibliotheket, Lund.

Vexiö högre Elementärläroverk, Vexiö.
Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademien, Stockholm.

Wedberg, J. P., Justitieraad, Stockholm.

Tyskland:

Gering, H., Professor, Kiel.
Hamburg Stadtbibliothek.
Lipsius & Tischer, Kiel.
Mayer, Ernst, Dr., Professor, Würzburg.
Pappenheim, M., Dr., Kiel.
Verein für Hamburgische Geschichte, Hamburg.

Amerika:

Harvard Universitetsbibliothek, Cambridge, Mass., U. S. A.,
Lutheran Normal School, Sioux Falls, South Dacota, U. S. A.
Scandinavian Department, University of Minnesota, Minneapolis, U. S. A.
Ness, Frederich, Dacoson, Minn., U. S. A.

